

Insitutum

123456789101112131415161718192021222324252627282930313233343536373839404142434445464748495051525354555657585960616263646566676869707172737475767778798081828384858687888990919293949596979899100

Quod cum eo qui in aliena potestate est, negotium gestum esse dicitur	53
De rebus corporalibus & incorporalibus	362
De replicationibus	385
De rerum diuisione, & adquirendo ipsarum dominio	87
De satisfactione tutorum vel curatorum	68
De satisfactionibus.	372
De senatusconsulto Orfitiano	228
De senatusconsulto Tertulliano	225
De senatusconsulto Trebelliano	193
De serui cognitione	335
De seruitutibus rusticorum & urbanorum prediorum	103
De singulis rebus per fideicommissum relictis	202
Si quadrupes pauperiem fecisse dicatur	371
De societate	290
De stipulatione seruorum	265
De successione cognatorum	230
De successione libertorum	238
De successione sublati que fiebant per bonorum venditionem, & ex senatusconsulto	*

De testamento m.

De tutela

De verborum obligationibus

De vi bonorum raptorum 320

De usucapionibus, & longi temporis prescriptionibus 110

De usu & habitatione 108

De usufructu 106

De vulgari substitutione 153

FINIS.

P R E
F A C I
O G R A E -
C O R V M .

Pagina 19. τῶν νόμων ἐν ᾗ ἔγραφοι, ἢ
ἐν ἄλλοις, legum ipsarum alia scripto constat,
alia non scripto.

Pag. 40. παρὰ τὸν πατέρα, à satione. &
ἀπ' αὐτοῦ, quasi patrem non habentes.

Pag. 233. πατὴρ ἀδελφῶν quasi patris frater.
Ibidem. μητὴρ ἀδελφῶν, quasi matris frater.

Ibidem. παῖς ἀδελφῶν, quasi patris soror.

Ibidem. μητὴρ ἀδελφῶν, quasi matris soror.

Ibidem. θεῖα. parentis soror.

Pag. 278. τῇ ἐμῇ ψυχῇ καὶ τῷ ἔργῳ. mea si-
de iubeo ego. Ibid. διὰ τοῦτο, volo. βούλομαι, consul-
to volo. 279. φημι, adfirmo, λέγω, dico.

Pagina 283. ἐν τῇ αὐτῇ ἐκείνῳ πατρὶ καὶ μητρί
τις &c.

Hinc sibi certatim gentis de more comati,
Vina parant Grai, ere dato, fulgenteq; ferro,
Terroribusq; bubus, sed & ipsis, mancipiūq;

Pag. 290. κοινωνίαν communionem, & in-

* 5

12
ἔλαβον. tot denarij
habeo.

Pag. 310. γῶγες. fures.

Ibidem in αὐτοφώγω, in ipso furto admissis, scilicet deprehensum.

Pag. 323. Δόεις τῶντι οὐρανῷ &c.

Sectantē videas, qui errant per pascua porcos
Ad Coracis saxum, iuxta fontemque Arethusam.

Pag. 329. ὕβρις, contumeliam.

Ibidem ἐκκλημα, culpam.

Ibid. ἀνομιαν καὶ ἀδικίαν, iniquitatem, & iniustitiam.

Pag. 403. ταλῶ, procul, longè.

Pag. 404. βέλ &c. telum. Ibidem, καὶ τὰ βέλ-
η οὐμῶς ἐφίπτετο, λίγχα, τριφυμάτα, σφινδίναι
πλάττει δὲ καὶ λίθοι. Et huiusmodi tela simul
ab eis feriebantur. lanceæ, spicula, fundæ, pluri-
mis autem & lapides.

† anticem

† stras in. ones soribus T.

† am argumentis accepi & Alc.

† mādaumimus specialiter, ut ipsi

† auctoritate, nostrūq; suasionibus Insti-

† tutiones † componerent; ut liceat vobis prima le

† gum cunabula non ab antiquis fabulis discere, εἰς αὐγ-

† sed ab Imperiali splendore appetere: & tam au

† res, quā animi vestri nihil inutile, nihilq; per

† peram positum, sed quod in ipsis rerum obtinet

† argumentis, accipiant. Et quod priore tempo-

† re vix post quadriennium † prioribus contin-

† gebat, ut tunc constitutiones Imperatorias lege

† rent, hoc vos à primordio ingrediamini, digni

† tanto honore, tantaq; reperti felicitate, ut &

† initium vobis, & finis legum eruditionis à voce

† principali procedat.

A R G V M.

Institutionum partitio, quidq; contineant.

¶ Igitur post libros quinquaginta Digesto-
rum seu Pandectarum, in quibus omne ius an-
tiquum collectum est, quos per eundem virum
excelsūm Tribonianum, necnon ceteros viros
illustres, & facundissimos consecimus, in qua-
tuor hos libros easdem Institutiones partiri ius-
simus, ut sint totius legitima scientiæ prima ele-
menta: in quibus breviter exposuū est, & quod
antea obtinebat, & quod postea de consuetudine
in umbr

Institutiones con-
ac recognouit: recogniti-
bur accommodauit.

† *travari*
T.

¶ Quas † ex omnibus antiquorum institu-
tionibus, & præcipue ex commentariis Cæs-
nostri, tam institutionum, quam rerum quoti-
dianarum, alijsq; multis commentariis compo-
sitas, cum prædicti tres viri prudētes nobis ob-
tulerunt, & legimus, & recognouimus, † &
plenissimam nostrarum constitutionum robur
eis accommodauimus.

† *cognoui*
mus.

ARGV M.

Alacri indefessoque studio huius disciplinæ
incumbendum suadet, ob idque vberimos fru-
ctus pollicetur.

¶ Summa itaque ope, & alacri studio has
leges nostras accipite, & vosmetipsos sic erudi-
tos ostendite, ut spes vos pulcherrima foueat, to-
to legitimo opere perfecto, posse etiam nostram
Rempublicam in partibus eius vobis cre-
dendis gubernari. D. CP. XI.

Calend. Decembr. D. IV-

STINIANO PP.

III. COS.

INST

INSTITVTIO-

NVM, SEV ELE-

MENTORVM D. IV-

stiniani sacratissimi principis

*

LIBER I.

De iustitia, & iure.

TIT. I.

ARGV M.

Iustitiæ & iuris prudentiæ definitio.

IUSTITIA * est constans, & * Ex Liu-
perpetua voluntas, ius suum stitia, D.
cuique tribuenda. Iuris prudenti-
tia est diuinarum, atque huma-
narum rerum notitia, iusti at-
que iniusti scientia.

ARGV M.

Leuiores primùm, exinde altiores tradenda
sunt, ne tyrones rei perplexitate, & varietate
perterriti, aut studia deserant, aut maiori cum
sedore, tardius huiusce disciplinæ notitiam
assequantur.

¶ Hic

ita videtur posse.

mo leui, ac simplici via, po-

ma, atque exactissima interpreta-

tradantur: alioquin si statim ab initio rudem
adhuc, & infirmum animum studiosi, multitu-
dine, ac varietate rerum onerauerimus, duo-
rum alterum, aut desertorum studiorum efficie-
mus, aut cum magno labore, † sepe etiam cum
diffidentia (que plerunque iuuenes auertit) se-
rius ad id perducemus, ad quod leniore via du-
ctus, sine magno labore, & sine ulla diffidentia
maturius perducere potuisset.

ARGVM.

Tria sunt iuris præcepta, ad quæ quicquid
in iure scriptum est, refertur. Publicum ius, pu-
blicam utilitatem respicit, priuatum verò sin-
gulorum peculiare commodum.

* Ex d. liu. *¶ Iuris præcepta sunt hæc, Honestè viuere,
fuitia. alterum non ledere, suum cuique tribuere.*

* Ex l. i. *¶ Huius studij duæ sunt positiones, * Publicum
D. cod. & priuatum. Publicum ius est, quod ad sta-
tum rei Romanæ spectat. Priuatum, quod ad
singulorum utilitatem pertinet. ¶ Dicendum
est igitur de iure priuato, quod tripartitum est:
collectum est enim ex naturalibus præceptis,
aut gentium, aut civilibus.*

De

V S II.

R G V M.

Quod naturalis instinctus omnia animantia
docuit, ius naturale dicitur: ideo mares scemi-
nas appetere, liberos procreare, procreatos
que educare (quæ etiam cum brutis commu-
na habemus) hoc iure impellimur.

Ius naturale * est, quod natura omnia anima- * ex d. l. j.
lia docuit. Nam ius istud non humani gene-
ris proprium est, sed omnium animalium, quæ
in cælo, quæ in terra, quæ in mari nascuntur.
Hinc descendit maris, atq; scemine coniunctio,
quam nos matrimonium appellamus. Hinc libe-
rorum procreatio, hinc educatio. Videmus etenim
cetera quoque animalia † istius iuris peritia † feræ
censeri. etiam

ARGVM.

Quod quæque ciuitas sibi ius statuit, ius ci-
uile dicitur, quasi ipsius ciuitatis proprium:
quod verò rationis iudicio ab omni populo
custoditur, ius gentium vocatur.

*¶ Ius autem ciuile à iure gentium distingui- * ex l. 9.
tur, quod omnes populi, qui legibus, & moribus
D. de iust.
& iure,
reguntur, partim suo proprio, partim communi
omnium hominum iure vtuntur. Nam quod
quisq; populus ipse sibi ius constituit, id ipsius
propriū ciuitatis est: vocaturq; ius ciuile quasi
ius propriū ipsius ciuitatis. Quod verò natura-*

A

us per.

gentiū, quasi quo.

Et populus itaq; Romanus.

Que singula qualia sint, suis locis proponemus.

ARGV M.

Ius civile à sua quodque ciuitate, vel legislatore nomen sortitur: iuris tamen civilis simpliciter prolati appellatione, ius Romanorum (tanquam nobilius) significamus.

¶ Sed ius quidem civile ex magna; ciuitate appellatur, veluti Atheniensium, nam si quis velut Solonis, vel Draconis leges, * appellare ius civile Atheniensium, non errauerit. sic enim & ius, quo Romanus populus ritur, ius civile Romanorum appellamus: vel ius Quiritium, quo Quirites rituntur. Romani enim à Romulo, Quirites à Quirino appellantur. Sed quod tunc non addimus nomen, cuius sit ciuitatis, nostrum ius significamus: sicuti cum Pœtam dicimus, nec addimus † nomen. Subauditur apud Græcos, egregius Homerus: apud nos, Virgilius.

ARGV M.

Communis vñs, humanæque necessitas iurgentium originem dedere. Ex hoc itaque iure orta sunt bella, secutæ captiuitates, & seruitutes, ac contractus ferè omnes introducti.

¶ Ius autem gentium omni humano generi commune est. Nam vsu exigente, & humanæ necessitæ

ius, quod sibi

enim orta sunt, & plurima

seruitutes, quæ sunt vñ

sic. Iure enim naturali omnes

homines ab initio liberi nascebantur. Et ex hoc iure * gentiū omnes penè contractus introducti sunt: vt emptio, venditio, locatio, cōductio, societas, depositum, mutuum, & alij innumerabiles.

ARGV M.

Ius civile ex scripto constat, & non scripto: iuris autem scripti partes sunt sex.

¶ Constat autem ius nostrum, quo ritimur, aut scripto, aut sine scripto: vt apud Græcos, τὰν νόμων ἐν αὐτῷ ἑγγράφῳ ἐστὶν ἀγγεγον. Scriptum autem ius est lex, plebiscitum, † Senatusconsultum, Principum placita, Magistratuum edicta, responsa prædantium. Lex est, quod populus Romanus: senatorio magistratu interrogante (veluti Consule) constituiebat. ¶ Plebiscitum est, quod plebs plebeio magistratu interrogante (veluti Tribuno) constituiebat. Plebs autem à populo eo differt, quo species à genere nam appellatone populi, vniuersi ciues significantur, connumeratis etiam patriciis, & senatoribus. Plebis * autem appellatione, sine patriciis, & senatoribus ceteri ciues significantur. Sed & plebiscita lege Hortensia lata, non minus valere, quam leges ceperunt. Senatusconsultum est, * quod senatus iubet: atque constituit. Nam cum

ex lex
hoc iure.
D. de iur.
sti. & iur.

† plebiscita, senatusconsulta

* 1. plebis.
D. de ver.
sign.

* 1. D. de
otibus,

* quas col
legit P.
Præteius
in lib. ve-
ter. Iuris-
pru.

† eius

auctus esset popu-
us difficile esset in
sancienda causa: equi-
vice populi consuli.

ARGVM.

Quod princeps animo legis condendæ statu-
it, legis vim obtinet, & constitutio dicitur:
ligatq; omnes, modò generalis sit, quòd si ob
certæ personæ meritum, odiùmve emanarit,
ad exemplum non trahitur: & quum persona-
lis sit, personam non egreditur.

* Ex l. j. de
constit.
† Rhēnia
† contule-
rit

¶ Sed & quod principi placuit, legis habet
vigorem, quum lege Regia, † quæ de eius impe-
rio lata est, populus ei, & in eum omne impe-
rium suum, & potestatem concedat. † Quod-
cunque ergo imperator per epistolam cōstituit,
vel cognoscens decreuit, vel edicto præcepit, le-
gem esse constat. Hæc sunt, quæ constitutiones
appellantur. Planè ex his quedam sunt perso-
nales, quæ nec ad exemplum trahuntur, quo-
niam non hoc princeps vult: nam quod alicui
ob meritum indulget, vel si quam pœnam irro-
gavit, vel si cui sine exemplo subvenit, perso-
nam non transgreditur. Aliæ autem, quum ge-
nerales sint, omnes proculdubio tenent.

ARGVM.

Prætorum edicta vim legis habent, ædili-
tiumque edictum pars est iuris Prætorij.

¶ Prætorum quoque edicta non modicam
obtinent iuris auctoritatem. Hoc etiam ius ho-
noraryum solemus appellare, quòd qui honores
gerunt,

«loritatem huic

Ædiles Curu-
n causis, † quod & † capitu-
ortio est. lis Ib.

ARGVM.

is consiliorum sententiæ (quibus à Cæsa-
re iura interpretandi facultas data erat) respon-
sa prudentum dicuntur: quæ vsque ad eò iuris
pondus obtinebant, ut nec cuiquam iudicium
ab his recedere fas esset.

¶ Responso prudentum sunt sententiæ, &
opiniones eorum, quibus permissum erat de iu-
re respondere. † Nam antiquitus constitutum
erat, ut essent qui iura publicè interpretaren-
tur: quibus à Cæsare ius respondendi datum est,
qui iuriscōsuli appellabatur: quorum omnium
sententiæ & opiniones eam auctoritatem tene-
bant, ut iudici* recedere à responsis eorum non
liceret, ut est constitutum.

† iura con-
dere.

* l. j. lib. j.
tit. 4. C. T.

ARGVM.

Consuetudo moribus vtentium comproba-
ta vim iuris scripti habet: hoc tamen ab Athe-
nienſibus: illa à Lacedæmoniis ortam habuit.

¶ Sine scripto ius venit, quod vsus adpro-
bavit: nam diuturni mores consensu vtenti-
um comprobati, legem imitantur. Et non inele-
ganter in duas species ius civile distributū esse
videtur: nam origo eius, ab institutis duarum
ciuitatum, Athenarum scilicet, & Lacedæmo-
niorum, fluxisse videtur. ¶ In his enim ciuita-
tibus ita agi solitum erat, ut Lacedæmoniꝝ qui-

† Ex non
scripto

dem magis ea;
moris mandare;
in legibus scripta co-

A R G V M.

Ius naturale apud omnes
est, & civile, in hoc discrepant: quoniam pri-
mum immutabile est, reliquum verò consue-
tutine, aut contraria lege mutatur.

† iura ge-
tium

Sed naturalia quidem iura, quæ apud om-
nes gentes per æquæ observantur: diuina qua-
dam providentia constituta, semper firma atq;
immutabilia permanent: ea verò quæ ipsa sibi
quæque ciuitas constituit, sæpe mutari solent,
vel tacito consensu populi, vel alia postea lege
lata.

A R G V M.

Ius commune ad personas res, vel actiones
spectat, & à dignioribus sumendum exordium.
* 1. j. & 1j. ¶ Omne autem ius, quo utimur, vel ad per-
sonas pertinet, vel ad res, vel ad actiones. Et
prius de personis videamus: nam parum est ius
nosse, si persona, quarum causa constitutum est,
ignorentur.

De iure personarum.

TITVL. III.

A R G V M.

Prima personarum diuissio, exinde liberta-
tis & seruitutis finitio.

* 1. ij. D. S. Prima itaq; diuissio de iure personarum hæc
de sta. ho. est quod omnes homines, aut liberi sunt, aut
serui.

qua etiam liberi
as eius, quod cuiq;
aut iure prohibetur.
titutio iuris gentium, qua
uero contra naturam subicitur.
" Ex l. 4.
& 5. eod.

A R G V M.

Serui à seruando dicti sunt: quum magis in-
te sit reipublice captiuos seruos viuere, quam
mori ingenuos. mancipia verò quasi manu ca-
pta dicuntur.

¶ Serui autem ex eo appellati sunt, quod
Imperatores captiuos vendere, ac per hoc serua-
re, nec occidere solent: qui etià mancipia dicti
sunt, eo quod ab hostibus manu capiuntur.

* Aug. lib.
singul. ad
Modest. l.
iubent.

A R G V M.

Seruorum quidam naturaliter serui, quidam
iure gentium, quidam verò iure ciuili. Et qui
ex ancilla nascitur, seruus nascitur.

¶ Serui autem aut nascuntur, aut fiunt. na-
scuntur ex ancilla nostrum: sunt aut iure gentium,
id est ex captiuitate, aut iure ciuili: cum liber ho-
mo maior viginti annis ad pretium participan-
dum sese venditari passus est. ¶ In seruorum com-
ditione nulla est differentia, in liberis autem
multa: aut enim sunt ingenui, aut libertini.

De ingenuis.

TITVLVS IIII.

A R G V M.

Qui liber nascitur, ingenuus erit: quinetiam
quantum ad ingenuitatem pertinet, matris con-

A *

dictio spectatur.
ceptionis, aut nat
liberam fuisse, vt q

Ingenus est is, qui

† non dum est: siue ex duobus
seruitutis dictus est, siue ex libertinis duobus,
iugū ex- ro libertino & altero ingenuo. Sed & si quis ex
perius. T. matre nascatur libera, patre vero seruo, inge-
nus nihilominus nascitur: quæadmodū qui ex
matre libera, & incerto patre natus est, quoniā
vulgò cōceptus est. Sufficit* autē liberam fuisse
matrem eo tempore, quo nascitur, licet ancilla
conceperit. Et è contrario si libera conceperit,
deinde ancilla facta pariat, placuit eum, qui na-
scitur, liberum nasci: quia non debet calamitas
matris ei nocere, qui in vëtre est. Ex hū illud †
† Et illud † questum est si ancilla pręgnans manumissa
sit, deinde ancilla postea facta pepererit, liberū,
† dicimus an seruum pariat? Et Marcianus probat † li-
Th. berum nasci: sufficit enim ei, qui in vëtro est, li-
beram matrem vel medio tempore habuisse, vt
liber nascatur, quod & verum est.

ARGVM.

Putatiua seruitus natalium splendori non
officit: nec de facto secuta manumissio, quic-
quam ingenuitati detrahit.

¶ Cum autē ingenuus aliquis natus sit, non
officit ei in seruitute fuisse, & postea manumif-
sum esse. Sepissimè enim constitutum est, nata-
libus non officere manumissionem.

De

S.

V.

V M.

quantur, quid manumissio,
introducta.

* Illud adnotato, priuationē nequa-
quam posse præcedere habitū. Adhæc,
nouiter emergentia, nouo egere auxi-
lio. l. j. & ibi glo. D. de vent. in spic.

L ibertini sunt *, qui ex iusta seruitute ma-
numissi sunt *. manumissio autem est de
manu datio. nā quādiu aliquis in seruitute est,
manui, & potestati suppositus est: & manumif-
sus liberatur à domini potestate. Quæ res à in-
re gentium originem sumpsit: utpotè cū iure
naturali omnes liberi nascerentur, nec esset no-
ta manumissio, cū seruitus esset incognita. Sed
postquam iure gentium seruitus ingenuitatem
inuasit, sequutum est beneficium manumissio-
nis, & cum vno communi † nomine omnes ho-
mines appellarentur, iure gentiū tria hominum
genera esse ceperunt: liberi, & his contrariū †,
serui, & tertium genus libertini †, qui desie-
rant esse serui.

ARGVM.

Multimodè tam inter viuos, quàm in vlti-
ma voluntate manumissio exercetur.

¶ Multis autē modis manumissio procedit:
aut enim ex sacris constitutionibus in sacrosan-

* L. 6. D. de
stat. hom.

* Aug. lib.
singul. ad
Modesti.

† ab ea T.

† natura-

li. D. &

† Th.

† contrarij,

† liberti,

† natura-

li. D. &

† Th.

† contrarij,

† liberti,

actus qui re-
prouat piam
non n. ed. q.
p. Tuat fia-
ri. actus ut b. p. h. u. locat. u. minime. facti in p. h.
l. x. s. d. f. a. e. n. t. p. e. c. c. a. n. t. et s. p. h. o. c. u. i. d. e.
p. d. a.

et summe
sancit
repe
leges
ult. volunt.
non int
sub
sm 30a. feb.

et summe
sancit
repe
leges
ult. volunt.
non int
sub
sm 30a. feb.

et summe
sancit
repe
leges
ult. volunt.
non int
sub
sm 30a. feb.

et summe
sancit
repe
leges
ult. volunt.
non int
sub
sm 30a. feb.

et summe
sancit
repe
leges
ult. volunt.
non int
sub
sm 30a. feb.

et summe
sancit
repe
leges
ult. volunt.
non int
sub
sm 30a. feb.

A R G V M.

Manumissio (cū voluntariē sit iurisdictionis) vbique & quocunque tempore & loco fieri potest.

¶ Serui verō à dominis semper manumittuntur. T. si solent: addo ut vel in transitu manumittantur: veluti cum Prator ¶ aut Præses, aut Proconsul ¶ in balneum, vel in theatrum eant.

A R G V M.

Libertinorum multiplici statu exploso vni omnium hodie est conditio: quandoquidem omnes ciues Romani efficiuntur.

¶ Libertinorū autē status triperitus antea fuerat: nā qui manumittebatur, modō maiorem, & iustam libertatē consequabantur, & fiebant ciues Romani: modō minorem, & Latini, ex lege Iunia Norbana fiebat: modō inferiorem, & fiebat ex lege Aelia Sentia dediti ¶. Sed quoniam deditiorum quidē pessima conditio iam ex multis tēporibus in deuetudinem abierat, Latinorū verō nomen non frequentabatur: ideoq; nostrā pietas omnia augere, & in meliorem statum reducere desiderans, duabus constitutionibus* hoc emendauit, & in pristinum statum

serui in morte efficiantur: siue et per aliusq; eos remaneant latini, & per

in vrbis Romae
libertas ¶ com- ¶ libertas
habebat manumissor: noris com-
us sit, qui manumittit: ditio. Th.

¶ Iffor ingenuus sit. ¶ Et dedititios quide per constitutionē nostrā expulimus, quam promulgauimus inter nostras decisiones: per quas suggerente nobis Triboniano viro excelso quaestore nostro, antiqui iuris altercationes placauimus. ¶ Latinos autē Iunianos & omnem, quæ circa eos fuerat obseruantiam, alia constitutione per eiusdem quaestoris suggestionem correximus, quæ inter Imperiales radiat sanctiones. ¶ Et omnes libertos, nullo nec etatis manu missi, nec domini ¶ manumittentis, nec in ¶ dominiq; manumissionis modo discrimine habito (sicut Aug. li. 3. c. 7. Ecorauimus: multis modis additis, per quos possit mendl. libertas seruis cum ciuitate Romana, quæ sola est in presenti præstari.

Quibus ex causis ¶ manumittere non liceat.

TIT. VI.

A R G V M.

Manumissio facta inter viuos in creditorum fraudem iure non subsistit: licet tamen domino quantumuis obzato seruū suū liberum heredemque facere, modō nemo alius ex testamento exiturus sit hæres.

Non

¶ Qui ex
ex quibus
caus. ma-
numit. nō
poss.

* Vide Vi
pia. in E-
pit. tit. i.

Non tamen
licet. nam si
manumittit. nihil ag-
impedit libertatem. Licet
uendo non est. in testamento ser-

libertate heredem instituere, ut liber fiat, ha-
resque ei solus & necessarius: si modo ei nemo
alius ex eo testamento heres extiterit, aut quia
nemo heres scriptus sit, aut quia is qui scriptus
est, qualibet ex causa heres ei non extiterit. Idq;
eadem lege Aelia Sentia prouisum est, & re-
lēt. Valde enim prospiciendum erat, ut egentes
homines, quibus alius heres extiturus non esset,
vel seruum suum necessarium heredem habe-
rent, qui satisfactorius esset creditoribus: aut hoc
eo non faciēte, creditores res hereditarias serui
nomine redant, ne iniuria defuētus adficiatur.

A R G V M.

Seruo simpliciter (nulla libertatis mentio-
ne facta) instituto, censetur etiā data libertas.

* Illud adnotato, Concesso aliquo,
etiā id concessum videri, sine quo illud
consistere non posset. text. in l. ij. D. de
iurisd. omn. iudic. & ibi glo. & Barto. &
reliqui.

* I quidā.
C. de ne-
cess. ser.

¶ Idēq; iuris est, & si sine libertate seruus
heres institutus est. Quod nostra cōstitutio * non
solum in domino, qui soluendo non est, sed gene-
raliter constituit, nota humanitatis ratione: ut
ex ipsa

etiam libertas ei
non sit verisimile,
elegit, si pratermisit
seruum remanere voluisse,
& nūmquam sibi heredem fore.

A R G V M.

In creditorum fraudem manumissio facta
videtur, si manumissor facultates tempore
quo manumittit, rei alieno pares non sint, vel
datis libertatibus impares sint futurę.

¶ In fraudem * autem creditorum manu-
mittere videtur, qui vel iam eo tempore, quo
manumittit, soluendo non est: vel qui, datis li-
bertatibus, defuturus est soluendo esse.

* Ex l. in
fraudē. D.
qui & à
qui.

A R G V M.

Non aliter poterit semel data libertas im-
pediri, nisi & decipiendi animo, & ipso rei e-
uentu fraudati fuerint creditores.

¶ Preualuisse tamen videtur (nisi animum
quoque fraudandi manumissor habuerit) non
impediri libertatem, quamuis bona eius credi-
toribus nō sufficiant: sepe enim de facultatibus
suis amplius, quā in iis est, sperant homines.
Itaque tunc intelligimus, impediri libertatem,
cum utroque modo fraudantur creditores, id est,
& consilio manumittentis, & ipsa re: ed quod
eius bona non sunt sufficētia creditoribus.

A R G V M.

Minor annis viginti nō aliter seruū manu-
mittere

mittere potest, q
millionis causa, q
hic traditur.

¶ Eadē lege Aelia

viginti annis non aliter manum.

* consiliū
quid sit,
docet hic
Theop.

† fratrem
Th.

† vxor
* Ex l. iu-
sta. §. i. d.
de man,
vind.

Minoris annis viginti, non antea licet pro-
priis servis testamento libertatem dare, quā
decimum octauum annum attigerit.

* Illud nota, Mediā viam eligēdam.
tex. & gl. in l. antiqui. D. si pars hær. pet.
& l. ad ed. §. cum quis. D. de acq. rer. do.

¶ Cum ergo certus modus manumittēdis mi-
noribus viginti annis dominis per legem Ae-
liam Sentia constitutus esset, eamiebat, vt qui
quatuor

ar, licet testamen † etatis
em institueret, le-
amen si adhuc minor
libertatem seruo dare non † sis

possi- non erat ferendum, nam cui toto-
rum suorum bonorum in testamento dispositio
data erat: quare non † similiter ei, quem admo- † nos
dum alias res, ita & de seruo † suis † in vltima † seruo
voluntate disponere, quemadmodum voluerit, † suo
permittimus, vt & libertatem eis possit pra-
stare? Sed cum libertas inestimabilis res sit, &
propter hoc ante xx. etatis annum antiquitas
libertatem seruo dare prohibebat, ideo nos me-
diam quodammodo viam eligentes, non aliter
minori viginti annis libertatem in testamento
dare seruo suo cōcedimus †, nisi decimum septi- † permit-
mum annum impleuerit, & decimum octauum † timus,
attigerit. Quum enim antiquitas huiusmodi e-
tati †, & pro aliis postulare concesserit, cur non † huius
etiam sui iudicij stabilitas ita eos adiuvare cre- † etatis ho-
datur, vt ad libertatem dandam seruis suis pos- † minibus
sint peruenire?

De lege Fufia † Caninia
tollenda.

TITVLVS VII.

L Ege * Fufia Caninia certus modus consi-
lurus erat in seruis testamento manumit-
tēdis: quā, quasi libertates impediēte, & quo-
dammodo

* Fufia.
Vlpianus
in Epito.
tit. i.
* vide In-
stit. Cui
lib. i. tit. 2

dammodo inuid.
 quam satū fuerat
 centiam habere totan.
 donare, nisi alia causa im-
 pientibus autem huiusmodi licen-

De his qui sui, vel alieni
 iuris sunt.

TIT. VIII.

ARGVM.

Habes secundam personarum diuisionem.
 * Illud signa, cognito vno cōtrario-
 rum, protinus alterū cognosci. l. j. D. e.

* Ex l. j. D.
 cod.

Sequitur * de iure personarum alia diuifio.
 Nam quedam persone sui iuris sunt, que-
 dam alieno iuri subiecte. Rursus earum, que
 alieno iuri subiecte sunt, alie sunt in potestate
 parentum, alie in potestate dominorum. & Vi-
 deamus † itaque de his, que alieno iuri subie-
 ctæ sunt. nam si cognouerimus, que istæ perso-
 ne sunt, simul intelligemus, que sui iuris sunt.
 Ac prius inspiciamus † de his, que in potesta-
 te dominorum sunt.

† discipia
 mus Th.
 † discipia
 mus.

ARGVM.

Et si olim domino seruū occidere, impunè li-
 ceret, hodie tamen in eum non (nisi ex legiti-
 ma causa) scire licebit: quinimo vsque adeo
 dominorū asperitas coercetur, vt si intolerabi-
 lis sit, seruos iusto pretio venū dare cogantur.
 quū reipubl. interfit, ne quis re sua abutatur.

In

iorum sunt serui. »
 gentium est. nōm a- »
 tes animaduertere pos- »
 seruos vite, necisq; potest. ut »
 fuisset. & quodcumq; per seruū adquiritur, ia- »
 domino adquiri. † Sed hoc tempore nullis homi- »
 nibus, qui sub imperio nostro sunt, licet sine cau- »
 sa legibus cognita in seruos suos supra modum »
 seuire. Nam ex constitutione diui Antonini, »
 † qui sine causa seruū suū occiderit, non mi- »
 nus puniri iubetur, quā si † alienum seruū »
 occiderit. & Sed & maior asperitas dominorū, »
 eiusdem principis constitutione coercetur. nam »
 Antoninus cōsultus à quibusdam Præsidibus »
 prouinciariū de his seruis, qui ad eadem sacram, »
 vel ad statuam principum cōfugiunt, præcepit, »
 vt si intolerabilis videatur familia dominorū, »
 cogantur seruos suos bonis conditionibus ven- »
 dere, vt pretiū dominis daretur, & recte. expe- »
 dit enim reipub. ne sua re quis male utatur. »
 Cuius rescripti * ad Aelium Marcianū † emissi »
 verba sunt hæc: Dominorū quidem potestatem »
 in seruos su- illibatā esse oportet. Nec cuiquam »
 hominū ius suū deirabi, sed dominorū inter- »
 est, ne auxiliū contra seuitiā, vel famem, vel in- »
 tolerabilē iniuriā denegetur iis, qui iustē de- »
 precantur. Ideoq; cognosce de querelis eorum »
 qui ex familia Iulij Sabini ad sacram † sta- »
 tuam confugerunt, & si vel durius habitos, »

* l. 2. D. e.
 † Procon-
 sulem Be-
 tica.

quam aqua est, re.

gnoveris: venire iab.

Qui mi non revertantur. Q.

*al. deest mi fraudem fecerit, sciet me.

uerfus se fenerius exequuntur.

*hac defini-
nit theo-
pb. d. fu-
ra titul.
proxim.
*Ex l. 3.
D. eod.

De patria potestate*

TITVLVS IX.

IN potestate nostra sunt liberi nostri, quos ex iustis nuptiis procreauimus. Nuptia autem siue matrimonium est viri, & mulieris coniunctio, indiuiduam vitam consuetudinem continens.

ARGVM.

Patria potestas iure Romano instituta fuit solisque Romanis propria est.

Ius autem potestatis quod in liberos habemus, proprium est ciuium Romanorum, nulli enim alij sunt homines, qui talem in liberos habeant potestatem, qualem nos habemus.

ARGVM.

Filij ex legitimis nuptiis progeniti, omnesque per filiorum stipitem descendentes, in patria sunt potestate: ex filia verò nati nequaquam.

*Ex l. 4.
D. eod. Qui igitur ex te, & uxore tua nascitur, in tua potestate est. Item qui ex filio tuo & uxore, idem in re eius nascitur, id est, nepos tuus, & nepos, & pronepos, quæ in tua sunt potestate. & pronepos, & pronepos, & deinceps ceteri. Qui autem ex filia

estate tua non sunt,

nuptiis.*

TITVLVS X.

*Iustis
nuptiis.

ARGVM.

Masculi decimūquintū annū attingentes, & femina decimūtertium, iustas coeunt nuptias, quas in patria potestate constituti, nō nisi patre assente, contrahere possunt, modō talis sit pater, qui consensum prestare valeat.

Iustas autem nuptias inter se ciues Romani contrahunt, qui secundum præcepta legum cōeunt: masculi quidem puberes: feminae autem viripotentes, siue patresfamiliarum, siue filijfamiliarum: dum tamē, si filijfamiliarum sunt, consensum habeant parentum, quorum in potestate sunt. nam hoc fieri debere, & ciuili & naturalis ratio suadet, intantum, ut iussus parentis præcedere debeat. Unde quæsitū est, an furiosi filia nubere, aut furiosi filius uxorem ducere possit? Cūque super filio variabatur, nostra processit decisio, qua permissum est ad exemplum filia furiosi, filium quoque furiosi posse, & sine patris interuentu matrimonium sibi copulare, secundum datam ex nostra constitutione modum.

familias
*l. 2. D. de
ric. nupt.

*l. 6. furio-
si. C. de
nupt.

ARGVM.

Ascendentes cum descendentes naturali vel adoptionis vinculo coniunctis, nuptias co-

lebrare inque
cipatione soluta in

¶ Sed nō omnes n
nam a quarundam nupti

inter eas enim personas, quæ parent
rūmve locum inter se obtinent, cōtrahi nuptiæ
non possunt: veluti inter patrem & filiam, vel
avum & nepotem, vel matrem & filium, vel
aviam & nepotem: & vsque in infinitum. Et
si tales persone inter se coierint, nefarias atque
incestas nuptias cōtraxisse dicuntur. ¶ Et hæc
adeo vera sunt, ut quāvis per adoptionem pa
rentis, liberorumve loco sibi esse cæperint, non
possint inter se matrimonio iungi in tantis, ut
etiam dissoluta adoptione, idem iuris maneat.
Itaque eam, quæ tibi per adoptionem filia vel
nepotus esse cæperit, non poteris uxorem ducere,
quāvis eam emancipaveris.

ARGV M.

Inter fratrem, & sororē ex utroque altero
ve parente prognatos, cōiugium consistere ne
quit: quod ius ad adoptivos fratres (quādiu a
doptionis vinculu permanet) etiam trahitur:
eo vero soluto, nil obstat nuptiis cōtrahendis.

¶ Inter eas quoq; personas, quæ ex transverso
gradu cognationis iunguntur, est quedam si
milis observatio, sed non tanta. Sanè enim in
ter fratrem sororēque nuptiæ prohibita sunt:
siue ab eodem patre, eadēque matre nati fue
rint siue ab altero eorū. ¶ Sed si qua per ado
ptionem

esse cæperit, quādiu quidem

sanè inter se. ¶ Et eam nuptiæ

re non possunt eum vero per emancipa

adoptione fuerit dissoluta, poteris eam uxore
ducere. ¶ Sed & si tu emancipatus fueris, ni
hil est impedimento nuptiis. Et idè constat, se
quis generum adoptare velit, debere eum antea
filiam suam emancipare: & si quis velit nurum
adoptare, debere eum antea filium suum eman
cipare. ¶ Fratris vero vel sororis filiā, uxorem
ducere non licet: sed nec nepotem fratris, vel sor
oris quis ducere potest, quāvis quarto gradu
sit. Cuius enim filiam uxorem ducere non licet,
neq; eius nepotem permittitur. ¶ Eius verò mu
lieris, quā pater tuus adoptavit, filiam non vi
deris impediri uxorem ducere: quia neque na
turali, neque civili iure tibi coniungitur.

*Iure tamē Pontificio, cui potius in
his adharendum est, duorum fratrum
filij legitimo cōiugio copulari nō pos
sunt, gloss. hic quæ potuit citare c. non
debet. & ibi Panor. & cæteri, extra de
consang. & affinit.

¶ Duorum autem fratrum vel sororum libe
ri, vel fratris & sororis coniungi possunt. Item
amici, licet adoptivam, ducere uxorem non
licet, item nec mater, ut quia parentum p
lo- ¶ matrum
eo habentur. Quæ ratio verum est, magnam

¶ perpe
tua.
¶ alter
suo.

quodq; amitam, & materie.

* Ratione haberi uxorem ducere.*

reddi
hic Theo

p. hi.

ARGVM.

Adfinitatis veneratione, eam quę olim priuigna, nutus, focrus, vel nouerca existit, uxorem ducere non licet: multoque minus licebit, si adhuc mihi sit, priuigna, nurus, &c.

* Quoties eiusdę dispositionis duę sūt rationes, sublata ę duabus altera, non ob id cessat dispositio, reliqua manēte.

† ratione

¶ Adfinitatis quoque veneratione † a quartādam nuptiis abstinere necesse est: ut ecce priuignam, aut nurum uxorem ducere nō licet: quia viraque filie loco sunt. Quod ita scilicet accipi debet, si sunt nurus, aut priuigna tua. nam si adhuc nurus tua est, id est, si adhuc nupta est filio tuo, alia ratione uxore eā ducere nō poteris: quia eadē duobus nupta esse non potest. Item si adhuc priuigna tua est, id est, si mater eius tibi nupta est: ideo eam uxorem ducere non poteris, quia duas uxores eodem tempore habere non licet. ¶ Socrum quoque, & nouercam prohibitū est uxorem ducere, quia matris loco sunt. Quod & ipsam, dissoluta demum adfinitate procedet. alioquin si adhuc nouerca est, id est, si adhuc patri tuo nupta est, communi iure impeditur tibi nubere: quia eadem duobus nupta esse non potest. Idem si adhuc socrus est, id est,

eius tibi nupta est: ideo impeditur: quia duas uxores habere res. ¶ Mariti tamen filius ex alia uxore, & uxoris filia ex alio marito, vel contra, matrimonium recte contrahunt: licet habeant fratrem, sororem, & ex matrimonio postea contra factos uatos.

ARGVM.

Etiā ob publicam honestatem a quibusdam nuptiis abstinetur, quamuis nullum cognationis, vel adfinitatis obstaculum adsit.

¶ Si uxor * tua post diuortium ex alio filiam procreauerit, hac non est quidem priuigna tua: sed Iulianus † ab huiusmodi nuptiis abstinere debere ait. nam constat, nec sponsam filij, nurum esse: nec patris sponsam, nouercam esse: rectius tamen & iure sacros eos, qui ab huiusmodi nuptiis abstinuerint.

* Ex l. 1. §. 1. De ritu nupt. D. † Ulpian.

¶ Illud * certum est sequiles quoque cognationis impedimento nuptiis esse: si forte pater, & filia, aut frater, & soror manumissi fuerint.

* Ex l. 14. D. eod.

¶ Sunt & alie persone, quę propter diuersas rationes, nuptias contrahere prohibentur, quę in libris Digestorum seu Pandectarum ex recte iure collectarum enumerari permisimus.

ARGVM.

Vbi nuptiæ contra legū interdicta celebrata

fuerunt, ibi neque nuptiarum
que vxoris, neque dotis, vllun-
pellatio, ad huc contrahentes, puenas
ditas, aliasque plures incurrunt.

¶ Si aduersus ea que diximus, aliqui cote-
runt, nec vir, nec vxor, nec nuptie, nec matrimo-
niū, nec dos intelligitur. Itaq; ij, qui ex eo coitu
nascuntur, in potestate patris non sunt: sed tales
sunt (quantum ad patriam potestatem perti-
net) quales sunt ij, quos mater vulgò concepit.
nam nec hi patrem habere intelligitur, cū nō
his pater incertus sit. vnde solent spurij appel-

† à Gre lari πατρός τῶν σπαργῶν, † ὁ ἀπατράς, quasi
ca voce, sine patre filij. Sequitur ergo vt dissoluto tali
quasi cō coitu, nec dotis, nec donationis exactioni locus
q̄ & Ap cō sit. ¶ Qui autem prohibitas nuptias contrahūt,
cepti. ¶ alias penas patiuntur, que sacris constitu-
tionibus continentur.

A R G V M.

Naturales liberi curie oblati, legitimi sūt
& patris potestatem subiciuntur. Item ex ea na-
ti, cum qua iustus contrahere nuptias licebat,
connubio subsecuto, dotalibusq; re instrumen-
tis confectis, æquē legitimi censentur, atque
qui ex matrimonio nati sunt.

¶ Abquando autem euenit vt liberi, qui sta-
tim vt nati sunt, in potestate parentum non
sunt, postea redigantur in potestatem patris:
qualis est ij, qui dum naturalis fuerat, postea
curie datus potestati patris subicitur. nec nō

ij, qui

era procreatus, cuius matri-
legibus interdictū fuerat, sed
in pater consuetudinem habuerat, postea
nostra constitutione * dotalibus instrumen-
tis compositis in potestate patris efficitur. Quod
et alij liberi, qui ex eodē matrimonio postea
fuerint procreati, similiter nostra constitutio *
præbuit.

De adoptionibus.*

TIT. XI.

A R G V M.

Potestas patria etiā adoptione constituitur,
cuius duæ sunt species, altera adrogatio dici-
tur, altera adoptio, illa principis auctoritate,
eos qui sunt sui iuris adrogamus, hac verd in
alterius potestate existentis, imperio magi-
stratus adoptamus.

Non solum autem naturales liberi, secun-
dum ea que diximus, in potestate nostra
sunt: verum etiam ij, quos adaptamus. ¶ Ado-
ptio autem duobus modis fit: aut principali re-
scripto, † aut imperio magistratus. Imperatori
auctoritate adoptare quis potest eos casus, qui
quæsi sui iuri sunt, quæ species adoptionis di-
citur adrogatio. Imperio magistratus adopta-
mus eos casus, qui quæsi in potestate parentum
† sunt: siue primum gradum liberorum obtineant
qualis est filius, filia: siue inferiorem, qualis est
nepos, nepus, pronepos, proneptis.

* l. cum
quis. C. de
nat. lib.

* l. nuper.
C. eo.

* Adoptio
nem defini-
nit hic
Theop.

† auctori-
tate.

† parentis

A R G V M.

Filius familiās extraneo in-
tus, extranei potestatem minimē su-
quemus illi intestato succedat: Datu-
cuius ascendentium, eius potestati subicitur.

*Adnotato duo vincula vno fortiora
esse. tex. & gloss. in §. quia igitur. in au-
thent. de consanguin. & vter. fratribus.

¶ l. fin. C. de adop.
¶ Sed hodie ex nostra cōstitutione, cum fi-
lius familiās a patre naturali extranea persona
in adoptionē datur. iura patrū naturalis mini-
mē dissoluntur. nec quicquam ad patrē ado-
ptivum transiit, nec in potestate eius est: licet ab
intestato iura succedentis ei a nobis tributa sint.

¶ Si vero pater naturalis non extraneo, sed aucto
filij sui materno, & vel si ipse pater naturalis fue-
rit emancipatus, eius aucto, vel pro aucto simili mo-
do paterno vel materno filium suum dederit
in adoptionem, in hoc casu, quia concurrunt in
eam personam & naturalia, & adoptionis
iura, manet stabile ius patrū adoptivi, & na-
turali vinculo copulatum, & legitimo adoptio-
nis modo cōmuni modo constitutum, & ut & in familia, & in
stricta. potestate huiusmodi patrū adoptivi sit.

A R G V M.

Impuberis adrogatio, causa cognita cele-
bratur, cauteque adrogator se bona adrogati
(si intra pubertatē obierit) illis restitutum,
ad quos peruenitura erāt, adoptione nō facta.

Cum

Impubes per principale rescri-
ptum, causa cognita adrogatio fieri
iur: & exquiritur causa adrogationis
acta sit. expediatque pupillo. Et cum qui-
busdam conditionibus adrogatio fit, id est, ut
caueat adrogator personae publicae, si intra pu-
bertatem pupillus decesserit, restitutum se bo-
na illi, qui si adoptio facta non esset, ad succe-
ssorem eius venturi essent.

A R G V M.

Adrogatus non nisi causa cognita, emancipa-
tur, cui propria bona restitui debent, iube-
turque adrogator quartam bonorum suorum
illi relinquere.

¶ Item nō aliter se emancipare eū potest adro-
gator, nisi causa cognita, dignus emancipatione
fuerit: & tunc sua bona ei reddat. ¶ Sed & si
decedens pater eū exheredauerit, vel viuis sine
iusta causa emancipaverit: iubetur quartā par-
tem ei bonorū suorū relinquere: videlicet pra-
ter bona, quae ad patrem adoptivum transtulit,
& quorum commodum ei postea adquisiuit.

A R G V M.

Quod natura fieri non potest, nec arte pate-
ritur: ars enim naturae est imitatrix.

¶ Minorem natu, maiorem non posse ado-
ptare placet. adoptio enim naturam imitatur:
& pro mentis est, ut maior sit filius, quam
pater,

pater. Debet itaque is, qui, adoptionem, vel adrogationem facit, id est decē & octo annis precedere, autem & in locum nepotis, vel neptis, proaviti, vel proneptis, vel deinceps adoptare, quamvis filium quis nō habeat. Et tam filium alienum quis in locū nepotis adoptare potest, quam nepotem in locum filiū.

ARGVM.

Adoptans aliquem in nepotem quasi ex filio (quem in potestate habet) natum, filij consensum habere debet diuersum erit si auus nepotem ex filio in adoptionem dare velit.

† eo filio

¶ Sed si quis nepotis loco adoptet vel quasi ex filio quē habet iā adoptatum, vel quasi ex illo, quem naturalē in sua potestate habet, eo casu & filius cōsentire debet, ne ei inuito suus heres adnascatur. sed ex contrario si auus ex filio nepotem det in adoptionem, non est necesse filium consentire.

ARGVM.

Adoptiuus pater adoptatum filium in potestate sua constitutum, vel adrogatum alteri in adoptionem dare potest, haud secus quam naturalis pater possit.

¶ In plurimis autē causis adsimilatur is, qui adoptatus vel adrogatus est, ei qui ex legitimo matrimonio natus est. & ideo si quis per Imperatorem, vel apud Praetorem, vel praesidem provinciae

um adoptauerit, potest eum nem aliq dare.

ARGVM.

¶ Qui secundum naturā liberos generare nequeunt, nec secundū artem sibi parare quibū.

¶ Sed & illud viriusque adoptionis cōmune est, quod & is, qui generare non possunt (qua ex l. 2. D. les sunt spadones) adoptare possunt: castrati eod. autem non possunt.

* Annota, feminas filios in potestate non habere l. nulla. D. de suis & leg. quo fit, vt iuribus potestatis patriae minimē fruantur.

¶ Femina quoque adoptare non possunt, quia nec naturales liberos in sua potestate habent: sed ex indulgentia * principis ad solatium liberorum amissorum adoptare possunt. * l. mulier. C. eod.

ARGVM.

Adrogatus nō solum in adrogatoris conuolat potestatem, sed etiam liberi quos in potestate habet.

¶ Illud propriū est adoptionis illius, quae per sacrum oraculū fit: quod is, qui liberos in potestate habet, si se adrogandum dederit, nō solum ipse potestati adrogatoris subiicitur, sed etiā liberi eius in eiusdem fiunt potestate, tanquam nepotes. sic etenim dixit Augustus * non ante Tiberium adoptauit, quam is Germanicum adoptasset: vt protinus adoptione facta, inciperet Germanicus Augusti nepos esse.

Vide Sueton. in Aug.

ARG

ARGVM.

Seruus à domino adoptatus
filius nominatus libertatem nanciscitur.

¶ Apud Catonem bene scriptum refer-
tiq[ue]ritas, seruos, si à domino adoptati sunt, ex
hoc ipso posse liberari. Unde et nos eruditi, in
nostra constitutione etiam cum seruum, quē do-
minus actis interuenientibus filium suum nomi-
nauerit, liberum esse constituimus, licet hoc ad
ius filij accipiendum ei non sufficiat.

Quibus modis ius patriæ po- testatis soluitur.

TIT. XII.

ARGVM.

Mortuo patre, mox sui iuris filius efficitur:
mortuo verò auo, ita demum nepos sui iuris
euadit, si non super sit ei pater in cuius recidat
potestatem.

Videamus nunc, quibus modis q[ui] alieno
iuri sunt subiecti, eo iure liberentur. Et
quidem quemadmodum liberentur serui à po-
testate dominorum, ex his intelligere possumus
quæ de seruis manumittendis superius exposui-
mus. Hi verò, qui in potestate patris sunt, mor-
tuo eo, sui iuris fiunt. Sed hoc distinctionem re-
cipit, nam mortuo patre, sanè omnimodo filij si-
bi ius sui iuris efficiuntur. Mortuo vero auo, nō
omnimodo nepotes, neptēsque sui iuris fiunt:
sed

sem aut in potestatem patris
sunt. Itaque si moriente auo pa-
tris viuit, et in potestate patris sui est, et
tunc post obitū aui in potestate patris sui fiunt.
Si verò is, quo tempore auus moritur, aut iam
mortuus est, aut per emancipationem exiit de
potestate patris, tunc q[ui], qui in potestatem eius
cadere non possunt, sui iuris fiunt.

ARGVM.

Deportatio patris, aut filij, patriæ potestatis
vinculum soluit: restitutio verò principis, in
pristinum statum reponit.

¶ Cum autem is, qui ob aliquod maleficium
in insulam deportatur, ciuitatē amittit, sequi-
tur, ut qui eo modo ex numero ciuium Roma-
norum tollitur, perinde quasi eo mortuo, desi-
nant liberi in potestate eius esse. ¶ Pari ratione
et si is, qui in potestate parentis sit, in insulam
deportatus fuerit, desinit esse in potestate paren-
tis, sed si ex indulgentia principis restitui fue-
rit, per omnia pristinum statum recipiunt. p[ar]ti
¶ Relegati autem patres in insulam, in potesta-
te liberi retinent. Et ex contrario liberi rele-
gati, in potestate parentum remanent. ¶ P[ar]te
¶ seruus effectus filios in potestate habere desi-
nit. Serui autem p[ar]te efficiuntur, qui in metal-
lum damnantur, et quo bestis subiciuntur.

ARGVM.

Sola patriciatus dignitas filium à patria
potestate eximit.

Filius fa

*Vide Al-
cia. lib. 1.
Paterg.
cap. 15.

Filius familiae si militauit
vel consul factus fuerit, reman-
et patris militia enim, vel consularis digni-
tatis potestate filium non liberat. Sed ex con-
stitutione nostra, summa Patritiatus dignitas
illico imperialibus codicillis praestitis, filium à
patria potestate liberat, quis enim patiatur pa-
trem quidem posse per emancipationis modum
potestatis suae nexibus filium liberare, imperato-
riam autem celsitudinem non valere cum, quem
sibi patrem elegit, ab aliena eximere potestate?

ARGVM.

Captiuitate patris aut filij pendet, magis
quam intereat, ius patriae potestatis, propter
postliminij ius: recte enim fingitur in ciuitate
fuisse, qui ab hostibus regressus est.

Si ab hostibus captus fuerit pater, quam-
uis seruus hostium fiat, tamen pendet ius libero-
rum propter ius postliminij: quia hi, qui ab
hostib. capti sunt, si reuersi fuerint, omnia pri-
stina iura recipiunt. Idcirco reuersus parens etiam
liberos habebit in potestate: quia postliminium
fingit eum, qui captus est, in ciuitate semper fuisse.
Si vero ibi decesserit, exinde ex quo captus
est pater, filius sui iuris fuisse videtur. Ipse quo-
que filius, neposue si ab hostibus captus fue-
rit, similiter dicimus, propter ius postliminij,
ius quoque potestatis parentis in suspenso esse.

Dicitur est autem postliminium à limine,

& post

eam, qui ab hostibus captus est,
res nostros postea peruenit, postlimi-
nium recte dicimus. Nam limina, sicut nos
in domo finem quendam faciunt: sic & imperij
finem esse limen, veteres voluerunt. Hinc
limen dictum est, quasi finis quidam & termi-
nus. ab eo postliminium dictum est, quia ad idem
limen reuertebatur, quod amiserat. Sed
qui captus velis hostibus recuperatur, postli-
minio rediisse existimatur.

ARGVM.

Emancipatio apud quemuis magistratum
(etià citra antiquam solennitatē) facta, patriae
potestatis vincula soluit, verum pater ex emā-
cipati bonis sibi iure debitā portionem conse-
quitur illiusque (si impubes sit) legitimā tutelā.

Præterea emancipatione quoque desinunt
liberi in potestate parentum esse. sed emancipa-
tio antea quidem vel per antiquā legis obser-
uationem procedebat quæ per imaginarias ven-
ditiones, & intercedentes munitiones cele-
brabatur, vel ex imperiali rescripto. Nostra
autem providentia etiam hoc in melius per con-
stitutionem reformauit: ut fessione pristina ex-
plosa, recta via ad competentes indices vel ma-
gistratus, parentes inirent: & filios suos, vel fi-
lias, vel nepotes, vel neptes, ac deinceps, à sua ma-
nu dimittat. Et tunc ex edicto Pretoris in bonis
huiusmodi filij vel filiae, vel nepotis, vel neptis,

C

† sem
† per om-
nia

* Vide Ci-
ceron. in
Topic.

† per emā
cipationē.

* xij. Tab.

* l. pen. C.
de emāci.
lib.

* l. ii. C. eo.

exhibet
rū. D. de
adopt.

† habebit

† in 70
v. v. v. v.

† intelligi
mus.

qui quæ re à parente manumissus
missa fuerit, eadem iura præstantur p.
quæ tribuantur patrono in bonis liberti. Et
præterea si impubes sit filius, vel filia, vel ceteri
ipse parens ex manumissione tutelam eius nan-
tatur. *Admonendi* * autem sumus, libe-
rum arbitrium esse ei, qui filium, & ex eo nepo-
tem vel nepem in potestate habet, † filium qui-
dem de potestate dimittere, nepotem vero vel
neptem reintere: & è converso † filium quidem
in potestate retinere, nepotem vero vel neptem
manumittere, vel omnes, sui iuris efficere. Ea-
dem & de pronepote & pronepte dicta esse in-
telligantur. †

ARGVM.

Adoptatus ab ascendente (si præfens adop-
tioni non contradicat) à patris naturalis solui-
tur potestate, & in adoptiis potestate transit.

*Et si pater filium, quem in potestate ha-
bet avo vel proavo naturalis secundum nostras
constitutiones* * super his habitas, in adoptio-
nem dederit: id est, si hoc ipsum actus interve-
nientibus apud competentem iudicem manife-
staverit præfente eo, qui adoptatur, & non con-
tradiciente, nec non eo præfente, qui adoptat:
soluitur quidem ius potestatis patris naturalis:
transit autem in huiusmodi patrem adoptivum,
in cuius persona, & adoptionem esse plenissi-
mam antea diximus.

ARGVM.

ARGVM.

conceptus prius quam pater emancipare-
tur cuiusdam ascendentium in adoptionem
daretur, in auita remanet potestate, non ita si
postea conceptus sit.

*Illud autem scire oportet, quod si nurus
tua ex filio tuo conceperit, & filium postea
emancipaveris, vel in adoptionem dederis, præ-
gnante nura tua: nihilominus quod ex ea na-
scitur, in potestate tua nascitur. Quod si post
emancipationem, vel adoptionem conceptus fue-
rit, patris sui emancipati, vel aui adoptivi pote-
stati subicitur. Et quidem* * neque naturales
liberi, neque adoptivi ullo penè modo possunt
cogere parentes, de potestate sua eos dimittere.

* non po-
test. D. co.

De Tutelis.

TITVLVS XIII.

* Illud ex tutelæ finitione nota, tuto-
rè primario personæ tuendæ causa da-
tum, secundario bonorū. §. certè autem.
infra. tit. j. gl. I. in copulâdis. C. de nupt.

TRanſeamus nunc ad aliam diuisionem per-
sonarum. Nam ex his personis, quæ in po-
testate non sunt, quedam vel in tutela sunt,
vel in curatione, quedam vtro iure tenen-
tur. Videamus ergo de his, quæ in tutela, vel in
curatione sunt. Ita enim intelligemus ceteras

personas, quæ neutro iure tenentur. *¶* Et
 despiciamus de his, quæ in tutela sunt. *¶* Et
 tem tutela (ut Servius definit) vii et ac pote-
 stas in capite libero ad tuendum eum, qui per
 etate se ipse defendere nequit, iure civili* da-
 ta ac permessa. *¶* Tutores autem sunt, qui eam
 vim, ac potestatem habent, ex quæ ipsa et re no-
 men acceperunt. Itaque appellantur tutores, quasi
 tuitores, atque defensores: sicut aditui dicuntur,
 qui ædes tuentur.

A R G V M.

Cōcessum est patri impuberibus filiis, quos
 in potestate habet, testamento tutores dare:
 item nepotibus: modo eo mortuo non sint in
 eorum patris recusati potestatem.

* lege xij.
 Tab.

¶ Permissum est itaque patribus, liberis im-
 puberibus, quos in potestate habent, testamēto
 tutores dare. Et hoc in filios, filiosque procedit
 omnimodo. nepotibus vero, et neptibusque ita
 demum parentes possunt testamento tutores da-
 re, si post mortem eorum in potestate patris sui
 non sunt recusuri. *¶* Itaque si filius tuus mortis
 tue tēpore in potestate tua sit, nepotes ex eo non
 poterunt ex testamento tuo tutores habere, quā-
 vis in potestate tua fuerint: scilicet quia mor-
 tuo te, in potestatem patris sui recusuri sunt.

A R G V M.

Posthumus quoque (qui si viuo patre natus
 esset, in eius potestate futurus fuisset) testamen-
 to tutor dari potest.

Cum

autem in compluribus aliis causis
 uni pro iam natis habeantur: et in hac
 causa placuit non minus posthumis, quam iam
 natis testamento tutores dari posse: si modo in
 ea causa sint, ut si viuis parentibus naceretur,
 sui heredes, et in potestate eorum fierent.

A R G V M.

Emancipato inutiliter testamento datur tu-
 tor, datus tamen, etiam sine inquisitione à iu-
 dice confirmandus est.

¶ Sed et si emancipato filio tutor à patre
 datus fuerit testamento, confirmandus est eor-
 sententia præsidis omnimodo, id est, sine inqui-
 sitione. *

* vide Th.
 hic.

Qui testamento tutores
 dari possunt. et

et non.
 Th.

TITVLVS XIII.

A R G V M.

Filius familias etiam tutor testamento re-
 ctè datur. Item proprius seruus cum libertate:
 quin etiam si non facta libertatis mentione, tu-
 tor datus sit, tacitè libertas data videtur: ni es-
 sorè, quasi liber datus sit.

Dari autè tutor potest testamento non
 solum pater familias, sed etiam filius fa-
 milias. Sed et seruus proprius testamento cum
 libertate, rectè tutor dari potest. *¶* Sed sciendum
 est, eam et sine libertate tutorem datum, ta-
 citè libertatem directam accepisse videri: et

per hoc recte tutorem esse. Plane
rem quasi liber, tutor dari sit, aliud dicen.
est. Si Servus ante alienus pure inutiliter te-
nito datur tutor: sed ita, CUM LIBER ERIT,
utiliter datur. Proprius autem servus inutiliter
ex modo tutor datur. Si Furius, vel minor vi-
ginti quinque annis, tutor testamento datus, tu-
tor erit, cum compos mentis, aut maior viginti-
quinque annis fuerit factus. Si Ad certum
tempus, vel ex certo tempore, vel sub conditio-
ne, vel ante heredis institutionem posse dari tu-
torem, non dubitatur. Si Certe autem rei, vel
cause tutor dari non potest: quia personae, non
cause, vel rei tutor datur.

A R G V M.

Filiorum appellatione, posthumi quoque pri-
mi gradus continentur, non etiam ulterioris libe-
rorum autem appellatio, etiam nepotes, ceterosque
descendentes includit: posthumi vero no-
me, quoscunque, liberorum gradus comprehenditur.

Si quis filiabus, vel filijs tutores de-
derit: etiam posthumae, vel posthumus dicitur: vide-
tur: quia filij, vel filiae appellatione, et posthumus
et posthuma continentur. Quod si nepotes sint,
an appellatione filiorum et ipsi tutores dati
sint? Dicendum est, ut et ipsis quoque dati vi-
deantur: si modo liberis dixerit. Ceterum si filios:
non continebuntur. Alii enim filij, aliter ne-
potes appellantur. Plane si posteris dederit, tam
filij posthumi, quam ceteri liberi continentur.

De

De legitima adgnatorum
tutela.

TITVLVS XV.

A R G V M.

Cessante testamentaria tutela locus est le-
gitime: quae quidem ad proximos deferitur
adgnatos, non etiam ad cognatos. Adgnati autem
sunt per virilis sexus cognationem coniuncti:
cognati vero per foeminae sexus personas.

Quibus autem testamento tutor datus non
est, his ex lege duodecim tabularum ad-
gnati sunt tutores, qui vocantur legitimi. *
Sunt autem agnati, cognati per virilis sexus
cognationem et communem, quasi a patre cognati:
veluti frater ex eodem patre natus, fratris fi-
lius, neposve ex eodem patre, et patris fi-
lius, neposve ex eo. Si qui per foeminam
sexus personae cognatione iunguntur, adgnati
non sunt, sed aliis naturali iure cognati. Itaque
amita tuae filius non est tibi adgnatus, sed co-
gnatus: et inuicem et tu illi eodem iure con-
iungens: quia qui ex ea nascuntur, et patris, non
matris familiam sequuntur.

* I. sunt au-
té. D. eod.
† personas
cognatio-
ne.

† scilicet
† qui ad
nascitur,

A R G V M.

Quantum ad tutelam pertinet, is intestatus
decessisse videtur, qui etiam cum testatus sit,
tutorem testamento non dedit, aut datus effe-
ctum sortita non fuit.

C 4

* L. si filia-
bus. & l.
quod si.
D. de te-
sta tut.

* vide ve-
reg. iur. lib. 3
† omni
modo
Biblioteca

Quod autem lex¹ duodecim
ab intestato vocat ad tutelam agnatos, ne
hanc habet significationem, si omnino † non fe-
cerit testamentum is, qui poterat tutores dare:
sed si (quantum ad tutelam pertinet) intesta-
tus decesserit, quod tunc quoque accidere intel-
ligitur cum is, qui datus est tutor, vivo testato-
re decesserit.

A R G V M.

Adgnationis ius (cum civile sit vinculum)
capitis deminutione tollitur: cognationis ve-
rò non ita.

* Annotato, Nihil tam naturale esse,
quàm eo genere quodque dissolui, quo
ligatum est. l. nihil tam naturale. D. de
reg. iur. c. j. vbi Dinus. de reg. iur. in ant.

† Sed agnationis quidem ius omnibus mo-
dis capitis deminutione plerumque perimitur.
nam agnatio, iuris civilis nomen est: cognatio
uis vero ius non omnibus modis commutatur:
quia civilis ratio, civilia quidem iura corrumpi-
tione. Th. pere possit: natur alia verò non vitique.

De capitis deminutione.

TIT. XVI.

† ex l. 1. D.
eo.

* l. fi. D. eo.

Et autem capitis deminutio prioris status
mutatio, eaque tribus modis accidit. * Nā
aut maxima est capitis deminutio, aut minor:
(quam quidam mediani vocant) aut minima.

Maxi

capitis deminutio est, cum aliquis si-
mul & civitatem & libertatem amittit. quod
accidit his, qui servi pœne efficiuntur atrocita-
te sententia: vel liberi, ut ingratis erga † patro-
nos condemnatis: vel his, qui se ad pretium par-
ticipandum venditari passi sunt. † Minor si-
ue media capitis deminutio est, cum civitas qui
dem amittitur, libertas verò retinetur. quod ac-
cidit ei, cui aqua & igni interdictum fuerit, vel
ei, qui in insulam deportatus est. † Minima ca-
pitis deminutio est, cum † civitas retinetur & li-
bertas, sed status hominis commutatur. quod ac-
cidit is, qui cum sui iuris fuerint, caperunt alie
no iuri subiecti esse: vel contrā: veluti si filius fa-
miliæ a patre emancipatus fuerit, est capite de-
minutus. † & Servus autem manumissus, capite † capitis
non minuitur: quia nullū caput habuit. † Qui deminu-
tus autem dignitas magis quam status permutatio.
tatur, capite non minuitur. & ideo à senatu
motos capite non minus constat.

A R G V M.

Cognationis civiles effectus, non minima
sed media, aut maxima capitis deminutione
tolluntur.

* Non ab te dixi (civiles effectus)
quoniam sanguinis iura, nullo iure ci-
vili dirimi possunt. l. iura sanguinis. D.
de reg. iur. vbi Albert. de Rosa. & l. ius
sanguinis. D. de pact.

C S

¶ Quod autem dictum est, maneat ius etiam post capitis diminutionem, hoc ita est, si minima capitis diminutio interueniat, manet enim cognatio, nam si maxima capitis diminutio interueniat, et ius quoque cognationis perit, ut puta seruitute alienatus cognatus: et ne quidem si manumissus fuerit, recipit cognationem. Sed et si in insulam quis deportatus sit, cognatio soluitur. ¶ Quis autem ad adgnatos tutela pertineat, non simul ad omnes pertinet, sed ad eos tantum, qui proximiores et gradus sunt: vel si plures eiusdem gradus sunt, ad omnes pertinet, veluti si plures fratres sunt, qui unum gradum obtinent: pariter ad tutelam vocantur.

proximiores

De legitima patronorum tutela.

TITVLVS XVII.

ARGV M.

Patroni ad libertorum tutelam ex sententia legis duodecim tabularum vocantur, cum ipsi intestatis libertis succedant: unde par est, ut is onus tutela subeat, ad quem hereditatis emolumentum pertinet.

* Vide in eandem l. **E**x eadem lege duodecim tabularum, libertorum, et libertarum tutela ad patronos, liberosque eorum pertinet, quia et ipsa legitima tutela vocatur: nec quia nominatim in ea lege de hac tutela caueatur, sed quia perinde accepta est per interpretationem, ac si verbis le-

gis

esset. Eo enim ipso, quod hereditates libertorum, libertarumque si intestati decessissent, iusserat lex ad patronos, liberos, eorum pertinere: crediderunt veteres voluisse legem etiam tutelam ad eos pertinere: eamque ad agnatos, quos ad hereditatem lex vocat, eosdemque tutores esse iusserit: quia plerumque ubi successione est emolumentum, ibi et tutela onus esse debet. Ideo autem diximus plerumque: quia si a summa impubes manumittatur, ipsa ad hereditatem vocatur, quam alius sit tutor.

De legitima parentum tutela.

TITVLVS XVIII.

Exemplo * patronorum recepta est et alia tutela, quae et ipsa legitima vocatur, nam si quis filium aut filiam, nepotem, aut neptem ex filio, et deinceps impuberes emancipauerit, legitimus eorum tutor erit.

* ex l. 3. §. fina. d. de leg. tut. et vel d.

De fiduciaria tutela.

TITVLVS XIX.

ARGV M.

Pater vigesimum quintum superans annum filij sui ab alio emancipati, post aut mortem fiduciarius est tutor: item frater, emancipati fratris: filius vero mortui patroni, legitimus tutor erit liberto impuberis.

Est

* ex l. quo
defuncto.
D. de leg.
tut.

† perfecta
aetatis
† sororis,
†

† manu
missus nō
fuisse,

* l. fi. C. de
leg. tut.

† Ati-
lia.

† Roma-
no.

* Vide Li-
uium lib.
39.

EST & alia tutela, quae fitur. nam si pater † filium, vel filiam, nepotem, vel neptem, vel deinceps impuberes manumiserit: legitimam nanciscitur eorum tutelam. Quo defuncto, si * liberi eius virilis sexus † existant, fiduciarij tutores † filiorum suorum, vel fratris, vel sororis, & ceterorum efficiuntur. † Alqui patrono legitimo tutore mortuo, liberi quoque eius legitimi sunt tutores: quoniam filius quidē defuncti, si non esset à vivo patre emancipatus, post obitum eius sui iuris efficeretur, nec in fratrum potestatem recideret, ideoque nec in tutelam. Libertus autem, si servus † mansisset, utique eodem iure apud liberos domini post mortem eius futurus esset. † Ita tamen hi ad tutelam vocantur, si perfecta sint aetatis, quod nostra constitutio * in omnibus tutelis & curationibus observari generaliter praecepit.

De Attiliano tutore, & eo, qui ex lege Iulia & Titia datur.

TITVLVS XX.

ARGVM.

Cessante testamentaria & legitima tutela, locus est dativae, id est à iudice dandae.

Si cui nullus omnino tutor fuerat, ei datur in vrbe quidem à praetore † urbano, & maiore parte Tribunorum plebis * tutor ex lege Attilia

in provinciis verò, à praesidibus provinciarum ex lege Iulia & Titia.

ARGVM.

Suspensio exercitio testamentarij tutoris, propter impedimentum, quod ex ipso testamento, vel aliunde proveniebat, interim dativus tutor creabatur, cuius officium, sublato impedimento, expirabat.

† Sed * & si in testamento tutor sub conditione, aut ex die certo datus fuerat, quādiu conditio aut dies pendebat, ex eisdem legibus tutor alius interim dari poterat. Item si pure datus fuerat: quādiu ex testamento nemo haeres existeret, tandiu ex eisdem legibus, tutor petendus erat: qui desinebat esse tutor, si conditio extiterat, aut dies venerat, aut haeres extiterat. † Ab hostibus quoque tutore capto, ex his legibus tutor petebatur: qui desinebat esse tutor, si is, qui captus erat, in civitatem reuersus fuerat, nam reuersus recipiebat tutelam iure postliminii. † Sed ex his legibus tutores pupillis desierunt dari, postea quā primò Consules * pupillis virisq; sexus tutores ex inquisitione dare coeperunt, deinde Praetores ex constitutionibus. Nam supradictis legibus neque de cautione à tutoribus exigenda, rem saluam pupillis fore: neque de compellendis tutoribus ad tutelam administrationē, quicquam cauebatur. † Sed hoc iure vivimus, * ut Roma quidem praefectus urbi, vel Praetor secundum suam

* Huc pertinet l. si quis sub. D. de test. tut.

* Ex l. i. D. de confir. tut.

* Aug. lib. singul. ad H. Modest.

suam iurisdictionem in provincia sua
filiis ex inquisitione tutores crearent, vel magi-
stratos + iussu Praesidis, si non sint magna
pupilli facultates.

A R G V M.

Iure noto si pupilli facultates aureis quin-
gentis nō fuerint ampliores, à quocūque iudice
vnā cū ciuitatis episcopo tutor datur, cautio-
ne ab eodē praeſtita, rem pupilli saluā fore: ea-
ius cautionis periculum ad recipientē spectat.

¶ Nos autem per cōstitutionem nostrā hu-
omnino iusmodi difficultates hominum refecantes, nec
expectata iussione praesidum, disposuimus si fa-
cultates + pupilli vel adules vsque ad quingen-
tos solidos valeant + defensores ciuitatum vnā
+ ciuitatis cum eiusdem ciuitatis religiosissimo antistite,
vel alias publicas personas, id est magistratus,
vel iudicum Alexandrinae ciuitatis, tutores
vel curatores creare: legisima cautela secundum
eiusdem cōstitutionis normam praestanda, vi-
delicet eorum periculo qui ea accipiunt. ¶ Im-
puberes autem in tutela esse naturalis iure con-
ueniens est: ut si perfecti aetatis non sit, al-
terius tutela regatur.

A R G V M.

Tutela finita, administrationis ratio reddi-
tur: nec ante conuolendus est tutor tutela in
dicto quā officium expirat.

Quoniam

in ergo pupillorum pupillarumque
tutores negotia gerant, post pubertatem, tutela
iudicio rationem reddunt.

De auctoritate tutorum.

TITVLVS XXI.

A R G V M.

Pupillus etiam sine tutoris auctoritate con-
ditionem suam meliorem facere potest, dete-
riorem non potest: quo fit, vt in contradibus
vltro citroque obligatoris contrahentem sibi
obliget, ipse autem illi non obligetur.

A Veleritas autem tutoris in quibusdam
causis necessaria pupillis est, in quibusdā
non est necessaria. vt ecce, si quid dari sibi stipu-
lentur: nō est necessaria tutoris auctoritas. quod
si aliis promittant pupilli, necessaria est tutoris
auctoritas. Neque placuit meliorem quidem
conditionem + licere eis facere, etiam sine tutoris + suam
auctoritate: deteriore vero non aliter, quā
cum tutoris auctoritate. ¶ Vnde in his causis, ex
quibus obligationes mutuae nascuntur, vt in
emptionibus, venditionibus, locationibus, con-
ductionibus, mandatis, depositis si tutoris au-
ctoritas, non interueniat, ipsi quidem, qui cum
+ his contrahunt, obligantur: ac inuicem pupilli + quibus
non obligantur.

A R G V M.

Haec auctoritatem adire, bonorum possessionem
petere,

petere, aut fideicommissariam h
suscipere, non nisi cum tutoris auctoritate, pu
pillus potest.

*Aug. lib.

3. cap. 7.

Emend.

Ex S. C.

Trebellia

no reci-

pere.

¶ Neque * tamen hereditatem adire, neq;
bonorum possessionem petere, neque heredita-
tem ex fideicommissio † suscipere aliter possunt,
nisi tutoris auctoritate (quamvis illis lucrosa
sit) ne ullum damnum habeant.

ARGVM.

Tutor praesens & in ipso actu auctoritatem
praestare debet, post actum verò, vel per epi-
stolam interposita auctoritas, non valet.

¶ Tutor autem statim in ipso negotio praesens
debet auctor fieri, si hoc pupillo prodesse
existimaverit. Post tempus verò, vel per epi-
stolam aut per nuntium interposita auctoritas,
† tutoris † nihil agit,

ARGVM.

Tutor sibi auctorari non potest, nemo enim
in rem suam auctor fieri potest.

¶ Si inter tutorem pupillumque iudicio a-
gendum sit, quia ipse tutor in rem suam au-
ctor esse non potest: non pratorius tutor (ut
olim) constituitur, sed curator in locum e-
ius datur: quo curatore interveniente, iudi-
cium peragitur: & eo peracto, curator esse
desinit.

Quibus

us modis tutela finitur.

TIT. XXII.

ARGVM.

Exploso impudico antiquorum iudicio, tu-
tela masculi anno decimo quarto expleto fini-
tur: feminae verò duodecimo.

Pupilli, pupillaeque, cum puberes esse cape-
rint, a tutela liberantur. Pubertatem au-
tem veteres quidem non solum ex annis, sed
etiam ex habitu corporis in masculis aestimari
volebant. Nostra autem maiestas dignum esse
castitate nostrorum temporum existimans, be-
ne putavit: quod in feminis etiam antiquis im-
pudicum esse visum est: id est, inspectionem ha-
bitudinis corporis, hoc etiam in masculos exten-
dere. Et ideo nostra sancta constitutio * pro-
mulgata, pubertate in masculis post decimum-
quartum annum completum illico initium ac-
cipere disposuimus: antiquitatis normam † in
feminis bene positam, in suo ordine relinquen-
tes, ut post duodecim annos † completos viripo-
tentes esse credantur.

ARGVM.

Varios tutelae finiendae modos, usque ad ti-
tuli calcem videre potes: quos breviori com-
pendio perstringere, potius laboriosum, quam
utile fuisset.

Item finitur tutela, si adrogati sint adhuc
impuberes, vel deportati: item si in servitutem

D

* l. fin. C.
quando
tut. esse
desin.

† formans

† duode-
cimum
annum.

pupillus redigatur, vel si ab hostibus cap-
tus. ¶ Sed si usque ad certam conditionem datus
sit tutor testamenti: æquè evenit: ut desinat esse
tutor existente conditione. ¶ Simili modo finitur
tutela morte, vel pupillorum, vel tutorum. ¶ Sed
et capitis deminutione tutoris: per quam liber-
tas vel civitas amittitur: omnis tutela perit.

*Huius dicti ea est ratio: nam capitis
minima deminutione tollitur agnatio.

¶ Minima autè capitis deminutione tutoris,
veluti si se in adoptionem dederit, legitima tan-
tùm tutela perit: ceteræ non pereunt. Sed pu-
pilli et pupilla capitis deminutio, licet minima
sit, omnes tutelas tollit. ¶ Præterea qui ad cer-
tum tempus testamèto dantur tutores, finito eo,
deponunt tutelam. ¶ Desinunt etiam tutores
esse, qui vel remouentur à tutela ob id, quòd su-
specti visi sunt: vel qui ex iusta causa se excu-
sant, et onus administrande tutelæ deponunt,
secundùm ea, quæ inferius proponemus.

De curatoribus.

TIT. XXIII.

ARGVM.

Adultis usque ad annum vigesimūquintum
curatores dantur, ab eisdem magistratibus, à
quibus et tutores, testamèto autem non rectè
datur curator: datus tamen à iudice confirmā-
dus est: item volenti, non etiam invito (nisi in
litem) curator dari potest.

Mas

Ma sculi puberes, et femina viripotentes,
usque ad vicesimum quintum annum cõ-
pletum curatores accipiunt: quia licet puberes
sint, adhuc tamen eius ætatis sunt, ut sua nego-
tia tueri non possint.

Dantur autè curatores ab eisdem magistra-
tibus, à quibus et tutores. Sed curator testamè-
to nõ datur: sed datus tamè cõfirmatur decreto
prætoris, vel præfulis. ¶ Licet multi adolescentes cu-
ratores non accipiunt, præterquam in litem. cu-
rator enim et ad certam causam dari potest.

ARGVM.

Cura furiosi, et prodigi cuiusvis ætatis, lege
duodecim tabularum adgnitis defertur: qui-
bus deficientibus, à iudice datus curator, reli-
quis item maioribus viginti quinque annis,
qui in ea causa sunt, ut rebus suis superesse
non possint, æquè à iudice decernitur.

¶ Furiosi quoque, et prodigi, licet maiores
viginti quinque annis sint: tamè in curatione sunt
adgnatorum ex lege duodecim tabularum. * Sed
solent Romæ præfectus urbi vel Prætores, et in
provinciis Præsides ex inquisitione eis curatores
dare. ¶ Sed et mēte capiti, et surdis, et mutis,
et qui perpetuo morbo laborant (quia rebus suis
superesse non possunt) curatores dandi sunt.

ARGVM.

Tutorem habenti licet tutor non detur, cu-
rator tamen quandoque datur: ut puta tutore
non idoneo existente, aut temporariam excu-
sationem habente.

D 2

* vide vet.
Iurisp.
Præcij,
lib. 3. l. 27.

Interdum autem & pupilli curatores dantur, ut puta si legitimus tutor non sit idoneus: quoniam habemus tutorem tutor dari non potest. Item si testamento datus tutor, vel à prætore, aut præfide, idoneus non sit ad administrationem, ne tamen fraudulentè negotia administraret, solet ei curator adiungi. Item loco tutorum qui non in perpetuum, sed ad tempus à tutela excusantur, solent curatores dari.

A R G V M.

Tutore infirmitate aliàve iusta causa administrare impedito (si absit pupillus, aut infans) actor tutoris periculo, à iudice constituitur.

Quod si tutor vel aduersa valetudine, vel alia necessitate impediatur, quo minus negotia pupilli administrare possit, & pupillus vel absit, vel infans sit, quem velit actorem, periculo ipsius tutoris, Prætor vel qui provincie præerit, decreto constituet.

De satisfactione tutorum, vel curatorum.

TITVLVS XXIIII.

A R G V M.

Soli testamentarij tutores, & ex inquisitione dati immunes sunt à satisfaciendo: ceteri vero rem pupilli saluam fore satisfacere coguntur.

Nec tamen pupillarum pupillorumve, & eorum, qui quauis in curatione sumi, negotia

curatoribus tutoribusve consumantur, vel deminuantur: curet Prætor, ut & tutores, & curatores eo nomine satisfaciunt. Sed hoc non est perpetuum. nam tutores testamento dati satisfacere non coguntur: quia fides eorum, & diligentia ab ipso testatore adprobata est. Item ex inquisitione tutores vel curatores dati, satisfactione non onerantur: quia idonei electi sunt.

A R G V M.

Si quis ex pluribus testamentariis aut ex inquisitione datis tutoribus satisfactionem offerat, is solus administrat, nisi aliis etiam offerret, nullo autem satis offerente, is geret quem testator destinauit: quod si testamento scriptum non sit, electo à maiori parte datur administratio: ipsos autem inter se in electione dissidentes, iubet Prætor concordare esse.

Sed si ex testamento, vel inquisitione duo + & si pluresve dati fuerint, potest unus offerre satisfactionem de indemnitate pupilli vel adolescentis, & contutori suo vel concuratori præferri, ut solus administrat: vel ut contutor, aut concurator satis offerens præponatur ei, ut & ipse + solus administrat. Itaque per se non potest petere satisfactionem à contutore suo vel concuratore, sed offerre debet, ut electionem det concuratori vel contutori suo, utrum velit satis accipere, an satisfacere. Quod si nemo eorum satis offerat: si quidem adscriptum fuerit à testatore, quis gerat: ille + gerere debet. Quod si non fuerit + solus

adscriptum, quem maior pars elegerit, re debet, ut edicto Prætoris caveatur. Si autem ipsi tutores dissenserint circa eligendum eum, vel eos, qui gerere debent: Prætor partes suas interponere debet. Idem & in pluribus ex inquisitione dati comprobandum est: ad est, ut maior pars eligere possit, per quem administratio fiat.

A R G V M.

Ob malam tutorum administrationem, subsidiaria actione tenetur magistratus, qui aut nullam, aut minus idoneam satisfactionem recepit: quæ actio etiam in heredes magistratus extenditur.

¶ Sciendum autem est, non solum tutores vel curatores pupilli, vel adules, ceterisque personis ex administratione rerum teneri, sed etiam in eos, qui satisfactionem accipiunt, subsidiariam actionem esse, quæ ultimum eis præfuit possit adferre. ¶ Subsidiaria autem actio in eos datur, qui aut omnino à tutoribus, vel curatoribus satisfilari non curaverint, aut non idoneè passi sunt caueri. Quæ quidè tam ex prudentium responsis, * quam ex constitutionibus imperialibus * etiam in heredes eorum extenditur. Quibus constitutionibus & illud exprimitur, ut nisi caveant tutores & curatores, pignoris captis, correeantur. ¶ Neq; autè præfectus urbi, neq; Prætor, * neq; Præses provincie, neq; quisquæ * alius, cui tutores dando ius est, hac actione tenetur.

* l. j. C. de ma. cõue.
* l. 2. C. eo.

* Aug. lib. singul. ad H. Mod. * quis

ed hi tantummodo, qui satisfactionem exigere solent.

De excusationibus tutorum vel curatorum.

TITVL. XXV.

A R G V M.

Liberorum numerus hic scriptus à tutela munere vacationem præstat: adoptivi vero liberi ita demum ad excusationem profunt, si à quopiam ascendenti adoptati sint: non etiam si ab extraneo. Item nepotes ex filio præmortuo profunt.

EXcusantur autè tutores & curatores variis ex causis: plerumq; tamen propter liberos, siue in potestate sint, siue emancipati. Si enim tres * liberos superstites Roma quis habeat, ¶ autem * l. j. C. qui vel in Italia quatuor, vel in provinciis quinq; à tutela, vel cura potest excusari, exemplo cæterorum munerum. nam & tutelam & curam placuit munus esse. Sed adoptivi liberi non profunt: in adoptionem autem dati, naturali patri profunt. ¶ Item nepotes ex filio profunt, ut in loco patris sui succedant: ex filia non profunt.

A R G V M.

Ita demum liberi à præfato munere immunitatem præbent, si superstites fuerint, mortui verò non, ni gloriose pro Republica in acie ceciderint.

¶ Filij autem superstitēs tantum
de, vel curę muneris excusationem profunt: de-
fecti autem non profunt. Sed si in bello amif-
si sunt, quaesitum est, an possint. Et constat eos
solos prodesse, qui in acie amittuntur. hi enim,
qui pro Republica ceciderunt, in perpetuum
per gloriam vivere intelliguntur.

¶ Item diuus Marcus in Semestribus con-
stitutionibus rescriptis, eum qui res fisci admi-
nistrat, à tutela vel cura, quandiu admini-
strat, excusari posse.

ARGVM.

Reipublicę causa absens, à tutela & cura re-
center delata excusatur: susceptam autem
quandiu abest intermittere: regressus verd, in-
termittit onus statim reallumit.

¶ Item qui reipublicę causa absunt, à tu-
tela vel cura excusantur. Sed & si fuerint tu-
tores, vel curatores dati, deinde Reipublicę cau-
sa abesse ceperint: à tutela vel cura excusan-
tur, quatenus Reipublicę causa absunt: & in-
tere à curator locorum datur qui si reuersi fue-
rint, recipiunt onus tutelę. nam nec anni ha-
bent vacationem, vt Papinianus libro quinto
Responsorum scripsit, nam, hoc spatium habent
ad nouas tutelās vocati.

ARGVM.

Publicam habens iurisdictionem, à susci-
piend: tutela excusatur: susceptam autem non
deponit.

Et

poteſtatem aliquam habent, se ex-
cusare possunt, vt diuus Marcus rescriptis: sed
susceptam tutelam deferere nō possunt. ¶ Item
propter litem, quam cum pupillo, vel adulto
tutor vel curator habet, excusari non potest:
nisi fortē de omnibus bonis, vel hereditate con-
trouersia sit.

ARGVM.

Tria tutelę non adfectatę onera separato-
rum patrimoniorum, quandiu administran-
tur, immunitatem tribuunt.

¶ Item tria onera tutelę non adfectatę, vel
cura, præstant vacationem, quandiu admini-
strantur: vt tamen plurium pupillorum tutela
vel cura eorundem bonorum, veluti fratrum,
pro vna computetur.

ARGVM.

Paupertas, infirmitas, & literarum imperi-
tia simplicitati annexa, vacationem à munere
tutelę tribuunt.

¶ Sed & propter paupertatē excusationem
tribui, tam diu fratres, quam per se diuus Mar-
cus rescriptis, si quis imparē se oneri iniuncto pos-
sit docere. ¶ Itē propter aduersam valetudinē,
propter quam ne suis quidem negotiis interesse po-
teſt, excusatio locū habet. ¶ Similiter eos, qui
literas nesciunt, esse excusandos, diuus Pius re-
scripsit: quamuis imperiti literarum possint
ad administrationem negotiorum sufficere.

† ceptam
* l. pro-
pter. D.
co.
† excusa-
re se ne-
mo

† eum
† nescit
Vide
Dua. li. i.
disp. c. 3.

D 5

ARGVM.

A capitali inimico tutor testamento datus, excusa: ut videtur enim datus vt debitis impli-
cetur, & negotiis inuoluatur.

Item si propter inimicitias aliquem testa-
mento tutorem pater dederit, hoc ipsum præstat
ei excusationem: sicut per contrarium non excu-
santur qui se tutelam administraturos patri
pupillorum promiserant. ¶ Non esse autem
admittendam excusationem eius, qui hoc solo
vititur, quod ignotus patri pupillorum sit, & diui
fratres rescripserunt. ¶ Inimicitia, quas quis
cum patre pupillorum vel aduitorum exercuit,
si capitales fuerunt, nec reconciliatio interue-
nit, à tutela vel cura solent excusare. ¶ Item
qui statim controuersiam à pupillorum patre
passus est, excusatur à tutela.

ARGVM.

Septuagenarij inuiti non fiunt tutores, nec
curatores, minores autem annis xxv. etiam
volentes non admittuntur. Ridiculum enim
est vt qui suis superesse nō potest, alienis præ-
ficiatur negotiis.

¶ vel
¶ Item maior septuaginta annis à tutela, & cura se potest excusare: minores autem viginti
quinque anni, olim quidem excusabantur, mo-
stra autem constitutione* prohibentur ad tute-
lam, vel curam adspirare: adeo, vt nec excusa-
tione opus sit. Quæ constitutione cauetur, vt nec
pupillus ad legitimam tutelam vocetur, nec a-
dultus:

*l. fin. C.
de legit.
tur.

quum, & sit incivile, eos qui alieno auxi-
lio in rebus suis administrandis egere noscun-
tur, & ab aliis reguntur, aliorum tutelam, & sub
vel curam subire. Idem & in milite observan-
dum est, vt nec volens ad tutela onus admitta-
tur. ¶ Item Roma grammatici, rhetores, & me-
dici, & qui in patria sua has artes exercent, &
intra numerum sunt, à tutela, & cura habent
vacationem.

ARGVM.

Plures vacationis causas habens, si in qua-
rundam probatione defecerit aliis intra præ-
scriptum à lege tempus vti non prohibetur.

¶ Qui autem vult se excusare, si plures ha-
beat excusationes, & de quibusdam non proba-
uerit, aliis vti intra tempora constituta non
prohibetur.

¶ excusa-
tionum

ARGVM.

Qui se à tutela immunem dicere vult, si in-
tra centum millia, à loco in quo tutor desti-
natus sit, excusationis causas intra
dies quinquaginta continuos, ex quo nouit se
tutorem, proponat: qui vero supra centum di-
stat, pro singulis viginti millibus vnam diem
habet: & extra hos, dies triginta: sic tamen vt
collectis omnibus non minus sint quam quin-
quaginta dies.

¶ Qui autem excusare se volunt, non appel-
lant: sed intra quinquaginta dies continuos ex
quo cognouerint se esse tutores, vel curatores
datos, se excusare debent, cuiuscunque generis
sunt

76 INSTIT. LIB.
sint: id est, qualitercunque dati fuerint.
si intra centesimum lapidem sunt ab eo loco,
ubi tutores dati sunt. Si vero ultra centesi-
mum lapidem habitant, enumeratione facta
viginti millium diurnorum, & amplius trigim-
ta dierum, qui tamen (ut Scauola dicebat) sic
debent computari, ne minus sint, quam quin-
quaginta dies.

ARGVM.

Tutor simpliciter datus, totius patrimonij
tutor est.

„ *¶ Datus autem tutor, ad vniuersum patri-*
„ *monium datus esse creditur.*

ARGVM.

Cuius pupilli quis tutelam gessit, eius cu-
ram subire non cogitur.

† *¶ Qui tutelam alicuius gessit, inuitus cura-*
„ *tor eiusdem fieri non compellitur: in tantum, ut*
„ *licet paterfamilias, † qui testamento tutorem*
„ *dedit, adiecerit se eundem curatorem dare, ta-*
„ *men inuitum eum curam suscipere non cogen-*
„ *dum, diui Severus & Antoninus rescripse-*
„ *runt. ¶ Idem rescripserunt * maritum uxori*

* l. 4. C. eo.

* l. j. C. si
tut. vel cu-
rat. fal, *bus excusationem tutela merueris, non est libe-*
„ *ratus onere tutela.*

De

De suspectis tutoribus vel
curatoribus.

TITVLVS XXVI.

ARGVM.

Tutores suspecti à tutela remouendi sunt,
cuius rei cognitio magistratibus hic scriptis
data est.

S *Ciendum est, suspecti crimen ex lege duo-*
„ *decim Tabularum * descendere. Datum*
„ *est autem ius remouendi tutores suspectos Ro-*
„ *mae praetori, & in prouincijs Praesidibus earum,*
„ *& legato Proconsulij.*

* vide vet.
Iurispru.
Prat. li. 3.
l. xxx.

ARGVM.

Suspecti crimen aduersus cuiuscunque gene-
ris tutores intetari potest, patronus tamē tutor
quali suspectus remotus, infamiā nō incurrit.

¶ *Ostendimus, qui possint de suspecto cogno-*
„ *scere, nunc videamus, qui suspecti fieri possint.*
„ *Et possunt quidem omnes tutores fieri suspecti,*
„ *sive sint testamentarij, sive non sint: sed alterius*
„ *generis tutores. Quare & si legitimus fuerit tu-*
„ *tor, accusari poterit. Quid si Patronus? Adhuc*
„ *idem erit dicendum: dummodo meminerimus,*
„ *fama patroni parcendum esse, licet ut suspectus*
„ *remotus fuerit.*

ARGVM.

Suspecti accusatio quasi publica est: id est,
cuilibet de populo cōpetens, vsq; adeo, ut etiā
mulieribus (modò pietate aut propenso amo-
re pupilli moueantur) accusare concedatur.

Conseq

Consequens est, ut videamus, qui p^{ro} suspectos postulare. Et sciendum est quasi publicam esse hanc accusationem, hoc est, omnibus patere. Quinimo & mulieres admittuntur ex rescripto duorum Seueri & Antonini: sed ea sole, qua pietatis necessitudine ducta, ad hoc procedunt: reputa mater, nutrix quoque, & auia, potest & soror. Sed & si qua alia mulier fuerit, quam Praetor propensa pietate intellexerit, sexus verecundiam non egredientem, sed pietate productam, non sustinere & iniuriam pupillorum: admittet eam ad accusationem. Impuberes non possunt tutores suos suspectos postulare: puberes autem, curatores suos ex consilio necessariorum & suspectos possunt arguere. & ita diui Seuerus, & Antoninus retatis. C. e. scripserunt.

A R G V M.

Qui mala fide in tutela versatur (tamen si diues sit) suspectus est. Et qui tutor designatus est, nec adhuc administrationem attigit, quasi suspectus remoueri potest.

† ut & Suspectus autem est, qui non ex fide tutelam gerit, licet soluendo sit, ut Iulianus quoque scripsit. Sed & ante, quam incipiat tutelam gerere tutor, posse eum quasi suspectum remoueri, idem Iulianus scripsit. & secundum eum constitutum est.

A R G

A R G V M.

Tutor ob dolum remotus, infamiam incurrit: ob culpam vero integra fama à tutela abit.

† Suspectus autem remotus, siquidem ob dolum, famosus est: si ob culpam, non aequè. †

† de iur. Th.

A R G V M.

Accusato de suspecto, lite pendente interdicta est administratio, & suspecti accusatio morte expirat.

† Si quis autem suspectus postuletur, quoad cognitio finiatur: interdictum ei administratio, ut Papiniano visum est. Sed si suspecti cognitio suscepta fuerit, posteaque tutor vel curator decesserit: extinguuntur suspecti cognitio.

A R G V M.

Latitante tutore ne pupillo alimenta decernantur, pupillus in possessionem bonorum illius mittitur, & quae seruando seruari non possunt, dato curatore venduntur, ac utpote suspectus remouetur.

† Si quis tutor copiam sui non faciat ut alimenta pupillo decernantur: cauetur epistola diuorum Seueri & Antonini: ut in possessionem bonorum eius pupillus mittatur: & quae morà deteriora futura sunt, dato curatore distrahi iubentur. Ergo ut suspectus remoueri poterit, qui non praestat alimenta. Sed si quis praesens neget propter inopiā alimenta posse decerni: si hoc per mendacium dicat: remittendum eum esse ad pra-

80 INST. LIB. I. TIT. 1.
ad praefectum urbis puniendum placuit. *ju.*
remittebat, qui data pecunia ministerium tu-
le adquisiverit vel redemerit. *Liberius** quo-
que si fraudulenter tutelam filiorum vel nepo-
rum patroni gessisse probetur, ad praefectum ur-
bis remittitur puniendus.

ARGVM.

Oblatio satisfationis de indemnitate facta
à suspecto tutore, nil ei prodest quin à tutela
removeatur: vanum etenim est, se fragilitati
cautionis committere.

¶ *Nonis* autem sciendum est, eos, qui
fraudulenter tutelam administrant, etiam si sa-
tis offerant, remouendos esse à tutela: quia sa-
tisfactio tutoris propositum maleuolum non mu-
tat, sed diutius grassandi in re familiari facul-
tatem praestat. Suspectum etiam ¶ eum puta-
mus, qui moribus talis est, ut suspectus sit.
¶ Enimvero tutor vel curator quamuis
pauper sit, fidelis tamen & di-
ligens remouendus non est
¶ quasi suspectus.

LIBRI PRIMI
FINIS.

INST.

81
INSTITVTIO-

NVM, SEVELE-

MENTORVM D. IV-

stiniani sacratissimi
principis,

*

LIBER II.

De rerum diuisione, & adquiren-
do ipsarum dominio.

TITVLVS II.

ARGVM.

Secundam iuris prudentiae partem, quae est
de rebus, pertractandam sumit Imperator, &
summam rerum diuisionem adnectit.

¶ SUPERIORE libro de iure
personarum exposuimus: modo
videamus de rebus, quae vel in
nostro patrimonio, vel extra pa-
trimonium nostram habentur.

Quaedam * enim naturali iure communia sunt
omnium, quaedam publica, quaedam vniuersi-
tatis, quaedam nullius, pleraque singulorum,

* ex l. 2. D.
de rer. di.

E

que ex variis causis cuique adquirantur, sicut ex subiectis apparebit.

ARGVM.

Quæ communia sunt omnium, & quæ publica ex-implis aperit.

¶ Equidem naturali iure communia sunt omnia hæc, aer, aqua profuens, & mare, & per hoc litora maris. Nemo igitur ad litus maris accedere prohibetur: † dum tamen à villis, & monumentis, & edifiis abstinat: quia non sunt iuris gentium, sicut est † mare. ¶ Flumina autem omnia, & portus, publica sunt: ideoque ius piscandi omnibus commune est in portu, fluminibusque. Esi* autem litus maris, quatenus hy-

* l. l. tus.
D. de ver. signi.

ARGVM.

Riparum usus publicus est: illarum verò dominium ad eos pertinet, qui proximorum prædiorum domi n' sunt: litorum quoque usus quamuis publicus sit, illorum tamen proprietates non habet.

¶ Riparum quoque usus publicus est iure gentium, sicut ipsius fluminis. Itaque naues ad eas adpellere, † funes arboribus ibi natis religare, omnes aliquid in his reponere, cuiuslibet liberum est: sicut per ipsum flumen nauigare, sed proprietates earum illorum est, quorum prædii herent: quæ de causa arbores quoque in eisdem nate, eorundem sunt. ¶ Litorum quoque usus publicus est: & ius gentium, sicut & ipsius maris, & ob id

* l. riparum D. c.
† applica
re

cuiuslibet

cuiuslibet liberum est casam ibi ponere, in quam se recipiat: sicut retia siccare, & ex mari deducere. Proprietates autem eorum potest intelligi nullius esse: sed eiusdem iuris esse, cuius & mare, & quæ subiacet mari, terra vel arena.

ARGVM.

Quæ dicatur vniuersitatis, & non singulorum proprii, & quæ in nullius bonis, ex-emplis ducet.

¶ Vniuersitatis sunt, non singulorum, quæ in ciuitatibus sunt, theatra, stadia, & huiusmodi similia, & si quæ alia sunt communia ciuitatum. ¶ Nullius autem sunt res sacræ, & religiose, & sanctæ. quod enim diuini iuris est, id nullius in bonis est.

* l. 6. §. 1.
D. eod.
† Anus
sive res
sacrae.

ARGVM.

Sacræ res (id est, Deo dicatæ) alienari nullatenas possunt, nisi redimendorum captiuorum gratia.

¶ Sacræ res sunt, quæ rite per pontifices Deo consecratæ sunt: veluti ædes sacræ, & donariæ quæ rite ad ministerium Dei dedicata sunt: quæ etiam per nostrâ constitutionem alienari, & obligari prohibuimus, excepta causa redemptionis captiuorum. ¶ Si quis autem auctoritate sua quasi sacrum sibi constituerit, sacrum non est, sed profanum. ¶ Locus autem, in quo ædes sacræ sunt edificatæ: etiam diruto edificio, sacer adhuc manet, vt & Papinianus scripsit. * †

* l. sancti-
mus. C. de
sacrofan.
eccl.

ARGVM.

Religiosum locum cuius propria auctoritate facere potest, mortuū scilicet in proprium

* l. 1. D. de
contrah.
emp.
† respon-
dit

fundum inferendo, ideo socius communera fundum inuito socio, religiosum non facit: nec proprietarius contradicente fruatuatio.

*Aug. lib. 1. cap. 3.

*L. si plures. D. de relig.

†concedente.

¶ *Religiosum* * locum unusquisque sua voluntate facit, dum mortuum infert in locum suum. ¶ In communem autem locum parum inuito socio inferre non licet, in commune* verò sepulchrum, etiam inuitis ceteris, licet inferre. ¶ Item si alienus ususfructus est, proprietarii placet, nisi consentiente usufructuario, locum religiosum, non facere. ¶ In alienum locum consentiente domino licet inferre: & licet postea ratum non habuerit, quam illatus est mortuus, tamen locus religiosus fit.

* Adnota, ab Etymologia licitum arguere. l. ij. §. appellata, ubi Bart. in primo not. D. de reb. cred.

*L. j. D. eo.

¶ *Sancta* * quoque res, veluti muri, & porta ciuitatis, quodammodo diuini iuris sunt, & ideo nullius in bonis sunt. ¶ Ideo autem muros sanctos dicimus, quia pena capitis constituta est in eos, qui aliquid in muros deliquerint. * Ideo & legum eas partes, quibus penas constituimus aduersus eos, qui contra leges fecerint, sanctiones vocamus.

*L. si. D. c.

A R G V M.

Hic exordium sumit postrema pars diuisionis rerum, quæ per vniuersum hunc secundum librum, & eo amplius diffunditur: Rerum

omnia singulis hominibus aut iure naturali, aut iure civili, adquiruntur: quibus igitur modis res fiant nostræ, naturali iure tradere incipit.

¶ *Singulorum autem hominum multis modis res sunt.* quarundam enim rerum dominium nanciscimur iure naturali, quod (sicut diximus) appellatur ius gentium: quarundam verò iure civili. Commodius est itaque à vetustiore iure incipere. palam est autem vetustius esse ius naturale, quod cum ipso genere humano rerum natura prodidit. civilia autem † iura tunc esse † enim ceperunt, cum & ciuitates condi, & magistratus creari, & leges scribi ceperunt.

A R G V M.

Horum quæ subiiciuntur dominia præoccupandi iure gentium conceduntur. Et in alie no aucupata fera occupanti quaritur.

* Adnotato, alienum fundum, domino reluctantem ingredi nemini licere. l. Diuus. D. de seruit. rust. præd.

¶ *Fera igitur bestia, & volucres, & pisces, & omnia animalia, quæ mari, caelo, & terra nascuntur, simulatque ab aliquo capta fuerint, iure gentium statim illius esse incipiunt.* quod * enim antè nullius est, id naturali ratione occupati cõceditur: nec interest, feras bestias, & volucres utrum in suo fundo qui capiat, an in alieno. Planè qui alienum fundum ingreditur venandi, aut aucupandi gratia, potest à domino

*l. 3. D. de acq. rer. dom.

† iure si is prauiderit, prohiberi, *† ne ingrediatur.*
Quidquid autem eorum ceperis, eousq; tuū esse intelligitur, donec tua custodia coercetur. Cum vero tuam euaserit custodia, & in libertatem naturalem sese receperit, tuum esse desinit, & rursus occupantis fit. Naturalem autem libertatem recipere intelligitur, cum vel oculis tuis effugerit, vel ita sit in conspectu tuo, ut difficilis sit eius persecutio.

* I. natura-
lem. D. c.

* Annotato vulgatum prouerbiū,
 Multa cadunt inter calicem supremāque labra,

* d. l. natu-
rales. §. j.

† Treba-
tio. n. c.

† Illud questum est, an si fera bestia ita vul-
 nerata sit, ut capi possit, statim tua esse intelli-
 gatur. Et quibusdā † placuit, statim esse tuam:
 & eousque tuā videri, donec eam persequaris
 quod si desieris persequi: desinere esse tuam, &
 rursus fieri occupanti. Alij vero putauerunt,
 non aliter tuam esse, quā si eā ceperis. Sed po-
 steriorem sententiam nos confirmamus, quod †
 multa accidere solent, ut eam non capias.*

* Adnota, apes etiam in aliena
 arbore existētes, praecupantis fiunt:
 fauōsque & mel inde eximere, cui libet
 fas est: item apes ex apiario euolantes
 (si difficilis illarum sit persecutio) ca-
 pienti acquiruntur.

* d. l. natu-
ralem. §.
apum.

Apium quoque fera natura est. Itaque
 apes, quae in arbore tua consederint, antequam
 a te*

*a te aluo includantur, non magis tua intelli-
 guntur esse, quā volacres, quae in arbore tua
 nidum fecerint. Idcoque si alius eas incluserit:
 earum dominus erit. Fauos quoque, si quos
 effecerint, eximere † quilibet potest. Planē in-
 tegra re, si prauideris ingreditentem fundum
 tuum, poteris eum iure prohibere, ne ingre-
 diatur. Examen quoque, quod ex aluo tuo
 euolauerit, eousque intelligitur esse tuum, donec
 in conspectu tuo est, nec difficilis persecutio eius
 est: alioquin occupantis fit. ¶ Pannonum* quo-
 que, & columbarū fera natura est, nec ad rem
 pertinet, quod ex consuetudine euolare, &
 reuolare solent: nam & apes idem faciūt, qua-
 rum constat feram esse naturā. ¶ Cernos quo-
 que quidam ita mansuetos habēt, ut in syluam
 ire, & redire † soleant: quorum & ipsorum fe-
 ram esse naturam, nemo negat. ¶ In is autem
 animalibus, quae ex consuetudine abire, & re-
 dire solēt, talis regula comprobata est: ut eousq;
 tua esse intelligatur, donec animum reuertēdi
 habeant. nam si reuertēdi animum habere de-
 sierint, etiam tua esse desinunt, & fiunt occu-
 pantium. Reuertendi autem animum videntur
 desinere habere tunc, cum reuertendi consue-
 dinem deseruerint.*

† sine fur-
to posside-
re.

* d. l. §. Pa-
uonum.

† eant &
redeant
Th. et D.

* Illud adnota, Etiā in re modica, &
 exigui pretij furtū fieri. tex. hic & l. na-
 turalē. §. pe. D. e. & Aug. hic & pro mo-

dico datur actio. l. si proprietarius. in ti.
princ. D. de dam. infe. Et sic de modicis
curatur c. si proponente. vbi Pan. Felin.
& nouissimi Pontificij extra de rescrip.
Hinc & Græcorum senarius, si uē qv-
λας αἰσ μὴ ἀνδρας τὰ μείζονα.

- 22 ¶ Gallinarum autē, & anserum nō est fera
22 natura. idque ex eo possumus intelligere, quod
22 alie sunt gallinæ, quas feras vocamus: item ali
22 sunt anseres, quos feros appellamus. Ideoq; si an-
22 seres tui, aut gallinæ tuæ aliquo modo turbati,
22 turbatæ uē euolauerint: licet conspectum tuum
22 effugerint: quotiūque tamen loco sint, tui, tuæ uē
22 esse intelliguntur: & qui lucrands animo ea
22 animalia detinet. furtum committere intelli-
* d l. 5. fin.
* l. ad eod. D
gentium statim nostra sunt: ad eod. * quidem, ut
liberi homines, in seruitutem nostram deducan-
tur. qui tamen, si euaserint nostram potestatem,
¶ ad suos reuersi fuerint: pristinum statum
† recipiunt. ¶ Item * lapilli & gemme, & ce-
tera, quæ in litore maris inueniuntur, iure na-
* l. 3. D. de
rer. diui. ex animalibus domino tuo subiectis nata sunt,
22 eodem iure tibi acquiruntur.

A R G V M.

Quod per alluionem (id est, paulatim, &
latenti incremento) fundo nostro adiicitur,
nostrum sit, quod uero impetu fluminis vici-

no prædio ademptum est, & nostro accessit,
vicini remanet: arbores autem quæ fundo no-
stro adhaeserunt, & tandem radices egerunt,
nostræ fiunt.

¶ Præterea * quod per alluionem agro tuo
flumen adiecit, iure gentium tibi acquiritur. s. j. D. eo.
Est autem alluio incrementum latens. ¶ Per
alluionem autem id uidetur adici, quod ita
paulatim adiicitur, ut intelligi non possit †, † intelli-
quantum quoquo tēporis momento adiiciatur. gere non
¶ Quod si vis fluminis de tuo prædio partem possis.
aliquam detraxerit, & vicini prædio attulerit,
palam est eam tuam permanere. ¶ Planè si
longiore tempore fundo vicini tui haeserit, arbo-
resque, quas secum traxit, in eum fundum ra-
dices egerint, ex eo tempore videntur vicini sui
do adquisitæ esse.

A R G V M.

Insula in medio fluminis emergens, eorum
sit, qui ab utraque fluminis parte proximorū
sunt prædiorum possesores: pro modo scilicet
latitudinis (id est frontis) cuiusque prædij,
quæ prope ripam est, at si in medio enata non
sit, proximiori ripæ modo præscripto acce-
dit: sed si alicuius ager ad formā insulæ à flu-
mine reductus sit, eius remanet, cuius fuit.

¶ Insula, quæ * in mari nata est (quod raro
accidit) occupatū sit. nullius enim esse creditur. insula.
¶ Si insula in flumine nata (quod frequenter † medio
accidit) si quidem mediam partem fluminis te-

net: communis est eorum, qui ab utraque parte
fluminis prope ripam prædia possident, pro mo-
do scilicet latitudinis cuiusque fluminis, quæ pro-
pe ripam sit. Quod si alteri parti proximior sit,
eorum est tantum, qui ab ea parte prope ripam
prædia possideant. Quod si aliqua parte diui-
sum sit flumen, deinde infra unitum, agrum ali-
cuius in formam insule redegerit: eiusdem per-
manet is ager cuius & fuerat.

ARGVM.

Prior alueus à flumine derelictus: eorū sit,
qui prædia secundum ripam propiora habent:
nouus verò incipit publicus fieri: flumine au-
tem in antiquum alueum reuerso, nouus al-
ueus derelictus eis accedet, qui iuxta ripam a-
gros habent.

Quod si naturali alueo in uniuersum de-
relictō ad aliam partē fluere cœperit, prior qui-
dem alueus eorū est, qui prope ripam eius præ-
dia possident, pro modo scilicet latitudinis cu-
iusque agri, quæ prope ripam sit: nouus autem
alueus eius iuris esse incipit, cuius & ipsum flu-
men est, id est publicus. Quod si post aliquod
tempus ad priorem alueum reuersum fuerit flu-
men, rursus nouus alueus eorum esse incipit, qui
prope ripam eius prædia possident.

ARGVM.

Ager impetu fluminis inundatus, non desi-
nit eius esse cuius fuerat.

Alia

Alia & sanè causa est, si cuius totus ager & aliud est
inundatus fuerit (neque enim inundatio fundi spe-
ciem commutat) & ob id si recesserit aqua, palam
est eum fundum eius manere, cuius & fuit.

ARGVM.

Cum ex aliena materia noua species con-
fecta est, referat an ad eandem materiam, & pri-
orina initia species reduci possit, an non possit:
priori casu, qui dominus est materie, idem
quoque species dominus erit: Altero verò ca-
su, qui speciem inducit, dominum nascitur.

Quum ex aliena materia species aliqua
facta sit ab aliquo: quari solet, quis eorum natu-
rali ratione dominus sit: utrum is, qui fecerit,
an potius ille, qui materia dominus fuerit. ut
ecce si quis ex alienis uinis, aut oliui, aut ficibus,
vinum, aut oleum, aut frumentum fecerit: aut
ex alieno auro, vel argento, vel ære vas aliquod
fecerit, vel ex alieno uino, & melle mulsū
miscuerit, vel ex medicamentis alienis empla-
strum, aut collyrium composuerit: vel ex aliena
lana vestimentum fecerit: vel ex alienis tabulis
nauem, vel armarium, vel subsellia fabricaue-
rit. Et post multam Sabini adorum, & Procu-
lianorum ambiguitatem, placuit media senten-
tia, existimantium, si ea species ad priorem, &
eandem materiam reduci possit: eum videri do-
minum esse, qui materie dominus fuerit, si non
possit reduci, eum potius intelligi dominum,
qui

*Ex d.l.g.
cum quis
ex.

qui fecerit. ut ecce, vas confiatum potest ad redu-
 dem materiam $\dagger$ auri, vel argenti, vel auri re-
 duci: vinum autem, vel oleum, aut frumentum,
 ad vias, vel oliuas, vel spicas reuerſi nō potest.
 At ne mulsū quidē ad vinum, & mel resolui
 potest. ¶ Quod si partim ex sua materia, par-
 tim ex aliena speciem aliquam fecerit: quā-
 luti ex suo vino & alieno melle mulsū miscue-
 rit, aut collyrium, aut ex sua lana & aliena ve-
 stimentum fecerit: dubitandum non est, hoc ca-
 su eum esse dominum, qui fecerit: quā non so-
 lum operam suam dederit, sed & partem eius-
 dem materie præstiterit.

A R G V M.

Quod cuiusque rei ornandæ causa adhibe-
 rur, ut accessio principali cedat etiam si pretio-
 sius sit, quā ipsa res cui accedit.

¶ Si tamen alienam purpuram vestimento
 suo quis intexuerit, licet pretiosior sit purpura,
 tamen accessionis vice cedit vestimento. & qui
 dominus fuit purpure, aduersus eum, qui subri-
 puit, habet furti actionem, & conductionem: si-
 ne ipse sit, qui vestimentum fecit, siue aliue.
 nam extincta res, licet vendicari non possint,
 condici tamen a furibus, & quibusq; aliis pos-
 sessoribus possunt.

A R G V M.

Materiarum confusio, dominorū voluntate
 aut

aut fortuito facta, eius quod ex confusione fa-
 ctum est, communionem inducit: specierum
 verò commixtio, ita demum, si inuicem com-
 munescentium dominorum voluntas accesserit.

¶ Si * duorū materie voluntate dominorū
 confusa sint, totum id corpus, quod ex confu-
 sione sit, viriusque commune est: veluti si qui
 vina sua confuderint, aut massas argenti, vel
 auri cōflauerint. Sed & si diuerſe materie sint,
 & ob id propria species facta sit: forte ex vino,
 & melle mulsū, aut ex auro & argento ele-
 ctum, * idem iuris est. nā & hoc casu commu-
 nem esse speciem non dubitatur. Quod si fortui-
 tu, & non voluntate diminorum confusa fue-
 rint, vel eiusdem generis materie, vel diuerſe,
 idem iuris esse placuit. Quod si frumentū Titij
 frumento tuo mīstum fuerit, si quidem volun-
 tate vestra commune est: quia singula corpora,
 id est, singula grana, quæ cuiusque propria fue-
 runt, consensu vestro comunicata sunt. ¶ Quod
 si casu id mīstum fuerit, vel Titius id miscue-
 rit sine tua voluntate, non videtur commune
 esse: quia singula corpora in sua substantia du-
 rant. ¶ Sed nec magis istis casibus comune sit
 frumentum, quā grex intelligitur esse commu-
 nis, si pecora Titij tuis pecoribus mīsta fuerint.
 ¶ Sed si ab alterutro vestrū totum id frumen-
 tum retineatur, in rem quidem actio pro modo
 frumenti cuiusque competit, arbitrio autem iu-
 dicis

ex d.l. vo-
 luntas.

* Plin. lib.
 33, c. 4.

dicis continetur, ut ipse ædificet, quale cuiusque
framentum fuerit. *

A R G V M.

Quod in suo alieno solo edificatur, solo
cedit: materia vero dominium eius permanet,
cuius & ante fuerat: nisi quis sciens in al-
ieno edificaret: tunc enim (cum donasse vi-
deatur) etiam diruto edificio, materiam non
vendicat.

* ex d. l. g. Cum in suo solo aliquis ex aliena mate-
ria edificauerit, ipse intelligitur dominus adifi-
cij: quia omne quod solo edificatur, solo ce-
dit. Nec tamen ideo is qui materie dominus

fuerat, desinit dominus eius esse: sed tantisper
neque vindicare eam potest, neque ad exhiben-
dum de ea re agere, propter legem duodecim
Tabularum *, qua cauetur, ne quis tignum a-

lienum adibus suis iunctum, eximere cogatur,
sed duplum pro eo præstet. per actionem, que vo-
catur de tigno iuncto. Appellatione * autem
huius omnis materia significatur, ex qua adificia

fiunt. Quod ideo prouisum est, ne adificia re-
scindi necesse sit. Quod si aliqua ex causa diru-
tum sit adificium, poterit materia dominus, si

non fuerit duplum iam consequutus, tunc eam
vindicare, & ad exhibendum de ea re agere.

* Ex diuerso, si quis in alieno solo ex sua mate-
ria domum edificauerit, illius sit domus, cuius
solum est. Sed hoc casu materie dominus pro-
prietatem eius amittit, quia voluntate eius in-
telligitur

intelligitur esse alienata, utique si non ignorabas
se in alieno solo edificare, & ideo licet diruta sit
domus, materiam tamen vindicare non potest.
Certe illud constat, si in possessione constituto
edificatore, soli dominus petat domum suam
esse, nec soluat pretium materie, & mercedes fru-
ctorum, posse eum per exceptionem doli mali
repelli: utique si bonæ fidei possessor fuerit, qui
edificauit. Nam sciens alienum solum esse, po-
test obici culpa, quod edificauerit temerè in eo
solo, quod intelligebat alienum esse.

A R G V M.

Plantata & sata eius fiunt in cultu solo fe-
runtur aut plantantur: modò radices immise-
rint bona fide tamen alienum inferens fun-
dum, doli mali exceptione opposita, sumptus,
si quos fecerit, conuectetur.

* Si Titius alienam plantam in solo suo po-
suerit, ipsius erit. Et ex diuerso si Titius suam
plantam in Mauij solo posuerit, Mauij planta
erit, si modo viroque casu radices egerint: ante
enim quam radices egerit, eius permanet, cuius
fuerat. Alio autem ex eo tempore, quo radices
egerit planta, proprietates eius commutatur: ut si
vicini arbor in terram Titij presserit, ut in eius
fundum radices egerit, Titij effici arborem di-
camus. ratio enim non permittit, ut alterius ar-
bor esse intelligatur, quam cuius in fundum ra-
dices egerit. Et ideo prope confinium arbor po-
sita,

* ex d. l.
ad ed. §. si
alienam.

sita, si etiam in vicini fundum radices egerint, communis sit. ¶ Quia ratione autem placet, quae terra coalescunt, solo cedunt, eadem ratione fundamenta quoque, quae sata sunt, solo cedere intelliguntur. ¶ Ceterum, sicut is, qui in alieno solo edificauit, si ab eo dominus petat edificium, defendi potest per exceptionem doli mali, secundum ea, quae diximus. ita eiusdem exceptionis auxilio tutus esse potest is, qui alienum fundum sua impensa bona fide conuenit.

A R G V M.

Scriptura, quantumvis pretiosa, cedit suppositae chartae: tabula tamen, picturae superimpositae cedit.

* Ex ea. l.
§. litera.

¶ Literae quoque, licet aures sint, perinde chartis membranisque cedunt, ac solo cedere solent, ea quae inaedificantur, aut inscribuntur. ideoque si in chartis membranisque tuis carmen, vel historiam, vel orationem Titius scripserit, huius corporis non Titius, sed tu dominus esse videris.

¶ Sed si à Titio petas tuos libros, tuasve membranas, nec impensas scripturae soluere paratus sit, poterit se Titius defendere per exceptionem doli mali, utique si earum chartarum membranarumve possessione bona fide nactus est. ¶ Si quis in aliena tabula pinxerit, quidam putant tabulam picturæ cedere, & alius videtur picturam (qualiscunque sit) tabulae cedere, sed nobis videtur melius esse, tabulam picturæ cedere. R. dicul

dictum est enim, picturam appellis, vel Parrhasii in ategionem, velis, me tabulae cedere. Unde, si à domino tabula, imaginem possidente, is, qui pinxit, eam petat, nec soluat pretium tabulae, poterit per exceptionem doli mali submoueri. At si is, qui pinxit, eam possideat, consequens est, ut illius actio domino tabulae aduersus eum detur, quo casu si non soluat impensam picturae, poterit per exceptionem doli mali repelli: utique si bona fide possessor fuerit ille, qui picturam imposuit. Illud enim palam est, quod siue is, qui pinxit, subripuit tabulas, siue alius, competit domino tabularum furis actio.

A R G V M.

Titulo & bona fide alienum fundum possidens perceptos fructus suos facit: male fidei vero possessor etiam consumptos restituit.

¶ Si quis autem à non domino, quem dominum esse crediderit, bona fide fundum emerit, vel ex donatione, aliave qualibet iusta causa æque bona fide acceperit, naturali ratione placet fructus, quos percepit, eius esse pro cultura, & cura. Et ideo si postea dominus superuenierit, & fundum vendicat, de fructibus ab eo consumptis agere non potest. ¶ Et vero qui alienum fundum sciens possiderit, non idem concessum est: itaque cum fundo etiam fructus, licet consumpti sint, cogitur restituere.

*nam est in
ma. l. §.*

*post l. §.
co. l. §. h. l.*

Fructus à solo separati fructuarij sunt, non etiam pendentes: ideo nondum perceptos ad hæredes non transfert.

¶ Is vero ad quem ususfructus fundi pertinet, non aliter fructuum dominus efficitur, quam si ipse eos perceperit. Et ideo licet maturis fructibus, nondum tamen perceptis, decesserit, ad hæredes eius non pertinet, sed domino proprietatis adquiruntur. Eadem* ferè & de colono dicuntur.

*Ex l. in pecudum D. de v. fur.

¶ In pecudum fructu etiam sætus est, sicuti lac, pilus & lana. itaque agni, hædi, & vituli & equuli, & fuculi statim naturali iure domini fructuarij sunt, parius vero ancilla in fructu non est: itaque ad dominum proprietatis pertinet, absurdum enim videbatur, hominē in fructu esse: quum omnes fructus rerum natura gratia hominis comparauerit. ¶ Sed si gregis usumfructum quis habeat, in locum demortuorum capitum ex factu fructuarius submittere debet (vt & Iuliano visum est) & in vinearum demortuarum vel arborum locum, alios debet substituere, rectè enim colere, & quasi bonus paterfamilias rui debet. ¶ Thesaurus* quos quis in loco suo inuenerit, D. Hadrianus naturalem æquitatem sequutus, ei concessit, qui eos inuenerit. Idemque statuit, si quis in sacro, aut religioſo loco fortuito casu inuenerit. At si quis in alieno loco, non data ad hoc opera, sed fortuitu

*Vide l. j. de thesauris, lib. 10. C.

† solo

inue

inuenerit, dimidium domino soli concessit, & dimidium inuentori. Et conuenienter, si quis in Caesaris loco inuenerit, dimidium inuentoris, & dimidium esse Caesaris statuit. Cui conueniens est, vt si quis in fiscali loco, vel publico, vel ciuitatis inuenerit, dimidium ipsius esse debeat, & dimidium fisci, vel ciuitatis.

Rerum corporalium traditio à domino facta ex causa ad dominij translationem idonea, accipientem dominum facit.

¶ Per* traditionem quoque iure naturali res nobis adquiruntur. nihil enim tam conueniens est naturali æquitati, quam voluntatem domini volentis rem suam in alium transferre, ratam haberi. & ideo, cuiuscunque generis sit corporalis res tradi potest, & à domino tradita alienatur. Itaque stipendiaria quoque & tributaria prædia eodem modo alienantur. ¶ Vocantur autem stipendiaria & tributaria prædia, quæ in prouincijs sunt, inter quæ, nec non & Italica prædia, ex nostra constitutione nulla est differentia. sed si quidem ex causa donationis, aut dotis, aut qualibet alia ex causa traduntur, sine dubio transferuntur.

*l. 9. § hæc quoque D. hoc tit.

*l. j. C. de usufrapio. transfer.

Ita demum traditione rei veditæ emptor dominus efficitur, si aut pretium veditori solutum sit, aut aliter satis ei factum sit, aut fides de pre-

* vox quā
quam, re-
ctē abest
apud The
ophi.

tio habita: & quod per alium facimus, ipsi quoque facere videmur.

¶ *Vendita verò res & tradita, non aliter emptori acquiruntur, quàm si is venditori pretium soluerit, vel alio modo ei satisfecerit, veluti ex promissore aut pignore dato, quod* quamquam cauetur ex lege duodecim Tabularum, tamen rectè dicitur & iure gentium, id est, iure naturali id effici. Sed si is, qui vendidit, fidem emptoris sequutus fuerit, dicendum est, statim rem emptoris fieri. Nihil autem interest, virum an ipse dominus tradat alicui rem suam, an voluntate eius alius, cui eius rei possessio permessa sit. ¶ Quia ratione, sicui libera vniuersorum negotiorum administratio permessa fuerit à domino, utq; ex his negotiis rem vendiderit, & tradiderit: facit eam accipientis.*

ARGVM.

Qui rem suam iamdudum alicui ex causa ad dominium minus idonea traditā, eidem postea iusto titulo concessit, dominium sine noua traditione transtulit.

* ex d. l. 9. §. inter-
dum.
¶ *Interdum* etiam sine traditione nudas voluntas domini sufficit ad rem transferendam: veluti si rem, quam tibi aliquis commodauerit, aut locauerit, aut apud te deposuerit postea aut venderit tibi aut donauerit, aut dotis nomine dederit. ¶ Quamuis enim ex ea causa tibi eam non tradiderit, eo tamē ipso, quod patitur tuam esse.*

esse, statim tibi acquiritur proprietas perinde ac si eo nomine tibi tradita fuisset. ¶ Item si quis merces in horreo depositas, venderit, si repositas. claues horrei tradiderit emptori, transtulit proprietatem mercium ad emptorem.

ARGVM.

Etiam incertæ personæ fortuita à domino facta traditio dominium transfert: ideo millia in vulgus iactata, & res pro derelicto habitæ, apprehendentis fiunt. Quæ autem pro derelicto habita dicantur, & quæ non subicitur.

¶ *Hoc* amplius interdum & in certam personam collata voluntas domini transfert rei proprietatem: ut ecce, prætores & cōsules, cum mistilia iactant in vulgus, ignorant quid eorum quisque sit excepturus: & tamen quia volunt, quod quisque exceperit, eius esse: statim eum dominum efficiunt. Quia ratione verius esse videtur, si rem pro derelicto à domino habitam occuauerit quis: statim eum dominum effici. ¶ Pro derelicto autē habetur, quod dominus ea mente abiecerit, ut id in numero rerū suarū esse nolit: ideoq; statim dominus eius esse desinit. ¶ Alia sanè causa est earū rerum, quæ in tempestate leuade nauis causa eiiciuntur: hæ enim dominorum permanēt: quia palam est eas non eo animo eiici, quod quis eas habere nolit, sed quo magis cum ipsa nauis maris periculū effugias. Quæ*

de causa, si quis eas fluctibus expulſas, vel etiā
in ipſo mari naclus, lucrandi animo abſtulom,
furtum committit. Nec longē videntur diſcede-
re ab his, quæ de rheda currente non intelligen-
tibus dominis cadunt.

De rebus corporalibus & incorporalibus.

TIT. II.

Hic tertia rerum diuiſio annectitur.

Quædam præterea res corporales ſunt,
quædam incorporales. Corporales hæ ſunt,
quæ ſui natura tangi poſſunt: veluti fundus, ho-
mo, veſtus, aurum, argentum, & demique alia
res innumerabiles. Incorporales autem ſunt,
quæ tangi non poſſunt: qualia ſunt ea, quæ in iu-
re conſiſtunt: ſicut hereditas, uſusfructus, uſus,
& obligationes quoquo modo contractæ. Nec
ad rem pertinet, quod in hereditate res corpo-
rales continentur. nam & fructus, qui ex fundo
præcipiuntur, corporales ſunt: & id, quod ex ali-
qua obligatione nobis debetur, plerumque cor-
porale eſt: veluti fundus, homo, pecunia. nam ip-
ſum ius hereditatis, & ipſum ius utendi fru-
tionis, D. endi, & ipſum ius obligationis incorporale eſt.
& Eodem numero ſunt iura prædiorum urba-
norum, & ruſticorum, quæ etiam ſeruitutes
vocantur.

De

De ſeruitutibus ruſticorum & urbanorum prædiorum.

TITVLVS III.

SERVITVTVM SVMMVLA.

Optima ratione à definitione exordien-
dū M. Cicero eſſe ſuit: explicat enim qd
ſit res, vel Fabio auctore. Seruitutē defi-
nit Bar. in l. i. D. de ſerui. tit. gen. Serui-
tus, inq̃t, eſt ius prædio inherēs ipſius
utilitatē reſpiciēs, & alterius libertatē,
ſeu ius diminuēs. Hæc definitionē pro-
bat B. Cæpola in tract. ſer. c. 2. probat &
Alcia. in l. qd aliud. D. de ver. ſign. Ser-
uitutes in quatuor genera diducit glo.
& eā ſequutus Bar. in d. l. i. Earū tria ge-
nera adſignat B. Cæpola in tract. ſerui.
c. i. quorū verba huc nō refero. Equi-
dē à doctrina certiffima Iuriſc. Marcia-
ni in l. i. ſuprà cita. in duo genera ſerui-
tutes diſtribuētis diſcedere nō audeo.
Seruitutes, inquit, aut perſonarū ſunt:
vt uſus, uſusfructus, aut rerū, vt ſeruitu-
tes ruſticorū, & urbanorū prædiorum.
Nec mouēt quæ adſerūt gl. Bar. & Cæ-
pola: quæ ex ſequētibus axiomatis di-
lui ſenties: atq; ſeruitutū naturā depre-
hēdes. 1. Perſonalis ſeruitus eſt, quā-
do perſonæ conceditur, habito ſolius
perſonæ reſpectu. l. Mela. §. quidam li.

Seruitus
quid.Seruitu-
tum ge-
nera.

bertis. D. de alim. & cib. leg. l. pecoris.
D. de ser. rust. præd. 2. Realis est, quā-
do habetur respectus prædij dominan-
tis, & prædio imponit. l. i. D. de serui. tit.
gen. d. l. pecoris. 3. Ea est seruitutū vr-
banorū, & rusticorū prædiorū natura,
vt non possint cedi, nisi quādo seruiūt
prædio dominanti. l. ergo. D. rust. præd.
ideōq; prædiis, nō personæ debētur. l.
vnus ex sociis. D. eo. 4. Omnia iura, ex
quib. qd capimus, nō possunt esse præ-
diales. l. Lucius. D. e. ideōq; personales
sunt, seu quasi. 5. Seruitus personalis
morte eius, cui debetur finitur: realis
est cōtinua & perpetua, habētq; causas
perpetuas. l. foramē. D. urb. præd. qd ac-
cipiēdum est aptitudine. l. i. D. de aqua
quot. & æstiuā. & ita ex facto cōsultus
respōdi. Tres sunt seruitutis cōstituē-
dæ modi, pactū, stipulatio, testamētū.
§. si. infrā tit. prox. Quibus autē modis
amittātur seruitutes, docet tract. Quē-
admodū seruitutes amittantur. D. qui
tract. lib. 2. Instit. tit. 3. desideratur.

* Ex. l. 1.
D. rust.
præd.
† serui-
tutes.

A R G V M.

Seruitutum realium genera recenset: quiq;
constituuntur docet.

Rusticorū prædiorū iura sunt hæc: iter,
actus, via, aqua ductus. Iter, est ius eūdi,
ambul

ambulandi hominis, nō etiam iumentū agendi, et
vel vehiculum. Actus, est ius eūdi ambulādi
hominis. agendi iumentū. vel vehiculum. Itaq;
qui habet iter, actū nō habet: sed qui actum ha-
bet, & iter habet, eoq; vti pōt etiā sine iumentō.
Via, est ius eūdi & agēdi, & ambulādi homi-
nis: nā & iter & actū via in se cōinet. Aquæ
ductus, est ius aquæ ducendæ per fundū alienū.
¶ Prædiorū urbanorū seruitutes sunt hæc. quæ
edificiis inherēt. ideo urbanorū prædiorū dictæ:
quoniā edificia omnia, urbana prædia appella-
mus, etsi in villa edificata sint. Itē urbanorum
prædiorū seruitutes sunt hæc, vt vicinus onera vi-
cini sustineat: vt in pariete eius liceat vicino ti-
gnū immittere: vt stillicidiū, vel flumē recipiat
quis in ædes suas, vel in arcā, vel in cloacā, vel
nō recipiat: & ne altius quis tollat ædes suas, ne
luminibus vicini officiat. ¶ Inter rusticorū præ-
diorū seruitutes quidam cōputari recte putant
aquæ haustū, pecoris ad aquā adpulsum, ius pa-
scendi, calcis coquēdæ, arena fodiendæ. Ideo au-
tem hæc seruitutes prædiorū appellantur, quoniā
sine prædiis constitui nō possunt. nemo enim po-
test seruitutē acquirere urbani vel rustici præ-
dij, nisi qui habet prædiū: nec quisquam debere
nisi qui prædium habet. ¶ Si quis velit vicino
aliquod ius cōstituere. pactionibus atq; stipula-
tionibus id efficere debet. ¶ Potest etiam testa-
mento quis heredem suum damnare, ne altius

* ex l. 1.
D. com-
præd.

11 tollat aedes suas, ne luminibus aedium vicini offi-
 12 ciat: vel ut patiaturs eum tignum in parietem
 13 suum immittere, stillicidiumve aduersus eum
 14 habere: vel ut patiaturs eum per fundum ire, a-
 15 gere, aquamve ex eo ducere.

De usufructu.

TITVLVS IIII.

ARGVM.

Vsufuctus, seruitus est personalis, id est, à re
 personæ debita, definitur aut hic à Iustiniāno,
 constituiturq; rā inter viuos q̄ in vltima volun-
 tate. Itē vsufuctus à proprietate separatus est

*Ex l. 1.
 D. cod.
 tenim

Vsufuctus, est *ius alienis rebus vtendi
 fruendi, salua rerum substantia. Est au-
 tem ius in corpore, quo sublato, & ipsum tolli

11 necesse est. ¶ Vsufuctus à proprietate separa-
 12 tionē recipit, idq; pluribus modis accidit: vt ec-
 13 ce, si * quis vsufuctū alicui legauerit: nā he-

* l. vsuf-
 fructus.
 D. cod.

res nudam habet proprietatem, legatarius verò
 vsufuctum. ¶ Et contrā, si fundū legauerit,
 deducto vsufuctu: legatarius nudā habet pro-
 prietatem, heres verò vsufuctum. Item aliq̄
 vsufuctum, aliq̄ deducto eo, fundum legare

* l. 3. D. eo.

11 potest. Sine testamēto * verò si quis velit vsuf-
 12 fructum aliq̄ constituere, pactionibus & stipu-
 13 lationibus id efficere debet. †

† potest.

¶ Ne tamen in vniuersum inutiles essent pro-
 prietates, semper abscedente vsufuctu, placuit
 certis modis extinguī vsufuctum, & ad pro-
 prietatem reuerti.

ARG.

ARGVM.

Vsufuctum in quibusvis rebus constitui
 posse exploratiūris est, his solis exceptis, quæ
 vsu pereunt, quia salua non manet rei substan-
 tia, quasi tamen vsufuctus in eis constituitur:
 quo casu vsufuctuarius cautionem domino
 præstat (quæ loco proprietatis succedit) de ran-
 ta pecunia aut rerum consumptarū iusta æsti-
 matione, vsufuctu finito, restituenda.

* ex d. l. 3.

¶ Constituitur * autē vsufuctus nō tantum
 in fundo & aedibus, verum etiam in scruiis, &
 iumentis, & ceteris rebus, exceptis iis, quæ ipso
 vsu cōsumuntur. Nā heres neq; naturali ratio-
 ne, neq; ciuili recipiūt vsufuctū: quo in nu-
 mero sunt vinū, oleū, frumentū, vestimenta: qui-
 bus proxima est pecunia numerata. Nāq; ipso
 vsu assidua permutatione quodammodo extin-
 guiuntur. Sed vtilitatis * causa senatus censuit,
 posse etiā earū rerū vsufuctū constitui: vt ta-
 men eo nomine heredi vtiliter caueatur. ¶ Ita-
 que si pecunie vsufuctus legatus sit, ita datur
 legatario, vt eius fiat, & legatarius satisfaciat
 heredi, de tanta pecunia restituenda si morietur,
 aut capite minuetur. Ceteræ quæ; res ita tra-
 duntur legatario, vt eius fiant: sed æstimatis hiis,
 satisfidatur: vt si moriatur, aut capite minuatur,
 tanta pecunia restituitur, quanti hæ fuerint
 æstimate. Ergo senatus nō fecit quidem earum
 rerum vsufuctum (nec enim poterat) sed per
 cautionem quasi vsufuctum constituit.

* ex l. 1. 2.
 3. & 4. D.
 de vsufr.
 ear. re.
 quæ vsu
 consu.

ARG

Habuiſti quibus modis, in quibſue rebus
conſtituatur uſusfructus: nunc accipe quibus
modis finiatur.

¶ Finitur autem usufructus morte usufructuarij, & duobus capitibus deminutionibus, maxima & media, & nõ utendo per modum temporis: quæ omnia, nostra statuit constitutio. Item finitur usufructus, si domino proprietatis ab usufructuario cedatur (nam cedendo extraneo, nihil agitur) vel ex contrario, si usufructuarius proprietatem rei adquisierit: quæ res consolidatio appellatur. ¶ Eo amplius constat, si eadem incendio consumptæ fuerint, vel etiam terremotus, vel vitio suo corruerint, extingui usum fructum, & ne aræ quidem usum fructum deberi. ¶ Cùm autem finitus fuerit totus usufructus, reuertitur scilicet ad proprietatem, & ex eo tempore nude proprietatis dominus incipit plenam in re habere potestatem.

De usu & habitatione.

TITVLVS V.

A R G V M.

Hæc quoque servitus vſus perſonalis eſt, id eſt, à re perſonæ debita: itidem dicito in habitationis ſervitute: quid autem differat vſus ab vſu fruſtu, aperit Iuſtinianus.

21. I. D.
hoc tit.

Idem illis* modis, quibus usus fructus consti-
tuitur, etiam nudus usus constitui solet. is-
demq.

demq; illis modis finitur, quibus & usus fructus
 definit. Minus autem iuris est in usu, quam
in usufructu, nam is, qui fundi nudum habet
 usum, nihil ulterius habere intelligitur, quam
 ut oleribus, pomis, floribus, feno stramentis,
 lignis ad usum quotidianam utatur, in eoq;
 fundo hactenus ei morari licet, ut neque domi-
 no fundi molestus sit, neque in per quos opera
 rustica fiunt, impedimento, nec ulli alij ius, quod
 habet, aut locare, aut vendere, aut gratis conce-
 dere potest: quum is, qui usufructum habet,
 possit haec omnia facere. Item is, qui adium
 usum habet, hactenus ius habere intelligitur,
 ut ipse tantum inhabitet: nec hoc ius ad alium
 transferre potest, & vix receptum esse videtur,
 ut hospitem ei recipere liceat: & cum vxore, li-
 berisq; suis, item liberis, necnon personis aliis
 liberis, quibus non minus, quam seruis utitur,
 habitandi ius habeat. Et conuenienter, si ad
 mulierem usus adium pertineat, cum marito ei
 habitare liceat. Item is, ad quem serui usus per-
 tinet, ipse tantum opera, & atque ministerio
 eius uti potest, ad alium vero nullo modo ius
 suum transferre ei concessum est. Idem scilicet
 iuris est & in iumento. Sed & si pecorum vel
 onium usus legatus sit: neque lacte, neque agnis,
 neque lana utitur vsuarius: quia ea in fructu
 sunt. Plane ad stercoreandum agrum suum pe-
 coribus uti potest.

ARGV M.

Angustior est servitus vsus, quam habitatio-
tionis: nam cui habitatio data est, non tantum
inhabitandi ius habet, sed etiam alteri locan-
di, & accommodandi, cui verò vsus concessus
fuit, ipsum solum uti oportet.

¶ Sed si cui habitatio legata, siue aliquo mo-
do constituta sit, neq; vsus videtur neque vsus-
fructus, sed quasi proprium aliquod ius: quan-
quam habitationem habentibus, propter rerum
utilitatem, secundum Marcelli sententiam no-
stra decisione* promulgata, permisimus non so-
lum in ea degere, sed etiam aliis locare. ¶ Hec
de servitutibus, & vsufructu, & vsu & habi-
tatione dixisse sufficiat. De hereditatibus au-
tem & obligationibus, suis locis proponemus.
¶ Exposuimus summatim quibus modis iure
gentium res acquiruntur: modo videamus, qui-
bus modis legitimo & civili iure acquiruntur.

De vsucapionibus, & longi tempo-
ris præscriptionibus. †

TITVLVS VI.

ARGV M.

Qui bona fide rem à nō domino emerit aliō
ve iusto titulo habuerit, eam si mobilis sit, an-
nis vbiq; tribus: si immobilis, decēnio inter
præsentes, & inter absentes vicēnio vsucapit.

* Adnota, Institutam vsucapionem
ne rerum dominia diu in incerto ma-
neant. l. j. D. hoc tit. & vt aliquis litium
finis esset. l. j. in prin D. pro suo.

* L. cum an
tiquitas.
C. eo.

† possessio
nibus. &
recte vt
infra eo.

Iure civili constitutum fuerat, vt qui bona
fide ab eo, qui dominus non erat, cum † cre- † credide-
deret eam dominum esse, rem emerit, vel ex do- rit
natione, aliāve quavis iusta causa acceperit, is
eam rem, si mobilis erat, anno vbiq; vno: si
immobilis, biennio tantum in Italico solo vsu-
caperet, † ne rerum dominia in incerto essent. † vsucapie-
bat,
¶ Et cum hoc placitum erat, putantibus anti-
quioribus dominis sufficere ad inquirendas res
suas præfata tempora, nobis melior sententia
recedit, ne domini maturius suis rebus defra-
udentur, neque certo loco beneficium hoc conclu-
datur. & ideo constitutionem* super hoc pro-
mulgauimus, qua cautum est, vt res quidem
mobiles per triennium: immobiles verò per lon-
gi temporis possessionem (id est, inter præsentes
decēnio, inter absentes viginti annis) vsuca-
pantur. & his modis non solum in Italia, sed
etiam in omni terra, quæ nostro imperio guber-
natur, dominia rerum iusta causa possessionis
præcedente adquirantur. Sed aliquando etiam
si maxime quis bona fide rem possiderit: non
tamen illi vsucapio illo tempore procedit: ve-
luti si quis liberum hominem, vel rem sacram,
vel religiosam, vel seruum fugitiuum possideat.

* l. i. C. de
vsucap.
transfor.

ARGV M.

Furti & violentiæ expulsiōis vitium vsque-
ad eō rei infigitur, vt furtiua res & vi possessa,
nec

nec longi temporis curriculo, à quantumvis bonæ fidei possessore vsucipi possint, tantum abest vt ab ipso iure aut violento occupatore vsucapiantur.

¶ Furtivæ quoque res, & que vi possessæ sunt, nec si prædicto longo tempore bona fide possessæ fuerint, vsucapi possunt. nam furtivarum rerum lex duodecim Tabularum, & lex Atilia † *inhibent vsucapionem: vi possessarum, lex Iulia & Plautia. / Quod autem di-*

*vide vet.

iurispru.

Præcij li.

iiij. l. 19.

† Atilia

ex Gel.

clum est furtivarum & vi possessarum rerum vsucapionem per leges prohibitam esse: non eò pertinet, vt ne ipse fur, qui vè per vim possidet, vsucapere possit (nam his alia ratione vsucapio non competit: quia scilicet mala fide possident) sed ne ullus alius, quamvis ab eis bona fide emerit, vel ex alia causa acceperit, vsucapiendi ius habeat. Vnde in rebus mobilibus non facillè procedit, vt bonæ fidei possessoribus vsucapio cõpetat. Nam qui sciens alienâ rem vendiderit, vel ex alia causa tradiderit, furtivæ eius cõmittit.

ARGVM.

Rem alienam bonæ fidei possessam, vitioque reali carentem, si quis bona fide accipienti, ex causa ad dominium transferendum idonea tradiderit, tunc vsucapio procedit, licet in factu vel in iure tradens erraverit.

*ex l. po-

test. D. eo.

¶ Sed tamen id aliquando aliter se habet. nã si heres rem defuncto cõmodatam, aut locatam, vel apud eum depositam, existimâs hereditariam*

ditariam esse, bona fide accipienti vendiderit, aut donauerit, aut dotis nomine dederit: quin is, qui acceperit, vsucapere possit, dubium non est: quippe quum ea res in furti vitium non ceciderit. quum utique heres, qui bona fide tantam suam alienauerit, furtum non cõmittat. ¶ Item si is, ad quem ancille vsusfructus per- † *aut si*
tinet, partum eius suum esse credens rediderit, † *aut si*
aut donauerit, furtum non committit. furtum † *aut si*
enim sine affectu furandi non committitur. † *aut si*
Aliis quoque modis accidere potest, vt quis si-
ne vitio furti, rem alienam ad aliquem trans-
ferat, & efficiat, vt à possessore vsucapiatur.

ARGVM.

Vacua possessionis occupator, si cuiuspiam bona fide accipienti ex iusta causa eam tradiderit, vsucapiendi conditionem transfert.

* Adnota, Furtum in rebus soli nequaquam cadere. l. quare ipse. D. eo.

¶ Quod autè ad eas res, quæ solo continen- † *expedit*
tur, expedit, tunc ita procedit, vt si quis loci va- † *expedit*
cantis possessionem propter absentiam, aut ne-* † *expedit*
gligentiam domini, aut quia sine successore de- † *expedit*
cesserit, sine vi maniscatur: quamvis ipse mala † *expedit*
fide possideat (quia intelligit se alienum fundum † *expedit*
occupasse) tamen si alij bona fide accipienti tra- † *expedit*
diderit, poterit ei longa possessione res adquiri: † *expedit*
quia neque furtivum, neque vi possessum acce- † *expedit*
perit. Abolita est enim quorundam veterum † *expedit*

sententia, existimantium etiam fundi, locum
furtum fieri. Et eorum utilitati, qui res sibi pos-
sident, principalibus constitutionibus prospici-
tur, ne cui longa, & indubitata possessio debeat
auferri. ¶ Aliquando etiam furtiva vel vi
possessa res vsucapi potest: veluti si in domini po-
testatem reuersa fuerit, tunc enim vitio rei pur-
gato, procedit eius vsucapio. ¶ Res fisci nostri
vsucapi non potest, Sed Papinianus scripsit, bo-
nis vacantibus fisco nondum nuntiatis, bona fi-
dei emptorē traditam sibi rem ex his bonis vsu-
capere posse: & ita diuus Pius, & diui Severus
& Antoninus rescripserunt.

ARGVM.

Non aliter res vsucapibilis est, nisi & vitio
reali aut quasi reali curetur, & eius non sit com-
mercium interdictum.

† vsuca-
piendam.

¶ Non sime sciendum est, rem † talem esse
debere, vt in se non habeat vitium, vt à bone
fidei emptore vsucapi possit, vel qui ex alia ius-
ta causa possidet.

ARGVM.

Opinio seu credulitas tituli, vsucapionem
non inducit.

* ex l. nun
quā. D. e.

¶ Error autem falsæ causæ vsucapionem
non parit, veluti si quis cum non emerit, emisse
se existimans possideat: vel cum ei donatum
non fuerit, quasi ex donatione possideat.

ARGVM.

Bona fides in vsucapione ab exordio con-
sideranda

sideranda est: ideo defuncti bona fides, vniuer-
salis successoris malam fidem excusat, conti-
nuatur enim defuncti possessio, & ex contra-
rio, mala fides authoris, heredi vitæque bo-
næ fidei obest. Item authoris tempora, singula-
ri successori ad vsucapionem complendam ac-
cedunt & continuantur.

¶ Diutina possessio, quæ prodesse cœperat de
functo, & heredi, & bonorum possessori conti-
nuatur, licet ipse sciat prædium alienum esse.
Quod si ille initium iustum non habuit, here-
di & bonorum possessori, licet ignorantia posses-
sio non prodest. Quod nostra constitutio * simi-
liter & in vsucapionibus obseruari constituit,
vt tempora continuantur. ¶ Inter venditorem
quoque, & emptorem coniungi tempora, diui
Severus, & Antoninus rescripserunt.

* l. j. D. de
vsucap.
transfor.

ARGVM.

Alienam rem à fisco quouis titulo idoneo
habens, mox tuus est dominusque fit, ius au-
tem in re vel ad rem sese habuisse confiden-
tes, intra quadriennium aduersus fiscum expe-
diri debent.

¶ Edicto diui Marci cauetur, eū, qui à fisco
rem alienam emit, si post venditionē quinquen-
nium præterierit, posse dominū rei exceptione †
repellere. ¶ Constitutio * autē diuæ memoriæ Ze-
nonis bene prospexit iis, qui à fisco per venditio-
nem, aut donationem, vel alium titulum acci-
piunt aliquid: vt ipsi quidem securi statim fiant,

† per exco-
ptionem
* l. ij. C. de
quadrien-
præscr.

et victores existant, siue experiantur, siue conueniantur. ¶ Aduersus autem sacratissimum avarum usque ad quadriennium liceat iis intendere, qui pro dominio vel hypotheca earum rerum, quae alienatae sunt, putauerint sibi quasdam competere actiones. Nostra autem diuina constitutio, * quam nuper promulgauimus, etiam de iis, qui à nostra vel venerabilis Augusti domo aliquid acceperint, hac statuit, quae in fiscalibus alienationibus praefata Zenoniana constitutio† continentur.

* l. fi. C. eo.

† Zenoniana constitutione.

De donationibus.

TITVLVS VII.

ARGVM.

Donatio mortis causa dicitur, quae ob mortis imminetis vel futurae suspicionem fit, quae (lemota veteri dubitatione) instar legatorum ferè per omnia redacta est. Reuocatur autem donatoris conuallescencia, & praenitentia, item donatario praemoriente.

† τρεῖς.

Est et aliud genus† acquisitionis, donatio. Donationum autem duo sunt genera: mortis causa, et non mortis causa. † Mortis causa donatio est, quae propter mortis sit suspicionem: cum quis ita donat, ut si quid humanitus ei contigerisset, haberet is, qui accepit: sin autem supervi-
 xisset is, qui donauit, reciperet: vel si eum donatio praenitisset, aut prior decesserit is, cui donatio sit. ¶ Haec mortis causa donationes ad exemplum

legator

legatorum redactae sunt per omnia. nam cum prudentibus ambiguum fuerat, utrum donationis, an legati instar eam obtinere oporteret, et utriusque causae quaedam habebat insignia, et alij ad aliud genus eam retrahabant, à nobis constitutum est, ut per omnia ferè legatis connumeretur, et sic procedat, quemadmodum nostra constitutio * eam formauit. ¶ Et in summa, mortis causa donatio est, cum magis se quis velit habere, quam eum, cui donat: magisq; eum, cui donat, quam heredem suum. sic et apud Homerum Telemachus donat Piraë, τὴν μὲν Πύρραι & Περσίδι & Περὲς μύθον ἔειπεν, Οδυσσεύς. Τηλέμαχ' αἰψ' ὄτρυνον ἱμῶν ποτὶ δῶμα γυναικας, ὅς τοι δῶγ' ἀπ' ἀνέμου ἄ τοι Μενέλαος ἰδμεν, τὴν δ' αὖ Τηλέμαχος & Περσίδι & ἀντίον ὕστα, Πύρραι, & γὰρ τ' ἰδὲ δὴ ὄππῃς ἔσται τάδε ἔργα, Εἴ μιν ἐμὲ μνηστῆρες ἀγύρορες ἐν μεγάροισι Ἀδρυεὺς ἰδύναυτος παρ' οἴῳι πάντῃα δόσοντες, αὐτὸν ἔχουσά σε βέλομεν ἐπαυρομένην ἢ τινα τῶνδε. Εἰ δ' ἔλῃ ἐγὼ τέ τοι σὶ φόνον καὶ λῆρα φεύουσιν, Δὲ τότε μοι χαλκόν τι φέρεαι πρὸς δῶματάς τε χαλκῶν.

* l. fi. C. de don. cau. mort.

Hoc est, *

Hoc sermone virum Piraus commonet vltro, * vt vertit A. Alc li. Telemache ad nostras famulas age, dirige sedes, 2 prater-
 Ut tibi quae dederat Menelaus dona reportent. miss.

Ad quem Telemachus sapiens ita faceret orsus,
Pater, haud equidem hac possum dignoscere facta:
Namque proci si me spatioſa per atria furim
Occidam, rapiamque sibi patrimonia fortes,
His te malo fini donis quam quilibet horum.
Quod si illos fato, merita & multauero morte,
Tum mihi gaudeti referes dona omnia gaudeti.

A R G V M.

Inter viuos donatio est, quæ nulla mortis
ſuſpicionem ſit, ſed ex puræ liberalitatis ſonti-
bus procedit: quæ ſolo conſenſu perfectæ, te-
merè non reuocatur: egiſque publica inſinua-
tione, ſi quingentorum aureorum ſummâ præ-
tergrediatur: in certis tamen caſibus etiam ci-
tra inſinuationem effectum ſortitur.

¶ *Aliæ autem donationes ſunt, quæ ſine vlla*
mortis cogitatione ſunt, quæ inter viuos appel-
lamus, quæ nõ omnino comparatur legatis, quæ
ſi fuerint perfectæ, temerè reuocari non poſſunt.

¶ *Perficiuntur autem, cum donator ſua volun-*
tatem ſcriptis, aut ſine ſcriptis, manifeſtauerit.

* *Et ad exemplum venditionis, noſtra conſtitutio*
eas etiam in ſe habere neceſſitatem traditionis
voluit: vt etiam ſi non tradantur, habeant ple-
niſſimum, & perfectum robur, & traditionis
neceſſitas incuſbat donatori. ¶ *Et cū retro Prin-*
cipum diſpoſitiones inſinuari eas actus interue-
nientibus volebant, ſi maiores fuerant ducento-
rum ſolidorum: conſtitutio noſtra* eam quan-

quam

quam ſtare etiam ſine inſinuatione ſtatuit, ſed
& quaſdam donationes inuenit, quæ penitus
inſinuationem fieri minimè deſiderat, ſed in ſe
pleniſſimam habent firmitatem. ¶ *Alia in ſuper-*
multa ad vberiore exitum donationum inue-
nimus: quæ omnia ex noſtris conſtitutionibus*,
quas ſuper hiſ expoſuiſimus, colligenda ſunt, ſcien-
dum eſt tamen quod etſi pleniffime ſint dona-
tiones, ſi tamen ingrati exiſtât homines, in quos
beneficium collatum eſt: donatoribus per no-
ſtram conſtitutionem* licentiam præſtitimus
certis ex cauſis eas reuocare: ne illi, qui ſuas
res in alios contulerint, ab hiſ quandam pa-
tiantur iniuriam vel iacturam, ſecundum enu-
meratos in conſtitutione noſtra modos.

A R G V M.

Propter nuptias donatio (quæ olim ante nu-
ptias dicebatur) nõ ſolùm contraſto matrimonio
augeri poteſt, ſed etiã conſtitui & initiũ ſumere

¶ *Eſt & aliud genus inter viuos donatio-*
nis, quod veteribus quidẽ prudentibus penitus
erat incognitum, poſtea autẽ à iunioribus diui-
tiorum, principibus introductum eſt, quod ante nuptias
vocabatur: & tacitam in ſe conditionem habe-
bat, vt tunc ratum ¶ eſſet, cum matrimonium
eſſet inſequutum. Ideoque ante nuptias appella-
batur, quod ante matrimonium efficiebatur, &
nunquam poſt nuptias celebratas talis donatio
procedebat. ¶ *Sed primus quidẽ diuus Iuſtinus*

* l. ſi quis
argetum.
C. cod.

* l. ſanci-
mus, C. c.

* l. ſi. C. c.

* l. ſi. C. c.

* I fi. C. de
don. ante
nupt.

* In vete.
exempli.
dicit hic
titulū præ
poni,
De manu
missionib.
Apellus.

† accre-
scere
* l. j. C. de
cō. fer. ma

pater noster, cum augeri dotes, & post nuptias fuerat permittum: si quid tale eveniret, & ante nuptias augeri donatione, & constante matrimonio, sua constitutione permittit, sed tamen non inconvēniens remanebat, cum ante nuptias quidem vocabatur, post nuptias autem tale accipiebat incrementū. ¶ Sed nos plenissimo finitradere sanctiones cupientes, & cōsequentia nomina rebus esse studentes, cōstituvimus * vt tales donationes non augeantur tantum, sed etiam constāte matrimonio initium accipiant: & non ante nuptias, sed propter nuptias vocentur: & dotibus in hoc exequantur: vt quemadmodum dotes, constāte matrimonio non solum augentur, sed etiam fiunt: ita & istæ donationes, quæ propter nuptias introductæ sunt, non solum antecedunt matrimonium, sed eo etiam contracto augeantur, & cōstituantur. ¶ Erat * olim & alius modus civilis acquisitionis per ius adcreſcendi, quod est tale: Si communem servum habens aliquis cum Titio, solus libertatem ei impoſuerit, vel vindictæ, vel testamento: eo casu pars eius amittebatur, & socio adcreſcebat. Sed cum pessimum fuerat exemplū, & libertate servum defraudari, & ex ea humanioribus quidem dominis damnum inferri, seuioribus autem dominis lucrum accedere †: hoc quasi invidia plenum, pio remedio per nostram constitutionem * mederi necessarium duximus.

ARG

ARGVM,

Habes casum, in quo contra iuris cōmunis regulas quis inuitus rem suā viderē cogitur.

¶ Et inuenimus viam, per quam & manumissor, & socius eius, & qui libertatem accepit, nostro beneficio fruantur, libertate cum effectu procedente (cuius fauore antiquos legumlatōres multa etiam contra communes regulas statuisse manifestum est) & eo, qui eam libertatem impoſuit, suæ liberalitatis stabilitate gaudente: & socio indemni cōseruato, pretiumque serui secundum partem dominij, quod nos definiuimus, accipiente.

Quibus alienare licet, vel non.

TITVLVS VIII.

ARGVM.

Etiam vxoris accedere consensu, fundi dotalis alienatio, & obligatio viro (quamvis ciuili iure dotis dominus sit) interdicta est.

Accidit aliquando, vt qui dominus rei sit, alienare non possit: & contrā, qui dominus non sit, alienanda rei potestatem habeat. Nam dotale prædium, maritus inuita muliere per legem Iuliam prohibetur alienare: quamuis ipsius sit dotis causa ei datum. quod nos, legem Iuliam corrigētes, in meliorem statum deduximus *. Cum enim lex in solis tantummodo rebus locum habebat, quæ Italice fuerant: & alienationes inhibebat, quæ inuita muliere fiebant:

* l. vnica.
C. de rei
vxo. ad.

G S

hypothecas autem earum rerum, etiam volente
ea, utriusque remedium imposuimus, ut etiam in
his res, quae in provinciali solo posita sunt, inter-
dicta sit alienatio vel obligatio: ut neutrum $\dagger$ eo-
rum, neque consentientibus mulieribus proce-
dat, ne sexus muliebris fragilitas in perniciem
substantia earum convertatur.

A R G V M.

Pignus non solum ex debitoris pactione à
creditore distrahi potest, quamvis dominus
non sit, sed etiam si nulla pactio de vendendo
pignore intervenierit: modo iuris praescripta
forma servetur.

$\S$ Contra autem creditor pignus ex pactione
ne, quamvis eius ea res non sit, alienare potest.
Sed hoc forsitan ideo videtur fieri, quod volun-
tate debitoris intelligitur pignus alienari, qui
ab initio contractus pactus est, ut liceret creditori
pignus vendere si pecunia non solvatur. $\S$ Sed
ne creditores ius suum persequi impedirentur,
neque debitores temere suarum rerum dominium
amittere viderentur: nostra constitutione* con-
sultum est, et certus modus impositus est, per
quem pignorum distractio possit procedere: cu-
ius tenore utriusque parti creditorum et debito-
rum, satis, abundeque provisum est.

A R G V M.

Pupillo rerum suarum sine tutoris auctori-
tate interdicta est alienatio, ideo mutuò datas
pecunias, accipientis non facit: sed aut extan-

tes vendicat, aut bona fide consumptas condi-
cit, aut si mala fide absumptae sint, de his exhi-
bendis agit.

$\S$ Nunc* admonendi sumus, neque pupillum,
neque pupillam, ullam rem sine tutoris aucto-
ritate alienare posse. Ideoque si mutuam pecu-
niam sine tutoris auctoritate alieni dederit, non
contrahit obligationem: quia pecuniam non fa-
cit accipientis. Ideoque vindicari nummi pos-
sunt, si cui extant. Sed si nummi, quos mutuo
minor dederit, ab eo, qui accepit, bona fide con-
sumpti sunt: condici possunt: si mala fide, ad ex-
hibendum de his agi potest.

A R G V M.

Solutione debiti facta pupillo, eiusve tuto-
ri, ita demum debitor pienissimam consequi-
tur liberationem, si id iudicis interveniente
decreto fieri contigerit: quod si soli pupillo so-
lutum sit, et pecuniam adhuc saluam habeat,
aut locupletior ex ea sit: exceptionis ope libe-
ratur: alias non liberatur.

$\S$ At ex contrario, omnes res pupillo et pupil-
le sine tutoris auctoritate recte dari possunt.
 $\S$ Ideoque si debitor pupillo soluat, necessaria
est debitori tutoris auctoritas: alioqui non libera-
bitur. $\S$ Sed hoc etiam evidētissima ratione sta-
tutum est in constitutione,* quam ad Caesarienses
advocatos ex suggestionē Triboniani viri emi-
nentissimi questoris sacri palatii nostri promul-
gavimus: qua dispositum est, ita licere tutori,
vel curatori debitorem pupillarem solvere, ut
prius

* l. pupil-
lus. D. de
acq. re. do

* l. sancti-
mus. C. de
admi. tut.

* l. fi. C. de
iur. dom.
imp.

prius iudicialis sententia sine omni damno celebrata, hoc permittat. quo subsequuto, si & iudex pronunciauerit, & debitor soluerit, sequatur huiusmodi solutionem plenissima securitas. Sin autem aliter, quam disposuimus, solutio facta fuerit, pecuniam autem saluam habeat pupillus, aut ex ea locupletior sit, & adhuc eandem pecunia summam petat, per exceptionem doli mali poterit submoueri. ¶ Quod si male consumpserit, aut furto, aut vi amiserit, nihil proderit debitori doli mali exceptio, sed nihilominus condemnabitur: quia temere sine tutoris auctoritate, & non secundum nostram dispositionem soluerit. Sed ex diuerso, pupilli, vel pupille soluere sine tutoris auctoritate non possunt: quia id, quod soluant, non sit accipientis; quum scilicet, nullius rei alienatio eis sine tutoris auctoritate concessa sit.

Per quas personas cuique
adquiritur.

TITVLVS IX.

*lacquiri
tur. D. de
acquir. rer.
dom.

† nobis
T. sic et J.
† habe-
mus:

Adquiritur* vobis † non solum per vosmetipsos, sed etiam per eos, quos in potestate habetis: item per seruos, in quibus vsusfructum habetis †: item per homines liberos, & per seruos alienos quos bona fide possidetis, de quibus singulis diligentius disceptamus.

ARG

ARGVM.

Explosa veteri inhumanitate, hodie bonorum aduentitiorum filij solus vsusfructus patri acquiritur: profectitiorum vero etiam proprietates quattur.

¶ Igitur liberi vestri† vtriusque sexus, quos † nostri in potestate habetis: olim quidem, quidquid ad eos peruenerat (exceptis videlicet castrensibus pecuniis) hoc parentibus suis acquirebant sine ulla distinctione: & hoc ita parentum fiebat, ut etiam esset eis licentia, quod per vnum vel vnam eorum adquisitum esset, alij filio, vel extraneo donare, vel vendere, vel quocumque modo voluerant adplicare. ¶ Quod nobis inhumanum visum est, & generali constitutione* emissam, & liberis perpercimus, & parentibus honorem debitum reseruauimus. Sancitum etenim a nobis est, ut si quid ex re patris ei obuenerit, hoc secundum antiquam observationem totum parenti adquiratur. Quae enim inuidia est, quod ex patris occasione profectum est, hoc ad eum reuertitur? Quod autem ex alia causa sibi filiusfamilias adquisiuit, huius vsusfructum patri quidem adquirat, dominium autem apud eum remaneat: ne quod ei suis laboribus, vel prospera fortuna accesserit, hoc in alium perueniens, luctuosum ei procedat.

*l. cum o-
portet. C.
de bonis
quolibet

ARGVM.

Pater filium emancipans dimidia vsusfructus

Et aduentum filio, remunerationis causa
consequitur: quæ loco trientis dominiij quem
olim habebat, successit.

¶ Hoc quoque à nobis dispositum est, & in
specie, ubi parens emancipando liberos suos, ex
rebus, quæ acquisitionem effugiebant, sibi ter-
tiam partem retinere (si voluerat) licentiam ex
anterioribus constitutionibus ¶ habebat, quasi
pro pretio quodammodo emancipationis: & in

† *effugium*

* l. j. & ij.
C. de bo.
mater.

† est
† decre-
scat
* bonorū

* His no-
tis [] in-
clusa ab-
sunt D. &
T. suntq;
glossema-
ta.

essetis. Et conuenienter scilicet vobis legatum
per eos adquiritur. ¶ Non solum autem pro-
prietas per eos, quos in potestate habetis, vobis
adquiritur, sed etiam possessio. Cuiuscunq; enim
rei possessionem adepti fuerint, id vos posside-
re videmini. Unde etiam per eos rufus capio ¶ vel
longi temporis possessio vobis accidit.

† per eorū
longā pos-
sessionem
dominiū
acquiri-

A R G V M.

Alienus servus, cuius ususfructum habemus, item is, quem bona fide possidemus, siue liber sit, siue servus, si quid ex ea re nostra vel suis operis nascitur, nobis adquiritur: quod vero extra has causas assequitur, vero domini aut ipsi libero homini acquiritur.

¶ De iur^o autē seruus, in quibus tantūmodo
usufructum habetis, ita placuit: ut quicquid
ex re vestra, vel ex operis suis adquirunt, id vo-
bis adiiciatur. quod verò extra eas causas con-
sequuntur: id ad dominum proprietatis perti-
neat. Itaque si is seruus heres institutus sit, le-
gatus: ut quid ei, aut donatum fuerit, non usu-
fructuario, sed domino proprietatis adquiritur.
¶ Idē placet: ex de eo, qui a vobis bona fide pos-
sidentur: siue is liber sit, siue alienus seruus. Quod
enim placuit de usufructuario, idē placet
de bonæ fidei possessorē. Itaque: quod extra ista
duas causas adquiritur, id vel ad ipsum perti-
net, si liber est: vel ad dominum, si seruus est.
Sed bonæ fidei possessor cum usufructu seruū

* ex l. ac-
quiritur.
§. de iis.
D. de acq.
rer. do.

(quia

† definitionem.

(quia eo modo dominus fit) ex omnibus causis per eum sibi adquirere potest. Fructuarius vero usufructu non potest: primum, quia non possidet, sed habet ius utendi fruendi: deinde, quia scit servum alienum esse. ¶ Non solum autem proprietates per eos servos, in quibus usufructum habetis, vel quos bona fide possidetis, aut per liberam personam, quae bona fide vobis servit, vobis acquiritur, sed etiam possessio. Loquimur autem in utriusque persona secundum distinctionem †, quam proxime exposuimus, id est si quam possessionem ex re vestra, vel ex suis operis adepti fuerint.

ARGV M.

Per prorsus extraneam personam (excepto procuratore, per quem possessio, dominium, & usufructuendi conditio nobis quaeritur) nil nobis adquiri potest.

¶ Ex his itaque apparet, per liberos homines, quos neque vestro iuri subiectos habetis, neque bona fide possidetis: item per alienos servos, in quibus neque usufructum habetis, neque possessionem iustam nulla ex causa vobis adquiri posse. Et hoc est, quod dicitur per extraneam personam nihil adquiri posse: excepto eo, quod per liberam personam (veluti per procuratorem) placet non solum scientibus, sed & ignorantibus vobis adquiri possessionem, secundum diuini Severi constitutionem. * & per hanc possessionem

etiam

etiam dominium, si dominus fuerit, qui tradidit: vel resurrectionem, aut longi temporis praescriptionem: si dominus non fit. ¶ Haecenus transierat, admonuisse sufficiat quemadmodum singula res vobis adquirantur. nam legatorum ius, quo ex ipso singulae res vobis adquiruntur: item fideicommissorum, ubi singulae res vobis relinquuntur, opportunius inferiore loco referemus. ¶ Videamus itaque nunc, quibus modis per universitatem res vobis adquirantur. Si cui ergo heredes facti sitis, siue cuius bonorum possessionem petieritis, vel si quem adrogaveritis, vel si cuius bona libertatum conservandarum causa vobis adiecta fuerint: eius res omnes ad vos transeunt. Ac prius de hereditatibus dispiciamus, quarum duplex conditio est. nam vel ex testamento, vel ab intestato ad vos pertinent. Et prius est, ut de his dispiciamus, quae ex testamento vobis obveniunt, quae in re necessarium est, initium de ordinando testamento exponere.

De testamentis ordinandis.

TITVLVS X.

* Adnotat, Testamentum (ut Modestinus D. titu. * eod. l. j. plenius verbis definit) est voluntatis nostrae iusta sententia, de eo quod quis post mortem suam fieri velit.

H

* l. i. & 3.
D. de peti. hered.

* Vlpianus in epi tome tit. 20. definit mentis iustam contestationem sollemniter factam.

* l. j. C. per quas pers.

populi con
non sen g u
rubat. ad ius
solamitatem.

†emanci-
patione,

†erant

Testamentum ex eo appellatur, quod le-
stratio meū sit. Sed ut nihil antiquita-
tis penitus ignoretur: sciendum est, olim quidem
duo genera testamentorū in usu fuisse: quorum
altero in pace & otio utebantur, quod calatis
comitiis appellabant: altero, cum in praelium exi-
turi essent, quod procinctum dicebatur. Ac-
cessit deinde tertium genus testamentorū, quod
dicebatur per as & libram: scilicet quod per
emancipationem, fidei, imaginariam quādam
renditionem agebatur, quinque testibus, & li-
bripende, ciuibz Romanis puberibus praesenti-
bus, & eo, qui familia emptor dicebatur. Sed
illa quidē priora duo genera testamentorum, ex
veteribus temporibus in desuetudinē abierunt,
quod verō per as & libram fiebat, licet diutius
permāserit, attamen partim & hoc in usu esse
desit. Sed praedicta quidem nomina testamen-
torum ad ius civile referebantur: postea verō ex
edicto pratoris forma alia faciendorum testa-
mentorum introducta est. Iure etenim honora-
rio nulla mancipatio desiderabatur: sed septem
testium signa sufficiebant, cum iure civili signa
testium non essent necessaria.

ARGV M.

Testamenti in scriptis solennitas partim iu-
re civili partim sacris constitutionibus, & prae-
torio iure nititur: conficitur autem tale testa-
mentum testibus septem vno contextu, ac iu-
adbi

adhibitis, & facto testamento subscribenti-
bus, ac demum illud suis sigillis munitibus.

Sed cum paulatim tam ex usu hominum,
quā ex constitutionum emendationibus coe-
pit in vnam consonantiam ius civile & prae-
torium iungi, constitutum est, ut vno eodemq; tem-
pore (quod ius civile quodammodo exigebat)
septē testibus adhibitis, & subscriptione testiū
(quod ex constitutionibus inuentum est, & ex
edicto pratoris) signacula testamenti impone-
rentur: ita, ut hoc ius tripartitum esse videatur,
& testes quidem & eorum praesentia vno con-
textu testamenti celebrandi gratia, à iure civili
descendant: subscriptiones autem testatoris &
testium, ex sacrarum constitutionum obserua-
tione adhibeantur: signacula autem, & te-
stium numerus, ex edicto Pratoris. Sed his
omnibus à nostra constitutione propter testamen-
torum sinceritatem, ut nulla fraus adhibeatur,
hoc additum est: ut per manus testatoris vel
testium nomen heredis exprimatur, & omnia
secundum illius constitutionis tenorem proce-
dant. Possunt autem omnes testes & vno anu-
lo signare testamentum. quid enim si septem
anuli vna sculptura fuerint, secundum quod
Papiniano trisum est? Sed & alieno quoque
anulo licet signare testamentum.

*Hac cō-
sultissima
C. eod.

†ve

†manum

†Pompo-
nio

ARGV M.

Qui ex testamēto capere potest, is testamen-

tarius testis esse potest, sed personæ hinc enumeratæ quamvis testamenti factione habeant, testamenti testes adhiberi nequeunt.

¶ *Testes autem adhiberi possunt ij cum quibus testamenti factio est. Sed neque mulier, neque impubes neq; servus: neque furiosus, neque mutus, neque surdus, neque is, cui bonis interdictum est, neque ij, quos leges iubent improbos intestabilesq; esse: possunt in numerum testium adhiberi.*

*Adnota, communem errorem ius facere l. Barbarius Philippus. D. de offic. prætor.

¶ Sed cum aliquis ex testibus testamenti quidem faciendo tempore liber existimabatur postea autem servus apparuit: tam diu Hadrianus Catoni, † quam postea divi Severus & Antoninus rescripserunt subuenire se ex sua liberalitate testamenti, ut sic habeatur firmum ac si, ut oportebat factum esset: cum eo tempore, quo testamentum signaretur, omnium consensu hic testis liberi loco fuerit: neq; quispiam

† Catonio
Vero,
l. j. C. eo.

esset, qui si ita ei questionem moueret. ¶ Pater, necnon * is, qui in potestate eius est, item duo fratres, qui in eiusdem patris potestate sunt, utque † virique
quia nihil nocet, ex una domo plures testes alie
no negotio adhiberi.

* l. pater.
D. de testi
bus.

† virique

ARG.

ARGVM.

Testamentarij testes esse nequeunt, qui in testatoris est potestate, & qui testatorem in potestate habet, item hæres scriptus, & qui in sacris eius sunt, quive eum habet in potestate: & fratres sub eiusdem patris nexibus existentes quibus hæres: quicquid circa hæc placitum fuerit antiquitati.

¶ In testibus autem non debet esse is, qui in potestate testatoris est. ¶ Sed si filius familias de castris peculio post missionem faciat testamentum: nec pater eius recte adhibetur testis, nec is, qui in potestate eiusdem patris est. reprobatum est enim in ea re domesticum testimonium. ¶ Sed neque hæres scriptus, neque is, qui in potestate eius est, neque pater eius, qui eum habet in potestate, neque fratres, qui in eiusdem patris potestate sunt, testes adhiberi possunt: quia hoc totum negotium, quod agitur testamenti ordinandi gratia, creditur hodie inter testatorem & heredem agi. ¶ Licet autem totum ius tale conturbatum fuerat, & Veteres quidem familia emptorem, & eos, qui per potestatem ei coniuncti fuerant, a testamentariis testimoniis repellabant: hæres autem, & is, qui per potestatem ei coniuncti fuerant, concedebant testimonia in testamentis præstare: licet ij, qui id permittebāt, hoc iure minimè abuti eos debere suadebāt: tamen nos eandem observationem corrigentes, & quod ab illis suasum est, in legi necessitatem

† qui

H 3

† veterem
constitutionem

transferentes, ad imitationem pristini familiae
emptoris, merito nec heredi, qui imaginem vetu-
stissimi familiae emptoris obtinet: neque alius
personis, quae ei (ut dictum est) coniuncta sunt
licentiam concedimus, sibi quodammodo testimo-
nia praestare: ideoque nec eiusmodi veteres con-
stitutiones† nostro codici inseri permisimus.

A R G V M.

Cui legatum aut particulare fideicommissum
relictum testamento fuit (cum ad eum non per-
tineat hereditatis damnum nec emolumen-
tum) testis in eo testamento esse potest.

¶ Legatarius autem & fideicommissarius, quia
non iuris successores sunt, & alius personis eis
coniunctis testimonium non denegamus: imo in
quadam nostra constitutione & hoc specialiter
eis concessimus. ¶ Et multo magis iis, qui in eorum
potestate sunt, vel qui eos habent in potestate,
huiusmodi licentiam damus. ¶ Nihil autem inter-
est, testamentum in tabulis, an in chartis, membra-
nise, vel in alia materia fiat. ¶ Sed & * unum
testamentum pluribus codicibus† conficere quis
potest, secundum obtinentem tamen observatio-
nem omnibus factis, quod interdum etiam ne-
cessarium est, veluti si quis navigaturus & se-
cum ferre, & domi relinquere iudiciorum suo-
rum contestationem† velit, vel propter alias
innumerabiles causas, quae humanis necessita-
tibus imminens.

A R G

A R G V M.

Supremae voluntatis viva voce, coram se-
ptem rogatis testibus: declaratio à testatore
facta, nuncupativum testamentum dicitur.
¶ Sed haec quidem de testamentis, quae scriptis
conficiuntur, sufficiunt. si quis autem sine scri-
ptis voluerit ordinare iure ciuili testamentum:
septem testibus adhibitis, & sua voluntate coram
eis nuncupata, sciat hoc perfectissimum testa-
mentum iure ciuili firmumque constitutum.

De militari testamento.

TITVLVS XI.

Supra dicta diligens observatio in ordinandis
testamentis militibus propter nimiam impe-
ritiam eorum constitutionibus principalibus re-
missa est. Nam quamvis & neque legitimum nu-
merum testium adhibuerint, neque aliam testa-
mentorum solennitatem observauerint, recte ni-
hilominus testantur, videlicet cum expeditio-
nibus occupati sunt, quod merito nostra consti-
tutio* introduxit. Quoquo enim modo voluntas
eius suprema inueniatur, siue scripta siue sine
scriptura, valet testamentum ex voluntate eius.

A R G V M.

Miles etiam filius familiae tandiu iure mili-
tari testandi habet privilegium: quoad in ex-
peditio est: qui si extra castra degat, commu-
ni omnium iure testari debet.

* l. pen. C.
cod.

H 4

136
TITVLVS XI.
137
¶ Illi autem temporibus, per quæ citra expeditionum necessitatem, in aliis locis, vel suis ædibus degunt, minime ad vendicandum tale privilegium adiuvantur. Sed testari quidem, etsi filij familiarum ¶ sint, propter militiam conceduntur: iure tamen communi eadem observatione & in eorum testamentis adhibenda, quam in testamentis paganorum proxime exposuimus.

ARGV M.

Milites quamvis à testandifole nñibus immunes sint, eorum tamē suprēmum iudicium coram testibus saltem duobus, iisque rogatis manifestari debet: quo probari postea possit illorum voluntas.

¶ Planè de testamentis militum diuus Traianus Catilio ¶ Seneca ita rescripsit: Id privilegium, quod militantibus datum est, ut quoquo modo facta ab eis testamenta rata sint: sic intelligi debet, ut utique prius constare debeat, testamentum factum esse, quod & sine scriptura, & à non militantibus quoque fieri potest. Si ergo miles, de cuius bonis apud te queritur, convocatis ad hoc hominibus, ut voluntatem suam testaretur, ita loquutus est, ut declararet, quem vellet sibi heredem esse, & cui libertatem tribueret, potest videri sine scripto hoc modo esse testatus, & voluntas eius rata habenda est. Ceterum si (ut plerunque sermonibus fieri solet) dixit: alicui, Ego te heredem facio: aut, bona

bona mea tibi relinquo: non oportet hoc pro testamento observari. Nec ullorū magis interest, quàm ipsorū, quibus id privilegium datum est, eiusmodi exemplum non admitti: alioquin non difficulter post mortem alicuius militis testes existerent, qui adfirmarent se audisse dicentem aliquem, relinquere se bona, cui visum sit: & per hoc vera iudicia subvertentur. ¶ Quinimodò & mutus * & surdus miles testamentum facere potest. * L.4.D.e.

* Adnotato, Conditionem in testamentis retrahere ad diem mortis testatoris. I. quod dicitur. D. hoc tit.

¶ Sed hæcenus hæc illis à principalibus constitutionibus conceditur, quatenus militantes, & in castris degunt. Post missionem verò veterani, vel extra castra alij, si faciant, adhuc militantes testamentū: communi omnium civium Romanorum iure id facere debent. Et quod in castris fecerint testamentum, non communi iure, sed quomodo ¶ voluerint: post missionē intra annum tantum valebit. Quid ergo si intra annum quis decesserit, conditio autē heredi adscripta, post annum extiterit? an quasi militis testamentum valeat? Et placet valere quasi militis.

* Verbis aut facto confirmas in validū, novā dispositionē cōdere videtur. ¶ Sed & si quis ante militiam non iure fecit testamentum, & miles factus, & in expedi-

¶ quoque modo

tione degens resignauit illud, & quædam adiecit, siue detraxit, vel aliàs manifesta est militis voluntas hoc ualere uolentis: dicendum est ualere hoc testamentum, quasi ex noua militis voluntate. Denique * & si in arrogationem datus fuerit miles, vel filius familiæ emancipatus est: testamentum eius quasi ex uoua militis voluntate ualeat: nec uidetur capitis deminutione irritum fieri.

A R G V M.

Qui de quasi castrensisbus testatur, iure communi testari debent.

* l. j. §. nec
cast. D. de
col. bon.

* l. fi. C. de
inoffi. te-
stam.

¶ Sciendum tamen est, quod cum ad exemplum castrensis peculij, tam anteriores * leges, quam principales constitutiones, quibusdam quasi castrensis dederat peculia, & horum quibusdam permixtum fuerat etiā in potestate degentibus testari: nostra id constitutio * latius extendens, permiserit omnibus in huiusmodi peculis testari quidem, sed iure communi. Cuius constitutionis tenore perspecto, licentia est, nihil eorum, quæ ad præfatum ius pertinent, ignorare.

Quibus non est permixtum facere testamentum.

TITVLVS XII.

A R G V M.

In parentum potestate constituti (etiam patet

eternus accedat consensus) iure testari nequeunt: his tamen dempti, qui castrense, & quasi castrense peculium habent, id est, qui, vel in castris vel bonis literis militant: quibus super eo (haud secus quam si sui iuris essent) etiam inuito patre, testandi libertas data est.

Non tamen omnibus licet facere testamentum. Statim enim ij qui alieno iuri subiecti sunt, testamenti faciendi ius non habent: adeo quidem, ut quamuis parentes eis permiserint, nihilo magis iure testari possint: exceptis iis, quos antea enumerauimus, & præcipue militibus, qui in potestate parentum sunt, quibus de eo, quod in castris adquisierunt, permixtum est ex constitutionibus principum testamentum facere. Quod quidem ius ab initio tantum militantibus datum est, tam ex autoritate diui Augusti, quam Nerue, necnon optimi Imperatoris Traiani: postea uero subscriptione diui Hadriani, etiam dimissis à militia, id est veteranis concessum est. ¶ Itaq; si quid fecerint de castrensi peculio testamentum: pertinebit hoc ad eum, quem heredem reliquerunt. Si uero intestati decesserint, nullus liberis vel fratribus superstitionibus, ad parentes eorum iure communi pertinebit. Ex hoc intelligere possumus: quod in castris adquisierit miles, qui in potestate patris est, neq; ipsum patrem adimere posse, neq; patrem creditores id vendere, vel aliter inquietare, neq; patrem mortuum cum fratribus commune esse: sed scilicet

* l. qui in
potestate,
D. eo.

et

et proprium eius esse, qui id in castris adquisierit: quanquam iure civili omnium, qui in potestate parentum sunt, peculia perinde in bonis parentum computentur, ac servorum peculia in bonis dominorum numerantur: exceptis videlicet in, quae ex sacris constitutionibus, & praecipue nostris propter diversas causas non adquiruntur. ¶ Præter hos igitur, qui castrense peculium vel quasi castrense habent, si quis alius filius familiæ testamentum fecerit, inutile est, licet sua potestate sacris decesserit.

* Adnota, Ab initio nullū, tractu temporis non cōualescere: & versa vice, rē legitimē factam, etiā si ad eum casum veniat à quo initiū sumere non potuit, nequaquā irritari. Pro primo dicto est tex. in l. quod initio. & l. pe. & vtrōq; gl. & Philip. Dec. D. de reg. iur. Pro secundo cap. quod sicut. de elect. in antiq.

¶ Præterea testamentū facere non possunt impuberes: quia nullum eorū animi iudicium est. Item furiosi: quia mente carent. nec ad rem pertinet, si impubes postea pubes, aut furiosus, postea compos mentis factus fuerit, & decesserit. ¶ Furiosi autem, si per id tēpus fecerint testamentum quo furor eorū intermissus est, iure testati esse videntur: certè eo, quod ante furem fecerint, testamento valente. Nam neque testamentum recte factum, neque ullum aliud negot

negotium recte gestum, postea furor interueniens perimit. Item prodigus, cui bonorum suorum administratio interdicta est, testamentum facere non potest: sed id, quod antè fecerit, quam interdictio bonorum suorum ei fiat, ratum est. ¶ Item surdus & mutus non semper testamentum facere possunt. Vtique autem de eo surdo loquimur, qui omnino non exaudit: non qui tardè exaudit. nam & mutus is intelligitur, qui eloqui nihil potest: non qui tardè loquitur. Sæpe

† enim etiam literati & eruditi homines variis casibus & audiendi & loquendi facultatē amittunt. Vnde nostra constitutio^{*} etiam his subuenit, vt certis casibus & modis secundum normam eius possint testari, aliāque facere, quæ eis permissa sunt. ¶ Sed si quis post testamentum factum, aduersa valetudine, aut quolibet alio casu mutus aut surdus esse cœperit: ratum nihilominus manet eius testamentum. ¶ Cecus autem non potest facere testamentum, nisi per observationem, quam lex diui Iustini patris nostri introduxit.

* Iure postliminii qui ab hostibus rediit, retrò fingitur semper in ciuitate fuisse: lege verò Cornelia qui apud hostes vita functus est: fingitur hora capiuitatis præambula (& sic in libertate) decessisse.

¶ Eius, qui apud hostes est, testamentum, quod

† autem

* l. discretis. C. qui testat. fac. po

quod ibi fecit, non valet, quamvis redierit: sed quod, dum in ciuitate fuerat, fecit: siue redierit, valet iure possimur: siue illuc decesserit, valet ex lege Cornelia.

De exheredatione liberorum.

TITVLVS XIII.

ARGVM.

Quisquis filium habens in potestate, rite testari vult, operæpretium est ut eum aut instituat, aut nominatim exheredem faciat: illius etenim præteritione usque adeo nullum fit testamentum, ut etiam si viuo patre decesserit, non conualeseat: in filiabus autem cæterisque per virilem sexum descendantibus longè diuersam rationem tenuit antiquitas.

† omni
modo

Non tamen, ut omnino valeat testamentum, sufficit hæc observatio, quam supra exposuimus: sed qui filium in potestate habet, curare debet, ut eum heredem instituat, vel exheredem eum nominatim faciat: alioquin si eum silentio præterierit, nulliter testabitur: adeo quidem, ut si viuo patre filius mortuus sit, nemo heres ex eo testamento existere possit: quia scilicet ab initio non constitit testamentum. Sed non ita de filiabus, & aliis per virilem sexum descendantibus liberis utriusque sexus antiquitati fuerat observatum: sed si non fuerant scripti heredes scriptæ, vel exheredati exheredati, testamento quidem non infirmabatur.

mahabatur, ius tamen ad crescendi eis ad certam autem portionem præstatur, sed nec nominatim eas personas exheredare parentibus necesse erat: sed licebat inter cæteros hoc facere. Nominatim autem quis exheredari videtur, siue ita exheredetur, Titius filius meus exheres esto: siue ita, Filius meus exheres esto, non adiecto proprio nomine, scilicet si alius filius non extet. †

† &

† exheredaretur.

† existet.

ARGVM.

Posthumi præteritione non protinus ab initio infirmatur testamentum, sed ita demum cum natus fuerit posthumus: quo non nascendo firmum manet testatoris iudicium.

Posthumi quoque liberi, vel heredes institui debent, vel exheredari. Et in eo par omnium conditio est, quod & filio posthumus, & quolibet ex cæteris liberis, siue feminini sexus, siue masculini: præterito, valet quidem testamentum, sed postea agnatione posthumi siue posthumæ rumpitur, & ea ratione totum infirmatur. Ideo quæ si mulier, ex qua posthumus aut posthuma sperabatur, abortum fecerit, nihil impedimento est scriptis heredibus ad hereditatem adueundam. Sed feminini quidem sexus persone, vel nominatim, vel inter cæteros exheredari solebant: dum tamen si inter cæteros exheredarentur, aliquid eis legaretur, ne viderentur præteriti esse per obliuionem. Ma-

† enim

† posthumæ,

sculos

seculos verò posthumos, id est, filios, & deinceps, placuit non aliter rectè exheredari, nisi nominatim exheredarentur, hoc scilicet modo, Quicumque mihi filius genitus fuerit, exheres esto.

ARGV M.

Ex filio nepos viuo patre suus hæres aucto nō est, quamvis in eius sit potestate, sed si viuo auctorem mori cōtigerit, eius patris locum subintrans, quasi adnascendo suus hæres fit, idcirco institui vel exhæres fieri debet, ne illius præteritio aui testamentum infirmer.

*1. posthumorum.
D. de iniust. rupt. testa.

¶ Posthumorum* autem loco sunt & q, qui in sui heredis locū succedendo, quasi adnascendo sunt parentibus suis hæredes, ut ecce, si quis filium, & ex eo nepotē, neptem* re in potestate
 » habeat: quia filius gradu præcedit, is solus iura
 » sui heredis habet: quamvis nepos quoque & ne
 » ptis ex eo in eadem potestate sint. Sed si filium
 » eius, viuo eo, moriatur, aut qualibet alia ratio
 » ne exeat de potestate eius, incipit nepos neptis.
 » re in eius locum succedere, & eo modo iura suo
 » transire heredum quasi adgnatione nanciscitur. †
 » ¶ Ne ergo eo modo rumpatur eius testamentum:
 » sicut ipsum filium, vel heredem instituere, vel
 » nominatim exheredare debet testator, ne non
 » iure faciat testamentum: ita & nepotem, ne
 » ptem* re ex filio necesse est ei, vel heredem in
 » stituere, vel exheredare, ne forte eo viuo filio

MORTUO

mortuo succedendo in locum eius nepos, neptis.
 » re: quasi adgnatione rumpat testamentum. †
 Idq; lege Julia Velleia† prouisum est: in qua si † Iunia
 miles exheredationis modus ad similitudinem Vellea
 posthumorum demonstratur. †

ARGV M.

Emancipati quoque liberi institui, vel exheredari debent: alioqui eis præteritis (quamuis iure civili succursum non sit) iure Prætorio bonorum possessio contra tabulas datur.

¶ Emancipatos liberos iure civili, neque hæredes instituere, neque exheredare necesse est: quia non sunt sui hæredes. Sed Prætor omnes, tam feminini sexus, quam masculini, si hæredes non instituuntur, exheredari iubet: virilis sexus, nominatim: feminini verò, inter ceteros: quia si neque hæredes instituti fuerunt, † neque † instituā
 ita (ut diximus) exheredati: permittit eis prætur, † promittitur,
 » Prætor contra tabulas testamenti bonorum possessionem.

ARGV M.

Adoptiui quandiu in adoptantis nexibus cōstituti sunt: haud secus quam naturales liberi instituendi vel exheredandi sunt: adoptione verò soluta, impune ab adoptante patre prætereuntur: quo tamen ad naturalem patrem tanquam ab eo emancipati, haberi incipiunt.

¶ Adoptiui liberi quādiu sunt in potestate patris adoptiui, eiusdem iuris habentur, cuius sunt in suis nuptiis quasi itaque hæredes insti-

I

tuendi, vel exheredandi sunt, secundum ea, quae de naturalibus exposuimus. Emancipati vero à patre adoptivo, neque iure civili, neque eo iure, quod ad edictum Praetoris attinet, inter liberos connumerantur. Qua ratione accidit, ut ex diversis (quod ad naturalem parentem attinet) quando quidem sunt in adoptiva familia, extraneorum numero habeantur: ut eos neque heredes instituere, neque exheredare necesse sit. cum vero emancipati fuerint ab adoptivo patre: tunc incipiant in ea causa esse, in qua futuri essent, si à naturali patre emancipati fuissent.

ARGV M.

Sublata veteri differentia, recentiori iure sancitum est, ut si eodem testamento modis & mares, & feminae instituantur, vel exheredes fiant: idque in reliquis liberis, ut puta nepotibus, neptibus, & deinceps: necnō & in posthumis, emancipatis filiis observare convenit.

* Sed hac quidē resūtas introducebat. nostra vero constitutio* inter masculos, & feminas in hoc iure nihil interesse existimans: quia utraque persona in hominum procreatione similiter naturae officio fungitur, & lege antiqua duodecim tabularū omnes similiter ad successionem ab intestato vocabantur, quod & praetores postea sequuti esse videntur: ideo simplex ac simile ius, & in filiis, & in filiabus, & in caeteris descendētibz per virilem sexum personis non

* l. maxima. C. de lib. præt.

† similiter

non solum iam natis, sed etiam posthumis, intro duxit: ut omnes siue sui, siue emancipati sint, vel heredes instituuntur, vel nominatim exheredentur: & eundem habeant effectum circa testamenta parentum suorum infirmenda, & hereditate auferendam, quem filij sui vel emancipati habent, siue iam nati sint, siue adhuc in utero constituti postea nati sint. ¶ Circa adoptiuos autem filios certam inducimus divisionem, quae in nostra constitutione, * quam super adoptiuis tulimus, continetur. Sed si in expeditione occupatus miles, testamentum faciat, & liberos suos iam natos vel posthumos nominatim non exheredauerit, sed silentio praeterierit, non ignorans, an habeat liberos: silentium eius pro exheredatione nominatim facta valere, * constitutionibus principum cautum est.

* l. pen. C. de adopt.

* l. sicut, & l. si cum, C. de milit. testa.

ARGV M.

Matris aliorūve per lineam maternam ascendentium praeteritio, vni exheredationis obtinet: idcirco ad eorum successionem citra querelam aspirare non potest praeteritus filius.

¶ Mater vel avus maternus, necesse non habet liberos suos aut heredes instituere, aut exheredare: sed possunt eos silentio omittere. nam silentium matris, aut aui materni, & caeterorum per matrem ascendentium tantum facit, quantum exheredatio patris. Neque enim matri filium, filiamve, neque avo materno ne-

potem, neptemve ex filia, si eum edmye habedem non instituat, exheredare necesse est: siue de iure civili queramus, siue de edicto Pratoris, quo prator prateritis liberis contra tabulas bonorum possessionem permittit: † sed aliud ei adminiculum servatur, quod paulo post vobis manifestum fiet.

De heredibus instituendis.

TIT. XIII.

ARGV M.

Seruo proprio scripto heredi nulla libertatis mentione facta, videtur etiam data libertas.

* l. 3. & l. non minus, D. eo.

* l. quidā. C. de necessar.

Heredes instituere * permittum est, tam liberos homines, quam seruos: & tam proprios quam alienos. Proprios autē olim quidem secundum plurium sententias non aliter, quam cum libertate, recte instituere licebat: hodie vero etiam sine libertate, ex nostra constitutione * heredes eos instituere permittum est. Quod non per innovationem induximus, sed quoniam equus erat, & Attilicino placuisse Paulus suis libris, quos tam ad Masurium Sabinum, quam ad Plautium scripsit, refert. Proprius autē servus etiam si intelligitur, in quo nudam proprietatem testator habet, alio usum fructum habente. Est tamen casus, in quo nec cum libertate vultus servus à domina heres instituitur, ut constitutione duorum Severi, & Antonin

tonini cauetur, cuius verba hec sunt: Seruum adulterio maculatum, † nō iure testamento ma † adulterio maculatum, ante sententiam ab ea muliere vide reij accusa ri, que rea fuerat eiusdem criminis postulata, tum. rationis est. Quare sequitur, ut in eundem à do mina collata heredis institutio, nullius momen ti habeatur. Alienus servus etiam si intelli gitur, in quo usum fructum testator habet. † habebat.

ARGV M.

Simplex proprii servi institutio eum & liberum & domino necessarium heredem facit qui, si vivo adhuc testatore libertate donetur, voluntarius efficitur. si autem à domino alienetur, nec liber, nec heres fit, sed nouo domino hereditatem querit.

Servus autem à domino suo heres instituitur, siquidē in eadem causa manserit, sit ex testamento liber, heresque ei necessarius. Si verò à vivo testatore manumissus fuerit: suo arbitrio adire hereditatem potest, quia non fit heres necessarius, cum virumque ex domini testamento non consequatur. Quod si alienatus fuerit, iussu noui domini adire hereditatem debet, & ea ratione per eum dominus fit heres, nam ipse alienatus, neque liber, neque heres esse potest, etiam si cum libertate heres institutus fuerit. destitisse enim à libertatis datione videtur dominus qui eum alienauit. Alienus quoque servus heres institutus, si in eadem causa durauerit,

iussu eius domini adire hereditatem debet. Si vero alienatus fuerit ab eo, aut viuo testatore, aut post mortem eius, antequam adeat: debet iussu noui domini adire. At si manumissus est viuo testatore, vel mortuo, antequam adeat: suo arbitrio adire potest hereditatem. ¶ Seruus etiam alienus post domini mortem recte heres instituitur, quia cum hereditarius seruis est testamenti factio. Nondum enim adita hereditas, personae vicem sustinet, non heredis futuri, sed defuncti: cum etiam eius, qui in viuo est, seruus recte heres instituitur. ¶ Seruus autem plurium, cum quibus testamenti factio est, ab extraneo institutus heres, unicuique domino- rum, cuius iussu adierit, pro portione domini- g
adquisit hereditatem. Et vnum hominem. ¶ plures usque in infinitum, quot quis ¶ heredes velit facere licet.

† quantos
quisque

A R G V M.

Vniuersa quauis hereditas in vncias xij, (quae assis appellacione continentur) scinditur: quarum quolibet certum nomen à lege sortita est: potest tamen in plures paucioresve vncias (prout testatori libitum erit) distribui.

*Ex I seru-
uum, § si.
D. eo.
*Vide Vo-
lutiū Ma-
tianū in
lib. assis

¶ Hereditas* plerumque diuiditur in duode-
cim vncias, quae assis appellacione continentur.
Habent autem* & haec partes propria nomina
ab vncia usque ad assen haec: sextans, quadrans,
triens, quincunx, semis, septunx, bes, dodrans,
dec

dextanx, deunx. ¶ Non autē vtiq; semper duo-
decim vncias esse oportet, nam tot vncia assen
efficiunt, quot testator voluerit: & si vnum
tantum qui ex semisse (verbi gratia) heredem
scripserit, totus as in semisse erit. Neque enim
idem ex parte testatus, & ex parte intestatus
decedere potest: nisi sit miles, cuius sola voluntas
in testado spectatur. Et è contrario potest quis
in quocunque voluerit plurimas vncias suam
hereditatem diuidere.

A R G V M.

Qui partibus non designatis heredes scripti
sunt, æquis portionibus scripti videntur: qui
verò iam aliquot incertis partibus institutis,
simpliciter instituuntur, quotquot sint, in resi-
duo assis heredes fiunt: assis autem toto distri-
buto, qui sine partibus scripti sunt, semissem
hereditatis consequuntur.

¶ Si plures instituuntur ¶ heredes: ita demum ¶ consti-
in hoc casu partium distributio necessaria est, tuantur.
si uolit testator eos ex æquis partibus heredes
esse, satis enim constat, nullis partibus nomina-
tis, ex æquis partibus eos heredes esse. Parti-
bus autem in quorundam personis expressis, si
quis alius sine parte nominatus erit, si qui-
dem aliqua pars assis ¶ deierit: ex ea parte heres ¶ assis
fit. Et si plures sine parte scripti sunt: omnes in
eandem partem concurrunt. ¶ Si vero totus as
complexus sit: ij qui nominatim expressas partes

habent: in dimidiam partem vocantur: & ille vel illi omnes in alteram dimidiam. Nec inter-
est primus, aut medius, an nouissimus, sine parte
heres scriptus sit. ea enim pars data intelligi-
tur, quæ vacat. ¶ Videamus si pars aliqua va-
cet, nec tamen quisquam sine parte sit heres in-
stitutus, quid iuris sit, veluti si tres ex quatuor
partibus heredes scripti sunt. Et constat vacan-
tem partem singulis tacite pro hereditaria par-
te accedere †, & perinde haberi, ac si ex ter-
tiis partibus heredes scripti essent. Et ex diuer-
so, si plures heredes scripti in portionibus sunt,
tacite singulis decrescere: ut si (verbi gra-
tia) quatuor ex tertiis partibus heredes scripti
sint, perinde habeantur, ac si unusquisque ex
quarta parte heres scriptus fuisset.

* Adnota, Dupondium appellat hæ-
reditatem in x x i i i i. vncias distribu-
tam: quasi duo pondo, id est, duo asses:
sic in tripondo dicito.

¶ Et si plures vncie, quam duodecim di-
stribute sint: is qui sine parte institutus est, quod
dupondio deest, habebit. Idemque erit, si dupon-
dium expletus sit, quæ omnes partes ad assem
postea reuocantur, quamuis sint plurium vncia-
rum. ¶ Heres & pure, & sub conditione insti-
tutus potest ex certo tempore, aut ad certum tempus
non potest, veluti, Post quinquennium,
quam moriar, vel, Ex Calendis illis, vel
Vsq̃ue

† accre-
scere,

Vsq̃ue ad Calendas illas hæres esto.
Denique diem † adiectum haberi pro super-
uacuo placeat: & perinde esse, ac si pure heres
institutus esset.

A R G V M.

Impossibilis conditio adiecta institutioni,
legato, vel fideicommissio vitatur, dispositio-
ne pura remanente.

¶ Impossibilis conditio in institutionibus, &
legatis, necnon in fideicommissis, & libertatibus,
pro non scripta habetur. ¶ Si plures* condicio-
nes in institutionibus adscriptæ sunt: si quidem
coniunctim, reputa, Si illud & illud factum
fuerit: omnibus parendum est. si separatim, ve-
luti, Si illud, aut illud factum erit, cuiuslibet
conditionis obtemperare satis est. Ii, quos nun-
quam testator vidit, heredes institui possunt.
veluti si fratris filios peregrinantes †, ignorans
qui essent, heredes instituerit. ignorantia enim
testatoris inutilem institutionem non facit.

* I. si hæ-
redi. D. de
condit. &
demonst.

† peregrini-
natos,

De vulgari substitutione.

TITVLVS XV.

A R G V M.

Est autem substitutio (vt Accurs. & Inter-
pretes eodem tit. D. in rub. definiunt) secunda
conditionalis institutio. Vulgaris autem sub-
stitutio (de qua hoc titulo differitur) vt ex di-
ctis scribentium in l. j. Deo. colligere est: sic

potest definiri: Substitutio vulgaris, est directæ secunda institutio, quæ à quolibet, & cuilibet fieri potest, nihil specialitatis habens.

Potest autem quis in testamento suo plures gradus heredum facere: reputa. Si ille hæres non erit, ille hæres esto: & deinceps in quantum velit testator substituere potest: ut si novissimo loco in subsidium, vel servum necessarium heredem instituere possit. Et plures in unum locum possunt substitui, vel unus in plurimum, vel singuli in singulorum, vel in unicem ipsi, qui hæres instituti sunt.

ARGVM.

Quem testator instituendo prædilexit, eum etiam substituendo prædilexisse creditur: ideo hæres ex disparibus partibus instituti, & inuicem simpliciter substituti ex eisdem portionibus substituti censentur, ex quibus instituti fuerunt.

Et si ex disparibus partibus hæres scriptos inuicem substituerit, & nullam mentionem partium in substitutione habuerit: eas videtur in substitutione partes dedisse, quas in institutione expressit. Et ita diuus Pius rescripsit.

ARGVM.

Vulgariter substitutus vni cohæredum, quem alteri cohæredi testator substituerat (neutro eorum adeunte) utriusque substitutus videtur.

Sed si instituto heredi, cohærede substituto dato, alius ei substitutus fuerit, diuus Severus, & Antoninus sine distinctione rescripserunt, ad utranque partem substitutum admitti.

ARGVM.

Vulgariter substitutus alieno seruo, quem testator liberum opinabatur (quamvis dominum ipsum seruum hereditatem adierit) ad partem hereditatis admittitur: qualis autem sit horum verborum (si hæres non erit) interpretatio, hic traditur.

Si seruum alienam quem patrem familiæ arbitratu, heredem scripserit, & si hæres non esset, Meuium ei substituerit, isque seruum ipsum domini adierit hereditatem, Meuius substitutus in partem admittitur, illa enim verba, Si hæres non erit: in eo quidem quem alieno iuri subiectum esse testator scit: si accipiuntur: si neque ipse hæres erit, neque alium heredem effecerit, in eo verò, quem patrem familiæ esse arbitratu, illud significant: si hereditatem sibi, vel ei cuius iuri postea subiectus esse coeperit, non adquisierit. Idque Tyberius & Caesar in persona Parthenij serui sui constituit.

† Pius T.
Tinus Al.

De pupillari substitutione.

TITVLVS XVI.

ARGVM.

Qui liberos impuberes in suis habet sacris constitutos, non solum vulgariter, id est, si hæres non erunt, sed etiam pupillariter, si hæres fuerint, & intra pubertatem decesserint, eis substituere potest: ideo primo casu contingente, substitutus sit testatoris: secundo verò casu ipso pupillo hæres efficitur.

Liberis

Liberi suis impuberibus, quos in potestate
quis habet, non solum ita, ut supra dixi-
mus: substituere potest, id est, ut si hæres ei non
extiterint, alius sit ei hæres: sed eo amplius, ut si
hæres ei extiterint, & adhuc impuberes mor-
tui fuerint, sit eis aliquis hæres: veluti si quis di-
cat hoc modo, Titius filius meus hæres
mihi esto. Et si filius meus hæres mihi
non erit: siue hæres erit, & prius moria-
tur, quàm in suam tutelam venerit: id
est, antequàm pubes factus sit: tunc Scius
hæres esto. quo casu, si quidem non extiterit
hæres filius, tunc substitutus patri sit hæres, si
verò extiterit hæres filius, & ante pubertatem
decesserit: ipsi filio sit hæres substitutus. nam mo-
ribus * institutum est, ut quum eius ætatis filij
sint, in qua ipsi sibi testamentum facere non
possunt, parentes eis faciant.

^a 12. D.c.

March 1895

A R G V M.

Qua ratione potest pater filio impuberi pupillariter substituere: eadem poterit filio furioso, aut mente capto exemplarem substitutionem facere: itaque sicuti pupillaris pueri adest adueniente expirat, ita exemplaris furoris sedato & sanitate mentis restituta, evanescit.

*¶ Quæ ratione excitati, etiâ cōstitutionem
posuimus in nostro Codice, * quâ prospectum
est, ut si quis mente captos habeat filios, vel ne-
potes, vel pronepotes, cuiuscunque sexus vel
gradus*

gradus, licet ei, & si puberes sint, ad exemplum
pupillaris substitutionis, certas personae substi-
tuerent: sin autem respicerint, eandem substitu-
tionem infirmari sancimus: & hoc ad exem-
plum pupillaris substitutionis: quæ postquam
pupillus adoleverit, infirmatur. Igitur in pupil-
lari substitutione secundum præfatum modum
ordinata, duo quodammodo sunt testamenta,
alterum patris, alterum filij, tanquam si ipse fi-
lius sibi heredem instituisset: aut certe * unum
testamentum est duarum causarum, id est, dua-
rum hereditatum.

¶ Sin autem quis ita formidolosus sit, ut timeat, ne filius suus: & pupillus adhuc ex eo, quod † eius
palam substitutum acceperit, post obitum eius periculo insidiarum subiacet, vulgarem quidem substitutionem palam facere, & in primis testamenti partibus ordinare debet: illam autem substitutionem, per quam si heres extiterit pupillus, & intra pubertatem decesserit, substitutus vocatur, separatim in inferioribus partibus scribere debet, & tunc partem proprio lino, propria cere consignare, & in priore parte testamenti cauere, ne inferiores tabula viuo filio & adhuc impubere, aperiantur. *

* Rati

¶ Illud palā est, non idē minus valere substitutionē impuberis filij, quod in eisdem tabulis scripta sit, quibus sibi quisque heredem instituisset, quamvis pupillo hoc periculosum sit.

* vide hic
Theo.

* Rationē
adfert Ca-
ius lib. 2.
Insti. tit. 3.

Etiam exheredato filio parens pupillariter substituere potest: quo casu vndeunque pupillo quaesita ad substitutionem pertinebunt.

¶ Non solum autem heredibus institutis impuberibus liberis ita substituere parentes possunt, ut si heredes existerint, & ante pubertatem mortui fuerint, sit eis heres is, quem ipsi voluerint: sed & etiam exhereditatis. Itaque casu si quid exheredato pupillo ex hereditatibus, legatibus, aut donationibus propinquorum, atque amicorum acquisitum fuerit, ad omne ad substitutum pertinebit. ¶ Quaecunque dixerimus de substitutione impuberum liberorum, vel heredum institutorum, vel exheredatorum, eadem etiam de postumum intelligimus.

* Adnotato, Principali causa non consistente, nec sequelam consistere posse. tex. est in l. ij. D. de pecun. lega. & l. eos qui. C. de usuris. cum multis similibus.

¶ Liberis autem suis testamentum nemo facere potest, nisi & sibi faciat, nam pupillare testamentum, pars & sequela est paterni testamenti: adeo ut si patris testamentum non valeat, nec filij quidem valebit. ¶ Vel singulis liberis, vel ei, qui eorum nouissimus impubes morietur, substitui potest singuli quidem, si neminem eorum institutum decedere voluerit: nouissimo, si ius legittimum

* Lpen. D. que adm. test. aper.
* Lvel singulis. D. de vulg.

gitimarum hereditatum integrum inter eos custodiri velit.

Pupillo substitutus dari potest certo & proprio nomine, aut generaliter, his verbis: (quisquis mihi erit heres, filio meo impuberi sit heres) quo casu qui ex testatoris iudicio heredes fuerunt, pro hereditariis portionibus substituti videntur.

¶ Substitutur autem impuberi aut nominatim, veluti, Titius heres esto, aut generaliter, ut, Quisquis mihi heres erit. Qui patrius verbis vocantur ex substitutione, impubere mortuo filio, illi, qui & scripti sunt heredes & existerunt, & pro qua parte heredes facti sunt.

Pubertate evanescit pupillaris substitutio: nec longiorem habet progressum quam in pubertatem usque.

¶ Masculo igitur usque ad quatuordecim annos substitui potest: femina usque ad duodecim annos: & si hoc tempus excesserint, substitutio evanescit.

Extraneo & puberi filio post aditam hereditatem directo substitui non potest: sed per fideicommissum potest.

¶ Extraneo vero, vel filio puberi heredi instituto, ita substituere nemo potest, ut si heres existerit, & intra aliquod tempus decesserit, alius ei sit

* Alc. lib. 1. Dispuc. cap. 2.

ei sit heres: sed hoc solum permittitur, ut eum per fideicommissum testator obliget alij hereditatem eius, vel totam, vel pro parte restituere, quod ius quale sit, suo loco * trademus.

Quibus modis testamenta infirmantur.

TITVLVS XVII.

ARGV M.

Si quis facto testamento quempiam sibi seu in filium adrogauerit, vel ex suis descendentibus aliquem adoptarit, protinus quasi sui heredis agnatione, quod prius fecerat rumpitur testamentum.

Testamentum iure factum, usque ad valet, donec rumpatur, irritumve fiat. Rumpitur autem testamentum, cum in eodem statu manente testatore: ipsius testamenti ius vitatur. Si quis enim post factum testamentum adoptauerit sibi filium per Imperatorem, eum, qui est sui iuri: aut per prætorem secundum nostram constitutionem * eum qui in potestate parentis fuerit: testamentum eius rumpitur quasi agnatione sui heredis.

ARGV M.

Posteriore testamento ex quo iure ciuili aliquo casu adiri potuit hereditas (quamuis adita non fuerit) rumpitur prius testamentum.

Poste

Posteriore quoque testamento, quod iure perfectum est, superius rumpitur: nec interest, extiterit aliquis heres ex eo, an non. hoc enim solum spectatur, an aliquo casu existere potuerit. Ideoque si quis aut noluerit heres esse, aut vivo testatore, aut post mortem eius ante quam hereditatem adiret, decesserit, aut conditione, sub qua heres institutus est, defectus sit, his casibus paterfamilias intestatus moritur. Nam & prius testamentum non valet, ruptum à posteriore: & posterius aequè nullas habet vires cum ex eo nemo heres extiterit.

ARGV M.

Etiā posteriore ritè facto testamento, in quo in certis rebus quispiam institutus fuit, primum cui heres est vniuersalis, tollitur testamentum: sin autem secundis tabulis ut priores quoque vim obtinerent iusserit testator: tunc qui ex re certa scriptus est, vniuersam hereditatem heredi qui prior institutus est testamento, restituere tenetur.

Sed & si quis priore testamento iure perfectio posterius aequè iure fecerit, etiā si ex certis rebus in eo heredem instituerit: superius tamen testamentum sublatum esse, dicit Severus & Antoninus Augusti rescripserunt. cuius constitutionis verba, & hic inferi iussimus, quum aliud quoque præterea in ea constitutione expressum sit. Imperatores Severus & Antoninus Augusti Cocceio Campano. Testamentum

K

secundo loco factum, licet in eo certarum rerum
heres scriptus sit, perinde iure valere, ac si verum
mentio facta non esset: sed & teneri heredem
scriptum, ut contentus rebus sibi datis, aut sup-
pleta quarta ex lege Falcidia, hereditate resti-
tuat his, qui in priore testamento scripti fuerat,
† fideicommissaria propter incerta fideicommissi, † verba, quibus va-
leret prius testamentum, expressum est: dubi-
tari non oportet. Et ruptum quidem testamentum
hoc modo efficitur. Alio autem modo testamen-
ta iure facta infirmantur: veluti cum is, qui fe-
cit testamentum, capite deminutus sit, quod qui-
bus modis accidat, primo libro * retulimus.
¶ Hoc autem casu irrita fieri testamenta dicuntur:
quum alioqui & que rumpuntur, irrita fiant: &
ea, que statim ab initio non iure fuerint, irrita sunt:
sed & ea que iure facta sunt, & postea per ca-
pitis deminutionem irrita fiunt, possumus nubi-
lominus rupta dicere. Sed quia sanè commodius
erat singulas causas singulis appellationibus di-
stingui: ideo quedam non iure facta dicuntur,
quedam iure facta rumpi, vel irrita fieri.

ARGVM.

Capitis deminutione testatoris iure civili
irritum sit testamentum, quod tamen (si heres
mortis tempore pristinum statum recupera-
rit) iure pratorio conualescit, & ex secundo
tabulas bonorum possessio peti potest.

¶ Non tamē per omnia inutilia sunt ea testa-
menta

menta, que ab initio iure facta, per capitis de-
minutionem irrita facta sunt. nam si septem te-
stium signis signata sunt, potest scriptus heres
secundum tabulas testamenti bonorum posses-
sionem agnoscere: si modo defunctus, & ciuis
Romanus & sue potestatis mortis tempore sue-
rit. Nam si ideo irritum factum sit testamen-
tum, quia ciuitatem, vel etiam libertatem te-
stator amisit, aut quia in adoptionem se dedit,
& mortis tempore in adoptiui patris potestate
sit, non potest scriptus heres secundum tabulas
bonorum possessionem petere.

ARGVM.

simplici nudaque voluntatis expressione præ-
cedens ritè factum testamentum minimè in-
firmatur: item posterioribus tabulis imperfe-
ctis non fiunt irritæ priores perfectæ.

Ex eo autem solo non potest infirmari testa-
mentum, quod postea testator id noluerit vale-
re, usque adeo, ut & si quis post factum prius
testamentum posterius facere cæperit, & aut
mortalitate præuentus, aut quia eum eius rei
penitus id non fecerit: diui Pertinacis oratione
cautum * sit, ne aliàs tabulæ priores iure factæ,
irritæ fiant, nisi sequentes iure ordinatæ, & per-
fectæ fuerint. nam imperfectum testamentum
sine dubio nullum est.

ARGVM.

si quis idcirco principē heredem scripserit,

* Huius
meminit
Capitoli.
in Pertin.

ut aduersario cum quo sibi lis erat, duriores
constitueret litigatorem: nulla est dispositio
huiusmodi.

* l. pen. D.
de hered.
instit.

¶ Eadem oratione expressit, non* admissu-
rum se hereditatem eius, qui liti causa princi-
pem reliquerit heredem: neque tabulas non le-
gitime factas, in quibus ipse ob eam causam
heres institutus erat, probaturum: neque ex nuda
voce heredis nomen admissurum: neque ex illa
scriptura, cui iuris autoritas desit, aliquid ade-
pturum. Secundum hoc† diui Scauerus, et An-
toninus sapissime rescripserunt. Licet enim (in-
quiunt) legibus soluti simus, astutamen legibus
vinimus.*

* l. digna
vox. C. de
legibus.

De inofficioso testamento.

TIT. XVIII.

ARGVM.

Liberi indebitè exheredati, inofficiosi que-
rela proposita, parentum impugnare possunt
testamentum, quod ius partibus quoque à liberis
exheredibus factis cōpetit: item fratribus, tur-
pi scilicet persona instituta: reliquis autē co-
gnatis non conceditur hoc querelæ beneficiū.

¶ Via plerumque parentes sine causa libe-
ros suos exheredat, vel omittunt, indu-
ctum est, ut de inofficioso testamēto agere pos-
sint liberi, qui queruntur aut iniquè se exhere-
datos, aut iniquè præteritos: hoc colore, quasi
non* sana mentis fuerint, cūm testamentum

* l. 2. D.
eod.

ordin.

ordinarent. Sed hoc† dicitur, non quasi verè su-
riosus sit, sed rectè quidem fecerit testamentum,
non autem ex officio pietatis. Nam si verè su-
riosus sit†, nullum testamentum est. ¶ Non au-
tem liberis tantum permissum est, testamētum
parentum inofficiosum accusare, verum etiam
liberorum parentibus*. Soror autem et frater,
turpibus† personis scriptis heredibus, ex sacris
constitutionibus prælati sunt. Non ergo contra
omnes heredes agere possunt. Ultra fratres igitur,
et sorores cognati nullo modo aut agere
possunt, aut agentes vincere.

ARGVM.

Subsidiarium est querelæ inofficiosi auxi-
lium: idcirco aliis remediis competentibus
exerceri non potest.

Tam* autem naturales liberi, quàm secun-
dam nostræ cōstitutionis diuisionem† adoptati
ita demum de inofficioso testamento agere pos-
sunt, si nullo alio iure, ad defuncti bona venire
possint. Nam qui ad hereditatem totam, vel
partem eius alio iure veniūt, de inofficioso age-
re non possunt. Posthumi* quoque, qui nullo alio
iure venire possunt, de inofficioso agere possunt.

ARGVM.

Ad inofficiosi testamenti querelā excludē-
dam, quantulumcūque relictum fuisse sat est:
quod si debito bonorū subsidio minus sit, quie-
scere querela, ad supplendū quod deest agitur.

K 3

† hoc
cc
† esset vel
demens,

* l. 1. D. e.
† ignomi-
nia nota-
tis

* l. pen. C.
de adopt.
† defini-
tionem.

* l. posth u
mus D.
hoc tit.

* l. omni-
modo. C.
eod.

prepleri.

¶ Sed hæc ita accipienda sunt, si nihil eis pe-
nitius à testatoribus testamento relictum est,
quod nostra constitutio* ad verecundiam na-
ture introduxit. ¶ Sin vero quantacumq; pars
hereditatis vel res eis fuerit relictæ: de inofficio-
so querela quiescere, id, quod eis deest, usque ad
quartam legitimæ partis repleatur: licet nō fue-
rit adiectum, boni viri arbitrata debere eam
compleri. †

ARGV M.

Qui officij necessitate coactus legatum ex
eo (in quo ex hæres factus fuerat) testamēto pe-
tiit, non prohibetur illud inofficiosi quere-
la impugnare: è regione etiam qui impugna-
uit, legato sibi in eo testamento facto mini-
mè priuabitur.

¶ Si tutor nomine pupilli, cuius tutelam ge-
rebat, ex testamento patris sui legatum acce-
perit, cum nihil erat ipsi tutori relictum à patre
suo, nihilominus poterit nomine suo de inofficio-
so patris testamento agere. ¶ Sed si è contrario
pupilli nomine, cui nihil relictum fuerat, de inoffi-
cioso egerit, & superatus est: ipse tutor, quod si-
bi in testamento eodem legatum relictum est,
non amittit.

* Nouissimo tamē iure, institutionis
ritulo legitimam relictam esse, operæ-
pretium est. §. aliud quoque capitulum,
in authen. ut cum de appell. cognos.

¶ Igitur quartā quā debes habere, ut de in-
offic

officioso testamēto agere non possit: siue iure hæ-
reditario, siue iure legati, vel fideicommissi, vel
si mortis causa ei quarta donata fuerit, vel in-
ter viuos: in iis tantummodo casibus, quorum
mentionem facit nostra constitutio,* vel aliis
modis, qui in nostris constitutionibus continen-
tur. Quod autem de quarta diximus, ita intel-
ligendum est, ut siue vnus fuerit, siue plures,
quibus agere de inofficioso testamento permitti-
tur: vna quarta eis dari possit, ut ea pro rata
eis distribuatur.

* d. l. om-
nimodo.

De hæredum qualitate, &
differentia.

TITVLVS XIX.

Hæredes autem aut necessarij dicuntur,
aut sui & necessarij, aut extranei. Neces-
sarius hæres est seruus heres institutus, ideoque
sic appellatur, quia siue velit, siue nolit, omnino
post mortem testatoris protinus liber & necessa-
rius hæres fit. ¶ Vnde qui facultates suas susce-
pit, solent seruum suum primo, aut se-
cundo, aut etiam vltiore gradu heredem in-
stituire: ut si creditoribus satis non fiat, potius
eius hæredis bona quàm ipsius testatoris à cre-
ditoribus possideantur, vel distrahantur, vel in-
ter eos diuidantur. ¶ Pro hoc tamen incōmodo,
illud ei commodum præstatur: ut ea, quæ post
mortē patris sui sibi adquisierit, ipsi reseruen-

K 4

sur. Et quamvis bona defuncti non sufficiant creditoribus, iterum tamen ex ea causa res eius, quas sibi adquisierit non veniunt.

ARGVM.

Vt quis sui nomine dignus sit, duo copulatim intervenire necessarium est, vt scilicet in potestate sit moriens, & priorem locū tunc temporis obtineat, quorum alterum nequaquam sufficere apertio iure ostenditur, & quamquam olim qui sui erant, ij quoque essent necessarii iure tamen pretorio eis abstinendi beneficium conceditur.

¶ Sui autē & necessarij heredes sunt, veluti, filius, filia, nepos neptisve ex filio, & deinceps ceteri liberi, qui in potestate morientis modo fuerint. ¶ Sed vt nepos neptisve sui heredes sint, non sufficit eū eamve in potestate aui morientis tempore fuisse, sed opus est, vt pater eius, vivo patre suo, deseruit suus heres esse, aut morte interceptus, aut qualibet alia ratione liberatus à patris potestate. tunc enim nepos, neptisve in locum patris sui succedit. Sed sui quidem heredes ideo appellantur, quia domestici heredes sunt, & viuo quoque patre quodammodo domini existimantur. ¶ Vnde etiā si quis intestatus moriatur, prima causa est in successione liberorum. ¶ Necessarij vero ideo dicuntur, quia omnino, siue velint, siue nolint, tam ab intestato, quam ex testamento, ex lege duodecim Tabularum heredes fiunt. Sed his pretor permittit volētibz abstin

*l. in suis
D. de libe
ris &
posthu.
tomimo
do.
*vide vet.
iurif. Pra
teij lib. 3.
l. 33.

abstinere hereditate: vt potius parentis, quam ipsorum bona similiter à creditoribus possideantur. ¶ Ceteri qui testatoris iuri subiecti non sunt, extranei heredes appellantur. Itaque liberi quoque nostri, qui in potestate nostra non sunt, heredes à nobis instituti, extranei heredes nobis videntur. Qua de causa, & qui heredes à matre instituuntur, eodem numero sunt: quia femina in potestate liberos non habent. Seruus quoque heres à domino institutus, & post testamentum factum ab eo manumissus, eodem numero habetur.

ARGVM.

Extraneum heredem (quo ex testamento si bi delatū assequatur hereditatem) tribus temporibus esse capacem iura requirunt, testamenti scilicet tempore, & mortis testatoris, item additionis: media autem tempora inter prædicta, hereditatis capessendæ, eum minimè inhabilem reddunt.

¶ In extraneis hereditibus illud obseruatur, vt sit cū eis testamenti factio, siue heredes ipsi instituantur, siue hi, qui in potestate eorū sunt. ¶ Et id duobus temporibus inspicitur, testamenti quidem facti tempore, vt constiterit institutio: mortis verò testatoris, vt effectum habeat. hoc amplius, & cū adit hereditatem, esse debet cum eo testamenti factio, siue purè siue sub conditione heres institutus sit. Nam ius heredi eo maxime tempore inspicendum est, quo adquiret

*l. si alie
num. D.
de hære.
insti.

hereditatem. Medio autem tempore inter factum testamentum, & mortem testatoris, vel conditionem institutionis existentem, mutatio iuris non nocet heredibus: quia (ut diximus) tria tempora inspicere debent. Testamenti autem factio non solum habere videtur, qui testamentum facere potest, sed etiam qui ex alieno testamento vel ipse capere potest, vel alij acquirere, licet non possit facere testamentum. Et ideo furiosus, & mutus, & posthumus, & infans, & filiusfamilias, & servus alienus testamenti factioem habere dicuntur. Licet enim testamentum facere non possint, attamen ex testamento vel sibi, vel alij acquirere possunt. Extranis autem heredibus deliberandi potestas est de adeunda hereditate, vel non adeunda. Sed siue is, cui abstinendi potestas est, immiscuerit se bonis hereditatis siue extraneus, cui de adeunda hereditate deliberare licet, adierit, postea relinquenda hereditatis facultate non habet, nisi minor sit viginti quinque annis. Nam huius etatis hominibus, sicut in ceteris omnibus causis, deceptivitas, & si temere damnosam hereditatem susceperint, praetor succurrit. Sciendum est tamen diuum Hadrianum etiam maiori viginti quinque annis veniam dedisse, cum post aditam hereditatem grande es alienum, quod adite hereditatis tempore latebat, emerisset. Sed hoc quidem diuus Hadrianus cuidam speciali beneficio praestitit.

diuus

diuus autem Gordianus postea militibus tantummodo hoc concessit. † in
† exiit.

A R G V M.

Quisquis inventarium rerum hereditariam rite confecerit, turus etiam citra deliberationem subire hereditatem potest: creditoribus etenim eatenus tantum tenentur, quatenus hereditatis vires sese extendunt.

¶ Sed nostra benevolentia commune omnibus subiectis imperio nostro hoc beneficium praestitit: & constitutionem tam aequissimam, quam nobilissimam scripsit: cuius tenorem si observauerint homines, licet eis adire hereditatem, & in tantum teneri, quantum valere bona hereditatis contingit: ut ex hac causa neque deliberationis auxilium sit eis necessarium, nisi omissa observatione nostrae constitutionis, & deliberandum existimauerint, & sese retrahantur adiutis supponere maluerint.

A R G V M.

Etiam nuda voluntate verbis, aut facto declarata, aditur hereditas, facto autem declarat qui se pro herede gerit. id est hos actus exercet, qui non nisi ab herede & domino fieri queunt.

¶ Si extraneus heres testamento instituitur, aut ab intestato ad legitimam hereditatem vocatus, potest aut pro herede gerendo, aut etiam nuda voluntate suscipiende hereditatis heres fieri. Pro herede autem gerere quis videtur, si

recl

rebus hereditariis tanquam heres utatur, vel
vendendo res hereditarias, vel prædia colendo,
locandore, & quoquoque modo voluntatē suam
declaret, vel re, vel verbo de adeunda heredi-
tate: dummodo sciat eum, in cuius bonis pro he-
rede gerit, testatū intestatūve obisse, & se
ei heredem esse. Pro herede enim gerere, est
pro domino gerere. Veteres enim heredes pro
dominis appellabantur. Sicut autem nuda vol-
untate extraneus heres sit: ita contraria desti-
natione statim ab hereditate repellitur.

Eum, qui surdus, vel mutus natus, vel postea
factus est, nihil prohibet pro herede gerere, &
acquirere sibi hereditatem: si tamen intelligit

† agitur. quod agit.†

De legatis.

TITVLVS XX.

ARGV M.

Legatariis triplici actione eorum persequi
posse legata, concessum est: videlicet, persona-
li, in rem, & hypothecaria.

Post hæc videamus de legatis, quæ pars iu-
ris extra propositam quidem materiā vi-
detur. (nam loquimur de iis iuris figuris, qui-
bus per vniuersitatem, res nobis adquiruntur)
sed cum omnino de testamentis, & de heredi-
bus, qui in testamento instituuntur, loquuti si-
mus: non sine causa sequenti loco potest hæc in-
rursus ma-

ris materia tractari. Legatum itaque est do-
natio quedam à defuncto relicta, ab herede præ-
standa. Sed olim quidem erant legatorum ge-
nera quatuor: per vindicationem, per damna-
tionem, sinendi modo, per præceptionem: & cer-
ta quadam verba cuique generi legatorum assi-
gnata erant, per quæ singula genera legatorum si-
gnificabantur. Sed ex constitutionibus diuorū
Principum solemnitas huiusmodi verborum pe-
nitius sublata est. Nostra autem constitutio, &
quam cum magna facimus lucubratione, de-
functorum voluntates validiores esse cupientes,
& non verbis sed voluntatibus eorum fauentes
disposuit, ut omnibus legatis una sit natura: &
quibuscumque verbis aliquid relictum sit, liceat
legatariis id persequi, non solum per actiones
personales, sed etiam per in rem, & per hypothe-
cariam. Cuius constitutionis perpersum mo-
dum ex ipsius tenore perfectissimè accipere
possibile est.

ARGV M.

Sublata legatorum & fideicommissorum
multiplici differentia, omnium hodie una ea-
demque natura est.

Sed non vsque ad eam constitutionem stan-
dum esse existimauimus. Cum enim antiquita-
tem inuenimus legata quidem strictè cōcluden-
tem: fideicommissis autem, quæ ex voluntate ma-
gis descendebat defunctorum, pinguiorem na-
turam

* l. legatū.
D. de le. ij.

* Vlpia. in
epito. tit.
24. Causa
lib. 2. Inst.
tit. 5.

* l. j. c. 6.
munia de
leg.

tuam indulgentem, necessarium esse diximus, omnia legata fideicommissis exaequare, & ut nulla sit inter ea differentia: sed quod deest legatis, hoc repleatur ex natura fideicommissorum: & si quid amplius est in legatis, per hoc crescat fideicommissorum natura. ¶ Sed ne in primis legum cunabulis permittim de his exponendo, studiosis adolescentibus quandam introducimus difficultatem: operae pretium esse duximus, interim separatim prius de legatis, & postea de fideicommissis tractare, ut natura utriusque iuris cognita, facile possint permissionem eorum eruditi subtilioribus auribus accipere. ¶ Non solum autem testatoris, vel heredis res, sed etiam aliena legari potest: ita ut heres cogatur redimere eam, & prestare: vel si eam non potest redimere, aestimationem eius dare. Sed si talis sit res, cuius commercium non est, vel adipisci non potest: nec aestimatio eius debetur: veluti si quis campum Martium, vel basilicas, vel templa, vel quae publico usui destinata sunt legauerit: nam nullius momenti tale legatum est. ¶ Quod autem diximus alienam rem posse legari, ita intelligendum est, si defunctus sciebat alienam rem esse: non si ignorabat. Forsitan enim si sciuisse alienam rem esse, non legasset. & ita diuus Pius rescriptit.

* Adnota, Ignorantiam in dubio presumi: idcirco scientiam afferens onere prob

probandi grauat. l. verius. D. de probat. glos. c. j. de postul. praelat. in antiq.

¶ Et verius est ipsum, qui agit, id est, legatarium probare oportere, sciuisse alienam rem legatam defunctum: non heredem probare oportere, ignorasse alienam: quia semper necessitas probandi incumbit illi qui agit. *

ARGVM.

Rei hypothecatae (quam testator cuiuspiam sciens prudensque legauerat) luitio ad heredem spectat: nisi aliud sensisse testatorem appareat.

¶ Sed & si rem obligatam creditori aliquis legauerit, necesse habet heres eam luere. Et in hoc quoque casu idem placet, quod in re aliena: ut ita demum luere necesse habeat heres, si sciebat defunctus rem obligatam esse: & ita diuus Severus & Antoninus rescripserunt. Si tamen defunctus voluerit legatarium luere, & hoc expresserit, non debet heres eam luere.

ARGVM.

Legatarius rei sibi legatae dominium ex causa lucrativa nactus, legatum nequaquam petere potest: diues sum erit si ex onerosa: qui tamen lucrativo titulo aestimationem rei adeptus fuit, non prohibetur ex alio rem ipsam petere.

¶ Si res aliena legata fuerit, & eius rei, viuo testatore, legatarius dominus factus fuerit: si quidem ex causa emptionis, ex testamento actione pretium consequi potest. Si vero ex causa

¶ vel obli-
gatam
* l. 2. D. de
probat.

† id est
§ 1. T.

causa lucratiua, veluti ex donatione, vel ex alia simili causa, agere non potest. Nam traditum est, duas lucratiuas causas in eundem hominem & eandem rem concurrere non posse. Hac ratione, si ex duobus testamentis eadem res eidem debeatur: interest, virum rem, an aëstimationem ex testamento consequutus sit: nam si rem habet, agere non potest, quia habet eam ex causa lucratiua: si aëstimationem, agere potest. Ea quoque res, quæ in rerum natura non est, si modo futura est, recte legatum, veluti fructus qui in illo fundo nati erunt, aut quod ex illa ancilla natum erit.

ARGVM.

Eiusdem rei legatum duobus coniunctim aut separatim factum, virique acceptanti æquæ portionibus quæritur, si autem alterius portio defecta fuerit, accrescendi quodam iure ad collegatarium pertinebit.

¶ Si eadē res duobus legata sit, siue coniunctim, siue disiunctim: si ambo perueniant ad legatum, scinditur inter eos legatum si alter deficiat, quia aut si reuerit legatum, aut viuo testatore, decesserit, vel alio quoquo modo defecerit, totum ad collegatarium pertinet. Coniunctim autem legatur, veluti si quis dicat, Titio, & Seio hominē Stichum do lego. Disiunctim ita, Titio hominem Stichum do, lego. Seio hominē Stichum do, lego. Sed

¶ si

¶ si expresserit eundem hominem Stichum, sed si aequē disiunctim legatum intelligitur.

ARGVM.

Si legati fundi proprietates ad legatarium oneroso titulo peruenerit, ususfructus vero lucratiuo, proprietatis aëstimationem iudicis officio tantum consequetur

¶ Si cui fundus alienus legatus sit, & emere ut proprietatem deducto & usufructu, & usufructus ad eum peruenerit, & postea ex testamento agat, recte eum agere, & fundum petere, Iulianus ait: quia usufructus in petitione seruitutis locum obinet: sed officio iudicis continetur, ut deducto usufructu, iubeat aëstimationem præstari. ¶ Sed si rem legatarij quis ei legauerit, inutile est legatum: quia quod propriū est ipsius, amplius eius fieri non potest. Et licet alienauerit eam, non debetur nec ipsa res, nec aëstimatio eius. ¶ Si quis rem suam quasi alienam legauerit, valet legatum. nam plus valet quod in veritate est quam quod in opinione. Sed & si legatarij esse putauit, valere constat: quia exitum voluntas defuncti habere testator potest.

* In quo
cūque. §.
j. D. de
leg. j.
† detracto.

† esse rem

ARGVM.

Ita demum rei legata alienatio aut pignori datio legatum adimit, si testatorem adimendi animo alienasse constet.

¶ Si rem suā legauerit testator, posteaq; eā alienauerit, Celsus putat, si non adhibendi ani-

L

mo vendidit, nihilominus deberi. Idemque diui
Seuerus & Antoninus rescripserunt. Idem
rescripserunt * eum, qui post testamentum fa-
ctum pradia, quae legata erant, pignori dedit,
ademisse legatum non videri: & ideo legata-
rium cum herede eius agere posse, ut pradia à
creditore luantur. ¶ Si verò quis partem rei le-
gatae alienauerit, pars, quae non est alienata, o-
mnino debetur. Pars autem alienata ita debe-
tur, si non adimendi animo alienata sit.

ARGVM.

Liberationis legatum, tutum legatarium,
eiusque in posterum iuris successores reddit,
actionemque ei aduersus creditoris heredem,
ut liber ab obligatione fiat, acquirit.

¶ Si quis debitori suo liberationem lega-
uerit, legatum utile est: & neque ab ipso debito-
re, neque ab herede eius potest heres petere, ne-
que ab alio, qui heredis loco sit, sed & potest à
debitore conueniri, ut liberet eum. Potest etià
quis vel ad tempus iubere, ne heres petat.

ARGVM.

Debitor creditori debitum legando, tunc
utiliter legat, cum quaecunque commodum
creditor ex legato consequitur.

¶ Ex contrario, si debitor creditori suo, quod
debet legauerit, inutile est legatum, si nihil plus
est in legato, quam in debito: quia nihil am-
plius per legatum habet. Quod si in diem, vel
sub conditione debitum ei purè legauerit: utile

est legatum, propter representationem. Quod
si viuo testatore dies venerit, vel conditio exti-
terit: Papinianus scripsit, * utile esse nihilomi-
nus legatum: quia semel constitit, quod & ve-
rum est. Non enim placuit sententia existiman-
tium extinctum esse legatum, quia in eam cau-
sam peruenerit, à qua incipere non potest.

ARGVM.

Dotis prælegatio vxori à marito facta, iure
subsistit, propter commodum representationis:
dotem igitur (etiam si nullam dederit)
consequetur vxor: modò certam dotis quan-
tatem testator legando expresserit.

¶ Sed si vxori maritus dotem legauerit, va-
let legatum: quia plenus est legatum, quàm
de dote actio. Sed si quam non accepit dotem,
legauerit, diui Seuerus & Antoninus rescri-
pserunt, si quidem simpliciter legauerit, in-
utile esse legatum: si verò certa pecunia, vel
certum corpus aut instrumenta, & dotis in præ-
legando demonstrata sunt, valere legatum.

¶ Si res legata sine facto & heredis perierit, & relegan-
legatario decedit. Et si seruus alienus lega-
tus, sine facto heredis manumissus fuerit, non
tenetur heres. Si verò heredis seruus legatus dolo
sit, & ipse eum manumiserit, teneri ipsum
Iulianus scripsit. Nec interest, sciuerit an
ignorauerit à se legatum esse. Sed & si alij
donauerit seruam, & is, cui donatus est, eum

manumiserit, tenetur heres: quamvis ignorauit à se eum legatum esse.

ARGVM.

Copulatorum altero pereunte, aliud æquè principale firmum manet: quod si alteri fuerit accessorium, principali corruente, & id quod accedit corruere necessum est.

* l. 3. D. de pecu. leg. † liberi * l. 4. D. e.

* l. j. D. eo.

¶ Si quis * ancillas cum suis nativis legauerit, etiam si ancillæ mortuæ fuerint, pariter legato cedunt. Idem est, * & si ordinarij serui cum vicariis legati fuerint: quia licet mortui sint ordinarij, tamen vicarij legato cedunt. * Sed si seruus fuerit cum peculio legatus, mortuo seruo, vel manumisso, vel alienato, peculij legatum extinguitur. Idem est, si fundus instructus, vel cum instrumento legatus fuerit. Nam fundo alienato, & instrumenti legatum extinguitur. ¶ Si grex legatus fuerit, & postea ad unam ouem peruenierit: quod superfuerit, vendicari potest. Grege autem legato, etiam eas oues, quæ post testamentum factum gregi adiunguntur, legato cedere, Iulianus ait. Est autem † gregis unum corpus ex distantibus capitibus, sicut ædium unum corpus ex coherentibus lapidibus. Aedibus denique legatis columnas & marmora, quæ post testamentum factum adiecta sunt, legato dicimus cedere.

ARGVM.

Quidquid legato peculio, adhuc viuo testatore

ore adcrefcit vel decrefcit, legatarij commodum vel dānum respicit: quidquid verò mortuo testatore, nondumque adita hereditate accedit, ipsi seruo manumisso cedit: quod si alij quā seruo legatum sit, quod ex rebus peculiaribus augmentum prouenit, tantum consequitur legatarius.

¶ Si peculium legatum fuerit: sine dubio quicquid peculio accedit vel decedit viuo testatore, legatarij lucro vel damno est. Quod si post mortem testatoris, ante aditam hereditatem aliquid seruus acquisierit: Iulianus ait, si quidem ipsi manumisso peculium legatum fuerit, omne, quod ante aditam hereditatem acquisitum est, legatario cedere: quia huiusmodi legati dies ab adita hereditate cedit. sed si extraneo peculium legatum fuerit: non cedere ea legato, nisi ex rebus peculiaribus auclum fuerit peculium.

ARGVM.

Datus libertate in vltima voluntate, peculium (nisi expressim legatum sit) nequaquam petere potest, secus si inter viuos: si quid autem seruus cui peculium quoque legatum fuit, pro domino impenderit, non repetit. Item legata alicui libertate si rationes reddiderit, & reliqua intulerit, etiam legatum videtur peculium.

¶ Peculium autem, nisi legatum fuerit, manumisso non debetur: quamvis si viuus manumiserit, sufficit, si non adimatur. & ita diuis Severus, & Antoninus rescripserunt. Idem

* Idemque s. vtrū. D. de pecul. leg.

rescripserunt, peculio legato, non videri id re-
lictum, ut petitionem habeat pecunie, quam
in rationes dominicas impenderit. Idem rescri-
pserunt, peculium videri legatum, cum rationi-
bus redditus liber esse iussus est, & ex eo reli-
qua inferre. ¶ Tam autē corporales res legari
possunt, quā incorporales: & ideo quod defun-
cto debetur, potest alicui legari, ut actiones suas
hæres legatario præstet: nisi exegerit vius te-
stator pecuniam, nam hoc casu legatum extin-
guitur. Sed & tale legatum valet, Damnas
esto hæres meus, domū illius reficere.
vel, illum ære alieno liberare, si generali-
ter servus vel res alia legetur, electio legatarij
est: nisi aliud testator dixerit.

ARGV M.

Optandi ius (quicquid antiquo iure serua-
retur) hodie ad hæredes transfertur: pluribus
autem quibus optio competit inuicem circa
optandum dissentientibus, illius in optione po-
tior erit sententia, ad quem fors deuenerit.

*Vide hic
tit. de opt.
leg. D.
† tacitam

* L. fina. C.
cōmu. de
leg.

¶ Optionis * legatū, id est, ubi testator ex
seruis suis vel aliis rebus optare legatariū iusse-
rat, habebat olim in se † conditionem, & ideo
nisi ipse legatarius vius optasset, ad heredem
legatum non trans mittebat. Sed ex constitu-
tione nostra, * & hoc in meliorem statum refor-
matum est: & data est licentia heredi legata-
rij optare servum, licet vius legatarius hoc

non

non fecerit. Et diligentiore tractatu habito, &
hoc in nostra constitutione additum est: siue plu-
res legatarij extiterint, † quibus optio relicta † existat,
est: & dissentias in corpore eligendo: siue vnus
legatarij plures hæredes sint, & inter se circa
optandum dissentiant, alio aliud corpus eligere
cupiente: ne pereat legatum (quod plerique pru-
dentium contra beneuolentiam introducebant)
fortunam esse huius optionis iudicem, & sorte
hoc esse dirimendum, ut ad quem fors peruene-
rit, illius sententia in optione præcellat. Legari
autem illis solū potest, cum quibus testamen-
ti factio est. Incertis verò personis neque lega-
ta, neque fideicommissa olim relinqui conces-
sum erat. Nam ne miles quidem incerte perso-
ne poterat relinquere, ut diuus Hadrianus re-
scripsit. Incerta autē persona videbatur, quam
incerta opinione animo suo testator subiciebat:
veluti si quis ita dicat, Quicunque filio
meo filiam suam in matrimonium de-
derit, † ei hæres meus illum fundum † id est
daro. Illud quoque, quod iis relinquebatur, collocae-
rit, qui post testamentum scriptum primi consu-
les designati essent: eque incerte persone lega-
ri videbatur. & denique multa alia huiusmo-
di species sunt. ¶ Libertas quoque incerte per-
sonæ non videbatur posse dari: quia placebat
nominatim seruos liberari. ¶ Sub certa verò
demonstratione, id est, ex certis personis incerte

L †

*Vide Pra
teum lib.
2. vet. Iu-
rispr. ad
II. Solonis

* Alc. lib.
3. Parad.
cap. 3.
† haeredes
testatoris

* nō extat

* I. si in no-
mine. C.
de testa.
† si de

perſone rectè legabatur: veluti, Ex cognatis
meis, * qui nunc ſunt. ſi quis filiā meam
vxorem duxerit, ei hæres meus illam
rem dato. Incertis autem perſonis legata, vel
fideicommiſſa relicta, & per errorē ſoluta, re-
peti non poſſe, ſacris conſtitutionibus cautum
erat. Poſthumo * quaque alieno inutiliter antea
legabatur. Eſt autem alienus poſthumus, qui
natus inter ſuos, hæres † teſtatori ſuiurus non
eſt. Idcircoque ex emancipato filio conceptus ne-
po, extraneus erat poſthumus auo. Sed nec hu-
iſmodi ſpecies penitus eſt ſine iuſta emenda-
tione relicta: quum in noſtro Codice conſtitu-
tio * poſita ſit, per quam, & huic parti mede-
mur, non ſolum in hæreditatibus, ſed etiam in
legatis, & fideicommiſſis: quod euidenter ex ipſius
conſtitutionis lectione clareſcit. & Tutor autem
nec per noſtrā conſtitutionē incertus dari debet:
quia certo iudicio debet quis pro tutela ſua po-
ſteritati cauere. & Poſthumus autē alienus, hæ-
res inſtitui & antè poterat, & nunc poteſt: niſi
in vtero eius ſit, quæ iure noſtro vxor eſſe non
poteſt. & Si * quidē in nomine, cognomine, præ-
nomine, agnomine legatarij teſtator errauerit,
cum † de perſona cōſtat, nihilominus valet lega-
tum. Idemque in hæredibus ſeruatur, & rectè.
Nomina enim, ſignificandorum hominū gratia
reperia ſunt: qui ſi aliō quolibet modo intelligā-
tur, nihil intereſt. & Hinc proxima eſt illa iuri
regula,

regula, Falfa demonstratione * legatum non
perimi. veluti ſi quis ita legauerit, Stichum
ſeruum meum vernam do, lego. Licet
enim non verna, ſed emptus ſit: ſi tamen de ſer-
uo conſtat, vtile eſt legatum. Et conuenienter,
ſi ita demonſtrauerit, Stichum ſeruum,
quem à Seio emi, ſi qu; ab alio emptus, vtile
eſt legatum, ſi de ſeruo conſtat.

A R G V M.

Falſæ cauſæ adiectione ita demum legatum
perimitur, ſi conditionaliter enunciatur.
& Lōgē magis legato falſa cauſa adiecta nō
vocet: veluti cū quis ita dixerit, Titio, quia,
me abſente, negotia mea curauit, Sti-
chū do, lego: vel ita, Titio, quia patrocini-
o eius capitali crimine liberatus ſū,
Stichū do, lego. Licet enim neq; negotia te-
ſtatoris vnquā geſſerit Titius, neque patrocinio
eius liberatus ſit: legatum tamen valet. Sed ſi
conditionaliter enunciata fuerit cauſa: aliud iu-
ris eſt, veluti hoc modo: Titio, ſi negotia
mea curauerit, fundum meum do, lego.

A R G V M.

Hæredis ſeruo purè legari non poteſt, ſub
conditione poteſt: effectūque ſonitur tale
legatum, ſi verificata conditionis tempore ab
hæredis nexibus ſeruus ſolutus ſit: domino au-
tem (cuius ſeruus hæres ſcriptus fuit) indistin-
ctè valet factum legatum: quod tamen euane-
ſcit, ſeruo hæreditatem iuſſu domini aduente.

L S

¶ An seruo heredis recte legemus, quæritur. Et constat pure inutiliter legari, nec quicquam perficere, si vivo testatore de potestate heredis exierit: quia quod inutile foret legatum, si statim post factum testamentum decessisset testator, hoc non debet ideo valere, quia diutius testator vixerit. Sub conditione verò recte legatur seruo, ut requiramus, an quo tempore dies legati cedit, in potestate heredis non sit. Ex diuerso, herede instituto seruo, quin domino recte etiam siue conditione legatur, non dubitatur. Nam et si statim post factum testamentum decesserit testator, non tamē apud eum, qui heres sit, dies legati cedere intelligitur: cum hereditas à legato separata sit: et possit per eum seruum alius heres effici, si prius quā iussu domini adeat, in alterius potestatem translatus sit vel manu missus, ipse heres efficitur: quibus casibus vitile est legatum. Quod si in eadem causa permanserit, et iussu legatarij adierit: euane-scit legatum.

* Adnotato, Potius spectandam voluntatem, quā scripturæ ordinem. l. nec enim. D. de solut.

¶ Ante heredis institutionē inutiliter ante legabatur: scilicet quia testamenta vim ex institutione heredis accipiunt: et ob id veluti caput, atque fundamentum intelligitur totius testamenti heredis institutio. Pari ratione nec
libert

libertas ante heredis institutionem dari poterat. Sed quia iniuile esse putauimus scripturæ ordinem quidem sequi (quod et ipsi antiquitatis vituperandum fuerat visum) sperni autem testatoris voluntatem: per nostram constitutionem et hoc vitium emendauimus: ut liceat et ante heredis institutionē, et inter medias heredum institutiones legatum relinquere: et multo magis libertatem, cuius usus fauorabilior est. ¶ Post mortem quoque heredis aut legatarij simili modo inutiliter legabatur: veluti si quis ita dicat, Cum heres meus mortuus fuerit, et do, lego. Item, Pridie quā heres aut legatarius morietur. Sed simili modo et hoc correximus, firmitatē huiusmodi legatarij ad fideicommissorij similitudinē prestantes: in hoc casu deterior causa legatarij quā fideicommissorij inueniatur. ¶ Pæne quoque nomine inutiliter antea legabatur, et adimebatur, vel transferebatur. Pæne autem nomine legari videtur, quod coercendi heredis causa relinquitur, quo magis aliquid faciat, aut non faciat: veluti si quis ita scripserit, Heres meus, si filiam suam in matrimonium Titio collocauerit, vel ex diuerso, Si non collocauerit, dato decem aureos Scio. Aut si ita scripserit, Hæres meus si seruum Stichum alienauerit: vel ex diuerso, Si non alienauerit, Titio decem

† erit,

* l. j. C. v. et a. ab h. red.

† meum

cem aureos dato. Et in tantum hac regula
obseruabatur, ut quàm plurimis principalibus
constitutionibus significaretur, † nec princi-
pem agnoscere, quod ei p^{na} nomine legatum
sit. nec ex miliis quidem testamento talia lega-
ta valebant: quamvis alia militum voluntates
in ordinandis testamentis valde obseruabatur.
quinetiam nec libertates p^{na} nomine dari
posse placebat: eo amplius nec heredē p^{na} no-
mine adici posse, Sabinus existimabat. veluti
si quis ita dicat, Titius hæres esto, si Ti-
tius filiā suā in matrimonium Scio col-
locauerit, Scius quoq; hæres esto. Nihil
enim intererat, qua ratione Titius cohercedetur,
vtrum legati datione, an coheredis adiectione.
Sed huiusmodi scrupulositas nobis non placuit.
Et generaliter ea, quæ relinquuntur, licet p^{na}
nomine fuerint relicta, vel adempta, vel in
alium translata: nihil distare à ceteris legatis
constituimus, * vel in dando, vel in adimendo,
vel in transferendo: exceptis videlicet iis, quæ
impossibilia sunt, vel legibus interdicta,
aut aliis probrosa. Huiusmodi enim
testamentorum † dispositiones
valere, secta meorum
temporum non
patitur.

* Lj. C. de
iis, quæ
p^{na} nom.

† testato-
rum, Th.

TITVLVS XXI. XXII. 189
De ademptione legatorum
& translatione.

TITVLVS XXI.

ARGVM.

Quod cuiquam testamento relictum fuit,
potest eodē, alterōve testamento quibuscumlibet
verbis adimi, vel ad alium transferri.

Ademptio legatorū (sive eodem testamen-
to adimantur, sive codicillis) firma est: sed
et si contrariis verbis fiat ademptio: veluti si
quis ita quid legauerit, Do lego: ita adima-
tur, Non do, non lego: sive nō contrariis, sed
aliis quibuscumque verbis. Transferri * quoque
legatum ab alio ad aliū potest: veluti si quis ita
dixerit, Hominem Stichum quem Titio
legavi, Scio do, lego: sive in eodē testamen-
to, sive in codicillis hoc fecerit. quo casu simul et
Titio adimi videtur et Scio dari.

* Transla-
tio fit, qua
tuor mo-
dis. I. trans-
latio. D.
de adim.
leg.

De lege Falcidia.

TITVLVS XXII.

ARGVM.

Ne suprema testantium iudicia non adita
hereditate corruant, lege Falcidia cautū fuit,
ne cuiquam bonorum ultra dodrantem lega-
tis exhaustire fas sit: ulioqui quadrans hæredi-
tatis p^{na} legem Falcidiam resecatur, & penes
vnum pluresve hæredes remanet.

Sup

Supereft, vt de lege Falcidia difpiciamus, qua modus nouiffimè legatis impofitus eft. Cū enim olim lege duodecim tabularū * libera erat legādis potestas, vt liceret vel totū patrimoniu legatis erogare (quippe cū ea lege ita cautum effet, Vt i quisque legaffit, fuz rei, ita ius eſto) Si ſuum eſt hanc legandi licentiam coarctare: idque ipſorum teſtatorum gratia priuifum eſt, ob id, quod plerūque inſtati moriebantur, reſuſſintibus ſcriptis heredibus, pro nullo aut minimo lucro hereditates adire. ¶ Et cū ſuper hoc tā lex Furia, quā lex Voconia ſunt, quarum neutra ſufficiens ad rei conſummationem videbatur: nouiſſimè lata eſt lex Falcidia, qua cauetur, ne plus legare liceat, quā dodrantem totorum bonorum: id eſt, vt ſiue vnus haeres inſtitutus ſit, † ſiue plures apud eum eoſque pars quarta remaneat. †

ARGVM.

Hæredum quilibet partis ſuz legatis exinauita quartam detrachere poteſt: quamuis coheredis portio nullatenus grauata extiterit. ¶ Et cū queſitū eſſet duobus heredibus inſtitutis (velut Titio & Seio) ſi Titij pars aut tota exauſta ſit legatis, qua nominatim ab eo data ſunt, aut ſupra modum onerata: à Seio vero aut nulla relictæ ſunt legata, aut qua partem eius duntaxat in partem dimidiam diminuunt: an quia is quartam partem totius hereditatis

aut

aut amplius habet, Titio nihil ex legatis, quæ ab eo relictæ ſunt, retinere liceat, vt quartam partem ſua partis ſalutam habeat: placuit poſſe retinere. etenim in ſingulis heredibus ratio legis Falcidie ponenda eſt.

ARGVM.

Vt Falcidie locus ſit vel non, quantitas patrimonij teſtatoris à morte ſpectanda eſt: ideo vt bona mortuo teſtatore, hereditate iacente auſta, nihil obſint hæredi, quin quartam de legatis detrahat, ita & deminuta non prohibent quin ſolida legata debeantur.

¶ Quantitas* autè patrimonij, ad quā ratio legis Falcidie redigitur, mortis tēpore ſpectata. D. eod. Itaque (verbi gratia) ſi is, qui centum aureorum patrimonium in bonis habeat, centū aureos legauerit, nihil legatarij prodeſt, ſi ante aditam hereditatē per ſeruos hereditarios, aut ex parte ancillarum hereditariarū, aut ex ſectū pecorum tantum acceſſerit hereditati, vt cēlum aureis legatorū nomine erogatis, haeres quartam partem hereditatis habiturus ſit: ſed neceſſe eſt, vt nihilominus quarta pars legatū detrachatur. Ex diuerſo, ſi ſeptuagintaquinque legauerit, ante aditam hereditatem in tantum decreuerunt bona (incendiis fortē, aut naufragiis, aut morte ſeruorum) vt non amplius, quā ſeptuagintaquinque aureorum ſubſtitutia, vel etiam minus relinquantur, ſolida legata debentur. Nec ea

tes

res damnosa est heredi, cui liberum est non ad-
ire hereditatem, qua res efficit, ut sit necesse le-
gataris, ne destituito testamento nihil conse-
quantur, cum herede in portione † pacisci.

ARGV M.

Falcidia ratio ita habenda est: primū omne
res alienum, funeris impensa, & servorum pre-
tia deducuntur: exinde si quod reliqui est, a le-
gatis exuperetur, usque adeo quorumlibet mi-
nuuntur legata, ut viribus patrimonij con-
sequantur: postremū ita Falcidia detrahatur, ut
quadrantem hæres, dodrantem verò legatarij
ferant.

¶ Cum autem ratio legis Falcidie ponitur,
ante deducitur res alienum, item funeris im-
pensa, & pretia servorum manumissorum: tunc
demū in reliquo ita ratio habetur, ut ex eo quar-
ta pars apud heredē † remaneat: tres verò par-
tes inter legatarios distribuantur: pro rata sci-
licet portione eius, quod cuique eorum legatum
fuerit. Itaque * si singamus quadringentos an-
teos legatos esse, & patrimonij quantitatem ex
qua legata erogari oportet, quadringentorum
esse: quarta pars legatariis singulis debet detra-
hi. Quod si trecentos quinquaginta legatos sin-
gamus: octava debet detrahi. Quod si quingen-
tos legaverit: initio quinta, deinde quarta detra-
hi debet. Antè enim detrahendum est, quod
extra bonorum quantitatem est, deinde quod ex
bonis apud heredem remanere oportet.

* d l. in
quâtitate.
§. ff. D. eo.

De

De fideicommissariis hereditati-
bus, & ad senatusconsultum
Trebellianum.

TIT. XXIII.

ARGV M.

Fideicommissa ab heredis fide nomen acce-
perunt: quæ licet nulla iuris necessitate, sed
solum fidei pudore olim præstarentur, hodie ta-
men ad iuris necessitatem reducta sunt.

Nunc transeamus ad fideicommissa: sed
primus † est, ut de hereditatibus fideicom-
missariis videamus. Sciendū itaq; est, omnia fi-
deicommissa primis temporibus infirma fuisse: quia
nemo iniustus cogebatur præstare id, de quo ro-
gatus erat. Quibus enim non poterant heredi-
tatem, vel legata relinquere, si relinquebant,
fidei committebant eorum, qui capere ex testa-
mento poterant hereditatem. Et ideo fideicom-
missa appellata sunt, quia nullo vinculo iuris,
sed tantum pudore eorum qui rogabantur, con-
tinebantur. Postea diuus Augustus primus se-
mel, iterumque gratia personarum motus, vel
quia per ipsius salutem rogatus quis diceretur,
aut ob insignem quorundam perfidiam, iussit
Consulibus auctoritatem suā interponere. Quod
quia iustum videbatur, & populare erat, pau-
latim cōversum est in assiduam iurisdictionem;
tantūque eorum favor factus est, ut paulatim

M

etiam Prator proprius crearetur, qui de fideicommissis ius diceret, quem fideicommissarium appellabāt. ¶ In primis igitur sciendum est, opus esse, ut aliquis recto iure testamento heres instituitur: eiusque fides committatur, ut eam hereditatem alij restituat, alioqui inutile est testamentum, in quo nemo heres instituitur. Cum igitur aliquis scripserit, Lucius Titius heres esto: potest adiungere, Rogo te Luci Titi, ut cum primū poteris hereditarē meam adire, eam Caio Seio reddas, restituas. ¶ Potest autem quisque & de parte restituenda heredem rogare: & liberum est, vel purē, vel sub conditione* relinquere fideicommissum, vel ex certo die.

A R G V M.

Restituta hereditate, nomen heredis indelibile apud restituentem remanet: in fideicommissarium verd actiū, passivaque actiones transferuntur.

Restituta autem hereditate, is quidē, qui restituit, nihilominus heres permāet: is verō, qui recepit hereditatem, aliquādo heredis, aliquando legatarij loco habetur. ¶ Et Neronis quidē temporibus Trebellio Maximo, & Anneo Seneca Consulibus senatusconsultū factum est: quo cautum est, ut si hereditas ex fideicommissi causa restituta sit, omnes actiones, quae iure civili heredi & in heredē competere, ei & in eum darentur, cui ex fideicommissio restituta esset hered

hereditas. Post quod senatusconsultum Prator viiles actiones ei & in eum, qui recepit hereditatem, quasi heredi & in heredem dare cepit.

A R G V M.

Pegasiano senatusconsulto introductū fuerat, heredem totam hereditatē restituere gravatum, quadratē detrāhere posse, ne solo nomine heres esset: actionibus tamē actiuis passivisque apud eū remanētibus, nisi stipulatione sibi provideret, ut dānum lucrūq; sibi & fideicommissario pro quota commune foret, sin autem intra dodrantem restituere rogabatur, tūc Trebelliano senatusconsulto locus erat: ex quo tam heres, quā fideicommissarius pro ratis portionibus onera sustinebant.

¶ Sed quia heredes scripti, cum aut totam hereditatem, aut penē totam plerūque restituere rogabantur, adire hereditatem ob nullum, vel minimum lucrum recusabant, atq; ob id extinguēbātur fideicommissa: postea Vespasiani Augusti temporibus Pegaso, & Pafione Cōsulibus senatus censuit, ut ei, qui rogatus esset hereditatem restituere, perinde liceret quartam partem retinere, atque ex lege Falcidia ex legatis retinere concederetur. Ex singulis quoque rebus, quae per fideicommissum relinquuntur: eadem retentio permissa est. ¶ Post quod senatusconsultum ipse heres onera hereditaria sustinebat: ille autem, qui ex fideicommissio recipiebat partē hereditatis, legatarij partiarj loco erat: id est, eius legatarj, cui pars bonorū, legabatur: quae spē-

cies legati, partitio vocabatur: quia cum hæredes legatarius partiebatur hereditatem. Unde quæ solebāt stipulationes inter hæredem, & partiarium legatarium interponi, eadem interponebantur inter eum, qui ex fideicommissio recepit hereditatem, & hæredem, id est, ut lucrum, & damnum hereditariū pro rata parte inter eos commune esset. Ergo si quidem non plus, quàm dodrantē hereditatis scriptus hæres rogatus sit restituere, tunc ex Trebelliano senatusconsulto restituebatur hereditas, & in virumq; actiones hereditariae pro rata parte dabātur: in hæredem quidem iure civili: in eum vero, qui recipiebat hereditatē ex senatusconsulto Trebelliano, tanquam in hæredem. At si plus quàm dodrantem, vel etiam totā hereditatem restituere rogatus esset, locus erat Pegasiano senatusconsulto: & hæres, qui semel adierat hereditatem (si modo sua voluntate adierat) siue retinuerat quartā partē, siue retinere voluerat, ipse uniuersa onera hereditaria sustinebat. Sed quarta quidem retenta, quasi partis & pro parte stipulationes interponebantur, tāquam inter partiarium legatarium, & hæredem, si vero totam hereditatem restitueret: emptæ & venditæ hereditatis stipulationes interponebantur.

ARGVM.

Hæreditatē restituere grauat, inuitus adire & restituere cogitur: quo casu in fideicommissarium omnes transmittuntur actiones.

Sed

¶ Sed si recusabat scriptus hæres adire hereditatem, ob id, quod diceret eam sibi suspectam esse quasi damnosam, cauebatur Pegasiano senatusconsulto, ut desiderante eo, cui restituere rogatus esset, iussu Prætoris adiret, & restitueret hereditatem: perindeque ei, & in eum, qui reciperet hereditatem actiones darentur, ac iuris est ex Trebelliano senatusconsulto, quo casu nullis stipulationibus est opus: quia simul & huic, qui restituit, securitas datur: & actiones hereditariæ ei & in eum transferuntur, qui recipit hereditatem, utroque senatusconsulto in hac specie concurrente.

ARGVM.

Exploso Senatusconsulto Pegasiano, & omnium eius autoritate Trebelliano attributa, hodie hæres restituere grauat, quadrantem hereditatis indistinctē consequitur: actionesque inter eum & fideicommissarium pro quā portione sciuntur: nisi aut totam hereditatem sponte restituat, aut coactus adeat: quibus sanè casibus quicquid commodi vel oneris est in hereditate, id totum in fideicommissarium deuoluitur.

¶ Sed quia stipulationes ex senatusconsulto Pegasiano descendentes, & ipsi antiquitati displicuerunt, & quibusdā casibus captiosas eas homo excelsi ingenij Papinianus appellat, et nobis in legibus magis simplicitas, quàm difficultas placet: ideo omnibus nobis suggestis tā similibus dimbus, quàm differentiis utriusq; senatuscon-

M 3

† *constitutio*† *recusabat*† *transire*† *etiam*

sulti, placuit, explosio senatusconsulto Pegasiano, quod postea superuenit, omnem auctoritatem Trebelliano senatusconsulto præstare, ut ex eo fideicommissarie hereditates restituantur: siue habeat heres ex voluntate testatoris quartam, siue plus, siue minus, siue nihil penitus: ut tunc quando vel nihil, vel minus quarta apud eum remanet, liceat ei, vel quartam, vel quod desit, ex nostra auctoritate retinere, vel repetere solutum quasi ex Trebelliano senatusconsulto: pro rata portione actionibus, tam in heredem, quam in fideicommissarium competentibus. Si vero totam hereditatem sponte restituerit, omnes hereditarie actiones fideicommissario, & aduersus eum competant. Sed etiam id, quod præcipuum Pegasiani senatusconsulti fuerat, ut quãdo recusaretur heres scriptus sibi datam hereditatem adire, necessitas ei imponeretur totam hereditatem volenti fideicommissario restituere, & omnes ad eum & contra eum trãsserre actiones: & hoc trãsposuius ad senatusconsultum Trebellianum, ut ex hoc solo necessitas heredi imponatur, si ipso nolente adire, fideicommissarius desideret restitui sibi hereditatem, nullo nec damno nec commodo apud heredem remanente. ¶ Nihil autem interest, virum aliquis ex assse heres institutus, aut totam hereditatem, aut pro parte restituere rogatur, an ex parte heres institutus aut totam eam partem, aut partem

paris

partis restituere rogatur. Nam & hoc casu eadem obseruari præcipimus, quæ in totius hereditatis restitutione diximus.

A R G V M.

Hereditatem deducta quarta restituere grauatus, pro ea parte hereditaria onera sustinet: quod si certa re quantumuis maxima, certæ quantitate præcepta, restituere rogetur, nullatenus oneribus impl. catur: sed vniuersa ad fideicommissarium conuolunt.

¶ Si quis vna reliqua re deducta, siue præcepta quæ quartam cõtinet (veluti fundo, vel alia re) rogatus sit restituere hereditatem: simili modo ex Trebelliano senatusconsulto restitutio fiat, perinde ac si quarta parte retenta rogatus esset reliquam hereditatem restituere. Sed illud interest, quod altero casu, id est, cum deducta, siue præcepta aliqua re restituitur hereditas: in solidum ex eo senatusconsulto actiones trãsseruntur: & res, quæ remanet apud heredem, sine vilo onere hereditario apud eum remanet, † quasi ex legato ei ad quisi. altero vero casu, id est, cum quarta parte retenta, rogatus est heres restituere hereditatem, & restituit, scinduntur actiones, & pro dodrante quidem transferuntur ad fideicommissarium, pro quadrante remanent apud heredem. Quinetiam licet vna re aliqua deducta, aut præcepta, restituere aliquis hereditate rogatus sit, in qua maxima pars hereditatis continetur: æquè in solidum trãsseruntur actiones.

M †

Et secum deliberare debet is, cui restituitur hereditas, an expediat sibi restitui. Eadem scilicet interueniunt, & si duabus pluribusve deductis præceptis rebus restituere hereditatem rogatus sit. Sed etsi certa summa deducta præcepta, quæ quartam vel etiam maximam partem hereditatis contineat, rogatus sit aliquis hereditatem restituere: idem iuris est. Quæ autem diximus de eo, qui ex asse institutus est: eadem transferimus, & ad eum, qui ex parte heres scriptus est. Præterea intestatus quoque moriturus, potest rogare eum, ad quæ bona sua vel legitimo iure, vel honorario pertinere intelligit: ut hereditatem suam, totam, partemve eius, aut rem aliquam (veluti fundum, hominem, pecuniâ) alicui restituat, cum alioqui legata, nisi ex testamento, non valeat. Eum quoque, cui aliquid restituitur, potest rogare, ut id rursus alij aut totum, aut partem, vel etiam aliquid aliud restituat.

† eius
† pro parte

ARGV M.

Quis sit huius literæ sensus, acerrimè inter iuris commentatores pugnatum est, ad extremumque, anhelitum usque laboratum: iuxta tamen receptiorem & communi calculo probatam sententiam, hoc dicat: Si quis legum solennia obseruare nolit, heredi fide ac legalitate cretus fideicommissum reliquerit, iussurandum subire cogitur heres: nam tale quid relictum fuerit: quod si recuset, ad fideicommissi solutionem arctatur: nec audiendus est, si minus solennem voluntatem alleget.

Et

¶ Et quia prima fideicommissorum cunabula à fide heredi pendere, & tam nomen, quam substantiâ acceperunt, idè diuus Augustus ad necessitatè iuri ea retraxit. Nuper & nos eundem principem superare contententes ex facto, quod Tribonianus vir excellentissimus exquestor sacri palatii suggestit, constitutionem fecimus, per quam disposuimus, si testator fidei heredis sui commisit, ut vel hereditatem, vel speciale fideicommissum restituat, & neque ex scriptura, neque ex quinque testimonio numero (qui in fideicommissis legitimus esse noscitur) possit res manifestari, sed vel pauciores, quàm quinque vel nemo penitus testis interuenierit: tunc siue pater heredis siue alius quicumque sit, qui fidem heredis elegerit, & ab eo restitui aliquid voluerit: si heres perfidia tentus adimplere fidem recusat, negando rem ita esse subsequutam, si fideicommissarius iussurandum ei detulerit, cum prius ipse de calumnia iurauerit, necesse eum habere vel iussurandum subire, quòd nihil tale à testatore audiuerit, vel recusante ad fideicommissi, vel vniuersali, vel specialis solutionem coarctari: ne depereat vltima voluntas testatoris fidei heredis commissæ. Eadè obseruari censuimus. & si à legatario vel fideicommissario aliquid similiter relictum sit. Quòd si is, à quo relictum dicitur, postquam negauerit, confiteatur quidè aliquid à se relictum esse, sed ad legis subtilitatem recurrat, omnino soluere cogendus est.

* l. fi. C. de fideicom.

† vniuersalis.
† etiam

M 5

De singulis rebus per fideicommissum relictis.

TITVLVS XXIII.

Potest tamen quis etiam singulas res per fideicommissum relinquere: veluti fundum, argentum, hominem, vestem, & pecuniam numeratam: & vel ipsum heredem rogare ut alicui restituat, vel legatarium, quamvis à legatario legari non possit.

* Adnota, Eatenus quem fideicommissis gravari posse, quatenus honoratur. l. iij. §. Iulianus. D. de leg. ij. & ibi not. & no. in l. ab eo C. de fideicom.

¶ Potest autem non solum proprias res testator per fideicommissum relinquere, sed & heredes, aut legatarij aut fideicommissarij, aut cuiuslibet alterius. Itaq; & legatarius & fideicommissarius non solum de ea re rogari potest, ut eam alicui restituat, quæ ei relicta sit, sed etiam de alia, siue ipsius, siue aliena sit. ¶ Hoc solum observandum est, ne plus quisquæ rogetur alicui restituere, quam ipse ex testamento ceperit, nam quod amplius est, inutiliter relinquitur. Cum autem aliena res per fideicommissum relinquitur, necesse est ei, qui rogatus est, aut ipsam redimere & prestare, aut estimationem eius solvere. ¶ Libertas quoque seruo per fideicommissum dari potest, ut heres eum rogetur manumittere, vel
legat

legatarius, vel fideicommissarius, nec interest, utrum de suo proprio seruo testator roget, an de eo, qui ipsius heredes, aut legatarij, vel etiam extranei sit. Itaque & alienus seruus redimi, & manumitti debet. Quod si dominus eum non reddat, si modo nihil ex iudicio eius, qui reliquit libertatem, perceperit: non statim extinguitur fideicommissaria libertas, sed differtur: quoad tempus procedente, ubicunque occasio serui redimendi fuerit, præstari libertas.

A R G V M.

Directæ libertati datus, testatoris libertus efficitur: fideicommissariatum autem adeptus libertatem, heredi est libertus.

¶ Qui autem ex fideicommissi causa manumittitur, non testatoris fit libertus, etiam si testatoris seruus sit, sed eius, qui manumittit. At is, qui directo ex testamento liber esse iubetur, ipsius testatoris libertus fit: qui etiam orcinus appellatur. Nec alius vllus directo ex testamento libertatem habere potest, quam qui utroque tempore testatoris fuerit, & quo faceret testamentum, & quo moreretur Directo autem libertas tunc dari videtur, cum non ab alia serui manumitti roget, sed velut ex suo testamento libertatem ei competere vult. Verba autem fideicommissorum hæc maxime in usu habentur, Peto, rogo, volo, mando, fidei tuæ committo. quæ
perinde

* vide Alciat lib. 1. Præterm.

perinde singula firma sunt, atque si omnia in
vnum congesta essent.

De codicillis.
TITVLVS XXV.

A R G V M.

Codicillos etiam non testatus quiuis facere
potest: porro ante testamentum facti nulla ex-
pressa confirmatione (nouo iure) indigent.

Ante Augusti tempora constat codicillo-
rum ius in vsu non fuisse, sed primus Lu-
cius Lentulus (ex cuius persona etiam fideicom-
missa esse coeperunt) codicillos introduxit. **¶** Nā
cū decederet in Africa, scripsit codicillos te-
stamento confirmatos, quibus ab Augusto pe-
tiit per fideicommissum, ut faceret aliquid. Et
cū diuus Augustus voluntatē eius impleisset,
deinceps reliqui eius auctoritatem sequenti fidei-
commissa prestabant: **¶** filia Lentuli legata,
quae iure nō debebat, soluit. Dicitur autē Au-
gustus conuocasse sapientes **¶** viros, interque eos
Trebatium quosq; cuius tunc auctoritas maxi-
ma erat, **¶** quae sisse, an posset recipi hoc, nec
absolū a iuris ratione codicillorū vsus esset:
Trebatium suasisse Augusto, quod diceret vi-
lissimū **¶** necessarium hoc ciuib; esse propter
magnas **¶** longas peregrinationes, quae apud
veteres fuissent: vbi si quis testamentum facere
nō posset, tamē codicillos posset. Post quae tēpora
cū **¶** Labeo codicillos fecisset: iam nemini
in bium

† discede-
ret

† pruden-
tes

dubium erat, quin codicilli iure optimo admit-
terentur. **¶** Non tantum autem testamento fa-
cto potest quis codicillos facere, sed **¶** intesta-
tus quis decedens fideicommittere codicillis po-
test. Sed cū ante testamentum factum codi-
cilli facti erant, Papinianus* ait, non aliter vi-
res habere, quā si speciali postea voluntate **†**
confirmentur. Sed diu Seuerus **¶** Antoni-
nus rescripserunt, ex iis codicillis, qui testamen-
tum praecedunt, posse fideicommissum peti, si
appareat eum, qui testamentum fecit, a volun-
tate quā in codicillis expresserat, non recepsisse.

A R G V M.

Codicillis nec dari nec adimi directō hære-
ditas potest: nec instituto hæredi conditio adif-
ci, nec directō substitui, fideicommitteri autem
potest.

¶ Codicillis autem hereditas, neq; dari, neq;
adimi potest: ne confundatur ius testamento-
rum **¶** codicillorum: **¶** ideo nec exhereditatio
scribi. Directō autem hereditas codicillis, neq;
dari, neque adimi potest. nam per fideicommis-
sum hereditas codicillis iure relinquitur. Nec*
conditionem hæredi instituto codicillis adicere,
neque substituere directō quis potest. **¶** Codicil-
los autem etiam plures quis facere potest, **¶**
nullam solennitatem ordinationis desiderant.

* l. ante ta-
bular. D.
eo.
† testamē-
to. D.

* l. 6. D. eo
de. quam
vide.

LIBRI SECVNDI
FINIS.

INST.

INSTITVTIO.

NVM, SEV ELE-
MENTORVM D. IV.

stiniani sacratissimi
principis

*

LIBER III.

De hæreditatibus, quæ ab intesta-
to deferuntur.

TITVLVS I.

* l. j. D. de
suis & le-
git.

NTES TATVS * decedit,
qui aut omnino testamentum
non fecit, aut non iure fecit: aut
id, quod fecerat, ruptum, irri-
sumve factum est: aut si ex eo
nemo hæres extiterit.

ARGVM.

Intestatorum hæreditates suis hæredibus in
primis deferuntur: in quorū numero sunt na-
turales liberi, quam primum legitimi secun-
dum præscriptos in lege modos sunt effecti.

¶ Intestatorum autem hæreditates ex lege
duodecim tabularum, primum ad suos hæres
pertin

pertinent. Sui autem hæres existimantur (vt
supra * diximus) qui in potestate morientis fue-
rint: veluti filius filiæve, nepos neptis ve ex filio,
pronepos proneptis ve ex nepote, ex filio nato
prognatus, prognatæve. Nec interest, vtrum na-
turales sint liberi, an adoptiui. ¶ Quibus coniu-
merari necesse est etiā eos, qui ex legitimis qui-
dem nuptiis, vel matrimonii non sunt proge-
ni, curius tamen ciuitatum dati secundum diua-
lium constitutionum, quæ super his posite sunt,
tenorem, hæredum suorum iura nascuntur.
¶ Necnon eos, quos nostræ amplexæ sunt con-
stitutiones, * per quas iussimus, vt si quis mulie-
rem in suo contubernio copulauerit, non ab ini-
tio affectione maritali, eam tamen, cum qua po-
terat habere coniugium, & ex ea liberos sustu-
lerit, postea verò affectione procedente, etiam
nuptialia instrumenta cum ea fecerit, & filios
vel filias habuerit: nō solum eos liberos, qui post
dotem editi sunt, iustos, & in potestate patris
esse: sed etiā anteriores, qui tunc, qui postea na-
ti sunt, occasionem legitimi nominis præstiterūt.
Quod obtinere censuimus, & si non progeniti
fuerint post dotale instrumentum confectū libe-
ri, vel etiam nati ab hac luce fuerint subtrahiti.

* s. sui. su-
prā de hæ-
re. qualite.

† progeni-
tus.

* l. cum
quis. C. de
natu. lib.

† quia

ARGVM.

Nepotes & infra hos etiam posteriores tum
dum suorum nomine digni sunt, si in pote-
state constituti, primarias etiam partis in gra-
du occupant, quod accidit si quis eos præce-
debat,

debat, viuo adhuc parente defierit in potestate esse.

¶ Ita demum tamen nepos, neptisve pronepos proneptisve, suorum heredum numero sunt, si precedens persona defierit in potestate parentis esse: siue morte id acciderit, siue alia ratione, veluti emancipatione. Nam si per id tempus, quo quis moritur, filius in potestate eius sit, nepos ex eo suus heres esse non potest. Idque & in ceteris deinceps liberorum personis dictum esse intelligimus. Posthumi quoque, qui si viuo parente nati essent, in potestate eius futuri forent, sui heredes sunt. ¶ Sui autem heredes sunt etiam ignorantes. & licet furiosi sint, heredes possunt existere: quia quibus ex causis ignorantibus nobis adquiritur, ex his causis, & furiosi acquiri potest. Et statim à morte parentis quasi continuatur dominium. & ideo nec tutoris auctoritate opus est pupillis, cum etiam ignorantibus adquiratur suis hereditibus hereditas. nec ¶ consensu curatoris assensu ¶ adquiritur furiosis, sed ipsi iure.

ARGVM.

Qui ab hostibus captus, suus esse desit: etiam mortuo parente regressus, beneficio postliminii retro semper suus fuisse fingitur. Item pater etiam post obitum maiestatis damnato, filius iure sui iuris priuatur.

¶ Interdum autem, licet in potestate parentis mortis tempore suus heres non fuerit, tamen

furi

suus heres parenti efficitur: veluti si ab hostibus quis reuersus fuerit post mortem patris sui. immo enim postliminii hoc facit. Per contrarium autem hoc enenit, vt licet quis in familia defuncti sit mortis tempore, tamē suus heres non fiat: veluti si post mortem suam pater iudicatus fuerit perduellionis reus, ac per hoc memoria eius damnata fuerit. suum enim heredem habere non potest, cum fiscus ei succedat: sed potest dici ipso quidē iure suum heredē esse, sed desinere.

ARGVM.

Nepotes ex pramortuo filio, eorum patris locum assumptentes simul cum patre, vel amita aui successionem consequuntur, in stirpes scilicet non in capita: quod si ex pramortuis fratribus nepotes tantum supersint, quæque proles in eam duntaxat partē succedet, quam pater, si superstes esset, adsequutus fuisset.

¶ Cum filius filiarve, & ex altero filio nepos neptisve existunt, pariter ad hereditatē aui vocantur: nec qui gradu proximior est, vltiorem excludit. Aequum enim esse videtur, nepotes neptisque in patris sui locum succedere. Pari ratione & si nepos neptisve sit ex filio, & ex nepote pronepos proneptisve simul vocatur. Et quia placuit nepotes, neptisve, item pronepos proneptisve in parentis sui locum succedere: conueniens esse visum est, non in capita, sed in stirpes hereditatem diuidi: vt filius partem dimidiam hereditatis habeat, & ex altero filio duo

N

plurésve nepotes alteram dimidiam. Item si ex duobus filius nepotes nepiésve existant, ex altero tres aut quatuor: ad unum aut duos dimidia pars pertineat, ad tres vel ad quatuor altera dimidia.

ARGVM.

Vt quis suus d'ci queat, etiam destituti testamenti tempus inspicitur: quo fit, ut qui nepos mortis auitz tempore suus non erat, si tamen destituito testamento priorem locum occupat, sui heredis iura nanciscatur: modò viuo aucto conceptus fuerit: alioqui nullatenus admittetur.

¶ Cum autem queritur, an quis suus heres existere possit: eo tempore, querendum est, quo certum est, aliquem sine testamento decessisse, quod accidit, & destituito testamento. Hac ratione, si filius exheredatus fuerit, & extraneus heres institutus, & filio mortuo, postea certum fuerit heredem institutum ex testamento non fieri heredem, aut quia noluit esse heres, aut quis non potuit, nepos aucto suus heres existet: quia quo tempore certum est intestatam decessisse patrem familiás, solus inuenitur nepos, & hoc certum est. Et licet post mortem aucti natus sit, tamen aucto viuo, conceptus, mortuo patre eius, postea q; deserto aucti testamento, suus heres efficitur. Planè si & conceptus, & natus fuerit post mortem aucti: mortuo patre suo, deserto q; postea aucti testamento, suus heres aucto non existet: quia

quia nullo iure cognationis patrem sui patris attingit. Sed nec ille est inter liberos aucti, quem filius emancipatus adoptauit. ¶ Hi autem, cum non sint sui (quantum ad hereditatem) liberi, neque honoris possessionem petere possunt, quasi proximi cognati. Hec de suis heredibus.

¶ Emancipati autem liberi, iure civili nihil iuris habent (neque enim sui heredes sunt, qui ¶ ¶ quia in potestate parentis esse desierunt) neque villo alio iure per legem duodecim tabularum vocantur. Sed Prætor naturalis equitate motus, dat eis honorum possessionem Vnde liberi, perinde ac si in potestate parentis tempore mortis fuissent: siue soli sint, siue cum suis heredibus concurrant. Itaque duobus liberis existentibus, ¶ ¶ textantibus, emancipato vno, & eo, qui tempore mortis in potestate fuerit: sanè quidem is, qui in potestate fuit, solus iure civili heres est, & solus suus heres: sed cum emancipatus beneficio Prætoris in partem admittitur: eueni, vt suus heres pro parte heres fiat.

ARGVM.

Emancipati filij, qui sese adoptandos extraneo dedere, ita demum naturali patri olim succedebant, si eo viuo finita esset adoptio: quæ si eo mortuo dissolueretur, nec ad eius, nec adoptiu patris successionem villo iure peruenire poterant.

¶ At hi, qui emancipati à parente in adoptionem se dederunt, non admittuntur ad bona

naturalis patris quasi liberi: si modo, cum is moreretur, in adoptiva familia fuerint. Nam viuo eo emancipati ab adoptiuo patre, perinde admittuntur ad bona naturalis patris, ac si emancipati ab ipso essent, nec unquam in adoptiva familia fuissent. Et conuenienter, quod ad adoptiuum patrem pertinet, extraneorum loco esse incipiunt. Post mortem vero naturalis patris emancipati ab adoptiuo patre: & (quantum ad hunc adoptiuum patrem pertinet) æque extraneorum loco fiunt: & quantum ad naturalis patris bona pertinet, nihilo magis liberorum gradum nanciscuntur. Quod ideo sic placuit, quia iniquum erat, esse in potestate patris adoptiuum, ad quos bona naturalis patris pertineant, utrum ad liberos eius, an ad agnatos.

* Ciuile ius ciuilia iura à se inducta tollere potest, naturalia non potest. §. sed naturalia. suprà de iure nat. gen. vel ciuil.

¶ Minus ergo iuris habent adoptiui filij quam naturales. Namque naturales emancipati, beneficio Prætoris gradum liberorum retinent, licet iure ciuili perdant. Adoptiui verò emancipati, & iure ciuili perdunt gradum liberorum, & à Prætoris non admittuntur: † & recte. naturalia enim iura ciuilibus ratio perimere non potest, nec quia desinant sui heredes esse, possunt desinere filij filia' re, aut nepotes neptis re esse.

† adiun-
tur:

re esse. adoptiui verò emancipati, extraneorum loco incipiunt esse: quia ius nomenque filij filia' re, quod per adoptionem consequuti sunt, alia ciuili ratione, id est, emancipatione perdunt.

* Qui ad intestati successionem non potest aspirare, ei præterito contra tabulas non datur. l. iij. §. si pater. D. de bon. pos. & Angel. hic hoc not.

¶ Eadem hæc obseruantur & in ea bonorum possessione, quam contra tabulas testamenti parentis liberi præteritis, id est, neque heredibus institutis, neque, ut oportet, exhereditarij, Prætor pollicetur. Nam eos, quidem, qui in potestate † parentis mortis tempore fuerint, & emancipatos, vocat Prætor ad eandem † bonorum possessionem: eos re † team. rò, qui adoptiua familia fuerint per hoc tempus, quo naturalis parens moreretur, repellit. Item adoptiuos liberos emancipatos ab adoptiuo patre, sicut nec ab intestato, ita longè minus contra tabulas testamenti ad bona eius admittit: quia desinunt in numero liberorum eius esse.

ARGVM.

Quamuis olim emancipato filio extraneo in adoptionem dato, ad patris naturalis successionem consequendam bonorum possessio unde liberi, vel unde agnati denegaretur, ei tamen unde cognati bonorum possessio omnibus demum liberis, & agnatis deficientibus deferabatur.

¶ Admonedi tamē sumus, eos, qui in ado-

ptiua familia sunt, quæ post mortem naturalis parētis ab adoptiuo patre emācipati fuerint, in testato parētis naturali mortuo, licet ea parte dicti, qua liberi ad bonorū possessionē vocantur, non admittantur, alia tamē parte vocari, scilicet qua cognati defuncti vocantur. Ex qua parte ita admittuntur, si neque sui heredes liberi, neque emācipati obstitē, neque adgnatus quidem ullus interueniat. Antē enim Prætor liberos vocat tā suos heredes, quā emancipatos, deinde

† deinde legitimos heredes, tertio † proximos cognatos.

ARGVM.

Filius qui ad extraneum patrem adoptione translatus est, omnia sui naturalis patris in iura lata iura retinet, perinde atque si in familiam alienam datus non fuisset: idcirco ei intestato, aut testato succedit: adoptiuo autem patri ex intestato tantum succedit: condito autem testamento præteritus, testatoris nequaquam impugnat iudicium nisi cuiusdam ascendentium in adoptionem datus sit.

¶ Sed ea omnia antiquitati quidē placuerunt: aliquam autem emendationem à nostra constitutione * acceperunt, quam super iis personis exposuimus*, quæ à patribus suis naturalibus in adoptionem alii dantur. Inuenimus etenim nonnullos casus, in quibus filij, & naturalium parētum successionem propter adoptionem amittebant: & adoptione facili per emancipationem soluta, ad neutrius patris successionem

* l. pen. C. de adopt. † posuimus.

sionem vocabantur. Hoc solito more corrigentes, constitutionem scripsimus, per quam definimus, quando parens naturalis filium suum adoptandū alij dederit, integra omnia iura ita seruari, atque si in patris naturalis potestate permāsisset, nec penitus adoptio fuisset subsequuta: nisi in hoc tantummodo casu, ut possit ab intestato ad patris adoptiui venire successionē. Testamento autem ab eo facto, neque iure civili, neque prætorio, ex hereditate eius aliquid persequi potest, neque contra tabulas bonorum possessione agnita, neque inofficiosi querela instituta: cum nec necessitas patri adoptiuo imponatur, vel heredem eum instituere, vel ex heredem facere, utpote nullo vinculo naturali copulatus, neque si ex Sabimiano Senatusconsulto ex tribus maribus fuerit adoptatus. Nā & in eiusmodi casu, neque quarta ei seruatur, neque ulla actio ad eius persequutionem ei competit. Nostra autem constitutione exceptus est is, quem parens naturalis adoptandum suscepit. Utroque enim iure tam naturali quā legitimo in hanc personam conueniente: pristina iura tali adoptioni seruamus, quemadmodū si pater familias sese dederit adoptandum. quæ specialiter, & singulatim ex præfata constitutionis tenore possunt colligi.

ARGVM.

Explosa veteri iniquitate Diuilibus constitutionibus statuitur, ut ex filia nepotes, pronepo

N 4

rescē cum reliquis filiis, & ex eis descendētib; ad materni aui successione a quo iure vocentur, sed cum trientis deminutione: quæ etiam locum obtinent cum nepotes vnâ cum filiis aut filiabus superstitibus auiæ succedūt.

¶ *Itē vetustas ex masculis progenitos plus diligens, solos nepotes vel nepes, qui quæ ex virili sexu descendunt, ad suorum vocabat successione, & iure † agnatorum eos anteponebat: nepotes autem, qui ex filiabus nati sunt, & pronepotes ex neptibus, cognatorū loco connumerans, post agnatorum lineam eos vocabat: tam in aui vel proauū materni, quam in auiæ vel proauæ, siue paternæ, siue maternæ successione. Diui autem principes non passi sunt talem contra naturam iniuriam siue competentem emendatione relinquere: sed cum nepotibus, & pronepotibus nomen commune sit virisque, tam qui ex masculis, quam qui ex feminis descendunt, ideo eundem gradum, & ordinem successionis eis donauerunt. * Sed vt amplius aliquid sit eis, qui non solam naturam, sed etiam veteris iuris suffragiis muniuntur, portionem nepotum, vel neptum, vel deinceps (de quibus supra diximus) paulo minuendam esse existimauerunt: vt minus tertia parte acciperent, quam mater eorum vel auiæ fuerat acceptura, vel pater eorum, vel auus paternus, siue maternus, quando femina mortua sit, cuius de hereditate agitur: nisiq; (licet soli sint) aduentibus,*

* l. si defū
ctus. C. de
suis & le.

tribus, agnatos minimè vocabant. Et quemadmodum lex duodecim tabularum, filio mortuo, nepotes vel nepes, pronepotes vel proneptes in locum patris sui ad successionem aui sui vocat, ita & principalis dispositio in locū matris sue, vel auiæ, eos cum iam designata partū tertiæ deminutione vocat.

ARGVM.

Quamuis olim extantibus etiam ex filia nepotibus, quadrans hereditatis agnatis transferribus defuncti deberetur, hodie tamē nō debetur: itē nepotes ex filia ex persona matris cum aui filio succedentes, in stirpes succedūt.

¶ Sed nos, cū adhuc dubitatio maneret inter agnatos, & memoratos nepotes, quartam partē substantiæ defuncti agnatis sibi vindicantibus ex cuiusdā constitutionis auctoritate: memoratam quidem constitutionem à nostro Codice segregauimus, neque inseri eam ex Theodosiano Codice in eo concessimus. Nostra tamen constitutio * promulgata, toti iuri eius derogatum est: & sancimus, talibus nepotibus ex filia, vel pronepotibus ex nepte, & deinceps, superstitibus, agnatos nullam partem mortui successionis sibi vindicare: ne hi, qui ex trāuersa linea veniunt, potiores iis habeantur, qui recto iure descendunt. Quam constitutionem nostram obtinere, secundum sui vigorem & tempora & nunc sancimus: ita tamen, vt quemad-

* fin. C. de
suis & le.

modum inter filios, & nepotes ex filio antiquitas statuit nō in capita, sed in stirpes diuidi hereditatem: similiter nos inter filios & nepotes ex filia, distributionem fieri iubeamus, vel inter omnes nepotes, & neptes & inter pronepotes & proneptes, & alias deinceps personas: vt utraque progenies matris† vel patris, auiæ vel auis, portionem sine vlla deminutione consequatur: vt si forte vnus vel duo ex vna parte, ex altera tres, aut quatuor extent: vnus aut duo dimidiam, alteri tres, aut quatuor alteram dimidiam hereditatis habeant.

† sue

De legitima adgnatorum successione.

TITVLVS II.

A R G V M.

Post suos heredes cōsque qui eorū loco habentur, adgnatis proximis (id est, per virilis sexus cognationem iunctis) successio defertur: in quorum etiam alio sunt, qui ciuiles (hoc est, per adoptionem) fiunt adgnati.

† extat,
* Videvet.
Iurispru.
Prateij ad
eam leg.

S Inemo suus heres, vel eorū, quos inter suos heredes Prator, vel constitutiones vocant, existat:† qui successionem quoquo modo amplectatur: tunc ex lege duodecim tabularū* ad adgnatum proximum pertinet hereditas. & Sunt autem adgnati (vt primo quoque libro tradidimus) cognati pro virilis sexus personas cognatione

ione coniuncti, quasi à patre cōnati. Itaque ex eodem patre nati fratres, adgnati sibi sunt, qui & consanguinei vocantur: nec requiritur, an etiam† eandē matrē habuerint. Item patruus† & quofratri filio, & inuicē is illi adgnatus est. Eodem numero sunt fratres patruales, id est, qui ex duobus fratribus procreati sunt: qui etiā consubrinii vocantur. Qua ratione etiā ad plures gradus adgnationis peruenire poterimus. Si etiam, qui post mortem patris nascuntur, iura cōsanguinitatis nanciscuntur. Non tamen omnibus simul adgnatis dat lex hereditatem: sed iis, qui tunc proximiorē† gradu sunt, cū certū esse caperit† proximiores aliquem intestatū decessisse. & Per adoptionē quoque adgnationis ius consistit: veluti inter filios naturales, & eos, quos pater eorum adoptauit. Nec dubium est, quin y impropiē cōsanguinitis appellentur. Item si quis ex ceteris adgnatis tuis, veluti frater aut patruus, aut deniq; is, qui longiore gradu est, adoptauerit aliquem, adgnatus inter suos heredes esse non dubitatur.

A R G V M.

Ex adgnatis mulieribus nulli penitus (nisi sorori) ad adgnatorum successionem per mediam iurisprudentiam dabatur aditus: quamuis pratoris beneficio post omnes demum adgnatos cognatōsque per vnde cognati ad bonorum possessionem admittebātur. Hodie autem constitutum est, omnes adgnatos siue masculos siue feminas pari ratione ad iura successionis ab intestato vocari.

Cate

¶ Ceterum inter masculos quidē agnatio-
nis iure hereditas, etiam si longissimo gradu
sint, vltro citroque capitur. Quod ad feminas
verò attinet, ita placebat, vt ipse consanguini-
tatis iure tantū capiant hereditatem: si sorores
sint, vltius non capiant, masculi autē ad ea-
rum hereditates (etiā si longissimo gradu sint)
admittantur. Qua de causa fratris tui, aut pa-
tris tui filie, vel amite tue hereditas ad te per-
tinebat: tua verò ad illas non pertinebat. Quod
ideo ita constitutum erat, quia commodius vi-
debatur ita iura constitui, vt plerumque here-
ditates ad masculos confluerent. Sed quia sanē
iniquum erat, in vniuersum eas quasi extra-
neas repelli, Prætor eas ad bonorum possessionem
admittit ea parte, qua proximitatis nomi-
ne bonorum possessionē pollicetur, ex qua parte
ita scilicet admittuntur, si neque agnatus vlti-
mus, neque proximior cognatus interueniat. Et
hæc quidem lex duodecim tabularum nullo mo-
do introduxit: sed simplicitatem legibus ami-
cam amplexa, simili modo omnes agnatos, siue
masculos, siue feminas, cuiuscunque gradus, ad
similitudinem suorum inuicem ad successio-
nem vocabat. Media autem iuris prudentia, qua
erat quidem lege duodecim tabularum iunior,
imperiali autem dispositione anterior †: sub-
tilitate quadam excogitata, præfatam diffe-
rentiam inducebat, et penitus eas à successione
agnati

† anti-
quior:

agnatorum repellebat: omni alia successione
incognita, donec Prætores paulatim asperita-
tem iuris civilis corrigentes, siue quod deerat,
implentes, humano proposito alium ordinem
suis edictis addiderunt, et cognationis linea
proximitatis nomine introducta, per bonorum
possessionem eas adiuvabant, et pollicebantur
his bonorum possessionem, que vnde cognati
appellatur. Nos verò legem duodecim tabula-
rum sequentes, et eius vestigia in hac parte
conseruantes, laudamus * quidem Prætores sue
humanitatis, non tamen eos in plenum huic cau-
se mederi inuenimus. Quare etenim vno eo-
demque gradu naturali concurrere, et agna-
tionis titulu, tam in masculis, quàm in feminis
æqua lance constitutus: masculis quidem daba-
tur ad successionem venire omnium agnato-
rum: ex agnatis autem mulieribus nulli pe-
nitit, nisi soli sorori, ad agnatorum successionem
patebat aditus. Ideo nos in plenum omnia re-
ducentes, et ad ius duodecim Tabularum ean-
dem dispositionem exequantes: nostra constitu-
tione * sancimus, omnes legitimas personas, id
est, per virilem sexum descendentes (siue mascu-
lini generis, siue feminini sint) simili modo ad
iura successionis legitimæ ab intestato vocari se-
cundum sui gradus prærogatiuam: nec ideo ex-
cludendus, quia consanguinitatis iura, sicut ger-
mana non habent.

* Aug. li. 2
c. 2. Emē.

* l. lege
xij. Tabu.
C. de leg.
hæred.

Uterina, vel consanguinea sororis filij filie ad auunculi successionem vnā cum filiis fratrum defuncti (non etiam cum ipsi fratribus) hoc iure admittuntur, in capita scilicet, non in stirpes.

¶ Hoc etiam addendum nostra constitutioni existimauimus, vt transferatur vnus tantummodo gradus à iure cognationis in legitimam successionem: vt non solum fratris filius, & filia (secundum quod iam definiuimus) ad successionem patris sui vocentur: sed etiam germana consanguinea, vel sororis uterina filius & filia soli, & non deinceps persona vnā cum his ad intra auunculi sui perueniant, & mortuo eo, qui patruus quidem est sui fratris filius, auunculus autem sororis suae soboli: simili modo ab utroque latere succedant, tanquam si omnes ex masculis descendentes legitimo iure veniant, scilicet ubi frater, & soror superstites non sunt. His etenim personis precedentibus, & successionem admittentibus, ceteri gradus remanent penitus semoti, videlicet hereditate non in stirpes sed in capita diuidentia.

* Ex l. 3. §. si plures sint gradus agnatorum, aperte lex duodecim Tabularum proximum vocat. ¶ Itaq; si (verbi gratia) sint defuncti frater, & alterius fratris filius, aut patruus, frater potior habetur. Et quamuis singulari numero vsa lex duodecim Tabularum proximum vocet: tamen dubium non est, quin si plures

si plures sint eiusdem gradus, omnes admittantur. Nam & proprie proximus & pluribus gradibus intelligitur: & tamen non dubium est, quin licet vnus sit gradus agnatorum, perimatur ad eos hereditas.

* Eum proximiorē agnatū etiam dicimus: qui destituti testamenti tempore proximior est, text. hic. l. ij. §. pen. D. de suis, & legit.

¶ Proximus autem, si quidem nullo testamento facta quisquā decesserit, per hoc tempus requiritur, quo mortuus est, cuius de hereditate queritur. Quod si, facto testamento, quisquā decesserit: per hoc tempus requiritur, quocertum esse ceperit, nullum ex testamento heredem existiturum: tunc enim proprie quisque intestatus decessisse intelligitur. Quod quidem aliquando longo tempore declaratur. In quo spatio temporis sepe accidit, vt proximiorē mortuo, proximus esse incipiat, qui moriente testatore, non erat proximus.

Lege duodecim tabularum cessabat edictum successorium de gradu in gradum (nisi quo ad tutelam cetera) vnus enim capitis persona defecta, sequentes in gradu personae nequaquam admittebantur, sed protinus alteri capiti deferrebat successio: quod hac constitutione emendatur.

¶ Placebat autē in eo genere percipienda.
† succērum hereditatum succēssionē† non esse: id est, ve
sionē locū, quamvis proximus, qui secundum ea, quæ di-
ximus, vocatur ad hereditatem, aut spūe-
rit hereditatem, aut antequam adeat, deces-
serit: nihilo magis legitimo iure sequentes ad-
mittantur. Quod iterum prætore imperfecto
iure corrigentes, non in totum sine adminiculo
relinquebant: sed ex cognatorum ordine eos vo-
cabant, utpote agnationis iure eis recluso. Sed
nos nihil perfectissimo iuri deesse cupientes, no-
stra constitutione quam de iure patronatus, hu-
manitate suggerente protulimus, sancimus suc-
cessionem, in agnatorū hereditatibus non esse
eis denegandam: cum satis absurdum erat, quod
cognatis à Prætorē apertum est, hoc agnatis
esse reclusum: maximè cum in onere quidem
tutelarum & primo gradu deficiente, sequens
† accedit, succedit †, & quod in onere obtinebat, nou
erat in lucro permissum. ¶ Ad legitimam
succēssionem nihilominus vocatur etiā parens,
qui † contracta fiducia filium vel filiam, nepo-
tem, vel neptem, ac deinceps emancipat, quod
† non con-
tracta
* l. 2. C. de
eman. lib.
emancipationes liberorum semper videantur
quasi contracta fiducia fieri, cum apud vete-
res non aliter hoc obtinebat, nisi specialiter con-
tracta fiducia parens manumississet.

De

De senatusconsulto Ter-
rylliano.

TITVLVS III.

ARGV M.

Hoc SC. quod Tertullo & Sacerdote con-
sulibus factum est, liberorum hereditates ma-
tribus deferuntur.

Ex duodecim Tabularum ita stricto iure
rebat, & proponebat masculorū pro-
geniem: & eos, qui per feminini sexus neces-
situdine sibi iunguntur, adeo expellebat, ut ne qui-
dem inter matrem & filium filiamve vltro ci-
troq; hereditatis capiende ius daret: nisi quod † daretur
Prætores ex proximitate cognatorum eas perso-
nas ad succēssionem, bonorum possessione, Un-
de cognati, accommodata vocabant. Sed he
iuris angustia postea emendate sunt. Et primus
quidem diuus Claudius* matri ad solatiū libe-
rorum amissorum, legitimam eorum detulit ha-
reditatem. Postea autem senatusconsulto Ter-
rylliano, quod diui Hadriani temporibus factū
est, plenissime de tristi succēssione matri, non
etiā ante deferenda cautum est: ut mater in-
genua trium liberorum ius habens, libertina
quatuor, ad bona filiorum filiarūve admitta-
tur intestato† mortuorum, licet in potestate pa-
rentis sit, ut scilicet cum alieno iuri subiecta est, torum

Sueto. in
Claud.

† testa-

O

issus eius adeat hereditatem, cuius iuri subie-
cta est. ¶ Praferuntur autem matri liberi de-
functi, qui sui sunt, qui ve suorum loco sunt, siue
primi gradus, siue vltiorum. Sed & filia sua
mortuae filius, vel filia preponitur ex constitutio-
nibus matri defuncte, id est, auie sue. Pater

† quoque vero † triusq; nō etiam avus & † proavus ma-
† vel tri antepontitur, scilicet cū inter eos solos de he-
reditate agitur. Frater autem consanguineus
tam filij, quā filia excludat matrem, soror
autem consanguinea pariter cum matre admit-
tebatur. Sed si fuerant frater, & soror consan-
guinei, & mater liberis onerata, † frater qui-
dem matrem excludat, communis autem
erat hereditas ex æquis partibus fratribus, &
sororibus.

A R G V M.

Abiecta antiqui iuris impietate, hoc iure uti-
mur: ut quæcunque matres (etiam si ter enixæ
non fuerint) intestatorum filiorum successio-
nem exclusis agnatis consequantur: exceptis
tamen defuncti filij fratribus ex utroque vel
altero parente natis quæ vnā cū matribus
forma hic tradita succedunt.

* L. i. C. de iur. liber. ¶ Sed nos constitutione, quam in codice nostro
nomine decorato posuimus, matri subuenien-
dum esse existimauimus: respicientes ad natu-
ram, & puerperium, & periculū, & sepe mor-
tem ex hoc casu matribus illatam. Ideoque im-
pium

pium esse credidimus, casum fortuitum in eius
admitti detrimentum: si enim ingenua ter, vel
libertina quater non peperit, immerito defrauda-
batur successione suorum liberorum. quid enim
peccauit, si nō plures, sed paucos peperit? Et de-
dimus ius legitimū plenum matribus (siue in-
genuis siue libertinis) & si nō ter enixæ fuerint
vel quater, sed eum tantum vel eam, qui quæ-
morie intercepti sunt, ut sic vocentur in libe-
rerum suorum legitimā successionem. Sed cū
antē constitutiones iura legitimæ & successionis
perscrutantes, partim matrem adiuuabant, par-
tim eam pregrauabant, nec in solidum eam vo-
cabant, sed in quibusdam casibus tertiā eis par-
tem abstrahente, certis legitimis dabant perso-
nis, in aliis autem contrarium faciebant: nobis
visum recta & simplici via matrem omnibus
personis legitimis anteponi, & sine ulla diminu-
tione filiorum suorum successionem accipere: ex-
cepta fratris & sororis persona, siue consanguine-
i sunt, siue sola cognationis iura habentes: ut
quemadmodum eam toti alij ordini legitimo
preposuimus, ita omnes fratres & sorores, siue
legitimi sint, siue non, ad capiendas hereditates
simul vocemus: ita tamē, ut si quidem sole soro-
res agnate vel cognatæ, & mater defuncti vel
defunctæ supersint, dimidiā quidem mater, al-
teram vero dimidiā paritē omnes sorores ha-
beant. Si vero matre supersite & fratre, vel

† & sic
* l. 2. 3. 7.
C. T. de
le. hered.
† legiti-
ma succe-
ssionum

* l. fi. C. ad
Tertyl.

fratribus solis, vel etiam cum sororibus, siue legitima, siue sola cognationis iura habentibus, intestatus quis vel intestata moriatur: in capita distribuatur eius hereditas.

ARGV M.

Quæ filio suo impuberi intra anni spatium tutorem petere neglexit, ab eius successione (si intra pubertatem decesserit) prorsus sit aliena.

* I. sciant. C. de leg. h. red. ¶ Sed quemadmodum nos matribus prospeximus, ita eas oportet sue sobolis consulere: sciturum eis, quod si tutores liberis non petierint, vel in locum remoti vel excusati intra annum petere neglexerint, ab eorum impuberis morientium successione merito repellentur. ¶ Licet autem vulgo quaesitus sit filius filiarum: potest tamen ad bona eius mater ex Tertulliano senatusconsulto admitti.

De senatusconsulto Orfitiano.

TIT. IIIL.

ARGV M.

Intestatae matri, vel aulæ succedunt liberi siue legitimi sint, siue vulgo concepti, exclusis quibuscunque adgnatis: quæ successio minima capitis deminutione non perimitur.

PER contrarium autem liberi ad bona matrum intestatarum admittuntur ex senatusconsulto Orfitiano, quod Orfito & Ruffo compositis effectum est diuisi Marci temporibus: &

data

data est tamen filio, quam filia legitima hereditas, etiam si alieno iuri subiecti sint: & praferuntur consanguinei, & adgnati defunctæ matris. ¶ Sed cum ex hoc senatusconsulto nepotes, & neptes ad auiæ successionem legitimo iure non vocarentur, postea hoc constitutionibus principum emendatum est, ut ad similitudinem filiorum filiarumque & nepotes, & neptes vocentur. ¶ Sciendum autem est huiusmodi successiones quæ ex Tertulliano & Orfitiano senatusconsultis deferuntur, capitis deminutione non perimuntur, propter illam regulam, quæ noua hereditates legitime capitis deminutione non percutit, sed illa sola, quæ ex lege duodecim Tabularum deferuntur. ¶ Nouissime sciendum est etiam illos liberos qui vulgo quaesiti sunt, ad matris hereditatem ex hoc senatusconsulto admitti.

† cautum

† vocarentur.

ARGV M.

Quoties pluribus legitimis heredibus delata est hereditas, non aduentium portio aduentibus adcrefcit: quod adcrefcendi ius ad heredes quoque transfertur.

¶ Si ex pluribus legitimis heredibus quidam omiserint hereditatem, vel morte, vel alia causa impediti fuerint, quo minus adeant: reliquis, qui adierint, adcrefcit illorum portio: & licet antea decesserint, † ad heredes tamen eorum pertinet, adierint,

* I. si. de le. hered.

† quæ

De successione cognatorum.

TITVLVS V.

ARGVM.

Vbi defuncto neq; suus hæres, neq; agnatus superest, tunc proximiores cognatos (id est, per feminas oriundos) ad successionem vocat prætor: in quorum numero sunt emancipati agnati, solis tamen fratre & sorore demptis.

Post suos hæredes, eosq; quos inter suos hæredes Prætor, & constitutiones vocant, & post legitimos (quo numero sunt agnati, & hi, quos in locum agnatorum tam supradicta senatusconsulta, quam nostra erexit constitutio) proximos cognatos Prætor vocat: quæ parte naturalis cognatio spectatur. nam agnati capite

* l. pen. C. de legi. hæred.

† quæritur deminuti, quique ex his progeniti sunt ex lege duodecim Tabularum inter legitimos non habentur, sed à Prætoris tertio ordine vocantur: exceptis solis tantummodo fratre, & sorore emancipatis, non etiam liberis eorum, quos lex Anastasiana cum fratribus integri iuris constituit, vocat quædam ad legitimam fratris hereditatem siue sororis, non æquis tamen partibus, sed cum aliqua deminutione, quæ facile est ex ipsius constitutionis verbis colligere. Aliis vero agnatis inferioris gradus, licet capitis deminutione passi non sunt, tamē anteposit eos, & proculdubio cognati. Hos etiam, qui per feminam sexus personæ ex transverso cognatione iunguntur, tertio gradu proximitatis nomine Prætor ad successionem

sionem vocat. & Liberi quoque, qui in adoptione familia sunt, ad naturalium parentum hereditatem hoc eodem gradu vocantur.

ARGVM.

Valgò quoque quaesiti (id est, incerto patre vagos; concubitu nati) cognati, non etiam agnati dicendi sunt: quo fit ut eis bonorum possessio unde cognati, à prætoris concessa sit.

¶ Valgò quaesitos, nullos habere agnatos, tam mixtum est: quum agnatio à patre sit, cognatio à matre. hi autem nullum patrem habere intelliguntur. Eadem ratione ne inter se quidem possunt videri consanguinei esse: quia consanguinitatis ius, species est agnationis. Tantum ergo cognati sunt sibi, sicut & matri cognati sunt. Itaque omnibus istis ex ea parte competit bonorum possessio, quæ proximitatis nomine cognati vocantur.

† nullum agnatum

ARGVM.

Agnati ad decimum usque gradum, cognati vero in sextam, ad hereditates ex intestato admittuntur.

¶ Hoc loco & illud necessarium admonendi sumus, agnationis quidem iure admitti aliquem ad hereditatem, & si decimo gradu sit: siue de lege duodecim Tabularum queramus: siue de edicto, quo prætor legitimis hæredibus daturum se bonorum possessionem pollicetur. ¶ Proximitatis

però nomine iis solis Prætor promittit bonorum possessionem, qui usque ad sextum gradum cognationis sunt, & ex septimo à sobrino sobrinaque nato natae.

De gradibus cognationum.

TITVLVS VI.

ARGV M.

Quo huiusce tituli perfectam notitiam, veramque graduum cognitionem intrus & in cute oculari quadam inspectione adsequaris, ad cuiusdam arboris figuram, quæ non ab re hic inferitur, adcurrito. Ad hæc si quid sit cognatio, quid gradus, quid linea, quid adfinitas, ac plurium denique vocum significationes scire concupiscas, amplissimus de gradibus adfinitatis tractatus, ex Pandectarum trigesimo octauo libro decerptus, omnia egregie tibi suppeditabit.

HO C loco necessarius est exponere, quæ admodum gradus cognationis numerentur. Quare in primis admonendi sumus, cognationem aliam supra numerari, aliam infra, aliam ex transuerso, quæ etiam à latere dicitur. Superior cognatio est parentum: inferior liberorum: ex transuerso fratrum sororumve, & eorum, qui quæque ex his generantur: & conuenienter patrui, amite, auunculi, matertera. Et superior quidè & inferior cognatio à primo gradu incipit: at ea, quæ ex transuerso numeratur, à secundo. Primo gradu est supra pater, mater: infra filius

filius filia. & Secundo gradu supra auus, auia: infra nepos, neptis: ex transuerso frater, soror. & Tertio gradu supra proauus, proauia: infra pronepos, proneptis: ex transuerso fratri sororiq; filius, filia, & conuenienter patruus, amita, auunculus, matertera. Patruus est frater patris, qui Græcè πατὴρ ἀδελφῆς & appellatur. Auunculus est frater matris, qui Græcè μητὴρ ἀδελφῆς & proprie dicitur, & uterque promiscuè βῆα & appellatur. μῆτρα & Amita est patris soror, quæ Græcè πατὴρ ἀδελφῆς appellatur. Matertera verò matris soror, quæ Græcè μητὴρ ἀδελφῆς dicitur, & utraq; promiscuè βῆα appellatur. Quarto gradu supra abauus, abania: infra abnepos, abneptis: ex transuerso fratri sororisque nepos, neptisve: & conuenienter patruus magnus, amita magna, id est, aui frater & soror. Item auunculus magnus & matertera magna, id est, auia frater & soror, consobrinus, consobrina, id est, qui quæque ex sororibus, aut fratribus procreantur. Sed quidam rectè consobrinus eos proprie dici putat, qui ex duobus sororibus progenerantur, quasi consobrinus. eos verò, qui ex duobus fratribus progenerantur, proprie fratres patruales vocari. Si autem ex duobus fratribus filia nascuntur, sorores patruales appellari. At eos, qui ex fratre & sorore progenerantur, amitinos proprie dici putat. Amitinos te filij consobrinum te appellat, tu illos agantur, amitinos. Quinto gradu supra atauus, atania:

infra atnepos, atneptis: ex transuerso fratris
sororisque pronepos, proneptis, & conuenien-
ter propatruus, proamita, id est, proauis fratris
& soror: & proauunculus & promatertera, id
est proauis frater & soror. Item fratris patrue-
lis, vel sororis patrueles, consobrinus & consobrina,

† propior

amitini et amitina filius filia, propius & sobrinus,
propius sobrina, hi sunt patris magni, amite
magna, auunculi magni, matertera magna fi-
lius filia. ¶ Sexio gradu supra tritauius, tritaui-

* Aug. lib.
2. cap. 5.
Eumen.

us: infra trinepos, trineptis: ex transuerso fra-
tris sororisque abnepos abneptis: & conuenienter
abpatruus, abamita, id est abauis frater, & so-
ror: abauunculus, abmatertera, id est, abauis
frater & soror. Item propatruus, proamite, pro-
auunculi, promatertera filius filia. item propius
sobrinus sobrina uel filius filia item sobrinus, sobri-
na, id est, qui quauis ex fratribus vel sororibus
patruelebus vel consobrinis, vel amitinis pro-
generantur. ¶ Hactenus ostendisse sufficiat, quoad
modum gradus cognationis numerentur. Namque
ex his palam est intelligere, quemadmodum vice-
rioribus quoque gradus numerare debeamus, quip-

† queque

pe semper generata personarum gradum additum,
ut longè facilius sit respondere, quoto quisque gra-
du sit, quam propria cognationis appellatione
quemquam denotare. Adgnationis quoque gra-
dus eodem modo numerantur. Sed cum magis
ueritas oculata fide, quam per aures animis
hominum

hominum infigatur: ideo necessariam duximus
post narrationem graduum, eos etiam presen-
ti libro inscribi, quatenus possint & auribus,
& oculorum inspectione adoliscientes perspicissi-
mam graduum doctrinam adipisci.

De serui cognitione. *

TITVLVS VII.

ARGVM.

Cognitionem seruilem (id est, sanguinis
necessitudinem, quam seruorum filij, cum pa-
rentibus habent) antiqua iura non adiuuabāt,
hodie autem serui nati & deinde manumissi
non modò parentibus etiam libertati donatis
ex intestato succedunt, & parentes eis, sed etiā
sibi inuicem, & cum reliquis fratribus ex le-
gitimis nuptiis atque in libertate procreatis
ad successionem vocantur.

Illud certum est, ad seruiles cognationes il-
lam partem edicti, qua proximitati nomine
bonorum possessio permittitur, non pertinere:
nam nec ulla antiqua lege talis cognatio cõpu-
tabatur. Sed nostra constitutione, quam pro iu-
re patronatus fecimus (quod ius usque ad no-
stra tempora satis obscurum, atque nunc plenum
& undique confusum fuerat) & hoc humanita-
ti suggerente concessimus, ut si quis in serui
constitutus consortio, liberum, vel liberos habue-
rit, siue ex libera siue ex seruilis conditionis mu-
liere: vel contrā serua mulier ex libero vel ser-
uo hab

* deest
Theop.
& rectè.

no habuerit liberos cuiuscunque sexus: & ad li-
 bertatem his peruenientibus, qui et qui ex seruis
 ventre nati sunt, libertate meruerint, vel dum
 mulieres libere erant, ipsi in seruitute eos ha-
 buerint, & postea ad libertatem peruenierint
 ut hi omnes ad successionem patris, vel matris
 veniunt, patronatus iure in hac parte sepito.
 Hos enim liberos non solum in suorum paren-
 tum successionem, sed etiam alterum in alterius
 successionem mutuum vocamus, ex illa lege
 specialiter eos vocantes: siue soli inueniantur,
 qui in seruitute nati & postea manumissi sunt;
 siue rna cum aliis, qui post libertatem paren-
 tum concepti sunt: siue ex eodem patre, siue ex
 eadem matre, siue ex aliis nuptiis, *similitudi-
 nem eorum, qui ex iustis nuptiis procreati sunt.

ARGV M.

Cum de intestatorum successione agitur, li-
 berorum prima habetur ratio, qui etiam si gra-
 dus sint remotioris, quoscunque ascendentes
 & adgnatos quantumvis proximiores exclu-
 dunt.

Repetitis itaque omnibus, que iam tradi-
 dimus, apparet non semper eos, qui parem gra-
 dum cognationis obtinent, pariter vocari, et
 amplius, ne eum quidem, qui proximior sit co-
 gnatus, semper potiorum esse. Cum enim prima
 causa sit suorum heredum, & eorum, quos inter
 suos heredes enumeramus: apparet pronepetem
 vel abnepotem defuncti potiorum esse, quam
 fratrem

fratrem aut patrem matremque defuncti: cum
 alioqui pater quidem & mater (vt supra quo-
 que tradidimus) primum gradum cognationis
 obtineant, frater vero secundus, pronepos autem
 tertio gradu sit cognationis, & abnepos quarto.
 Nec interest, in potestate morientis fuerit, an
 non, quod vel emancipatus, vel ex emancipato,
 aut ex femineo sexu propagatus est.

ARGV M.

Novissimo tamen iure adgnationis & co-
 gnationis sublato discrimine, omnes simul
 æquo iure succedunt: ita tamen ut eorum
 prior habenda sit ratio qui sunt gradu proxi-
 miores.

Amotis quoque suis heredibus, & quos in-
 ter suos heredes vocari diximus: adgnatos, qui
 integrum ius habet adgnationis, etiam si lon-
 gissimo gradu sit, plerumque potior habetur,
 quam proximior cognatus. Nam patrui nepos,
 vel pronepos auunculo vel matertera præfertur.
 Toties igitur dicimus aut potiorum haberi eum,
 qui proximiorum gradum cognationis obtinet,
 aut pariter et vocari eos, qui cognati sunt: quo-
 ties neque suorum heredum, quique inter suos he-
 res sunt, neque adgnationis iure aliquis præfer-
 ri debeat, secundum ea, que tradidimus: excep-
 ptis fratre, & sorore emancipatis, qui ad succe-
 sionem fratrum, vel sororum vocantur: qui &
 si capite deminuti sunt, tamen præferuntur cæ-
 teris ulterioris gradus adgnatis.

INSTIT. LIB. III.
 De successionē libertorum.
 TIT. VIII.

Nunc de libertorū bonis videamus. Olim
 itaq; licebat libertō patronum suum im-
 pune testamento praterire: nam ita demum lex
 duodecim tabularum ad hereditatē liberti vo-
 cabat * patronum: si intestatus mortuus esset li-
 bertus, hāc de suo nullo relicto. Itaque intesta-
 to mortuo libertō, si is suum hāc de reliquisset,
 patrono nihil in bonis eius iuris erat. Et si qui-
 dem ex naturalibus liberis aliquem suum hāc
 dem reliquisset: nulla videbatur querela. si ve-
 rō adoptivus filius fuisset: aperte iniquum erat,
 nihil iuris patrono superesse. Quā de causa po-
 steā Pratoris edicto hāc iuris iniquitas emenda-
 ta est: siue enim faciebat testamentum libertus,
 inbebatur † ita testari, ut patrono partem di-
 midiam bonorum suorum relinqueret, & si aut
 nihil, aut minus parte dimidia reliquerat: daba-
 tur patrono contra tabulas testamētis patris di-
 midia bonorū possessio. Siue intestatus morie-
 batur, suo hāc de relicto filio adoptivo: daba-
 tur æquē patrono contra hunc suum heredem,
 parvis dimidia bonorū possessio. Predeesse autē
 libertō, solebant ad excludendum patronū na-
 turales liberi, non solum quos in potestate mor-
 tis tempore habebat, sed etiam emancipati, &
 in adoptionem dati: si modo ex aliqua parte
 script

* Vlpia, in
 Epito. tit.
 xxj.

† inbebatur
 subaudi
 prator.

scripti heredes erant, aut prateriti contra tabu-
 las bonorum possessionem ex edicto pratorio pe-
 tierant. nam exheredati nullo modo repellbāt
 patronum. Postea verō lege Papia adauctā
 sunt iura patronorum, qui locupletiores liber-
 tos habebant. Cautum * est enim, ut ex bonis
 eius, qui secleritū centum millium patrimon-
 ium reliquerat, † & pauciores, quā tres libe-
 ros habebat, siue in testamento factos, siue inte-
 statos † mortuus erat, virilis pars patrono debe-
 retur. Itaque cū vnum quidem filium, filiā
 ut heredem reliquerat libertus, perinde pars
 dimidia debebatur patrono, ac si is siue vno fi-
 lio filiaue intestatus decessisset: cū verō duos
 duosve heredes reliquerat, tertia pars debeba-
 tur patrono: si tres reliquerat, repellbatur pa-
 tronus.

ARGVMENTVM.

Abiecto antiquo iure, hoc vtimur, ut liber-
 to minori centenario, id est, cuius facultates
 minores sunt aureis centum, etiam praterito
 patrono liberum testandi ius sit: ei tamen inte-
 statō nulla sobole relicta, patronus succedit,
 quod si maior sit centenario, & testatus fuerit,
 patronūq; praterierit, tunc si careat liberis,
 vel eos exheredes fecerit, patronis per contra
 tabulas bonorū possessionē quadrantem one-
 ribus liberum aut illius supplementum (si quid
 forsitan ei relictum fuerit) consequetur.

¶ Sed nostra cōstitutio (quā pro omni na-
 tione, Græca lingua compendioſo tractatu ha-
 bito

* Aug. lib.
 2. cap. 7.
 Emenda.
 † relique-
 rit
 † intesta-
 to

† omnium
 notitia

isto composuimus) ita huiusmodi causam definiuit, ut siquidem libertus vel liberta minor centena iis sint, id est, minus centum aurei habeant substantiam (sic enim legis Papie summam interpretati sumus, ut pro mille sestertius unus aureus computetur) nullum locum habeat patronus in eorum successione: si tamen testamentum fecerint. Sin autem intestati decesserint, nullo liberorum relicto: tunc patronatus ius (quod erat ex lege duodecim Tabularum) integrum seruauit. Cum uero maiores centena iis sint, si heredes vel bonorum possessores liberos habeant, siue unum, siue plures, cuiuscunque sexus vel gradus: ad eos successiones parentum deduximus, patronis omnibus modis una cum sua progenie semotis. Sin autem sine liberis decesserint, siquidem intestati, ad omnem hereditatem patronos, patronasque uocauimus. Si uero testamentum quidem fecerint, patronos autem aut patronas praeeterierint, cum nullos liberos haberent, vel habentes eos exheredauerint, vel mater siue auus maternus eos praeeterierint, ita quod non possint argui inofficiosa eorum testamenta, tunc ex nostra constitutione per bonorum possessionem contra tabulas, non dimidiam (ut antea) sed tertiam partem bonorum liberi consequantur: vel quod deest ei, ex constitutione nostra repleatur, si quando minus tertia parte bonorum suorum libertus, vel liberta

† ut recte

liberta eis reliquerit: ita sine onere, ut nec liberis, libertis, libertis ex ea parte legata, vel fidei commissis praestentur, sed ad coheredes eorum hoc onus redundet: multis aliis casibus à nobis in praefata constitutione congregatis, quos necessarios esse ad huiusmodi dispositionem iuris perspeximus, ut tam patroni, patronaeque, quam liberi eorum, necnon qui ex transuerso latere veniunt, usque ad quintum gradum ad successionem liberorum, libertarumve vocentur, sicut ex ea constitutione intelligendum est: etsi eiusdem patroni, vel patronae, vel duorum, duarumque, pluriumve liberi sint: qui proximior est, ad liberti, vel libertae vocetur successione: & in capita, non in stirpes diuidatur successio: eodem modo, & in iis, qui ex transuerso latere veniunt, seruando. Pene enim consonantia iura ingenuitatis, & libertinitatis in successionebus fecimus. Sed haec de iis libertinis hodie dicenda sunt, qui in ciuitatem Romanam peruenerunt: cum nec sint alij liberti, simul & Dedititii, & Latini sublati, cum Latinorum legitima successiones nulla penitus erant: quia licet ut liberi vitam suam peragebant, attamen ipso ultimo spiritu simul animam, atque libertatem amittebant, & quasi seruorum ita bona eorum iure quodammodo peculij ex lege Iunia Norbana manu missores detinebant. Postea uero senatusconsulto Largiano cautum

fuerat, ut liberi manumissoris non nominati
exheredati facti, extraneis heredibus eorum in
bonis Latinorum preponeretur. Quibus etiam
superuenit diui Traiani edictum, quod eundem
hominem, si inuito vel ignorante patrono ad ci-
uitatem Romanam venire ex beneficio princi-
pis festinaret, faciebat quidem riuum ciuem
Romanum, Latinum vero morientem. Sed no-
stra constitutione * propter huiusmodi conditio-
nem rices, et alias difficultates, cum ipsi La-
tinis etiam legem Iuniam, et senatusconsultum
Largianum, et edictum diui Traiani, in
perpetuum deleri censuimus: ut omnes liberi
ciuitate Romana fruantur: et mirabili modo
quibusdam adiectionibus ipsas vias, que in
Latinitatem ducebant, ad ciuitatem Roma-
nam capiendam transposuimus.

De assignatione libertorum.

TITVLVS IX.

ARGV M.

Patrono duos pluresve liberos in potestate
habenti concessum est libertum vni libero-
rum assignare, per quam assignationem is cui
assignatur, solus efficitur patronus & succes-
sor in bonis liberti, aliis liberis prorsus exclu-
sis, quod si is cui assignatio facta fuit sine sobo-
le decedat, ad ceteros ius patronatus transfer-
tur. Item emancipatione eius cui fuit assigna-
tus libertus, assignatio prius facta evanescit.

IN summa * (quod ad bona libertorum atti-
net) admonendi sumus, censuisse senatum, ut
quamuis ad omnes patroni liberos, qui eiusdem
gradus sunt, equaliter bona libertorum perti-
niant, tamen licere parenti vni ex liberis adsi-
gnare libertum, ut post mortem eius soluceis pa-
tronus habeatur, cui assignatus est: et ceteri
liberi, qui ipsi quoque ad eadem bona, nulla
assignatione interueniente pariter admitteren-
tur, nihil iniuria in his bonis habeant: sed ita de-
mum pristinum ius recipiant, si is, cui assigna-
tus est, decesserit nullis liberis relictis. Nec tan-
tum libertum, sed etiam libertam: et non tan-
tum filio, nepotique, sed etiam filie neptique adsi-
gnare permittitur. ¶ Datur autem hæc adsi-
gnandi facultas ei, qui duos pluresve liberos in
potestate habebit, ut eis, quos in potestate ha-
bet, assignare libertum libertamve liceat. Vnde
quereretur, si eum, cui assignauit postea eman-
cipauerit, num evanescat assignatio? Sed
placuit evanescere: quod et Iuliano, et aliis
plurisque visum est. ¶ Nec interest, an testa-
mento quis assignet, an sine testamento: sed
etiam quibuscunque verbis patronus hoc per-
mittitur facere, ex ipso senatusconsulto,
quod Claudianis temporibus fa-
ctum est, Sabellio, et Rufo et
Astero et Scapula
consulibus.

* Vide l. i.
& toto ti.
D. de adsi-
libert.

* I. vtrum.
D. eod.
† Et recte

† Velleo
Florētia.
† OSTERIO
aliās Osto-
rio

De bonorum possessionibus.

TITVLVS X.

ARGVM.

Bonorum possessiones introduxit Prætor, iuris ciuilibus emendandi gratia: quæ tam ex testamento, quam ab intestato competunt, ex testamento quidem duæ, ab intestato vero octo: quarum quatuor utpote superuacuas rescacuit Iulianus. & ad sex ordinarias omnes redegit, septimamque extraordinariam adiecit: cui locus est, quoties noua lege bonorum possessio ex testamento, vel ab intestato alicui defertur.

Ius bonorum possessionis introductum est à Prætoris emendandi veteris iuris gratia. Nec solùm in intestatorum hereditatibus vetus ius eo modo Prætor emendauit, sicut supra dictum est: sed in eorum quoque, qui testamento facto decesserint. Nam si alienus posthumus heres fuerit institutus: quamuis hereditatem iure ciuili adire non poterat, cum institutio non valebat, bonorario tamen iure bonorum possessor efficiebatur, videlicet cum à Prætoris adiunabatur. sed & is à nostra constitutione hodie recte heres instituitur, quasi & iure ciuili non incognitus. Aliquando tamen neque emendandi, neque impugnandi veteris iuris, sed magis confirmandi gratia Prætor pollicetur bonorum possessionem. Nam illi quoque, qui recte testamento facto heredes instituti sunt, dat secundum tabulas bonorum posses-

possessionem. Item ab intestato suos heredes, & agnatos ad bonorum possessionem vocat. Sed & remota quoque bonorum possessione, ad eos pertinet hereditas iure ciuili. Quos autem solus vocat Prætor ad hereditatem, heredes quidem ipso iure non fiunt: nam Prætor heredem facere non potest. per legem enim tantum, vel similem & iuris constitutionem heredes fiunt, veluti per senatusconsultum, & constitutiones principales: sed cum eis Prætor dat bonorum possessionem: loco heredum constituuntur, & vocantur bonorum possesores. Adhuc autem, & alios complures gradus Prætor fecit in bonorum possessionibus dandis, dum id agebat, ne quis sine successore moreretur. Nam angustissimis finibus constitutum per legem duodecim tabularum ius percipiendarum hereditatum Prætor ex bono, & æquo dilatauit. Sunt autem bonorum possessiones ex testamento quidem hæ: Prima, quæ præteritis liberis datur, vocaturque Contra tabulas. Secunda, quam omnibus iure scriptis heredibus Prætor pollicetur, idèoque vocatur Secundum tabulas. Et cum de testamento prius loquutus est, ad intestatos transitum fecit. Et primo loco suis heredibus, & iniqui, qui ex edicto Prætoris inter suos heredes & consummuntur, dat bonorum possessionem, quæ vocatur Vnde liberi. Secundo, legitimis heredibus. Tercio decem personis, quas extraneo manumif-

† legi
 † senatus-
 consultum

† testame-
 ti.

† suis here-
 dibus

tori præferēbat. sunt autem decem persone hæc: Pater, mater, filius, avia, tam paterni, quam materni: item plus, filia, nepos, neptis tam ex filio, quam ex filia: frater, sororve, consanguini, vel uterini. Quarto cognatis proximi. Quinto, Tanquam ex familia. Sexto patrono, patronæq; liberisque eorum & parentibus. Septimo, viro & uxori. Octavo, cognatis manumissori. ¶ Sed eas quidem Prætoria introduxit iurisdictio: à nobis tamen nihil incutiosum prætermisum est: sed nostris constitutionibus omnia corrigentes, contra tabulas quidem, & secundam tabulas bonorum possessiones admisimus, utpote necessarias constitutas: necnon ab intestato Vnde liberi, & Vnde legitimi, bonorum possessiones. Quæ autem in Prætoris edicto quinto loco posita fuerat, id est, Vnde decem personæ, eam proposito, & compendioſo sermone superuacuum ostendimus. Cum enim præfata bonorum possessio decem personas præponebat extraneo manumissori: nostra constitutio, quæ de emancipatione liberorum fecimus, omnibus parentibus, eisq; inque maxumissoriis contracta fiducia manumissionem facere dedit: ut ipsa manumissio eorum hoc in se habeat privilegium, & superuacua fiat prædicta bonorum possessio. Sublata igitur prædicta quinta bonorum possessione, in gradum eius sextam antea bonorum

* l. fi. C. de emancip. liber.

rum possessionem induximus: & quintam fecimus, quam prætor proximis cognatis pollicetur. Cumque antea fuerat septimo loco bonorum possessio Tanquam ex familia, & octavo Vnde patroni, patronæq; & parentes eorum: utranque per constitutionem nostram, quam de iure patronatus fecimus, penitus euacuauimus. Cum enim ad similitudinem successionis ingenuorum, libertinorum successiones posuerimus, quas vsque ad quintum gradum tantummodo coarctauimus, ut sit aliqua inter ingenuos, & libertinos differentia: sufficit eis tam contra tabulas bonorum possessio: quàm Vnde legitimi, & Vnde cognati, ex quibus possunt sua iura vindicare, omni scrupulositate, & inextricabili errore istarum duarum bonorum possessionum resoluta. Aliam verò bonorum possessionem, quæ Vnde vir, & vxor, appellatur, & nono loco inter veteres bonorum possessiones posita fuerat, & in suo rigore seruauimus, & altiore loco, id est, sexto eam posuimus: decima quoque & bonorum possessione quæ erat Vnde cognati manumissoris, bonorum, propter causas enumeratas merito sublata, ut sex tantummodo bonorum possessiones ordinariæ permanent, suo rigore pollētis. ¶ Septima sequuta, quam optima ratione Prætores introduxerūt. Nouissimè enim promittitur edicto

† liberi patroni, T.

† libertos

† resolute

† veteri bonorum.

is etiam bonorum possessio, quibus ut datur, legatur, vel senatusconsulto, vel constitutione comprehensum est, quam neque bonorum possessionibus, quæ ab intestato veniunt, neque in, quæ ex testamento sunt, Prætor stabili iure connumeravit: sed quasi ultimum & extraordinarium auxilium (prout res exegit) ad commodavit, scilicet in, qui ex legibus, senatusconsultis, constitutionibusve principum, ex novo iure, vel ex testamento, vel ab intestato veniunt.

ARGV M.

Ne diutius creditores suis actionibus experiri remorentur, ac cunctando eludantur, liberis & parentibus anni spatium, adgnatis verò & cognatis dierum centum, ad petendam bonorum possessionem præfinitur: portio autem non petentis parti in gradu adcrevit: vel si nullus extiterit, per edictum successorium qui in sequenti sunt gradu admittuntur.

Cum igitur plures species successionum Prætor introduxisset, easque per ordinem disposuisset, & in unaquaque specie successionis sepe plures exte disparti gradu personæ: ne actiones creditorum differrentur, sed haberent quos connumerare, & ne facile in possessionem bonorum defuncti mitterentur, & eo modo sibi cōsulerent, ideo petendæ bonorum possessioni certum tempus præfinit. Liberis itaq; & parvulis tam naturalibus, quam adoptivis in petenda bonorum possessione anni spatium, cæteris autē ad-

gnatis,

gnatis, vel cognatis, centum dierum dedit. Et si intra hoc tempus aliquis bonorum possessionem non petierit, eiusdem gradus personis adcrevit: vel si nullus fuit, deinceps cæteri bonorum possessione perinde ex successorio edicto pollicetur, ac si is, qui præcedebat, ex eo numero non esset. Si quis itaque delatam sibi bonorum possessionem repudiauert, non quousque tempus bonorum possessioni præfinitum excefferit, expectatur, sed statim cæteri ex eodem edicto admittuntur.

ARGV M.

Dies ad bonorum possessionem agnoscendam præfixi, utiles sunt, non continui: & bonorum possessionem citra solennitatem eoram iudice agnoscere sufficit.

In petenda autem bonorum possessione dies utiles singuli considerantur. Sed bene anteriores Principes* & huic causæ providerunt, ne quis pro petenda bonorum possessione cures: sed quocunque modo admittenti eam iudicium (intra statuta tamen tempora) ostenderit, plenum habeat earum beneficium.

* l. fina. C. qui admi.

† eorum

De acquisitione per adrogationem.

TITVLVS XI.

ARGV M.

Quamuis omnia adrogati bona (his addeptis quæ capitis deminatione pereunt) adrogatori

P 5

patri olim pleno iure adquisieretur, hodie tamē solus aduentitorius usus fructus (instar naturalium liberorum) illi quæritur.

Est & alterius generis per vniuersitatem successio, quæ neque lege duodecim tabularum, neque Prætoris edicto, sed eo iure, quod consensu receptum est, introducta est. Ecce enim cum paterfamilias sese in adrogationem dat, omnes res eius corporales, & incorporales, quæque ei debite sunt, adrogatori antea quidem pleno iure acquirebantur, exceptis iis, quæ per capitulum deminutionem pereunt, quales sunt operarum obligationes, & ius agnationis. Usus etenim & usufructus, licet his antea cõnumerabatur, attamen capituli deminutione minima eos telli

* l. corru-
ptione. C.
de usufr.

† patrib.
bus †, quàm adoptiui per filios familiarum
adquirunt in iis rebus, quæ extrinsecus filiis
obueniunt, dominio eis integro seruato.

A R G V M.

Adrogati filij in adrogatione vita fundi
successio ad adrogatorem pertinet, nisi super-
sint qui ei præferantur. Item pro debitis ante
adrogationem contractis non tenetur adrogator.

¶ Mortuo autē filio adrogato in adoptione
familia

familia, etiam dominium rerum eius ad adro-
gatorē pertinet, nisi supersint alie persone, quæ
ex constitutione nostra patrem in ius, quæ ad
quiri non possunt antecedat. Sed ex diverso pro
eo quod is debuit qui se in adoptionem dedit, ip-
so quidem iure adrogator non tenetur, sed no-
mine filij conuenitur: & si noluerit eum defen-
dere, permittitur creditoribus per competentes
nostros magistratus bona quæ eius cum usufruc-
tu futura fuissent, si se alieno iuri non subie-
cisset, possidere, & legitimo modo ea disponere.

De eo cui libertatis causa bo-
na addicuntur.

TITVLVS XII.

A R G V M.

Accepit* nouus casus successionis ex cõsti-
tutione diui Marci. Nam si q̄, qui liber-
tatem acceperunt à domino in testamento, ex
quo non aditur hereditas, velint bona sibi ad-
dici libertatum conseruandarum causa, audiuntur.
Et ita Diui Marci rescripto ad Pompi-
lium † Rufum continetur. verba rescripti ita se
habent: Si Verginio Valenti, qui testamento
suo libertatem quibusdam adscripsit, nemine
successore ab intestato existente, in ea causa
bona eius esse ceperunt, ut venire debeant, is
cuius de ea re notio est, aditus, ratione desiderij

* l. fin. C.
cõmu. de
succes.

* Aug. li. 3.
cap. 3.

† Popi-
lium T.

tui habebit, ut libertatem tam earum, qua di-
recto, quam earum, que per speciem fideicomissi
relicte sunt, tuendarum gratia addicantur tibi:
si idonee creditoribus caueris de solido, quod
cuique debetur soluendo. Et si quidem quibus di-
recta libertas data est, perinde liberi erunt, ac si
hereditas adita esset. Si autem, quos heres ma-
numittere rogatus est, te libertatem consequen-
tur, ita, ut si non alia conditione velis tibi bona
addici, quam ut si etiam qui directo libertatem
acceperunt, tui liberi fiant. Nam huic etiam vo-
luntati tue, si quid, quorum de statu agitur, consen-
tiant, auctoritatem nostram adcommodamus.
Et ne huius rescriptionis nostre emolumentum
alia ratione irritum fiat: si fiscus bona agnosce-
re volueris, et si, qui rebus nostris attendunt,
sciant commodo pecuniario preferendam esse li-
bertatis causam, et ita bona cogenda, ut libertas
iis salva sit, qui eam adipisci potuerunt, ac si ha-
reditas ex testamento adita esset. Hoc rescripto
subuentum est et libertatibus et defunctis, ne
bona eorum a creditoribus possideantur et ve-
neant. Certe si fuerint hac de causa bona addi-
cta, cessat bonorum redditio. existit enim defuncti
defensor, et quidem idoneus, qui de solido credi-
toribus cauet. In primis hoc rescriptum toties lo-
cum habet, quoties testamento libertates data
sunt. Quid ergo si quis intestatus decedens, codicil-
lis libertates dederit, neque adita sit ab intestato
hered

hereditas: an fauor constitutionis debeat locum
habere? Certe si intestatus et decesserit, et codi-
cillis dederit libertatem, competere eam, nemini
dubium est: tunc enim constitutioni locum esse
verba ostendunt, cum nemo successor ab intesta-
to existat. Ergo quamdiu incertum erit, utrum exi-
stiat, an non: cessabit constitutio. Si vero certum
esse caperit, neminem existere, tunc erit con-
stitutio locus. Si is, qui in integrum restitui
potest, abstinerit hereditate: an quamvis potest
in integrum restitui, possit admitti constitutio, et
honorum addictio fieri? Quid ergo si post addi-
ctionem libertatum seruandarum causa sa-
uetur, in integrum sit restitutus? Vtique non erit
dicendum reuocari libertates, quia semel coope-
tierunt. Hec constitutio libertatum tuendarum
causa introducta est. Ergo si libertates nullae
sunt datae: cessat haec constitutio. Quid ergo si
uius dederit libertates, vel mortis causa: et ne
de hoc queratur, utrum in fraudem creditorum
an non factum sit, idcirco velint sibi addici bo-
na, an audiendi sunt? Et magis est, ut audiri de-
beant, etsi deficiant verba constitutionis. Sed
cum multas diuisiones eiusmodi constitutioni
desse perspeximus: lata est a nobis plenissima
constitutio, in quam multae species collatae sunt,
quibus ius huiusmodi successionis plenissimum
est effectum, quia ex ipsius et lectione consti-
tutionis potest quis cognoscere.

254 INSTIT. LIB. III.

 De successione sublati, quæ

 fiebant per bonorum ven-

 ditiones, & ex senatus-

 consulto Clau-

 dian. *

TITVLVS XIII.

ERant ante prædictam successionem olim

 & alie per vniuersitatē successiones: qua-

 lis fuerat bonorum emptio, quæ de bonis debito-

 ris venditis per multas ambages fuerat intro-

 ducta †, & tunc locum habebat, quādo iudicia

 ordinaria in vsu fuerant, sed cum extraordinariis

 iudiciis posterius vsa est, ideo cum ipsis ordi-

 nariis iudiciis etiā bonorum venditiones ex-

 pirauerunt, & tantummodo creditoribus datur

 officio iudicis bona possidere, & prout vtile ei-

 ussum est, ea disponere, quod ex latioribus Di-

 gestorum † libris perfectius apparebit. ¶ Erat

 & ex Senatusconsulto Claudiano miserabilis

 per vniuersitatem adquisitio: cum libera mu-

 lier seruilis amore bacchata, ipsam libertatem

 per senatusconsultum amittebat, & cum liber-

 tate substantiam: quod indignum nostris tem-

 poribus esse existimantes, & à nostra ciui-

 tate deleri, & non inseri nostris Digestis con-

 cessimus.

* Quibus

 ex caus. in

 pos. cat. &

 tit. seq. li-

 bro 42.

† ymo-

 vi-

De

De obligationibus.

TITVLVS XIII.

* Tertiam iuris civilis partem ex-

 positurus, de obligationibus vnde ac-

 tionibus seu ex matre oriuntur, titulum

 generalem, atque deinceps earum spe-

 cies præponit: quo prælibatis obliga-

 tionibus, naturas actionum maturius

 adsequamur.

Nunc transeamus ad obligationes. Obli-

 gatio est iuris vinculum, quo necessitate

 adstringimur alicuius rei soluenda secundum

 nostrā ciuitatis iura. ¶ Omnium autem obli-

 gationum summa diuisio in duo genera didu-

 citur, namque aut civiles sunt, aut pretoria. civiles

 sunt, quæ aut legibus constitutæ, aut certo † iure

 ciuili comprobata sunt. Pretoria sunt, quas

 Prætor ex sua iurisdictione constituit, quæ etiā

 honorarie vocantur. ¶ Sequens diuisio in qua-

 tuor species diuiditur †. Aut enim ex contra-

 ctu sunt, aut quasi ex contractu, aut ex malefi-

 cio, aut quasi ex maleficio. ¶ Primum est, ut de

 his, quæ ex contractu sunt, dispiciamus. Harum

 aquæ quatuor sunt species. Aut enim re con-

 trahuntur, aut verbis, aut literis, aut consensu,

 de quibus singulis dispiciamus.

† certo

† diduci-
tur.

Quib

Quibus modis re contrahitur obligatio.

TITVLVS XV.

A R G V M.

Mutuum ex eo dictum, quod de meo tuum fiat, in iis rebus tantum consistit quas numero, pondere vel mensura constantes, in hoc damus, ut eorum fiant à quibus recipiuntur: & ad nos non illa ipsæ, sed eiusdem qualitatis alia reuertantur.

* l. j. §. re contrahitur. D. de obl. & act.

RE* contrahitur obligatio, veluti mutui datione. Mutui autem datio in iis rebus consistit, quæ pondere, numero, mensurâ re constant, veluti vino, oleo, frumento, pecunia numerata, ære, argento, auro: quas res aut numerando, aut metiendo, aut appendendo in hoc damus, ut accipientium fiant. † Et quoniam nobis non eadem res, sed alia eiusdem nature & qualitatis redduntur: inde † etiam mutuum appellatum est, quia ita à me tibi datur, ut ex mutuo tuum fiat: & ex eo contractus nascitur actio, quæ vocatur certi conditio.

A R G V M.

Indebito errore soluto perinde re obligatur recipiens, atque si ei mutuum factum fuisset: idcirco in eum conditio actio datur: impubes autem sine tutore indebitum recipientes, nihilo magis re obligantur quam ex mutuo.

¶ Is quoque, qui non debitum accepit ab eo, qui per errorem soluit, re obligatur: datūque agentis

agenti contra eum propter errorem conditionis actio. Nā perinde ei condici potest, si ab eo pareat eum dare oportere, ac si mutuum accepisset. ¶ Unde pupillus, si ei sine tutoris auctoritate indebitum per errorem datum est, non tenebitur indebiti conditione: non magis, quam teneatur mutui datione. Sed hæc species obligationis non videtur ex contractu consistere: cum is, qui solvendi animo dat, magis voluerit negotium distrahere, quam contrahere.

A R G V M.

Non minus re obligatur qui commodatum accepit, quam qui mutuum: in hoc tamen differunt quod mutuum accipiens, rei dominium asssequitur: & ob id aduerso casu non liberatur: is autem cui commodatur, dominus non fit, qui quamvis rei custodiendæ exactissimam curam præstare debeat, de casu tamen fortuito (nisi culpa præcesserit) minimè tenetur.

¶ Item is, cui res aliqua utenda datur, id est, commodatur, re obligatur, & tenetur commodati actione. Sed is, ab eo, qui mutuum accepit, longè distat. namque non ita res datur, ut eius fiat: & ob id de ea re ipsa restituenda tenetur. Et is quidem, qui mutuum accepit, si quolibet fortuito casu amiserit, quod accepit, veluti incendio, ruina, naufragio, aut latronum hostiumve incurso, nihilominus obligatus remanet. † At is, qui utendum accepit, sane quidem † permaximam diligentiam custodiendæ rei præstare necesse est.

ambetur: nec sufficit ei tantam diligentiam adhibuisse, quantum suis rebus adhibere solitus esset. poterit modo alius diligentior poterat eam rem custodire. sed propter maiorem vim, maioresve casus non tenetur: si modo non ipsius culpa is casus intertulerit. alioqui si id, quod tibi commodatum est domi, peregre tecum ferre malueris, & vel incurso hostium prædonumve, vel naufragio amiseris, dubium non est, quin de restituenda ea re tenearis. Commodata autem res tunc proprie intelligitur, si nulla mercede accepta vel constituta, res tibi utenda data est, alioqui mercede interveniente, locatus tibi usus rei videtur. Gratuitum enim debet esse commodatum.

*d. l. i. §. *¶* Præterea & is, apud quem res aliqua depositur, re obligatur, teneturque actione depositi: quia & ipse de ea re, quam accepit, restituenda tenetur. Sed is ex eo solo tenetur, si quid dolo commiserit. culpa autem nomine, id est, desidie ac negligentie, non tenetur. Itaque securus est, qui parum diligenter custoditam rem furto amiserit: quia qui negligenti amico rem custodiendam tradidit, non ei, sed sua facilitate id imputare debet.

A R G V M.

Pignoris quoque obligatio re contrahitur: quæ quia utriusque contrahentis gratia celebratur, & creditorem de dolo, & levi culpa tantumnoxium reddit.

Cred

Creditor quoque, qui pignus accepit, re obligatur: quia & ipse de ea re, quam accepit, restituenda tenetur actione pignoratitia. Sed quia pignus utriusque gratia datur, & debitoris, quo magis pecunia ei credatur: & creditoris, quo magis ei in tuto sit creditum: placuit sufficere, si ad eam rem custodiendam exactam diligentiam adhibeat: quam si præstiterit, & aliquo fortuito casu rem amiserit, securum esse, nec impediri creditum petere.

De verborum obligationibus.

TITVLVS XVI.

A R G V M.

Quæ ex stipulatione, id est, ultro citroque facta interrogatione & responsione obligatio oritur, verborum obligatio dicitur: ex qua si certum in ea deductum sit, certi conditio: si incertum, ex stipulatu actio proficiscitur: & quamvis solenni quadam verborum formula olim concipi deberet, hodie tamen quibuscunque verbis (modò uterque contrahentium quid aliter velit intelligat) fieri potest.

Verbum obligatio contrahitur ex interrogatione & responsione: cum quid dari fieri nobis stipulamur, ex qua due proficiuntur actiones: scilicet conditio certi, si certa sit stipulatio: quam ex stipulatu, si incerta sit. quæ hoc non

*l. j. §. verbis. D. de oblig. & c.

† ressi. §. is

mine inde vitur, quod stipulū apud veteres fir-
mum appellabatur, forte a stipite descēdes. ¶ In
hoc re olim talia verba tradita fuerunt. Spon-
des? Spōdeo. Promittis? Promitto. Fi-
depromittis? Fidepromitto. Fideiubes?
Fideiubeo. Dabis? dabo. Facies? faciā.

†qua Viram autē Latina, an Græca, vel qualibet
alia lingua stipulatio concipiatur, nihil interest:
scilicet si uterque stipulantium intellectum eius
lingue habeat: nec necesse est eadem lingua
utruq; uti, sed sufficit congruenter ad interroga-
ta† respondere. Quin etiam duo Græci Latina
lingua obligationem contrahere possunt. Sed hæc
solennia verba olim quidē in usu fuerunt: postea
autem Leonina constitutio lata est, quæ solēni-
tate verborum sublata sensum & consonantem
intellectum ab utraque parte solum desiderat,
†expres- quibuscumque tandem verbis expressum † est.

ARGVM.

Stipulationis puræ statim cedit dies, & petēdi
ius cōpetit: stipulationis verō in diē quamvis
statim dies cesserit, non tamen antea promif-
sum peti potest, quā etiam tota dies in quam
stipulatio facta fuit præterierit.

¶ Omnis stipulatio, aut puræ, aut in diem, aut
sub conditione fit. Puræ, veluti, Quinque au-
reos dare spondes? Iq; cōstitutum peti potest.
In diem: cum adiecto die, quo pecunia solvatur,
stipulatio fit: veluti, Decem aureos primis
Calen-

Calendis Martiis dare spondes? Id autem
quod in diem stipulamur, statim quidē debetur:
sed peti prius, quā dies venerit, non potest. at
†ne eo quidem ipso die, in quem stipulatio fa-
cta est, peti potest: quia totus is dies arbitrio sol-
uentis tribui debet. Neque enim certum est eo
die, in quem promissum est, datum non esse,
†prius quā is præterierit. †
¶ Adnota, Tempus ipso iure non posse
tollere obligationem, tex. vulg. l. obli-
gationū ferē. §. ferē D. de actio. & obli-
gat. sed exceptionis ope. glo. hic in ver.
perpetuatur.

¶ Si si ita stipuleris, Decem aureos an-
nuos, quoad viuum dare spondes? &
puræ facta obligatio intelligitur, & perpetua-
tur: quia ad tempus non potest deberi, sed heres
petendo, pacti exceptione submouebitur. ¶ Sed
conditione stipulatio fit, cum in aliquem casum
differtur obligatio: ut si aliquid factum fuerit,
vel non fuerit, committatur stipulatio: veluti, Si
Titius Consul fuerit factus, quinque
aureos dare spondes?

ARGVM.

Stipulatio sub negatiua conditione conce-
pta cum viuo stipulatore impleri nequeat, eo
mortuo effectum sortitur.

¶ Si quis ita stipulatur, Si in Capitolium nō
ascendero, dare spondes? perinde erit, ac si

† morietur. stipulatus esset, cum moreretur *†* sibi dari.

A R G V M.

Conditionalis stipulationis spes transmittitur ad heredes.

** vide hic Theoph.* *†* Ex conditionalis stipulatione tantum spes est debitum iri: eamque ipsam spem in heredem transmittimus, si prius, quam conditio extiterit, mors nobis contigerit.

A R G V M.

Si certo loco solutio fienda destinetur, etiam pura stipulatio tacitam habet diem, qua scilicet ad locum verisimiliter perueniri possit.

† iniectione *†* Loca etiam inseri stipulationis solent: veluti, Carthagini dare spondes? Quae stipulatio licet pure fieri videatur: tamen re ipsa habet tempus adiectum, *†* quo promissor videtur ad pecuniam Carthagini dandam. Et ideo si quis Roma ita stipuletur, Hodie Carthagini dare spondes? inutilis erit stipulatio: cum impossibile sit: repromissio.

A R G V M.

Eam proprie conditionem dicimus, quae futurum respicit: idcirco conditio quae ad praesens aut praeteritum refertur, stipulationem conditionalem non reddit: sed aut puram aut nullam.

† Conditiones, quae ad praesens vel praeteritum tempus referuntur: aut statim infirmant obligationem, aut omnino non differunt: veluti, Si Titius Consul fuit. vel, Si Maevius vivit, dare spondes? Nam si ea ita non sunt, nihil valet

stipu

stipulatio. sin autem ita se habent: statim valet. *†* Quae enim per rerum naturam sunt certa, non morantur obligationem, licet apud nos incerta sint.

A R G V M.

Factum in stipulationibus deduci posse explorati iuris est: quibus (cum interesse praestando à facti obligatione eximatur promissor) utile est poenam adiici: propter eius quod interest difficilem probationem.

† incerta *†* Non solum res in stipulatum deduci possunt, sed etiam facta: ut si stipulemur aliquid fieri, vel non fieri, & in huiusmodi stipulationibus optimum erit poenam subicere, ne quantitas stipulationis in incerto sit, ac necesse sit auctori probare, quod eius intersit. Itaque si quis, ut fiat aliquid stipuletur, ita adiaci poena debet, Si ita factum non erit, tunc poenam nomine decem aureos dare spondes? Sed si quaedam fieri, quaedam non fieri, una eademque conceptione stipuletur quis: clausula huiusmodi erit adiacienda. Si aduersus ea factum erit, siue quid ita factum non fuerit, tunc poenam nomine decem aureos dare spondes? *† erit*

De duobus reis stipulandi

& promittendi.

TITVL. XVII.

A R G V M.

Ne credito hic reos à reatu siue delicto dicti,

Sed eos reos stipulandi dicimus, qui duo, pluresve ab aliquo sibi quid dari aut fieri, stipulatur, quibus simul respondetur: promittendi vero reos, qui separatim interrogati, cuiuspiam idem dare aut facere, singuli promittunt: proinde quod duobus reis stipulandi debetur, singulis insolidum debetur, & è regione quod plures promittendi rei sponderit singuli solidum dare tenentur: vnius tamen solutione aut receptione, utriusque perimitur obligatio.

¶ I. r. D.
hoc tit.

Et stipulandi, & promittendi duo, pluresve rei fieri possunt. Stipulandi ita, si post omnium interrogationem promissor respondeat, Spondeo: ut puta cum duobus separatim stipulatis ita promissor respondeat, Vtrique vestrum dare spondeo. Nam si prius Titio sponderit, deinde alio interroganti spondeat: alia atque alia erit obligatio, nec creduntur duo rei stipulandi esse. ¶ Duo pluresve rei promittendi ita fiunt. Mæui decem aureos dare spondes? & Sei, eosdè decem aureos dare spondes? si respondeat singuli separatim, Spondeo. ¶ Huiusmodi obligationibus, & stipulationibus solidum singulis debetur, & promittentes singuli insolidum tenentur. In utraque tamè obligatione vna res vertitur: & vel alter debiti accipiendo, vel alter soluendo, omnium perimit obligationem, & omnes liberat. ¶ Ex duobus reis promittendi, alius pure, alius in diem, vel sub conditione obligari potest: nec impedimento erit dies aut conditio, quominus ab eo, qui pure obligatus est, petatur.

De

De stipulatione seruorum.

TIT. XVIII.

ARGV M.

Si quid hereditarius seruus, iacente adhuc hereditate, stipuletur, futuro heredi acquiritur, ite utique: concepta fuerit serui aut filij stipulatio, domino aut patri protinus quaeritur.

Seruus ex persona domini ius stipulandi habet. Sed & hereditas in plerisque persona defuncti vicem sustinet: ideoque quod seruus hereditarius ante aditam hereditatem stipulatur: acquirit hereditati, ac per hoc etià heredi postea facto acquiritur. ¶ Sive autem domino, sive sibi, sive seruo suo, sive impersonaliter seruus stipuletur, domino acquiritur. ¶ Idem iuris est & in liberis, qui in potestate patris sunt, ex quibus causis acquirere possunt.

¶ I. huc
mihl. D.
hoc titul.

ARGV M.

Seruus factum suam ipsius personam respiciens stipulando, sibi, non domino quaerit. ¶ Sed cum factum in stipulatione continebitur, omni modo persona stipulantis continetur: veluti si seruus stipuletur, ut sibi ire agere liceat. ipsi enim tantum prohiberi non debet, non etiam dominus eius.

ARGV M.

Ex communi serui stipulatione vnicuique de minorum pro portione scilicet dominica acquiritur, nisi vnius domini iussu, aut nomine

Q S

stipulatus quod autem vni dominorum queri non potest, alteri adcrevit.

¶ Seruus communis stipulando, vnicuique dominorum pro portione domini acquirit: nisi iussus sit vnius eorum, aut nominatim alicuius eorum stipulatus est. tunc enim soli ei acquiritur. ¶ Quod seruus communis stipulatur, si alteri ex dominis acquiri non potest, solidum alteri acquiritur. veluti si res, quam dari stipulatus est, vnius domini sit.

De diuisione stipulationum.

TIT. XIX.

*L. 1. D. de verb. obl. **S**tipulationū* alia sunt iudiciales, alia pre-

torie, alie conventionales, alie communes, tā pratorie, quam iudiciales. ¶ Iudiciales sunt dumtaxat, quæ à mero iudicis officio proficiunt, tur, veluti de dolo cautio, vel de persequendo seruo, qui in fuga est, restituendōe pretio. Pratorie sunt, quæ à mero Prætoris officio proficiunt, tur: veluti damni infecti, vel legatorum. Prætorie autem stipulationes sic exaudiri oportet,

ut in his etiam continētur adilitie, nam & hec à iurisdictione* veniūt. ¶ Conuentionales sunt, quæ ex conuentione viriusque partis concipiuntur, hoc est, neque iussu iudicis, neque iussu Prætoris, sed ex conuentione contrahentium, quarum totidem genera sunt, quot (penè dixerim) rerum contrahendarum. Communes sunt, velut

rem

rem saluam fore pupillo: (nam & Prætor iubet rem saluam fore pupillo, cauere: & interdum index, si aliter hæc res expediri non potest) vel de rato stipulatio. ¶

† exigitur.

De inutilibus stipulationibus.

TITVLVS XX.

Omnes res, quæ dominio nostro subiicitur, in stipulatione deduci potest: siue illa mobilis sit siue soli. Ac si quis rem, quæ in rerum natura non est, aut esse non potest, dari stipulatus fuerit: veluti Stichum, qui mortuus sit, quæ uiuere credebat: aut hippocentaurum, qui esse non possit: inutilis erit stipulatio. ¶ Idem iuris* est, si rem sacram, aut religiosam, quam humanis esse credebat: vel rem publicam, quæ vbius populi perpetuo exposita sit, ut forum, vel theatrum: vel liberum hominem, quem seruum esse credebat: vel cuius commercium non habuerit, vel rem suam dari quis stipuletur.

*Adnota, Euentum rei ad quem præsens litatus non tendit, nequaquam considerandum.

¶ Nec in pēdenti erit stipulatio ob id, quod publica res in priuatam deduci, & ex libero seruum fieri potest, & commercium adipisci stipulator potest, & res sua stipulatoris esse desinere potest: sed protinus inutilis est.

Adno

* l. inter. s. sacram. D. de ver. oblig.

*sic legas ex D. Dua. & Baro.

*Adnota, Etia quod à principio va-
 lit, si ad eum perveniat casum à quo
 initiu sumere nequit, vitari. l. inter sti-
 pulantem. §. sacram. D. de verb. oblig.

¶ Item contrā, licet initio vtiliter res in sti-
 pulatum deducta sit, si tamen postea in aliquā
 eorum causam, de quibus supra dictum est, sine
 facto promissoris devenierit, extinguatur stipula-
 tio. At nec statim ab initio talis stipulatio va-
 lebit, Lucium Titium, cum servus erit,
 dare spondes? & similia, quæ enim nature
 sui dominio nostro exempta sunt, in obligatio-
 nem deduci nullo modo possunt.

ARGVM.

Alieni facti promissio inutilis est: facti au-
 tem proprii vtilis.

¶ Si quis aliū daturū facturūve quid pro-
 miserit, † non obligatur: veluti si spondeat Ti-
 tium quinque aureos daturum. Quod si effu-
 rum se, ut Titius daret, sponderit, obligatur.

ARGVM.

Stipulari nemo potest ut alteri (quā in ei cu-
 ius iuri subiectus sit) aliquid detur aut fiat.

¶ Si quis aliū, quā in ei, cuius iuri subiectus
 sit, stipuletur, nihil agit.

ARGVM.

Adiectio solutioni obligatio non quæritur,
 etiamen recte soluitur: talisque solutio obli-
 gationem perimitur tamen adiectus man-
 dati actione proposita, stipulanti quod acceptū
 restituere.

Plan-

¶ Planè* solutio etiam in extraneam† per
 sonam conferri potest, veluti si quis ita stipule-
 tur, Mihi aut Scio dare spondes? ut obli-
 gatio quidem stipulatori acquiratur, solui ta-
 men Scio, etiam invito eo, recte possit, ut libera-
 tio ipso iure contingat, sed ille aduersus Scium
 habeat mandati actionem.

*Adnota, Ea est ratio: nam extranei
 adiectio inutilis, vtilem pro parte stipu-
 latoris vitare non debet stipulationē:
 vtile enim per inutile nequaquam vi-
 tiatur. l. j. §. pen. D. de verb. oblig.

¶ Quod si quis sibi, et ali, cuius iuri subie-
 ctus non sit, dari decem aureos stipulatus est,
 valet quidem stipulatio, sed virum totum de-
 beatur stipulatori, quod in stipulationem dedu-
 ctum est, an vero pars dimidia dubitatum est:
 sed placuit, non plus quā dimidiam partem
 ei acquiri. Ei vero, qui iuri tuo subiectus est, si
 stipulatus sis, tibi acquiri: quia vox tua, tan-
 quam filij sit, sicuti et filij vox, tanquam tua
 intelligitur in iis rebus, quæ tibi acquiri pos-
 sunt.

ARGVM.

Responsio interrogationi non conveniens,
 stipulationem nullā efficit: & qui interrogatus
 simpliciter responderet, cum omnibus interro-
 gationi connexis qualitatibus respondisse cen-
 setur: quandoquidē ad omnia in interrogatio-
 ne deducta, refertur simplex responsio.

Præterea

q. facti sui
 p. mihi vult
 al. gentiaq.

* l. si §. cū
 mihi. D.
 de verb.
 oblig.
 † extrane-
 nei

l. j. §. si quis sum-
pliciter,
D. de ver.
oblig.

Alia §. si stipu-
liti. D. de
verb. obl.

¶ *Præterea* inutilis est stipulatio, si quis ad ea, quæ interrogatus fuerit non respondeat: vel si si quis decem aureos à te dari sibi stipuletur, tu quinque promittas, vel contra: aut si ille putet stipuletur, tu sub conditione promittas, vel si modo scilicet id exprimas, id est, si cælit. D. de verb. obl.

Præsenti die spondeo. Nam si hoc solum respondeas, Promitto: breuiter videris in eandem diem vel conditionem spondidisse. Neque enim necesse est in respondendo eadem omnia repeti, quæ stipulator expresserit. Item inutilis est stipulatio, si vel ab eo stipuleris, qui tuo iuri subiectus est, vel si à te stipuletur. Sed seruus quidem non solum domino suo obligari non potest, sed ne quidem ulli alij filij vero familiarum alius obligari possunt. ¶ *Mutù* neque stipulari, neque promittere posse palam est, quod & in surdo receptum est: quia & is, qui stipulatur, verba promittentis: & is, qui promittit, verba stipulantis audire debet. unde apparet, non de eo nos loqui, qui tardius exaudit: sed de eo qui omnino non audit. ¶ *Furius* nullum negotium gerere potest: quia non intelligit, quod agit.

A R G V M.

Qui infantia excessit, alium sibi obnoxium (etiam sine tutoris auctoritate) reddere potest: ipse autem alteri obligari non potest.

¶ *Pupillus* omne negotium recte gerit, ita tamē,

men, vt vbi tutoris auctoritas necessaria sit, vt tamē adhibeatur tutor: veluti si ipse obligetur. nam sicut alium sibi obligare etiam sine tutoris auctoritate potest. ¶ Sed quod diximus de pupillis, vti-que de iis verum est, qui iam habent aliquem intellectum, nam infans, & qui infantia proximus est, non multum à furioso distat: quia huiusmodi ætatis pupilli nullum habent intellectum. Sed in proximis infantia, propter utilitatem eorum, benignior iuris interpretatio facta est: vti idem iuris habent, quod pubertati proximi. Sed qui in potestate parentis est impubes, ne auctore quidem patre obligatur.

¶ *Adnota*, Conditionem impossibilem negatiue conceptam (cùm potius necessaria, quam impossibilis dicatur) stipulationem non vitare, nec suspendere, sed puram reddere. l. impossibilis. D. de verb. oblig.

¶ Si impossibilis conditio obligationibus adiciatur, nihil valet stipulatio. impossibilis autem conditio habetur, cui natura impedimento est, quominus existat: veluti si quis ita dixerit, Si digito cælum attigero, dare spondes? At si ita stipulatur: Si digito cælum non attigero, dare spondes pure facta obligatio intelligitur, ideoque statim peti potest.

† *petere*
T.

A R G V M.

Stipulatio partium præsentiam expostulat, publi

publicæ tamē scripturæ partes præsentēs fuisse erranti, vsque adeo fides adhibetur, vt nisi absentiam allegans eam legitimè probarit, perpetuū illi stetur.

† *præsta*
ret,
* I. opti-
mā. C. de
contr. sti-
pul.
† *omnino*
do
† *in ipso*
Item verborum obligatio inter absentes concepta inutilis est. Sed cum hoc materiam litium contentiosis hominibus præstabat, fortè post tempus tales allegationes opponentibus, & non præsentēs fuisse, vel se, vel aduersarios suos contendentibus, ideo nostra constitutio * propter celeritatem dirimendarum litium introducta est, quam ad Casarienses aduocatos scripsimus, per quam disposuimus tales scripturas, quæ præsto esse partes indicant, omnino † esse credendas: nisi is, qui talibus ruitur improbi allegationibus, manifestissimis probationibus vel per scripturam, vel per testes idoneos adprobauerit, toto tēo die, quo conficiebatur instrumentum, sese vel aduersarium suum in alio locis fuisse.

A R G V M.

Actiōnes hodie ab hæredibus, & contrahēdes initium capere possunt.

† *videtur*
Post mortem suam dari sibi nemo stipulari poterat, non magis, quàm post eius mortem, a quo stipulabatur. Ac nec is, qui in alicuius potestate est, post mortem eius stipulari poterat. Sed & si quis ita stipuletur, Pridie quàm moriar: vel, Pridie quàm morieris, da-

re

respondes? inutilis erat stipulatio. Sed cum † dari (vt iam dictum est) ex consensu contrahentium stipulationes valeant, placuit nobis etiam in hunc iuris articulum necessariam inducere emendationem: vt siue post mortem, siue pridie quàm moriatur † stipulator, siue promissor, stipulatio concepta sit, stipulatio valeat. † *morere-*
tur

A R G V M.

Præpostera stipulationis conceptio inutilem minime reddit stipulationem.

† *Itē* * si quis ita stipulatus erat, Si naui-
cras ex Asia venerit, hodie dare spon-
des? inutilis erat stipulatio, quia præpostere cō-
cepta est. Sed quis L eo inclita recordationis in-
dotibus eandē stipulationē, quæ præpostera nū-
cupatur, non esse reiiciendā existimauerit, no-
bis placuit, * & huic perfectum robur accom-
dare, vt nō solum in dotibus, sed etiam in omni-
bus valeat huiusmodi cōceptio stipulationis. Ita
autē stipulatio concepta, veluti si Titius dicat,
Cum moriar, dare spondes? vel, Cum mo-
rieris: & apud veteres utilis erat, & nunc va-
let. Item post mortē alterius rectē stipulatur.

* Aug. lib.
2. cap. 9.
Emend.

* I. præpo-
steri. C. de
testam.

* Adnota, Ea est ratio. nam omnia solenniter acta præsumuntur. I. sciendū. D. de verb. oblig.

† Si scriptū in instrumento fuerit, promissis-
se aliquem, perinde habetur, atque si interro-

R

gatione precedente responsum sit.

* Adnota, Tot inesse stipulationes, quot res in stipulationem deducta. l. scire debemus. D. de verb. oblig.

¶ Quoties plures res una stipulatione comprehenduntur, si quidem promissor simpliciter respondeat, Dare spondeo: propter omnes in netur. ¶ Si vero unam ex his, vel quasdam daturum se sponderit: obligatio in eis, pro quibus spondiderit, contrahitur. Ex pluribus enim stipulationibus una, vel quedam videntur esse perfecte: singulas enim res stipulari, & ad singulas respondere debemus.

ARGV M.

Vt alteri detur vel fiat, stipulari non possumus, quandoquidem alii ei acquiri, nostra minime interest: penam tamen, si promissa non praestentur, stipulari nobis non prohibetur.

* l. stipulatio ista s. alteri, D. de verb. oblig.

† ut alij

¶ Alteri stipulari* (ut supra dictum est) nemo potest. Invenit enim sunt huiusmodi stipulationes vel obligationes ad hoc, ut unusquisque alij acquirat sibi, quod sua interest. Caterum si alij detur: nihil interest stipulatoris. Plane si

- „ quis velit hoc facere, penam stipulari conueniet: ut nisi ita factum sit, ut est comprehensum,
- „ committatur poena stipulatio etiam ei, cuius nihil interest. Poenam enim cum stipulatur quis, non

† quaeque illud inspicitur, quod interest eius, sed quae sit conditio quantitas in conditione stipulationis. Ergo si

quis

quis ita stipuletur, Titio dari: nihil agit: sed si adiecerit poenam, Nisi dederis, tot aureos dare spondes? tunc committitur stipulatio.

ARGV M.

Quoties nostra interest extraneo dari, toties ei stipulari possumus.

¶ Sed & si quis stipuletur alij, cum eius interest sit, placuit stipulationem valere. Nam si is, qui pupilli tutelam administrare ceperat, ceaserit administrationem contutori suo, & stipuletur rem pupilli saluam fore: quoniam inter est stipulatoris fieri, quod stipulatus est (cum obligatus futurus sit pupillo, si male res gesserit) tenet obligatio. Ergo & si quis procuratori suo dari stipulatus sit: habebit vires stipulatio. Et si creditori suo quis stipulatus sit, quod sua interest ne forte vel poena committatur, vel praedia distraherentur, quae pignori data erant: valet stipulatio. ¶ Versa vice, qui alium facturum promissit, videtur in ea esse causa, ut non teneatur, nisi poenam ipse promiserit. ¶ Item nemo rem suam futuram, in eum casum, quo sua sit, utiliter stipulatur.

* d. l. stipulatio, s. si quis ex-
 go.

* l. nemo. D. de verb. oblig.

ARGV M.

Inutilis est stipulatio, si in re quae in stipulationem deducitur, dissensus versetur.

¶ Si de alia re stipulator senserit, de alia promissor, perinde nulla contrahitur obligatio, ac si ad interrogatum responsum non esset: veluti

si hominem Stichum à te quis stipulatus fuerit, tu de Pamphilo senseris, quem Stichum vocari credideris. ¶ Quod turpi ex causa promissum est: veluti si quis homicidium, vel sacrilegium se facturum promittat, non valet. Cum quis sub aliqua conditione stipulatus fuerit, licet ante conditionem deceaserit, postea existente conditione hæres eius agere potest. Idem est, ex promissoris parte. Qui hoc anno, aut hoc mense dari stipulatus est, nisi omnibus partibus anni vel mensis præteritis non recte petet.

ARGVM.

Etiam si pura fuerit stipulatio, eius tamen executioni tacite id tempus adiectum videtur, quo commodè promissa à debitore impleri queant.

¶ Si fundum dari stipuleris, vel hominem: non poteris continuo agere, nisi tantum spatium præterierit, quo traditio fieri possit.

† spacij

De fideiussoribus.

TITVLVS XXI.

ARGVM.

Quandoquidem non semper ei qui promittiturum est credere, cautus erit alium adsumere, qui obligationem illam in se recipiat, promissore quoque remanente obligato, quem fideiussorem à fide promissa appellamus, qui quidem cuius obligationi utcumque contra-ctæ (etià si naturalis tantum sit) accedere potest.

Pro

Pro eo * qui promittit, solent alij obligari, qui fideiussores appellantur: quos homines accipere solent, dum curant, ut diligentius sibi cautum sit. ¶ In omnibus autem obligationibus adsumi possunt, id est, siue re, siue verbis, siue literis, siue consensu contractæ fuerint. At nec illuc quidem interest, utrum civilis, an naturalis sit obligatio, cui adicitur fideiussor: adeo qui dem, ut pro seruo quoque obligetur, siue extraneus sit, qui fideiussorem à seruo accipiat, siue ipse dominus in id, quod sibi naturaliter debetur. ¶ Fideiussor * non tantum ipse obligatur, sed etià heredem relinquit obligatū. ¶ Fideiussor præcedere obligationem, & sequi potest.

ARGVM.

Si plures sint fideiussores pro eodem intervenientes, in solidum tenentur singuli, diu tamen Hadriani beneficio (si omnes litis contestatæ tempore soluendo existant) in virile scinditur debitum, quod si vnus fideiussorum neglecto diu Hadriani beneficio, solidum debitum exoluerit, frustra à confideiussoribus viriles petere nititur, sed ei cum principali debitore experiendum est.

¶ Si plures * sint fideiussores, quotquot erunt numero, singuli in solidum tenentur. Itaque liberum est creditori, à quo velit solidum petere. Sed ex epistola diui Hadriani compellitur creditor à singulis, qui modo soluendo sunt, litis contestatæ tempore partes petere. Ideoque si quis ex fideiussoribus eo tempore soluendo non sit, hoc ceteros

generat. Sed si ab vno fideiussore creditor totum consequutus fuerit, huius solius detrimentum erit, si is pro quo fideiussit, soluendo non sit. Et sibi imputare debet, cum potuerit iurare ex epistola diui Hadriani, & desiderare, ut pro parte in se detur actio.

A R G V M.

Fideiussoria obligatio accessoria est principali: quo fit ut maior principali esse nequeat: minor autem queat.

* Adnota illud vulgatum: Qui cito dat, bis dat.

¶ Fideiussores ita obligari non possunt, ut plus debeant, quam debet is, pro quo obligatur. Nam eorum obligatio, accessio est principalis obligationis: nec plus in accessione potest esse, quam in principali re. At ex diuerso, ut minus debeant, obligari possunt. Itaque si reus decem aureos promiserit, fideiussor in quinque recte obligatur: contra vero obligari non potest. Item si ille pure promiserit, fideiussor sub conditione promittere potest: contra vero non potest. Non solum autem in quantitate, sed etiam in tempore minus aut plus intelligitur. Plus est enim statim aliquid dare, minus est post tempus dare. Si quid autem fideiussor pro reo soluerit, eius recuperandi causa habet cum eo mandati iudicium.

* I. Græcè.

D. cod.

† δὴλ. ἰμὴν πῆσαι κελύω

† ἰγώ. sed & si dixerit, δίδω, siue,

siue, δίδωμαι, sed & φημί: pro eo erit, ac si dixerit δίδω. †

A R G V M.

Solennitas intrinseca interuenisse præsumitur, quando scripturæ verba apta sunt illam comprehendere.

¶ In stipulationibus fideiussorum sciendum est hoc generaliter accipi, ut quodcumque scriptum sit quasi actum, videatur etiam actum. Ideoque constat si quis scripserit se fideiussisse, videri omnia solenniter acta.

De literarum obligationibus.

TITVLVS XXII.

A R G V M.

Qui se mutuum accepisse (numerationis futuræ spe) in scriptis confessus fuerit, ni intra biennij spatium non numeratæ pecuniæ exceptionem obiecerit, postea literis effectualiter obligatur.

¶ Lim scriptura fiebat obligatio, quæ nominibus fieri dicebatur. quæ nomina hodie non sunt in vsu. Planè si quis debere se scripserit, quod sibi numeratū non est, de pecunia minime numerata, post multū temporis exceptione opponere non potest. hoc enim sepius constitutum est: sic fit, ut & hodie, dū queri non potest, scriptura obligetur. & ex ea nascatur cōdictio, cessante scilicet verborū obligatione. ¶ Multū autem tempus in hac exceptione antea quidē ex

R †

† ἰγνώ-
μαί.

* l. in con-
tractibus.
C. de non
nu. pec.

principalibus constitutionibus usque ad quin-
quennium procedebat: sed ne creditores diutius
possint suis pecuniis forsitan defraudari, per con-
stitutionem * nostram tempus coarctatum est,
ut ultra biennij metas huiusmodi exceptio mi-
nimè extendatur

De obligationibus ex consensu.

TITVLVS XXIII.

* Adnotata, In contractibus, quæ
consensu perficiuntur, ea omnia veni-
re, quæ bono, & equo prestari oportet.
l. Iulianus. §. ex vendito. D. de act. empr.
in stipulationibus verò ea sola quæ ex
conventionem partium, expressim stipula-
tioni adiecta sunt. l. si pupilli. in fi. & l.
seq. D. de neg. gest.

* l. j. D. de
obliga. &
act.

† verborum
neque

Consensu sunt obligationes in emptionibus,
venditionibus, locationibus, conductioni-
bus, societatibus, mandatis. Ideo autem istis mo-
dis obligatio dicitur consensu contrahi: quia† neque
scriptura, neque presentia omnimodo opus est. ac
nec dari quicquid necesse est, ut substantiam ca-
piat obligatio: sed sufficit eos, qui negotia gerunt,
consentire. unde inter absentes quoque talia nego-
tia contrahuntur, veluti per epistolam, vel per
nuntium. Itè in his contractibus alter alteri obli-
gatur in id, quod alteri alteri ex bono & equo
prestare oportet: cum alioquin in verborum
obligationibus alius stipuletur, alius promittat.

De

De emptione & venditione.

TITVLVS XXIII.

ARGVM.

Emptio & venditio sine scriptis contracta,
solo consensu perficitur, quamprimum de pre-
tio cõuenit, etiam si nil sit numeratum, aut ar-
rha nomine datum, quæ verò in scriptis con-
trahitur, non aliter perfecta est, nisi instrumenta
emtionis complera, atque in mundum rece-
pta, & partibus prælecta fuerint: quibus non-
dum absolutis, impunè contrahentibus ab
emtionem recedere licet: nisi arrha interue-
nerint: quas perdit emptor, venditor autem
duplicata restituit.

Emptio, & venditio contrahitur simul atque
de pretio conuenient, quamvis nondum pre-
tium numeratum sit, ac ne arrha quidem data
fuerit. Nam quod arrha nomine datur, argu-
mentum est emtionis & venditionis contractæ.
Sed hoc† quidem de emtionibus & venditio-
nibus, quæ sine scriptura consistunt, obtinere
oportet. nam nihil à nobis in huiusmodi emtion-
ibus & venditionibus innotat est: in quibus autem
quæ scriptura conscribuntur: non aliter perfe-
ctam esse venditionem, & emtionem cõstitui-
mus: nisi & instrumenta emtionis fuerint con-
scripta, vel manu propria contrahentium, vel ab
alio quidem scripta, à contrahentibus autem sub-
scripta: & si per tabellionem fiunt, nisi & com-
pletiones acceperint, & fuerint partibus absolu-
ta. Donec enim aliquid deest ex his, & panitè.

† hæc

* l. cõtra-
ctus. C. de
fide instr.

R 5

etiam locus est, & potest emptor vel venditor sine pena recedere ab emptione, & venditione. Ita tamen impunè eis recedere cōcedimus, nisi iam arrharum nomine aliquid fuerit datum: hoc enim subsequuto, siue in scriptis, siue sine scriptis, venditio celebrata est: si, qui recusat adimplere contractum, si quidem est emptor, perdit quod dedit: si verò venditor, duplum restituere compellitur, licet super arrhis nihil expressum sit.

ARGVM.

Contractus emptionis certum debet interuenire pretium: pretio autem in arbitrium tertij collato, suspenditur effectus emptionis, ut si tertius arbitretur, valeat, eo nō arbitrante non valeat.

¶ Pretium autē constitui oportet: nam nullo l. 1. D. eo. la emptio sine pretio* esse potest. Sed & certum esse pretium debet. alioqui si inter aliquos ita conuenerit, ut quanti Titius rem æstimauerit, tanti sit empti, inter veteres satis abundēque hoc dubitabatur constaretne venditio, an non. Sed nostra decisio* ita hoc constituit, ut quoties sic composita sit venditio, Quanti ille æstimauerit, sub hac cōditione stare contractus: ut si quidē ille, qui nominatus est, pretium designerit, tunc omnimodo † secundum eius æstimationem & pretiū persoluatur, & res tradatur, & venditio ad effectum perducatur: emptore quidem

* omnino

quidem ex empto actione, venditore ex vendito agente. Sin autem ille, qui nominatus est, vel noluerit, vel non potuerit pretium definire, tūc pro nihilo esse venditionem, quasi nullo pretio statuto. Quod ius cū in venditionibus nobis placuerit, non est absurdum & in locationibus & in conductionibus trahere.

ARGVM.

Venditæ rei pretium in numerata pecunia consistere debet: non etiam in aliis rebus: alioqui facile discerni non possit, uter emptor & venditor sit: nec quæ res vendita, quodve pretium: ideo tunc potius permutatio dicitur, quæ separatim ab emptione speciem parit.

¶ Item pretiū in numerata pecunia consistere debet. Nam in ceteris rebus an pretium esse possit, valde querebatur: veluti an homo, aut fundus, aut toga alterius rei pretium esse posset. Et Sabinus, & Cassius etiam in alia re putabant pretium posse consistere: unde illud est quod valgo dicebatur, permutatione rerum emptionem & venditionem contrahi, eamque speciem emptionis & venditionis vetustissimā esse: argumentoque utebatur Græco poeta Homero*, qui aliquam partem exercitus Achiuorum unum sibi comparasse ait, permutatis quibusdam rebus his verbis: *

ἰσθόρ' ἀγ' ἐνὶ στήθεσσι λαογυγμύωνες ἀχαιοί,
ἄλλαι μὲν χαλκῶς, ἄλλαι δ' ἀίδυον σιδέρεω.
ἄλλαι ὃ γίνομαι, ἄλλαι δ' ἀνύσσει βίωται,

ἄλλαι

* Iliad. 7.

* Alcibi. 1.
2. præter-
mis.

ἐλλοι δ' ἀνὰ γὰρ ὁδὸν.

¶ Diverse scholæ authores contrā sentiebāt: aliūduque esse existimabant permutationem rerum, aliud emptionē & venditionem: aliqui non posse rem expediri, permutatis rebus, que videatur res venisse, & quæ pretij nomine data esse. nam utranque videri & venisse, & prius nomine datam esse, rationē non pati. Sed Proculus sententiā, dicentis permutationem propriam esse speciem contractus à venditione separatam, merito prævaluit: cum & ipse aliis Homericis versibus adiuvabatur, & validioribus rationibus argumentabatur: quod & anteriores di-
* Iliad. 5.
* Ij. 5. 1. D.
2od.

AR G V M.

Absoluta venditione, rei vendita commodum, & periculum (licet res nondum tradita sit) ad emptorem pertinet: modò neque dolus, neque culpa venditoris interuenerit: aut periculum custodiæ vsque ad traditionem venditor suscepit.

¶ Quam * autē emptio & venditio cōtra-
cta sit (quod effici diximus simulatq; de pretio consueuerit) cum sine scriptura res agitur: periculum rei venditæ statim ad emptorem pertinet, tamen si adhuc ea res emptori tradita non sit. Itaque si homo mortuus sit, vel aliqua parte corporis latus fuerit, aut ædes totæ vel aliqua ex parte incendio consumptæ fuerint, aut fundus

sandus vi fluminis totus, vel aliqua ex parte ablatus sit, siue etiam inundatione aquæ, aut arboribus turbine deiectis longè minor aus de-terior esse experit: emptoris damnum est, cui ne-cesse est, licet rem nō fuerit nactus, pretium soluere. Quidquid enim sine dolo & culpa venditori accidit, in eo venditor securus est. Sed & si post emptionem fundo aliquid per alluuiōem accesserit: ad emptoris commodum pertinet. Nam & commodi eius esse debet*, cuius periculum
* I. id qd.
D. de per.
& cō. rei
vend.
interuen-
nati,

* Adnora, Quoties quis ideo tene-
tur quia actionem habet, eam cedendo
liberatur: alioqui secus. Vide glos. hic
text. & Doct. in l. de illo, D. pro socio.

¶ Vique tamē vindicationem rei & cōdi-
tionē exhibere debet emptori: quia sanè qui
nondum rē emptori tradidit: adhuc ipse domi-
nus est. Idem etiam est de furti & de damni in-
iuriæ actione. ¶ Emptio tā sub cōditione, quā
purè contrahi potest. Sub conditione: veluti,
Si Stichus intra certū diem tibi placue-
rit,

rit, erit tibi emptus aureis tot. *Loca sacra*, vel religiosasitem publica (veluti forum, basilicam) frustra quis sciens emit: quæ tamen si pro profanus, vel privatis deceptus à venditore quis emerit, habebit actionem ex emptio, quod non habere ei liceat, ut consequatur, quod sua interest eum deceptum non esse. Idem iuris est si hominem liberum pro seruo emerit.*

De locatione & conductione.

TITVLVS XXV.

ARGVM.

Sicut emptio, & venditio solo consensu simulque de pretio convenit, perficitur, ita locatio, & conductio quamprimum merces constituta est: quæ usque aded emptioni similis est, ut eisdem regulis constet: idcirco si locationi incerta merces interuenerit: à contrahentibus tamen postea certificanda, non proprie est locatio, sed innominatus contractus.

* l. 1. D.
 hoc titu.
 † cōsistūt.
 † etiam.

* tit. pro.
 s. sed &
 certum.

Locatio* & cōductio proxima est emptio-
 ni & venditioni, isdemq; iuris regulis cō-
 sistit. Nam ut emptio & venditio ita contra-
 hitur, si de pretio conuenerit: sic & locatio &
 conductio ita contrahi intelligitur, si merces cō-
 stituta sit, & competat locatori quidem locati
 actio, conductori verò conducti. Et quæ supra
 diximus*, si alieno arbitrio pretium permissum
 fuerit, eadē & de locatione, & conductione di-
 cta esse intelligimus, si alieno arbitrio merces
 permiss

permissa fuerit. Quæ de causa si fulloni polien-
 tis curandæ, aut sarcinatori sarcienda vesti-
 menta quis dederit, nulla statim mercede consti-
 tuta, sed postea tantum daturus, quantum inter
 eos conuenerit, non proprie locatio, & cōductio
 contrahi intelligitur, sed eo nomine actio præ-
 scriptis verbis datur.

ARGVM.

Locatæ rei merces in numerata pecunia cō-
 sistere debet: alioqui si in specie consistat, non
 locatio quidem, sed innominatus contractus
 est, ex quo præscriptis verbis actio oritur.

Præterea sicut vulgò quærebatur, an permi-
 tatus rebus, emptio, & venditio cōtraheretur †, † contra-
 ita quæri solebat de locatione, & conductione, hitur,
 si forte rem aliquam vtiendam, siue fruendam
 tibi aliquis dederit, & inuicem à te vtiendam si-
 ue fruendam aliam rem acceperit. Et placuit
 non esse locationem: & conductionem, sed pro-
 prium genus contractus, veluti si cum vnum
 bouem quis haberet, & vicinus eius vnum, pla-
 cuerit inter eos, ut per decem dies inuicem boues
 commodarent, ut opus facerent, & apud alte-
 rum alterius bos periret: neque locati neq; con-
 ducti, neque commodati competit actio: quia
 non fuit commodatum gratuitum, verum præ-
 scriptis verbis agendum.

ARGVM.

Emphyteuscos cōstitutio (id est, cum prædiū
 perpet

perpetuò fruendum annua pensione constituta cuius conceditur & neque venditio, neque locatio est, sed proprià contractus speciem parit: in qua si de rei periculo nihil inter contrahentes actum sit, totius rei interitus ad dominum, particularis verò ad emphyteutam spectat.

*l. 2. §. j. D
eod.
† casibus

*l. j. C. de
iur. emphy

¶ Ad id autem aliquam familiaritatem inter se videntur habere emptio & venditio, item locatio & conductio, ut in quibusdam causis queri soleat, utrum emptio & reditio contrahatur, an locatio, & conductio, ut ecce de prædium, quæ perpetuò quibusdam fruenda traduntur, id est, ut quandiu pensio sine redditus pro his domino præstetur, neque ipsi conductor, neque hereditarius eius conductor, hæresque eius id prædium vendiderit aut donauerit, aut dotis nomine dederit, aliòve quocunque modo alienauerit, auferre liceat. Sed talis contractus, quia inter veteres dubitabatur, & à quibusdam locatio, à quibusdam reditio existimabatur: lex* Zenoniana lata est, quæ emphyteuticæ contractus propriam statuit naturam, neque ad locationem, neque ad venditionem inclinantem, sed suis pactationibus fulciendâ: & si quidem aliquid pactum fuerit, hoc ita obtinere, ac si naturalis esset contractus, sin autem nihil de periculo rei fuerit pactum, tunc si quidem totius rei interitus accesserit, ad dominum super hoc redundare periculum. Sin autem particularis, ad emphyteuticarium huiusmodi damnum venire. quo iure utimur.

ARGVM.

Conuentio ut ex artificis materia opus fiat mercede certa constituta, venditio est: quod si ex conductoris materia, locatio est.

¶ Item queritur, *si cum aurifice Titius conuenit, ut is ex auro suo certi ponderis certaque forma annulos ei faceret, & acciperet (verbi gratia) decem aureos, utrum emptio, & venditio an locatio & conductio contrahi videatur? Cassius ait, materię quidem emptionem & venditionem contrahi, operæ autem locationem & conductionem. Sed placuit tantum emptionem & venditionem contrahi. Quod si suum aurum Titius dederit, mercede pro opera constituta, dubium non est, quin locatio & conductio sit.

ARGVM.

Quæ partium expressi conuentione promissa fuerunt, necnon & quæ ex bono & æque præstari debent (licet de iis conuentum non sit) hæc in contractu seruanda sunt.

¶ Conductor autem omnia secundum legem conductionis facere debet: & si quid in lege præmissum fuerit, id ex bono & æquo præstare. ¶ Qui pro usu aut vestimentorum, aut argenti, aut iumenti mercedem aut dedit, aut promissit, ab eo custodia talis desideratur, qualem diligentissimus paterfamilias, suis rebus adhibet. quam si præstiterit, & aliquo casu fortuito eam rem amiserit, de restituenda ea non tene-

bitur. *¶* Mortuo conductore intra tempora con-
ductionis, heres eius eodem iure in conductio-
ne succedit.

De societate.

TIT. XXVI.

ARGVM.

Et omnium bonorum, & certa negotiatio-
nis coiri potest societas, in qua quæ circa lu-
crum aut damnum pacta sunt, seruari opor-
tet: quod si nihil conuentum sit, æquas partes
& in lucro, & in damno inuicem referre de-
bet: in hac tamen socij pacisci queunt, ut alte-
ri plus lucri, alteri plus damni obueniat: quin-
imo & quod vnus lucri partem ferat, de dam-
no verò non teneatur.

*Adnota, Id lucrum dici quod omni
damno deducto superest. l. Mutins. D.
pro socio. gloss. in verb. lucrum. in l. l.
lud. C. de collat.

*l. 5. D.
pro so-
cio.
† νόμος
πράξεως
Th.

Societatem coire *solemus aut totorū bono-
rum, quam Greci specialiter νομομαχία
pellant: aut vnus alicuius negotiationis, veluti
mancipiorum vendendorum emendorumq; aut
olei, aut vini, aut frumenti emendi vendendiq;
Et quidem si nihil de partibus lucri & damni
nominatim conuenierit, æquales scilicet partes
& in lucro, & in damno spectantur. Quod si
expresse fuerint partes, hæc seruari debent. Nec
enim vnquam dubium fuit, quin valeat con-
uentio, si duo inter se pacti sint, ut ad vnum
quidem

quidem due partes & lucri, & damni perti-
neant, ad aliū tertiam. *¶* De illa sanè conuentione
quesitū est, si Titius & Seius inter se pacti sint
ut ad Titium lucri due partes pertineant, dāni
tertia, ad Seium, due partes damni lucri tertia:
an rata debeat haberi conuentio? Quintus Mu-
tius contra naturam societatis talem pactio-
nem esse existimauit, & ob id non esse ratam
habendam. Seruius Sulpicius (cuius sententia
preualuit) contra sensit: quia sepe quorundam
in pretiosa est opera in societate, ut eos iustum
sit conditione meliore in societatem admitti.
¶ Nam & ita coiri posse societatem non dubi-
tatur, ut alter pecuniam conferat, alter non con-
ferat, & tamen lucrum inter eos commune sit:
quia sepe opera alicuius pro pecunia valet. Et
adeo contra Quinti Mutij sententiam obtinuit,
ut illud quoque constitit posse conuenire, ut
quis lucri partem ferat, de damno non teneatur:
quod & ipsum Seruius conuenienter sibi fieri
existimauit. Quod tamen ita intelligi oportet,
ut si in alia re lucrum, in alia damnum illa-
tum sit: compensatione facta solū quod su-
perest, intelligatur lucro esse.

† lucri

ARGVM.

Pars in lucro adiecta, in damno quoque ad-
iecta videtur, & è diuerso.
¶ Illud expeditū est, si in vna causa pars fuerit
expressa, veluti in solo lucro, vel in solo damno

in altera vero omittitur in eo quoque, quod praetermissum est, eandem partem servari.

ARGVM.

Renuntiatione soluitur societas: quo fit, ut quae post renuntiationem obuenerit, communicanda non sint: nisi callide quis societati ideo renuntiarit, ut solus expectatum lucrum consequeretur.

* l. actio-
ne. §. di-
ximus. D.
cod.

¶ Manet autem societas eo usque, donec in eodem consensu perseverauerint. At cum aliquis renuntiauerit societati, soluitur societas. Sed plane si quis callide in hoc renuntiauerit societati, ut obueniens aliquod lucrum solus habeat, veluti si totorum bonorum socius, cum ab aliquo heres esset relictus, in hoc renuntiauerit societati ut hereditatem solus lucrificaret, cogitur hoc lucrum communicare. ¶ Si quid vero aliud lucrificiat, quod non captauerit: ad ipsum solum pertinet. ¶ Ei vero, cui renuntiatum est, quicquid omnino post renuntiatam societatem adquisiuit, soli conceditur.

ARGVM.

Adiiciuntur quatuor modi quibus finitur societas: scilicet morte socii, negotio finito, publicatione, & bonorum cessione.

* d. l. actio-
ne. §. mor-
ta.

¶ Soluitur adhuc societas etiam morte socii: quia qui societatem contrahit, certam personam sibi elegit, sed & si consensu plurium societas contrahita sit, morte unius socii soluitur, & si plures supersint: nisi in eadem societate aliter conueni-

uerit

nenerit. Item si alicuius rei contracta societas sit, & finis negotio impositus est, finitur societas. Publicatione quoque destrahitur societas, * d. l. §. pu-
manifestum est: scilicet si vniuersa bona socii publicatione-
publicentur. nam cum in eius locum alius succedat, pro mortuo habetur. ¶ Item si quis ex socii mole debitus praegravatus, bonis suis cessarit, & ideo propter publica aut priuata debita substantia eius veneat, soluitur societas: sed hoc casu si adhuc consentiant in societatem, noua videtur incipere societas.

ARGVM.

Socium in communi re tantam adhibere diligentiam quantam in re propria sufficit: ideo eo nomine tantum tenetur, si quid in communibus rebus segnus egerit, quam in suis.

¶ Socius socii vtrius eo nomine tantum tenetur pro socio actione, si quid dolo commiserit. * l. socius
aut is, qui deponi apud se passus est, an etiam culpa. D.
pe, id est, desidie atque negligentiae nomine. ¶ aut
questum est: praualuit tamen etiam culpa nomine teneri eum. Culpa autem non ad exactissimam diligentiam dirigenda est. Sufficit enim talem diligentiam communibus rebus adhibere socium, qualem suis rebus adhibere solet. Nam qui parum diligentem socium sibi adsumit: de se queri, sibi quoque hoc imputare debet.

De mandato.

TIT. XXVII.

Mandatum contrahitur quinq; modis: siue sua tantum gratia aliquis tibi mandet, siue sua & tua siue aliena tantum: siue sua & aliena siue tua & aliena. At si tua tantum gratia tibi mandatum sit, superuacuum est mandatum, & ob id nulla ex eo obligatio, nec mandati inter vos actio nascitur.

A R G V M.

His gratia fieri mandatum dicitur, cuius emolumentum respicit.

- ¶ Mandantis tantum gratia interuenit mandatum, veluti si quis tibi mandet, vt negotia eius gereres, vel vt fundum ei emereres, vel vt pro eo sponderes. ¶ Tua gratia & mandantis: veluti si mandet tibi, vt pecuniā sub vsuris crederes ei, qui in rem ipsius mutaretur: aut si potente re, vt cum eo ex fideiussoria causa, mandet tibi, vt cum eo agas, periculo mandantis: vel vt ipsius periculo stipuleris ab eo, quē tibi deleget in id, quod tibi debuerat. ¶ Aliena autē tantum causa interuenit mandatum, veluti si tibi aliquis mandet, vt Titij negotia gereres, vel vt Titio fundum emereres, vel vt pro Titio sponderes. Sua & aliena, veluti si de communibus suis & Titij negotiis gerendis tibi mandet, vel vt sibi & Titio fundum emereres, vel vt pro eo & Titio spon-

deres

deres. Tua & aliena: veluti si tibi mandet, vt Titio sub vsuris crederes: quia si sine vsuris pecuniam crederes, aliena tantum gratia intercedit mandatum.

A R G V M.

Mandatum gratiā mādatorij tantum factum potius consilium, quā mandatum est: quā ob rem mandantem non ligat, cū ex consilio etiam pernicioso nemo obligetur: nisi vt certæ personæ mutuetur, mandatum fuerit.

¶ Tua tantum gratia interuenit mandatum: veluti si tibi mandet, vt pecunias tuas in emptiones potius praediorum colles, quā si ueneres: vel ex diuerso, vt pecunias tuas si ueneres potius, quā in emptiones praediorum colles. Cuius generis mandatis, magis consilium, quā mandatum est, & ob id non est obligatorium: quia nemo ex consilio mādatis obligatur, etiam si non expediat ei cui mādabatur: cum liberum cuiq; sit apud se explorare, an sibi expediat consilium. Itaque si otiosam pecuniam domi te habentem hortatus fuerit aliquis, vt rem aliquam emereres, vel eam crederes: quamuis nō expediat eam tibi emisse, vel creditisse, non tamen tibi mādatis tenetur. Et ad eōdē haec ita sunt, vt quasi tantum sit, an mandati teneatur, qui mandauit tibi, vt pecuniam Titio si ueneres: sed obtinuit Sabini sententia, obligatorium esse in hoc casu mandatum: quia non aliter Titio creditisses,

si tibi mandatum esset. Illud quoque mandatum non est obligatorium, quod contra bonos mores est: veluti si Titius de furto, aut de damno faciendo, aut de iniuria facienda mandet tibi, licet enim poenam istius facti nomine praestiteris, non tamen ullam habes adversus Titium actionem.

A R G V M.

Mandati fines excedere nequaquam licet: alioqui excedenti (quatenus exceßerit) mandati actio denegatur.

*I. diligenter, D. eo.

Is, cuius exequitur mandatum, non debet excedere fines mandati: ut ecce, si quis usque ad centum aureos mandaverit tibi ut fundum emeret, vel ut pro Titio sponderes: neque plura emere debes, neque in ampliorem pecuniam fideiubere: alioqui non habebis cum eo mandati actionem: adeo quidem, ut Sabino et Cassio placuerit, etiam si usque ad centum aureos cum eo agere volueris: inutiliter te acturum. Sed diuersae scholae auctores recte usque ad centum aureos te acturum existimant, quae sententia sane benignior est. Quod si minoris emeris, habebis scilicet cum eo mandati actionem: quoniam qui mandat, ut sibi centum aureorum fundus emeretur, is utique mandasse intelligitur, ut minor (si possit) emeretur.

A R G V M.

Mandatum re integra reuocatum extinguitur: rem autem integrā appellamus, si quando nihil

nihil quod ad mandati consummationem attinet, vel factum vel inchoatum sit: morte quoque mandantis re integra contingente, euanescit mandatum: mandatario tamen mortem aut reuocationem ignoranti si bene iur.

Recte quoque mandatum contractum, si adhuc integra res sit, reuocatum fuerit, euanescit. Recte si adhuc integro mandato, mors alterutrius interueniat, id est, vel eius, qui mandauerit, vel illius, qui mandatum susceperit: soluitur mandatum. Sed utilitatis causa receptum est, si eo mortuo, qui tibi mandauerat, tu ignorans eum decessisse, executus fueris mandatum: posse te agere mandati actione: aboqui iusta, et probabilis ignorantia tibi damnum adferret. Et huic simile est, quod placuit, si debitori manumisso dispensatore Titij, per ignorantiam liberti soluerint, liberari eos: cum alioqui stricti iuris ratione non possent liberari, quia alij soluissent, quam cui solvere debuerint.

A R G V M.

Mandatum suscipere, voluntatis est, susceptum vero adimplere, necessitatis, nisi congruo tempore illi renuntiatur: quod si aut non renuntiatur aut intempestiue renuntiarum sit, mandati actio aduersus mandatarium competit: nisi iusta ratione excusetur.

Mandatum non suscipere, cui libet liberum est, susceptum autem consummandum est, aut quam primum renuntiandum, ut per semet-

*I. si mandauero, si. D. eo.

ipsum, aut per alium eadem rem mandator exequatur. Nam nisi ea renuntiatur, ut integra causa mandatori referatur, eandem rem explendi nihilominus mandati actio locum habet: nisi iusta causa intercesserit, aut non renuntiamdi, aut impediri renuntiandi. Mandatum, & in die differri, & sub conditione fieri potest.

ARGVM.

Gratuitum debet esse mandatū, quandoquidem si certa merces aut constituta, aut promissa sit: in aliam contr. ctus speciem transmutatur, & In summa sciendum est, * mandatū nisi gratuitum sit, in aliam formā negotij cadere. Nā mercede constituta, incipit locatio & conductio esse. Et (ut generaliter dicamus) quibus casibus sine mercede susceptio officio, mandati sine depositi contrahitur negotium, in casibus interveniente mercede locatio & conductio intelligitur contrahi. Et ideo si fulloni pollienda curant, (ve quis dederit vestimenta, aut sarcinatori sarcienda, nulla mercede constituta, neque promissa: mandati competit actio.

De obligationibus quæ quasi ex contractu nascuntur.

TIT. XXVIII.

Post genera contractuum enumerata, dicimus etiā de iis obligationibus, quæ quidem non propriè nasci ex contractu intelliguntur:

interdum tamen quia non ex maleficio substantiā capiunt, quasi ex contractu nasci videntur.

ARGVM.

Cū quis absentis negotia sine mandato curavit, hincinde et quasi contractu nascitur obligatio: ex qua duæ proficiunt actiones: altera negotiorū gestori adversus dominum (si quid eius nomine utiliter impenderit) competit: altera verò domino contra gestorem, ut administrationis rationem reddat: qui quidem si minus quā oportebat, gesserit, tunc etiam de levisima culpa teneretur, cū alius commodius negotia erat administraturus.

§ Ignitur cū quis negotia absentis gesserit, utroque inter eos nascuntur actiones, quæ appellātur negotiorum gestorum, sed domino quidem rei gestæ adversus eum, qui gessit, directa competit actio: negotiorum autem gestori, contraria, quas ex nullo contractu propriè nasci, manifestum est: quippe ita nascuntur istæ actiones, si sine mandato quisque alienis negotiis gerere se obtulerit, ex qua causa ij, quorum negotia gesta fuerint, etiam ignorantes obligantur. Idque iudicatis causa receptum est: ne absentium qui subita sustinatione coacti, nulli demandata negotiorum suorum administratione, peregrinè proficisci essent, desererentur negotia: quæ sane nemo curaturus esset, si de eo, quod quis impedisset, nullam habiturus esset actionē. Sicut autem is, qui utiliter gessit negotia, dominum habet obligat.

* l. ex maleficiis. §. i. D. de obligat. & act.

* l. i. §. i.
D. eod.
† cadere

obligatum negotiorum gestorum: ita & contra, iste quoque tenetur, ut administrationis reddat rationem. quo casu ad exactissimam quidem diligentiam compellitur reddere rationem, nec sufficit talem diligentiam adhibere, qualem suis rebus adhibere solet: si modo alius diligentior eo commodius administraturus esset negotia.

ARGV M.

Et quæ inter tutorem, & pupillũ, ex gestione tutelæ oritur obligatio, ex quasi contractu nasci dicitur: ex qua tutelæ actio directa, & contraria resultat: prima pupillo datur, ut tutelæ rationem consequatur. reliqua tutori, ut quod ei pupilli nomine abest, recuperet.

* d. l. s. tutelæ.

Tutores quoque, qui tutelæ iudicio tenentur, non propriè ex contractu obligati esse intelliguntur (nullum enim negotiũ inter tutorem, & pupillum contrahitur) sed quia sanè non ex maleficio tenentur, quasi ex contractu teneri videntur. Hoc autem casu mutue sunt actiones, non tantum enim pupillus cũ tutore habet tutelæ actionem, sed & contra tutor cum pupillo habet contrariam tutelæ, si vel impenderit aliquid in rem pupilli, vel pro eo fuerit obligatus, aut rem suam creditoribus eius obligaverit.

ARGV M.

Habentes rem aliter, quàm ex contractu societatis communem: vtrũ citròque ex quasi contractu obligantur, quæ obligatio actionem familiæ eriscunde, & communi diuidendo producit.

Item

Item si inter aliquos communis res sit sine societate: veluti quod pariter eis legata, donatave esset: & alter eorum alteri ideo teneatur communi diuidendo iudicio, quod solus fructus ex ea re perceperit, aut quod socius eius solus in eam rem necessarias impensas fecerit, non intelligitur ex contractu propriè obligatus esse, quippe nihil inter se contraxerunt, sed quia ex maleficio non tenetur, quasi ex contractu teneri videtur. Idem iuris est de eo, qui cohæredi familiæ eriscunde iudicio ex his causis obligatus est.

ARGV M.

Additione hæreditatis quasi contrahere hæres cum legatariis dicitur.

Hæres quoque legatorum nomine non propriè ex contractu obligatus intelligitur (neque enim cum hærede, neque cum defuncto ullum negotium legatarius gessisse propriè dicere potest) & tamen quia ex maleficio non est obligatus, quasi ex contractu debere intelligitur.

Item u, cui quis per errorem non debitum soluit, quasi ex contractu debere videtur. Ad id enim non intelligitur propriè ex contractu obligatus esse, ut si certiore rationem sequamur: magis (ut supra diximus) ex distractu, quàm ex contractu possit dici obligatus esse. Nam qui solvendi animo pecuniam dat, in hoc dare videtur.

* Videtur fami. etc. & cõmu. diuid. D. & C.

* d. l. ex maleficiis s. hæres.

* d. l. s. is quoque.

* s. is quoque, quibus modis re contrah. oblig.

* creditore. D. & T.

detur, ut distrahat potius negatium, quam contrahat. Sed tamen perinde is, qui accepit, obligatur, ac si mutuum ei daretur, & ideo cōdictio-
ne tenetur.

ARGV M.

Si in eo caufarum genere, quæ inficiando duplicantur, indebitum solum fuerit, repetitio cessat, ideo quod ex lege Aquilia, vel legato religionis, & pietatis intuitu venerabilibus rebus factum, solum est, non repetitur.

Ex quibusdam tamen causis repeti non potest, quod per errorem non debitum solum sit, sic namq; definierunt veteres, ex quibus causis inficiando lūs crescit, ex iis causis non debitum solum, repeti non posse, veluti ex lege Aquilia, item ex legato. Quod veteres quidem in iis legatis locum habere voluerunt, quæ certa constituta, per damnationem cuique legata fuerant. Nostra autem constitutio, * cum vnam naturam omnibus legatis, & fideicommissis indulsit, huiusmodi augmentum in omnibus legatis, & fideicommissis extendi voluit: sed non omnibus legatis hoc præbuit, sed tantummodo in iis legatis, & fideicommissis, quæ sacrosanctis ecclesiis, & ceteris venerabilibus locis quæ religionis, vel pietatis intuitu honorantur, relicta sunt: quæ si indebita solvantur, non repetuntur.

* l. 2. C. cōmunie leg.

Per

Per quas personas nobis obligatio acquiritur.

TITVLVS XXIX.

* Adnota, Patrem legitimam honorum aduentitiorum filij administrato-
rem esse: ei que soli actiones intentan-
di ius competere. l. cum oportet. C. de
bonis quæ liber. & ibi Bart.

Expositis generibus obligationū, quæ ex contractu, vel quasi ex contractu nascuntur, admonēdi sumus acquiri nobis non solum per nosmetipsos, sed per eas quoque personas, quæ in nostra potestate sunt, veluti per seruos, & filios nostros: ut tamen, quod per seruos nostros nobis acquiritur, totum nostrum fiat: quod autem per liberos, quos in potestate habemus, ex obligatione fuerit adquisitum, hoc diuidatur secundum imaginem rerum proprietatis, & vsusfructus, quam nostra decreuit constitutio: ut quod ab actione commodum perueniat, huius vsusfructum quidē habeat pater, proprietatem autem filio seruetur, scilicet patre actionē mouente secundum nouellæ nostræ cōstitutionis * diuisionem. Item per liberos homines, & alienos seruos, quos bona fide possidemus, acquiritur nobis: sed tantum ex duabus causis, id est, si quid ex operibus suis, vel ex re nostra acquirant. Per eum quoq; seruū, in quo vsusfructū, vel vsum habemus

* l. fi. C. de bon. quæ liberis.

† operibus

habemus, similiter ex duabus istis causis nobis
adquiritur. & Communem seruum pro domini-
ca parte dominis acquirere certum est: excepto
eo, quod nominatim uni stipulando, aut per tra-
ditionem accipiendo, illi soli acquiritur: veluti
cum ita stipulatur, Titio domino meo da-
re spondes? Sed si domini unius iussu servus
fuerit stipulatus, licet antea dubitabatur: ta-
men post nostram decisionem* res expedita est,
ut illi tantum adquirat, qui hoc ei facere iussit,
ut supra dictum est.

* I. fin. C.
per quas
perfo.

Quibus modis tollitur obligatio.
TITVLVS XXX.

ARGV M.

Eius quod debetur solutio, à debitore, vel à
quouis ipsius nomine facto, omnem obligatio-
nem perimit: quo fit ut solutio principalis
evanescat fideiussoria obligatio: & versa vice
idem dicito.

Tollitur autem omnis obligatio solutio-
eius quod debetur: vel si quis, consentien-
† nec ta- te creditore, aliud pro alio soluerit. Nec † inter-
men est, quis soluat, utrum ipse, qui debet, an alius
pro eo. liberatur enim & alio solvete: siue scien-
te, siue ignorante debitore, vel invito eo, solutio
fiat. & Item si reus soluerit, etiam si, qui pro eo
interuenerunt, liberantur. Idem ex contrario
contingit, si fideiussor soluerit, non enim ipse so-
lus liberatur, sed etiam reus.

ARGV M.

Acceptilatione (id est, imaginaria quadam
& ficta solutione, mutua interrogatione & re-
sponsione cōcepta) verborum obligatio tantum
tollitur: reliquæ verò obligationes ex re, con-
sensu, & alio quouis modo contractæ, non an-
tea solvuntur quàm in Aquilianam stipulatio-
nem, id est, verborum obligationem deducan-
tur: ut sic demum acceptilatione sopiri queat.

Item per acceptilationem tollitur obligatio.
Est autem acceptilatio, imaginaria solutio. Quod
enim ex verborum obligatione Titio debetur, id si
velit Titius remittere, poterit sic fieri, ut patia-
tur hæc verba debitorem dicere, Quod ego
tibi promisi, habesne acceptum? & Ti-
tius respondere, Habeo. Sed & Græcè potest ac-
ceptilatio † fieri: dummodo sic fiat, ut Latinis † acceptū
verbis solet exigere, ἔχῃς ἀποδοῦναι ἀνὰ γὰρ τὴν αἰτίαν;
ἔχῃς ἀποδοῦναι. Quo genere (ut diximus) tantum
ea solvuntur obligationes, † quæ ex verbis com- † obliga-
sunt, non etiam ceteræ. Consentaneum enim nē ver-
bisum est, verbis factam obligationem, aliis posse bonum dis-
verbis dissolui. Sed & id, quod alia ex causa de soluit. I.
betur, potest in stipulationem deduci, & per
acceptilationem dissolui. Sicut autem quod de-
betur pro parte recte soluitur, ita in parte debi-
ti acceptilatio fieri potest. Est autem prodita stipu-
latio, quæ vulgò Aquiliana appellatur, per
quā contingit, ut omnium rerum obligatio in sti-
pulationem deducatur, & ea per acceptilationem
†

et nouat tollatur. Stipulatio enim Aquiliana renouat
 omnes obligationes, & à Gallo * Aquiliana
 composita est. & Quicquid te mihi ex quacunque
 causa dare facere oportet, oportebit te, praesens
 in diem re, aut sub conditione, quatruncumque re-
 rum mihi tecum actio est, quaeque aduersus te
 petitio, vel aduersus te persequutio est erit: re-
 quod tu meum habes, tenes, possides, et dolo-
 re malo fecisti, quo minus possideas: quanti quae
 quae earum rerum res erit, tantam pecuniam
 dari stipulatus est Aulus Agerius, si pondus
 Numerius Nigidius: et quod Numerius Nigi-
 dius Aulo Agerio spondidit, id habere me à
 se acceptum Numerius Nigidius Aulum
 Agerium rogauit. Aulus Agerius Nume-
 rio Nigidio acceptum fecit.

A R G V M.

Nouatio est prioris debiti in aliam obliga-
 tionem vel civilem vel naturalem translatio: *
 quo fit, ut anterior obligatione sublata, noua
 constitatur: quae olim nouae personae inter-
 uentu (etiam quae naturaliter tantum obligari
 posset) inducebatur, eadem uero interuenien-
 te personae, ita demum nouatio facta erat, si quid
 priori obligationi posterior adlitteret, vel detra-
 heret, hodie autem nunquam induci cen-
 setur nouatio, nisi expressim à contrahentibus
 hoc agatur, alias anterior forma manet, & po-
 sterior loco incrementi accedit.

et tu debes
 Scio et Praeterea nouatione tollitur obligatio: re-
 latus in id, quod tibi Scius et debebas, à Titio dari
 stipul

stipulatus sit. et Non interuentu nouae personae, et si
 noua nascitur obligatio, et prima tollitur, trans-
 lata in posteriorem: adeo ut interdum, licet po-
 sterior stipulatio inutilis sit, tamen prima noua
 rationis iure tollatur: ueluti si il, quod tu Titio de-
 bes, à pupillo sine tutoris auctoritate stipulatus
 fuerit, quo casu res amittitur. nam et prior de-
 bitor liberatur, et posterior obligatio nulla est.
 Non idem iuris est, si à seruo quis faciat stipula-
 tus: nam tunc prior perinde obligatus manet,
 ac si postea nullus stipulatus fuisset. Sed si ea-
 dem persona sit, à qua postea stipulatus sit: ita de-
 mum nouatio fit, si quid in posteriori stipula-
 tione noui sit: forte si conditio, aut dies, aut si-
 deiusor adiciatur, aut detrahatur. Quod au-
 tem diximus, si conditio adiciatur, nouationem
 fieri sic intelligi oportet, ut ita dicamus factam
 nouationem, si conditio extiterit: alie qui si dese-
 cerit, durat prior obligatio. Sed cum hoc qui-
 dem inter veteres constabat, tunc fieri noua-
 tionem, cum nouandi animo in secundam obliga-
 tionem itum fuerat, per hoc autem dubium
 erat, quando nouandi animo uideretur hoc fie-
 ri: et quasdam de hoc praesumptiones alij in
 alij casibus introducebant: ideo nostra proces-
 su constitutio, quae apertissime definiuit, tunc
 solum nouationem prioris obligationis fieri, quae
 ius hoc ipsum inter contrahentes expressum
 fuerit, quod propter nouationem prioris obliga-

ab em-
ptione. D.
de pact.

nondum

tionis conuenerunt, alioqui & manere pristinam obligationem, & secundam ei accedere, ut maneat ex utraque causa obligatio secundum nostra constitutionis definitionem, quam licet ex ipsius lectione apertius cognoscere. Hoc amplius, & obligationes, quæ consensu contrahuntur, contraria voluntate dissoluantur.

Nam si Titius, & Seius inter se consenserint, ut fundum Tusculanum emptum Seius haberet centum aureis: deinde re nondum sequuta, id est, neque pretio soluto, neque fundo tradito, placuerit inter eos, ut discederetur ab ea emptione, & venditione: inuicem liberantur.

Idem est in conductione, & locatione, & in omnibus contractionibus, qui ex consensu descendunt, sicut iam dictum est.

TERTII LIBRI
FINIS.

INST.

INSTITVTIO-

NVM, SEV ELE-
MENTORVM D. IV-

stiniani sacratissimi
principis

*

LIBER IIII.

De obligationibus, quæ ex delicto nascuntur.

TITVLVS I.

ARGVM.

Furtum latius, clariùsque sic definitur: Furtum est contrafactio rei alia, inuito domini fraudulosa, lucri faciendi gratia, vel ipsius rei, vel etiam vsus eius, vel possessionis.

QVVM sit expositum superiore libro de obligationibus ex contractu, & quasi ex contractu: sequitur, ut de obligationibus ex maleficio, & quasi ex maleficio dispiciamus. Sed illa quidem (ut suo loco tradidimus) in quatuor genera diuiduntur. hæc vero minus generis sunt. nam omnes ex re nascun-

T 3

tur, id est, ex ipso maleficio, veluti ex furto, rapina, damno, iniuria. Furtum est * contrahatio fraudulsa, lucri facienda gratia, vel ipsius rei, vel etiam usus eius, possessio sine, quod legem naturali prohibuitur est admittere. Furtum autem vel à furuo, id est, nigro dictum est, quod clam & obscure fiat, & plerumque nocte: vel à fraude, vel ferendo, id est, † auferendo: vel à Grecofermone, quod quædam appellant fures: imò & Greci à ferendo † quædam dixerunt.

A R G V M.

Qui cum re furtiva antequam eò perueniret, quò furtum perferre destinaret, vbiuis locorum deprehensus fuit, fur est manifestus: qui si locum destinatum iam aduëtarie, etià si demum cum re deprehendatur, non manifestus dicitur.

* L. 2. D. eo.

Furtorum autem duo sunt genera, manifestum, & nec manifestum. Nam conceptum & oblatum, species potius actionis sunt furto contentes, quam genera furtorum, sicut inferius apparebit. Manifestus * fur est, quem Greci ἐπ' αὐτοφώγῳ appellant: nec solum is, qui in ipso furto deprehenditur, sed etià is qui in eo loco deprehenditur, quo furtum fit: veluti qui in domo furtum fecit, & nondum egressus ianuam deprehensus fuerit: & qui in oliueto, oliuarum: aut in vineto, vuarum furtum fecit, quandiu in eo oliueto aut vineto deprehensus fuerit. Imò vltius furtum manifestum est extendendum, quand

* L. 3. & 12. D. eo.

quandiu eam rem fur tenens visus, vel deprehensus fuerit: siue * in publico, siue in priuato, * l. 5. D. e. vel à domino, vel à alio, antequam eò perueniret, quò deferre †, vel deponere destinasset. sed † perferre si pertulit quò destinavit, tamen si deprehendatur cum re furtiva, nō est manifestus fur. Nec * manifestum furtum quid sit, ex ijs, quæ diximus, intelligitur. nam quod manifestum non est, id scilicet nec manifestum est.

A R G V M.

Varia furtorum genera, ex quibus quoque variz actionum species prodibant, hodie in defuetudinem abiierunt: Qui sciens prudensque rei furtivæ & receptor & occultator est, fur tamen non manifestus obnoxius fuit.

¶ Conceptum * furtum dicitur, cum apud aliquem testibus presentibus furtiva res quasita & inuenta sit. nam in eum propria actio constituta est, quamuis fur non sit, quæ appellatur concepti. ¶ Oblatum furtum dicitur, cum furtiva ab aliquo tibi oblata sit, eaque apud te concepta sit: utique si ea mente tibi data fuerit, ut apud te potius, quam apud eum, qui dedit, conciperetur. nam tibi, apud quem concepta sit, propria aduersus eum, qui obtulit, quamuis fur non sit, constituta est actio, quæ appellatur oblatus. ¶ Est etiam prohibiti furti actio aduersus eum, qui furtum querere testibus presentibus volente prohibuerit. ¶ Præterea pœna

* Vide L. Paul li. 3. Rece. sen. titu 32. & ibi P. Præsum.

constituitur edicto pratoris per actionem furti non exhibiti, aduersus eum, qui furtiuam rem apud se quesitam & inuentam non exhibuit. Sed he actiones, scilicet cōceptis & oblatis, & furti prohibiti, necnon furti non exhibiti, in desuetudinem abiierunt. Quam enim requisitio rei furtiue hodie secundum veterem obseruationē non fiat, merito ex consequentia etiam prefate actiones ab vsa communi recesserunt: quā manifestū sit, quod omnes, qui scientes rem furtiuam susceperint & celauerint, furti nec manifesti obnoxij sunt. Pena manifesti furti quadrupli est, tam ex serui, quā ex liberi persona: nec manifesti, dupli.

ARGVM.

Quævis indebita alienæ rei cōrectatio, inuito domino facta, furti alligat cōrectatē, quapropter, qui re aliena abutitur, furtum cōmittit.

Furtum autem fit, non solum cum quis recipiendi causa rem alienam amouet, sed generaliter cum quis alienam rem, inuito domino, cōrectat. Itaque siue creditor pignore, siue is, apud quem res disposita est, ea re utatur: siue is, qui rem utendam accepit, in alium usum eam transferat, quā cuius gratia ei data est, furtum committit: veluti si quis argentum utendum acceperit, quasi amicos ad cenam inuitaturus, & id peregrè secum tulerit: aut si qui equum gēstādis causa commodatum sibi, lon-

gum

gius aliquod duxerit: quod veteres * scripserunt de eo, qui in aciem equum perduxisset. * Gellius li. 7. ca. 15.

Placuit tamen eos qui rebus commodatis aliter uterentur, quā utendas acceperint, ita furtum committere, si se intelligāt, id inuito domino facere: eumque si intellexisset, non permisso facere. at si permissum credant: extra crimen videri, optima sane distinctione: quia furtum si non effectu furandi non committatur.

ARGVM.

Qui etiam inuito domino cōrectare falsò credit, si id volente domino faciat, furti reus non est: excipe alieni serui improbum sollicitatorem qui ppe qui etiam si domini applausu, eius rem assequutus fuerit, furit obnoxius est: nihilominus serui corrupti iudiciū subiturus

Sed * si credat aliquis inuito domino se re commodatā sibi cōrectare, domino autē volente id fiat: dicitur furtum non fieri. Vnde illud quesitum est, cum Titius seruum Mauij soluerit: ut quasdam res domino subriperet, & ad eum perferret, & seruis id ad Mauij pertulerit: Mauius autem, dum vult Titium in ipso delicto deprehendere, permiserit seruo quasdam res ad eum perferre: vitrum furti, an serui corrupti iudicio teneatur Titius, an neutro? Et cum nobis super hac dubitatione suggestum est, & antiquorum prudentium super hoc altercationes perspeximus, quibusdam neque furti, ne-

* Ex legib. Draconis Præte. libro 1. vet. Iurispr.

* Inter. g. re ad. D. eod.

T S

que serui corrupti actionem praestantibus, quibusdam furti tantummodo: non huiusmodi caliditati obuiam eunt, per nostram decisionem sancimus*, non solum furti actionem, sed & serui corrupti contra eum dari: licet enim is seruus deterior a sollicitatore minime factus est, & ideo non concurrant regulae, quae serui corrupti actionem introducunt: tamen consilium corruptoris ad perniciem probitatis serui introductum est, ut sit ei penalis actio imposita, tanquam si re ipsa fuisset seruus corruptus: ne ex huiusmodi impunitate & in alium seruum, qui facile posset corrumpi, tale facinus à quibusdam perpetretur. ¶ Interdum etiam liberorum nostrorum furtum fit: veluti si quis liberorum nostrorum, qui in potestate nostra sunt, subreptus fuerit, & Aliquando autem etiam sua rei farum

† quisque quisque committit: veluti si debitor rem, quam creditori pignoris causa dedit, subtraxerit.

ARGVM.

Furti quoque actione tenetur non modo qui furatur, verum etiam qui opem & consilium ad id patrandum praestare: ad eamque poena qua fur condemnandus est: qui si consilium tantum dedit, non tenetur.

¶ Interdum quoque furti tenetur, qui ipse furtum non fecit, qualis est is, cuius ope, & consilio furtum factum est. In quo numero est, qui tibi nummos excussit, ut alius eos raperet: aut tibi

tibi obstitit, ut alius rem tuam exciperet: aut oves tuas, vel boues fugauerit, ut alius eas acciperet. Et hoc veteres* scripserunt de eo, qui per laeuam, & non data opera, ut furtam admitteretur, factum est: in factum actio dari debet. Et ubi ope Manij Titius furtum fecerit: ambo furti tenentur. Ope & consilio eius quoque furtum admitti videtur, qui scalas forte fenestris supponit: aut ipsas fenestras vel ostium effringit, ut alius furtum faceret: qui ve ferramenta ad effringendum, aut scalas, ut fenestris supponerentur, commodauerit, sciens cuius rei gratia commodauerit. ¶ Certe qui nullam opem ad furtum faciendum adhibuit sed tantum consilium dedit, atque hortatus est ad furtum faciendum, non tenetur furti.

ARGVM.

Si quid filius patris furto subripiat, furtum facit, idque furtum efficitur: & ex propter usufructibile: filius tamen furti conueniri minime potest: opem autem & consilium illi praestans, potest.

¶ Hi, qui in parentum vel dominorum potestate sunt, si rem eis subripiunt, furtum quidem faciunt, & res in furtinam causam cadit (nec eo id ab illo rescipi potest, antequam in domini potestatem reuertatur) sed furti actio non nascitur: quia nec ex alia ulla causa potest inter eos actio nasci. Si vero ope & consilio alterius

† excipere
ret.
* d. l. in
furti. §. fi.

* l. 17. D. e.

terius factum fuerit: quia sique fur-
tum committitur, cōscienter ille furti tenetur:
quia verum est, ope & consilio eius furtum fa-
ctum esse. & Furti & autem actio ei competit,
cuius interest rem salvā esse, licet dominus non
sit. Itaque nec domino aliter competit, quā si
eius intersit rem non perire. Unde constat cre-
ditorem de pignore subrepto furti actione age-
re posse, etiam si idoneū debitorem habeat: quia
expedit ei pignori potius incumbere, quā in
personā agere: adeo quidem, ut quamvis ipse de-
bitor eam rem subripuerit, nihilominus credi-
tori competat actio furti.

ARGVM.

Qui alienæ rei custodiendæ exactam curam
præstare tenetur (ut puta fullo & sarcinator)
re furto sublata contra furē experiri possunt:
modo integrè soluendo existant.

Item si fullo polliēda curā dāve, aut sarci-
nator sarcinda vestimenta mercede certa con-
stitutā acceperit, eāque furto amiserit: ipse fin-
ti habet actionem, non dominus: quia domini
nihil interest eam rem non perire, quā indi-
cio locatū à fullone, aut sarcinatore rem suam
persequi possit. Sed & bonæ fidei emptori sub-
repta re quā emerit, quamvis dominus non sit,
omnino cōpetit furti actio, quemadmodum &
creditori. Fulloni verò, & sarcinatori nō aliter
furti actionem competere placuit, quā si sol-
vendo

* Litaque.
D. eod.

† omni-
modo

nendo fuerint: hoc est si domino rei estimatio-
nem solvere possint. & Nam si solvendo non sint:
tunc quia ab eis suum dominus consequi non
possit, ipsi domino furti competit actio: quia hoc
casu ipsius interest rem salvā esse. Idē est, &
si in parte soluendo fuerit fullo aut sarcinator.

ARGVM.

Qui ē duabus experiundi viis alterutram
elegerit, ita demum alteri renuntiasse videtur,
si sciens prudētiūque plures sibi competere, al-
teram intenterit: quod si aut nefcius, aut dubi-
tans egerit, nihil prohibet, quin iam instituta
actione omīssa, sibi competentem proponat.

Quæ de fullone, & sarcinatore diximus,
etiam & ad eum, cui cōmodata res est, trans-
ferenda veteres existimabant. Nam ut ille ful-
lo mercedem accipiendo, custodiam præstat: ita
is quoque, qui commodatum utendi causa ac-
cepit, similiter necesse habet custodiā præstare. † vtēdum
Sed nostra providentia etiam hoc in nostris
civibus emendavit, ut in domini voluntate
sit: siue commodati actionem aduersus eum, qui
rem cōmodatam accepit mouere desiderat: siue
furti aduersus eum, qui rem surripuit: & al-
terutra earum electa, dominum non posse ex-
pensis ad alteram venire actionem. sed si
quidem furem elegerit: illum, qui rem vtēdum
accepit, penitus liberari. sin autem comoda-
tor veniat aduersus eum, qui rem vtēdum ac-
cepit:

cepit: ipsi quidem nullo modo cōpetere posse ad-
versus furem furti actionem. Eum autem, qui
pro re commodata convenitur, posse adversus
furem furti habere actionem: ita tamē si domi-
nus sciens rem esse subreptā adversus eum, cui
res commodata fuerit, peruenit: sin autem ne-

† non esse sciens & dubitans rem esse † subreptam, apud
eum commodati actionem instituerit: postea
autem, re compta, voluerit remittere quidem
commodati actionem, ad furti autem actionem
perueniret: licentia ei conceditur & aduer-
sus furem venire, obstaculo nullo ei opponēdo,
quoniam incertus constitutus movit adversus
eum, qui rem utendam accepit comodati actio-
nem: nisi domino ab eo satisfactū fuerit. tunc
etenim omnino furem à domino quidem furti
actione liberari: suppositum autē esse ei, qui pro
re sibi comodata domino satisfecit: quum mani-
festū sit, etiam si ab initio dominus actio-
nem commodati instituerit, ignarus rem esse
subreptam, postea autem hoc ei cognitio, aduer-
sus furem transferit, omnino liberari eum, qui
rem commodatam acceperit quemcūque causa
exitum dominus adversus furem habuerit: ea-
dem definitione obvenit, siue in parte, siue in so-
luto: si solvendo sit is, qui rem commodatam ac-
cepit. Sed is, * apud quem res deposita est, ca-
stodiam non praestat: sed tantum in eo obnoxius
est: si quid ipse dolo malo fecerit, qua de causa
furi

* Leu qui,
§. is autē,
D. eo.

si res ei subrepta fuerit (quia restituenda eius
rei nomine depositi non tenetur, nec ob id eius
interesse rem salvam esse) furti agere non potest:
sed furti actio domino competit.

ARGV M.

Quum ex furandi dolo so animo furtū con-
sistat, is tantum furti tenetur, qui doli capax est.

¶ In summa, * sciendū est, quāvis esse, an * Impu-
impubes rem alienam amouendo furtū faciat? berē. D. c.
Et placuit, quia fortum ex affectu furandi con-
sistit, ita demum obligari, eo crimine impube-
rem si proximus † pubertati sit, & ab id intel- † doli ca-
ligat se delinquere. pax

ARGV M.

Duplum aut quadruplū quod in furti actio-
nem venit: ad poenae persecutionem tantum
pertinet, cum praeterea res ipsi furto subtra-
cta, aut à quocunque possessore per rei vin-
dicationem, aut ab ipso iure cuiusque ha-
bit per conditionem furtivā extorqueri queat.

¶ Furti actio, siue dupli, siue quadrupli,
tantū ad poenae persecutionem pertinet. Nā ipsius
rei persecutionem extrinsecus habet dominus,
quum aut vindicando, aut condicendo potest
asferre. Sed rei vindicatio quidem adversus
possessorem est, siue fur ipse possidet, siue alius
quilibet. conditio autem adversus furem ipsam
haredemque eius, licet non possideat, competit.

Do

De vi bonorum raptorum.

TITVLVS II.

ARGVM.

Quisquis res alienas rapit, non tantum furti obnoxius est, sed etiam vi bonorum raptorum actione conveniri potest, quæ intra annum à commissa rapina in quadruplum, post verò in simplum datur: ita quod in quadruplo etiam rei persecutio contineatur, eius enim triplum in poenam, simplum verò in rem computatur.

* l. i. D. vi
bo. rapt.

Qui * res alienas rapit, tenetur quidem etiam furti (quis enim magis alienam rem invito domino contrectat, quam qui vi rapit? ideoque rectè dictum est, cum improbum furem esse) sed tamen propriam actionem eius delicti nomine Prætor introducit, quæ appellatur vi bonorum raptorum: et est intra annum quadrupli: post annum simpli: quæ actio utilis est etiam si una rem, licet minimam, rapuerit. Quadruplum autem non totum poena est, sicut in actione furti manifesti diximus: sed in quadruplo inest. Et rei persecutio: ut poena tripli sit, siue comprehédatur raptor in ipso delicto, siue non. Ridiculum enim esset, leuioris conditionis esse eum qui vi rapit, quam qui clam amouet.

ARGVM.

Si quis rem suam, aut quam suam opinabatur, penes alium constitutam, violenter aut rapuerit,

aut

aut inuaserit, is si dominus sit, à dominio cadet: si non sit post rei restitutionem, eiusdem quoque æstimationem vim passio præstare cogitur.

¶ Ita tamen competit hæc actio, si dolo malo quis rapuerit. Nam qui aliquo errore ductus, rem suam esse existimans, et imprudens iuris, eo animo rapuerit: quasi domino liceat etiam per vim rem suam auferre à possessoribus, absolui debet. **¶** Cui scilicet cōueniēs est, nec furti teneri eum, qui eodem hoc animo rapuit. **¶** Sed ne, dum talia excogitantur, inueniatur via, per quam raptores impunè suam exerceant avaritiam: melius diualibus constitutionibus* pro hac parte prospectum est: ut nemini liceat vi rapere vel rem mobilem, vel se mouentem, licet suam eandem rem existimet. sed si quis contra statuta principum fecerit: rei quidem suæ dominio cadere, sin autem aliena res sit: post restitutionem eius, etiam æstimationem eiusdem ei præstare. Quod non solum in mobilibus rebus, quæ rapi possunt, constitutiones obtinere censuerunt: sed etiam in inuisionibus, quæ circa res soli fiunt, ut ex hac causa ab omni rapina homines abstineant.

* l. si quis
in tãtam.
C. vnde
vi.

ARGVM.

Is cuius interest rapinam factam non fuisse, quanquam dominus non sit, vi bonorum raptorum actionem mouere potest: ut id scilicet consequatur, quod sibi abesse docuerit.

322
 1. 2. §. in
 hac. D.
 eod.
 §. Specta
 tur Bibliotheca

Canē in hac actione non utique expectatur, si in bonis actoris esse. nam siue in bonis sit, siue non: si tamen ex bonis sit, locum hac actio habebit. Quare siue locata, siue commodata, siue etiam pignoratā, siue deposita sit res apud Titum, sic ut intersit eius eam re per vim non auferri (veluti si in deposita re culpam quoque promisi) siue bona fide possideat siue usufructum quis habeat in ea, vel quid aliud iuris, ut intersit eius non rari: dicendum est ei competere hanc actionem, non ut dominium accipiat, sed illud solum, quod ex bonis eius qui rapinam passus est, id est, quod ex substantia eius ablatum esse proponatur. Et generaliter dicendum est, ex quibus causis furti actio competat in re clam facta, & ex eisdem causis omnes habere hanc actionem.

De lege Aquilia.

TIT. III.

ARGVM.

Primo legis Aquiliae capite cautum est, ut qui alienum seruum aut quadrupedem (quorum numero est, quae gregatim pasci consueuerunt) iniuria occiderit, quanti ea res eo anno retrorsum plurimi fuerit, tantum dominum praestare cogitur.

¶ L. 2. D. e. **D**amni iniuriae actio constituitur per legem Aquiliae: cuius primo capite cautum est, ut si quis alienum hominem, alienamve qua

quadrupedem, & quae pecudum numero sit, iniuria occiderit, quanti ea res in eo anno plurimum fuerit, tantum domino dare damnetur. Quod autem non praecise de quadrupede, sed de ea tantum, quae pecudum numero est, cauetur, eo pertinet, ut neque de feris bestiis, neque de canibus tantum esse intelligamus: sed de iis tantum, quae gregatim proprie pasci dicuntur, quales sunt equi, muli, asini, oves, boues, caprae. De suis quoque idem placuit. Nam & suae pecudum appellatione continentur: quia & hi gregatim pascuntur. Sic denique & Homerus in Odyssea ait (sicut Aelius Martianus in suis Institutionibus refert)

*vide vet. Iurispruden. Prat. ad l. Solo.

*lib. xlii.

Δύες τέρυι σὺναι παρὶ μύρον, οἱ ἡνέμοι
 πᾶς κόραυ & πέρην, ἐπὶ τὴν κούρην Ἀγέδων.

ARGVM.

Qui casu occidit, l. Aquilia non obligatur: qui autem dolo aut culpa, obligatur.

¶ Iniuria autem occidere intelligitur, qui nullo iure occidit. Itaque qui latronem insidiatorem occiderit, non tenetur, utique si aliter periculum effugere non potest. Ac nec is quidem hac lege tenetur, qui casu occidit: si modo culpa eius nulla inueniatur. nam alioqui non minus ex dolo quam ex culpa quisque hac lege tenetur. Itaque si quis dum iaculis ludit, vel exercitatur, transeuntem seruum tuum traiecerit: distinguitur. Nam si id a milite in eo campo, ubi solitum est exercitari,

l. 1. §. 1. D. eod.

† exerci-
tandi
al. si puta-
tor. D. eo.

† precla-
mauit
† cauere

admissum est: nulla culpa eius intelligitur, si alius tale quid admiserit: culpæ reus est. Idem iuris est de milite, si in alio loco, quàm qui ad exercitandū militibus destinatus est, id admisit. ¶ Item si putator ex arbore deiecto ramo seruum tuum transeuntem occiderit: si prope viam publicam, aut vicinalem id factum est, neque proclamauit, vt casus evitari posset: culpæ reus est, sed si proclamauit, nec ille curauit præcauere: extra culpam est putator. Aequè extra culpam esse intelligitur, si seorsum à via forè, vel in medio fundo cadebat, licet non proclamauit: quia in eo loco nulli extraneo ius fuerat versandi.

A R G V M.

Imperitia culpæ adscribenda est: quo fit, vt qui onus peritiæ & viribus impar subierit, si ob eius imperitiam vel imbecillitatem quid dabitur datum sit, culpæ reus dicatur.

* l. qua a-
ctione. §.
fi. D. cod.
& l. seq.

¶ Præterea si medicus, qui seruū tuum secuit, dereliquerit curationem eius, & ob id mortuus fuerit seruus, culpæ reus erit. Imperitia quoque culpæ adnumeratur: veluti si medicus ideo seruū tuum occiderit, quia malè eū secuerit, aut perperam ei medicamentum dederit. Impetu quoque mularum, quas mulio propter imperitiam retinere nō potuit, si seruus tuus oppressus fuerit, culpæ reus est mulio. Sed & si propter infirmitatem eas retinere nō potuerit, cum alius fir

firmitas eas retinere potuisset: aequè culpa teneatur. Eadem placuerunt de eo quoque, qui cum equo veheretur, impetum eius aut propter infirmitatem, aut propter imperitiam suam retinere non potuerit.

A R G V M.

Pœnales actiones in delinquentis hæredes non dantur.

¶ His autem verbis legis, * Quātid eo in anno plurimi fuerit, illa sententiā exprimitur: vt si quis hominem tuum, qui hodie claudus, aut mancus, aut luscus erit, occiderit, qui in eo anno integer, aut pretiosus fuerit, non tantum teneatur, quanti hodie erit, sed quanti in eo anno plurimi fuerit. quæ ratione creditum est penalem esse huius legis actionem: quia non solum tanti quisque obligatur, quantum damni dederit, sed aliquando longè plaris. Ideoque constat in heredem eam actionem non transferre, quæ transitura fuisset, si ultra dānum unquam lis æstimaretur.

* l. ait lex.
D. cod.
† is homo

* l. inde.
D. cod.

A R G V M.

In lege Aquilia non modo illud dānū perempti corporis æstimatur: sed eo amplius quicquid perempto eo corpore damni patimur, siue in admittendo, siue in non acquirendo consistat.

¶ Illud nō ex verbis legis, sed ex interpretatione placuit, non solum perempti corporis æstimationem habendam esse, secundum ea, quæ diximus: sed etiam amplius, quicquid præterea perempto

* d. l. ait
lex.

ex corpore damni nobis illatum fuerit: veluti si
 seruum tuum heredem ab aliquo institutum,
 ante quis occiderit, quam is iussu tuo heredita-
 tem adierit, nam hereditatis quoque amisse ra-
 tionem esse habendam constat. Item si ex pari
 mularum unam, vel ex quadrigis equorum
 unum quis occiderit, vel ex comædis unus ser-
 uus occisus fuerit: non solum occisi sit æstimatio,
 sed etiam amplius id quoque computatur, quanti
 depretiati sunt qui supersunt. Liberum autem
 est ei, cuius servus occisus fuerit et ex iudicio
 privato legis Aquiliæ damnum persequi, et
 capitalis criminis eum reum facere. Caput se-
 cundum legis Aquiliæ in usu non est.

ARGVM.

Reliqua quoque (præter mortem serui aut qua-
 drupedis, quæ pecudum numero est) rebus no-
 stris animatis vel anima carentibus, damna il-
 lata sunt, capite I. Aquiliæ tertio vindicantur:
 quæ propter quisquis alteri vrendo, frangen-
 do, depascendo, secando, rumpendo, & id ge-
 nus modis damnum fecerit, quanti ea res in
 diebus triginta retro proximis plurimi fue-
 rit, domino dare damnabitur.

* I. si ser-
 uus. §. 4.
 D. eod.

* Capite tertio de omni cetero damno cauetur.
 Itaque si quis seruum, vel eam quadrupedem,
 quæ pecudum numero est, vulnerauerit: siue eam
 quadrupedem, quæ pecudum numero non est, ve-
 luti canem, aut feram bestiam vulnerauerit,
 aut occiderit: hoc capite actio constituitur. In ca-

teris

teris quoque omnibus animalibus, item in omni-
 bus rebus, quæ anima carent, damnum per iniu-
 riam datum, hac parte vindicatur. Si quid enim
 ruptum, aut ruptum, aut fractum fuerit: actio ex
 hoc capite constituitur: quanquam poterat sola
 ruptum appellatio in omnes istas causas sufficere.
 Ruptum enim intelligitur, quod quoquomodo
 corruptum est. Vnde non solum fracta, aut rila,
 sed etiam scissa et collisa, et effusa, et quoquo-
 modo perempta, atque deteriora facta, hoc verbo
 continentur. Denique responsum est, si quis in
 alienum vinum aut oleum id misceuerit, quo na-
 turalis bonitas vini, aut olei corrumpatur, ex
 hac parte legis Aquiliæ eum teneri. Illud pa-
 lam est, sicut ex primo capite, ita demum quisque te-
 netur, si dolo aut culpa eius homo aut quadru-
 pes occisus occisus fuerit: ita ex hoc capite, de
 dolo aut culpa, et de cetero damno quæque te-
 neri, ex hoc tamē capite non quāti in eo anno,
 sed quāti in diebus triginta proximis tres fuerit,
 obligatur is, qui damnum dederit. At nec Pluri-
 mi quidem verbum adieciunt. Sed Sabino recte
 placuit, perinde habendam æstimationem, ac si
 etiam hac parte, Plurimi, verbum adiectum
 fuisset. nam plebem Romanam, quæ Aquilio
 tribuno interrogante hanc legem tulit, contentam
 fuisse, quod prima parte eo verbo usa esset.

† aut fra-
 cta
 † immi-
 scuerit

† retro.

† est

ARGVM.

Directa legis Aquiliæ actio competit, si cor-

V 4

pori à corpore damnum illatum sit: quod si non à corpore, corpori utilis dabitur: sin autem neque à corpore datum sit, neque corpus laesum, in factum actioni locus est.

¶ Ceterum placuit, ita demum directam ex hac lege actionem esse, si quis precipue corpore suo damnum dederit. Ideoque in eum, qui alio modo damnum dederit, utiles actiones dari solent, veluti si quis hominem alienum, aut pecus ita incluserit, ut fame necaretur: aut iumentum ita vehementer egerit, ut rumpereetur: aut pecus in tantum exagitaerit, ut precipitaretur: aut si quis alieno seruo persuaferit, ut in arborem ascenderet, vel in puteum descenderet, & is ascendendo, vel descendendo aut mortuus, aut aliqua parte corporis laesus fuerit: utilis actio in eum datur. † Sed si quis alienum seruum, aut de ponte, aut de ripa in flumen deiecerit, & is suffocatus fuerit: eo, quo proiecit, corpore suo damnum dedisset, non diffuciliter intelligi potest: † ideoq; ipsa lege Aquilia tenetur. Sed si non corpore damnum fuerit datum, neque corpus laesum fuerit, sed alio modo alicui damnum contigerit, quum non sufficiat, neque directa, neque utilis legis Aquiliae actio: placuit eum qui obnoxius fuerit, in factum actione teneri: veluti si quis misericordia ductus, alienum seruum compeditum soluerit, ut suggeret.

De iniuri

De iniuriis.

TITVLVS IIIII.

Generaliter iniuria dicitur omne, quod non iure fit specialiter, aliàs contumelia, & tot. tit. quae à contemnendo dicta est, quam Graeci ὕβρις appellant: aliàs culpa, quam Graeci ἐλάττωμα dicunt, sicut in lege Aquilia damnum iniuria datum accipitur: aliàs iniquitas, & iniustitia quam Graeci ἀνομία & ἀδικία vocat. cum enim Praetor vel Iudex non iure contra quem pronuntiat, iniuriam accepisse dicitur.

A R G V M.

Iniuria non solum committitur in corpus, ut verberibus, & pulsatione: sed etiam extra corpus ut conuitiis, famosis libellis, pudicitia attentata, aliisq; modis innumeris.

¶ Iniuria autem committitur, non solum cum quis pugno pulsatus, aut fustibus caesus, vel etiā verberatus erit: sed & si cui conuitium factum fuerit, siue cuius bona quasi debitoris, qui nihil deberet, possessa fuerint ab eo, qui intelligebat nihil eum sibi debere: vel si quis ad infamiam alicuius libellum, aut carmen, aut historiam scripserit, composuerit, ediderit, dolove malo fecerit, quo quid eorum fieret: siue quis matrem familiās aut pretextatum pretextatamve adfectatus fuerit, siue cuius pudicitia attentata esse dicetur: & denique aliis plurimis modis admitti iniuriam manifestum est.

V S

Quæ liberis, vxori, aut nurui irrogatur iniuria, parèti, marito aut socero illata videtur: quo fit vt quandoque pro eadem iniuria pluribus personis iniuriarum actio competat: viro tamen illatam iniuriã, vxori vindicare nõ licet.

*d. l. i. §.
 item per.

¶ Patitur* autem quis iniuriam nõ solum per semetipsum, sed etiã per liberos suos, quos in potestate habet: item per vxorem suã: id enim magis præualuit. Itaque si filia alicuius, quæ Titio nupta est, iniuriam feceris: non solum filie nomine tecum iniuriarũ agi potest, sed etiam patris quoq; & mariti nomine. Cotrã* autem si viro

*l. 2. D. eo.

iniuria facta sit: vxor iniuriarum agere non potest. Defendi enim vxores à viris, non viros ab vxoribus, æquum est. Sed & socer nurus nomine, cuius vir in eius potestate est, iniuriarum agere potest. Seruus autem ipsis quidẽ nulla iniuria fieri intelligitur, sed domino per eos fieri videtur: non tamen isdem modis quibus etiam per liberos & vxores, sed ita, cum quid atrocius commissum fuerit, & quod apertè ad contumeliam domini respicit: veluti si quis alienum seruum atrociter verberauerit: & in hunc casum actio proponitur. At si quis seruo conuictũ fecerit, vel pugno cum percusserit: nulla in eum actio domino competi. Si comuni seruo iniuria facta sit, æquum est, nõ pro ea parte, qua dominus quisque est, æstimationem iniuriæ fieri, sed ex do

ex dominorum persona, quia ipsis fit iniuria. Quod si & usufructus in seruo Titij est, proprietatis Meuij, magis Meusio iniuria fieri intelligitur. Sed si libero homini, qui tibi bona fide seruit, iniuria facta sit, nulla tibi actio dabitur, sed suo nomine is experiri poterit: nisi in contumeliam tuam pulsatus sit. tunc enim competit & tibi iniuriarum actio. Idem ergo est, & in seruo alieno bona fide tibi seruiente: vt toties admittatur iniuriarum actio, quoties in tuam contumeliam iniuria ei facta sit.

Reiecta talionis pœna, quæ olim in iniuriis irrogabatur, hodie pecuniaria imponitur, vt scilicet tanti reus condemnatur, quanti iniuriam passus æstimandam duxerit, aut iudici taxa tota quum visum fuerit, quippe qui pro dignitate illius cui inferitur, pluri, minorũve iniuriam æstimabit.

¶ Pœna autem iniuriarum ex lege duodecim Tabularum propter membrũ quidem*ruptum talio erat, propter os vero fractum, nummarie pœne erant constituta, quasi in magna veterum paupertate. Sed postea Prætores permittent ipsi, qui iniuriam passi sunt, eam æstimare: vt iudex vel tanti rerũ condemnaret, quãti iniuriam passus æstimauerit, vel minoris, prout ei visum fuerit. ¶ Sed pœna quoddã iniuriæ, quæ ex lege duodecim Tabularum introducta est, in de-

vide Praetium ad ll. xij. tab. l. 6.

suend

suetudinem abiit. quam autem Prætores intro-
 duxerunt (que etiam honoraria appellatur) in
 iudiciis frequentatur. Nam secundum gradum
 dignitatis, vitæque honestatem, crescit, aut minui-
 tur æstimationis iniuriæ: qui gradus condemna-
 tionis, & in serui persona non immerito serua-
 tur, ut aliud in seruo actore, aliud in medijs a-
 ctus homine, aliud in vilissimo vel compedito
 ius æstimationis constituatur. ¶ Sed & lex
 Cornelia de iniuriis loquitur, & iniuriarum
 actionem introduxit, quæ cõpetit ob eam rem,
 quod se pulsatum quis, verberatumve; vel do-
 mum suam vi introitam esse dicat. Domum
 autem accipimus, siue in propria domo quis ha-
 bitet, siue in conductâ, siue grati, siue hospitio
 receptus sit.

A R G V M.

Atrox iniuria grauius punitur, atrocem au-
 tem iniuriam ex facto, loco, persona, & corpo-
 ris parte, quæ læsa fuit reputamus.

¶ l. 7. §. fin.
 D. cod.

¶ Atrox * iniuria æstimatur vel ex facto:
 veluti si quis ab alio vulneratus sit: vel fusti-
 bus casus. vel ex loco: veluti si cui in theatro,
 vel in foro, vel in conspectu Prætoris iniuria fa-
 cta sit. vel ex persona, veluti si magistratum
 iniuriam passus fuerit, vel si senatori ab humi-
 li persona iniuria facta sit, aut parenti, patro-
 nōve fiat à liberis vel liberti. Aliter enim se-
 natoris, & parentis, patroniq; aliter extranei

¶

& humilis personæ iniuria æstimatur. Non-
 nunquam & locus vulneris atrocem iniuriam
 facit, veluti si in oculo quis percussus fuerit. Par-
 ti autem refert, utrum patrifamiliæ, an filiosæ
 miliæ talis iniuria facta sit: nam & hæc atrox
 iniuria æstimabitur.

A R G V M.

Illata iniuria aut ciuilitèr, aut criminaliter
 vlciscitur: ciuilitèr, quando multa iniuriato
 adiudicatur: criminaliter, si quando reus iudi-
 cii arbitrio extra ordinem puniendus com-
 mittitur, quo casu procurator interuenire ne-
 quaquam potest, nisi qui iniuriam perseque-
 ritur, vel se defendit, aut illustris, aut superillu-
 stris sit.

¶ In summa sciendum est, * de omni iniu-
 ria, eum qui passus est, posse vel criminaliter
 agere, vel ciuilitèr. Et si quidem ciuilitèr aga-
 tur: æstimatione facta secundum quod dictum
 est, pœna reo imponitur. Sin autem criminali-
 ter, officio iudicis extraordinaria pœna reo irro-
 gatur: hoc videlicet obseruando, quod Zenonia
 * constitutio introduxit, ut viri illustres, * l. fi. C. eo
 quique super eos sunt, & per procuratores possint
 actionem iniuriarum criminaliter, vel perse-
 qui, vel suscipere secundum eius tenorem, quis
 ex ipsa manifestius apparet.

A R G V M.

Etiam qui curauit, ut cuipiam per alium
 iniuria fieret, iniuriarum tenetur,

Non

* d. l. 7. §.
 posse. & l.
 37. D. eo.

¶ Non* solum autem is iniuriarum tenetur, qui fecit iniuriam, id est, qui percussit: verum ille quoque tenetur, † qui dolo fecit iniuriam, vel qui procuravit, † ut cui mala pugno percuteretur. ¶ Hæc actio dissimulatione aboletur, ideo si quis iniuriam dereliquerit, hoc est, statim passus ad animum suum non revocaverit, postea ex penitentia remissam iniuriam non poterit recolare.

De obligationibus, quæ quasi ex delicto nascuntur.

TITVLVS V.

ARGVM.

Obligatio, ex quasi delicto oriri dicitur, quando non ex dolo malo, sed magis imperitia quadã, & minus providẽ delinquitur, quo pacto & iudex si per imprudentiam perperam pronuntiavit, facit litem suam, id est, damnum eius litis, ut æquitati iudicantis videbitur, læso restaurare compellitur.

* l. ex maleficio. s. si iudex. D. de obl. & act.

¶ Si iudex* litem suam fecerit, non propriẽ ex maleficio obligatus videtur, sed quia neque ex maleficio, neque ex contractu obligatus est, & rursus peccasse aliquid intelligitur, licet per imprudentiam: ideo videtur quasi ex maleficio teneri, & in quantum de ea re æquum religioni iudicantis videbitur, penam sustinebit.

ARGVM

ARGVM.

Si ex ædibus quas quis inhabitat, quippiam deiectum, effusumve fuerit, quod transeunti damnum intulerit, aut ea parte qua vulgò iter fit, aliquid suspensum habeat, cuius casus periculosus sit, ex quali delicto obligatus, pœnas hic descriptas incurrit.

¶ Si* uero, ex cuius cenaculo vel proprio ipsius, * ex d. l. s. vel conducto, vel in quo grati habitas, deiectum is quoque, effusumve aliquid est, ita ut alicui noceret: quia si ex maleficio obligatus intelligitur. † Ideo autem † teneri videtur non propriẽ ex maleficio obligatus intelligitur, quia plerumque ob alterius culpam tenetur aut servit aut liberi Cui similis est uero, qui ea parte, qua vulgò iter fieri solet, id possum, aut suspensum habet, quod potest (si ceciderit) alicui nocere quo casu pœna decem aureorum constituta est. De eo uero, quod deiectum effusumve est, dupli, quantum damni† datum sit, constituta est actio. ¶ Ob hominem uero liberũ occisum, quinquaginta aureorum pœna constituitur. Si uero vivat, nocivumque ei esse dicatur, quantum ob eam rem æquum iudici videtur, actio datur. Iudex enim computare debet mercedis medicis præstitas, ceteraque impendia, quæ in curatione facta sunt: præterea operas, quibus caruit, aut cariturus est ob id, quod inutilis est factus. Si filius familias seorsum à patre habitaverit, & quid ex cenaculo eius deiectum, effusumve fuerit, siue quid positum suspensumve

† quanti damnum

sumre habueris, cuius casus periculosus est: Iu-
liano placuit in patrem nullam esse actionem,
sed cum ipso filio agendum esse. Quod & in si-
liofamilias iudice observandum est, qui litem
suam fecerit.

ARGV M.

Nauis, caupona, & stabuli exercitio præfe-
ctus, si ij quorum opera vitur, furtum aut do-
lum, in naui, caupona, & stabulo cōmiserint,
ex quasi delicto obligatus, eorum factum præ-
stare debet.

*d.l.g. fia. ¶ Item *exercitor nauis, aut caupona, aut
† damno stabuli de dolo † aut furto, quod in naui, aut cau-
aut furto pona, aut stabulo factum erit, quasi ex malefi-
cio teneri videtur: si modo ipsius nullum est ma-
leficium, sed alicuius eorum, quorum opera na-

† exerce- uem aut cauponam aut stabulum exerceat. †
ret. Cum enim neque ex maleficio, neque ex con-
† hac tractu sit aduersus eum constituta hic † actio,
& aliquatenus culpe reus est, quod opera ma-
lorum hominum vteretur: ideo quasi ex male-
ficio teneri videtur. ¶ In his autem casi-

bis in factum actio competit: que
heredi quidem datur: ad-
uersus heredem au-
tem non com-

petit.

*

De actionibus.

TITVLVS VI.
ACTIONVM wīvæf.

X

* Adnota, Tertiā iuris ciuilib par-
 rem quæ actiones respicit, adgreditur
 Imperator: quas meritò tractatui obli-
 gationum postposuit, cum ab obliga-
 tionibus, utpote à matre originem du-
 cant. text. in l. licet. §. ea obligatio. D. de
 procuratoribus.

* 1. nihil.
 D. de obl.
 & act.
S Vperest, ut de actionib. loquamur. Actio*
 autem nihil aliud est, quam ius persequen-
 di in iudicio, quod sibi debetur.

ARGVM.

Prima actionum diuisio hæc est, ut quædam
 reales sint, quædam personales. Personalibus
 etenim cum eo experimur, qui nobis aut ex
 contractu, aut quasi, vel ex delicto, aut quasi,
 obnoxius est: realibus verò quoriscumque cum
 eo agimus, qui nullo iure nobis obligatur, rei
 tamen nostræ possessor est.

* 1 actio-
 num. D. c.

¶ Omnium* autem actionum, quibus inter
 aliquos apud iudices, arbitrosve de quacunque
 re queritur, summa diuisio in duo genera dedu-
 citur. aut enim in rem sunt, aut in personam.
 Namque agit vnusquisque aut cum eo, qui ei
 obligatus est, vel ex contractu, vel ex maleficio:
 quo casu proditæ sunt actiones in personam, per
 quas intendit aduersarium ei dare, aut facere
 oportere, & aliis quibusdam modis. Aut cum
 eo agit, qui nullo iure ei obligatus est, mouet ta-
 men alicui de aliquare controuersiam. quo ca-
 su pro

su proditæ actiones in rem sunt: veluti si rem
 corporalem possideat quis, quam Titius suam
 esse affirmet, possessor autem dominum eius se
 esse dicat. nam si Titius suam esse intendat: in
 rem actio est.

ARGVM.

Etiam pro incorporalibus rebus in rem pro-
 ditæ sunt actiones, confessoria scilicet, & nega-
 toria: prior quidem ei qui sibi personalem, siue
 realem seruitutem vrbani vel rustici prædij
 debitam contendit conceditur: altera pro li-
 bertate vindicanda cõtra vicinum agimus cui
 ius seruitutis in re nostra esse negamus: incor-
 poralium autem rerum huiusmodi actiones,
 ab iis, quæ pro corporalibus rebus competunt,
 in hoc differunt, quod illæ possidenti conce-
 duntur, hæc verò non.

¶ Acque si* agat quis ius sibi esse fundo* Alc. l. na-
 sorte vel adibus vtendi fruendi, vel per fundum naturaliter.
 vicini eundem agendi, vel ex fundo vicini aquam §. nihil cõ-
 ducendi: in rem actio est. Eiusdem generis est mune. D.
 actio de iure prædiorum vrbano: veluti si de acq.
 quis agat ius sibi esse altius edes suas tollendi, post.
 prospiciendi, vel proiciendi aliquid, vel im-
 mittendi tignum in vicini edes. Contrà quoque
 de usufructu, & de seruitutibus prædiorum ru-
 sticorum, item prædiorum vrbano: inuicem
 quoque proditæ sunt actiones: ut si quis inten-
 dat ius non esse aduersario vtendi fruendi, eun-
 di, agendi, aquamve ducendi, item altius tollen-

di prospiciendæ, vel proiciendi immittendæ. *reiste* quoque actiones in rem sunt, sed negati-
 † *negatio* na. † Quod genus actionis in controuersia re-
 rum corporalium proditum non est. Nam in his
 is agit, qui non possidet. ei vero qui possidet, non
 est actio prodita, per quam neget rem actoris
 esse. ¶ Sanè vno casu qui possidet, nihilominus
 is actoris partes obtinet, sicut in latoribus Di-
 gestorum libris opportunius apparebit.

A R G V M.

Item secunda actionum sectio pertractanda
 capitur, & primò de in rem prætoris. Qui ius-
 to titulo ab eo quem dominum credebat, rem
 traditam accepit, si prius à rei possessione ceci-
 derit quàm vsucapionem absoluerit, is aduer-
 sus possessorem Publicianâ in rem actionem
 intentate potest, ut perinde ei restituatur, ac si
 vsucapione, eius rei dominiû nactus fuisset.

¶ Sed istæ quidè actiones, quarum mentio-
 nem habuimus, & si quæ sunt similes ex legi-
 mis, & civilibus causis descendunt. ¶ Aliæ
 autem sunt, quas Prætor ex sua iurisdictione
 comparatas habet tam in rem, quàm in perso-
 nam, quas & ipsas necessarium est exemplis
 ostendere. Vt ecce, plerumque ita permittit Præ-
 tor in rem agere, ut vel actor dicat se quasi vsu
 cepisse, quod non vsuceperit: vel ex diuerso, pos-
 sessor dicat aduersarium suum non vsucepisse,
 quod vsuceperit. Nanque si cui ex iusta causa

res

res aliqua tradita fuerit (veluti ex causa em-
 ptionis, aut donationis, aut dotis, aut legato-
 rum) & necdum eius rei dominus effectus est:
 si eius rei possessionem casu amiseric, nullam ha-
 bet in rem directam actionem ad eam † perse- † rem
 quendam: quippe ita prodite sunt iure civili
 actiones, ut quis dominium suum vindicet: sed
 quia sanè datum erat, eo casu deficere actio-
 nem, inuenta est à Præatore actio, in qua dicit
 is, qui possessionem amisit, eam rem se vsucepisse:
 quam vsu non cepit, & ita vindicat suam
 esse. quæ actio * Publiciana appellatur, quo-
 niâ primùm à Publicio Præatore in edicto
 proposita est.

A R G V M.

Quemadmodum Publiciana pro re nòdum
 vsucapta recuperanda datur, ita ex diuerso re-
 scissoria actio pro re, quæ vsucapta est à parte
 re habenda: si quis itaque Reipublicæ aliâ ve
 quavis causa absens, rem præsentis vsuceperit,
 domino concessum est, reuerso possessore (im-
 petrata prius rescissione vsucapionis) statim
 intra annum rescissoriam actionem instaura-
 re: perindè quæ rem petere, atque si vsu nun-
 quam capta fuisset.

¶ Rursus ex diuerso, si quis cùm reipublica
 causa abesset, vel in hostium potestate esset,
 rem eius, qui in ciuitate esset, vsuceperit: per-
 mittitur domino, si possessor reipublicæ causa
 abesse desierit, tunc intra annum rescissa vsuf-

* vide tit.
 de Publi-
 cia. in re
 act. D.

capione eam petere, id est, ita petere, ut dicat
 possessorem visu non cepisse, & ob id suam rem
 esse. Quod genus actionis quibusdam & aliis
 simili equitate motus Prætor adcommodat, si-
 cut ex latiore Digestorum* seu Pandectarum
 quib. cau. volumine intelligere licet.

A R G V M.

Quæ in creditorum faudem alienata fuere,
 perinde à quibuscunque possessoribus per cre-
 ditores prius in bonorum debitoris possessio-
 nem missos, reuocari possunt, atque si tradita
 non fuissent, & semper in debitoris patrimo-
 nio mansissent.

¶ Item si quis in fraudem creditorum rem
 suam alicui tradiderit: bonis eius à creditoribus
 possessu, ex sententia præsidis permittitur ipsis
 creditoribus, rescissa traditione, eam rem pete-
 re, id est, dicere eam rem traditam non esse, &
 ob id in bonis debitoris mansisse.

A R G V M.

Seruiana quoq; & quasi Serviana, quæ etiã
 hypothecaria dicitur, in rem prætoris sunt:
 prima locatori competit in res inquilini vel
 coloni ædibus vel fundo locatis inuectas: quæ
 pro mercede locationis (etiam si nihil conue-
 nerit) tacite hypothecatae sunt: altera verò re-
 liqui creditores pignora & eorum hypothe-
 cas persequuntur: nec refert an id cuius nomi-
 ne experiuntur, pignus sit (id est, in re mobili
 tradita) an verò hypotheca, id est, in re soli con-
 sistens. utique enim hypothecariae semper lo-
 cus est.

Item

¶ Item Serviana & quasi Serviana (quæ
 etiam hypothecaria vocatur) ex ipsius Prætoris
 iurisdictione substantiam capiunt. † Serviana † capit
 autem experitur quis de rebus coloni, quæ pi-
 gnori iure pro mercedibus fundi ei tenentur.
 Quasi Serviana autem est, quæ creditores pi-
 gnora hypothecarum persequuntur. Inter pignus
 autem & hypothecam (quantum ad actionem
 hypothecariam attinet) nihil interest. nam de
 quæ re inter creditorem, & debitorem conue-
 nit, ut sit pro debito obligata: vtrique hac ap-
 pellatione continetur: sed in aliis differentia est.
 Nam pignoris appellatione eam propriè rem
 contineri dicimus, quæ simul etiam traditur cre-
 ditori, maxime si mobilis sit. At eam, quæ sine
 traditione, nuda conuentione tenetur, propria
 hypothecæ appellatione contineri dicimus.

A R G V M.

Hactenus de prætoris in rem, nunc de iis
 quæ sunt in personam, quæ quamuis innume-
 ra sint, de tribus tantum hæc differitur.

¶ In personam quoque actiones ex sua iurisdictione
 propositas habet Prætor: veluti de
 pecunia constituta: cui similis videbatur recepti-
 tis, sed ex nostra* constitutione (cum & si quid
 plenius habebat, hoc in actione pecunie consti-
 tuta transfusum est) & ea quasi superius
 iussa est cum sua auctoritate à nostris legibus
 recedere. Item Prætor proposuit actionem de

* l. 1. C. de
 constit. po.

X 4

peculio seruorum, filiorumque familiarum: et
eam, ex qua queritur, an actor iurauerit, et
alias complures.

A R G V M.

Quisquis quod à se aliòve debetur, sese so-
lutorum nudo pacto cõstituat, actione de con-
stitutis conueniri potest.

¶ De constituta autè pecunia cum omni-
bus agitur, quicunque vel pro se vel pro alio so-
lutos se constituerint, nulla scilicet stipulatio-
ne interposita nam aliquis si stipulantis promi-
serint, iure ciuili tenentur.

A R G V M.

Pro filij, vel serui contractu eatenus pater
aut dominus actione de peculio impeti pos-
sunt, quatenus peculij vires patiuntur.

¶ Actiones autem de peculio, ideo aduer-
sus patrem dominumve cõparauit Prætor, quia
licet ex contractu filiorum seruorumve ipsò iu-
re non teneantur: æquum tamen est peculio re-
us (quod veluti patrimonium est filiorum fi-
liarumque, item seruorum) condemnari eos.

A R G V M.

Si deferente reo, actor eum sibi debitorem
iureiurando asseuerarit, vsque aded plena fi-
des illi adhibetur, vt omilla quæstione an de-
beretur, in factum actio iurati aduersus reum
competat.

¶ Itè si quis postulante aduersario iurauerit
deberi

deberi sibi pecuniam, quam peteret, neque ei
soluatur, iustissimè adcommodat ei talem actio-
nem, per quam non illud queritur, an ei pecu-
nia debeatur, sed an iurauerit.

* Adnota, Hic de tertio prætoriarum
actionum genere: quas ideo pœnales
appellamus, quia ad pœnam, nõ etiam
rei persequendæ causa competunt.

¶ Pœnales quoque actiones Prætor penè mul-
tas ex sua iurisdictione introduxit: veluti ad-
uersus eum, quicquid ex albo eius corrupisset:
et in eum, qui patronum vel parentem in ius
vocasset, cum id non impetrasset, item aduer-
sus eum, qui vi exemerit eum, qui in ius voca-
retur, cuiusve dolo alius exemerit, et alias in-
numerabiles. †

A R G V M.

† in factis
pœnales.

Actiones quibus queritur an quis sit liber,
an seruus, libertus, an ingenuus, filius an non,
præiudiciales in rem sunt: quarum prima ciuilis
est, reliquæ verò prætorix: ided sic dictæ, quia
magnum in eis præiudiciũ versatur, cum per
eas de statu hominis queratur: aut quia cate-
ris quæstionibus præiudicium faciant: vt sci-
licet interea sileant quandiu hæ ventilantur.

¶ Præiudiciales actiones in re esse videtur:
quales sunt per quas queritur, an aliquis † li- † vel
ber, an libertus sit, vel seruus, vel de partu agno-
scendo. Ex quibus ferè vna illa legitimam cau-
sam habet, per quam queritur, an aliquis liber

Sit, cetera ex ipsius pratoris iurisdictione substantiam capiunt.

ARGVM.

Eam rem quæ nostra est, actione personali non adsequimur: ineptè igitur agit qui rem suam sibi dari petit: cum dare sit dominium transferre: excepta tamen conditione furtiua, quæ aduersus furem competit.

¶ Sic itaque discretis actionibus, certum est non posse actorem suam rem ita ab aliquo petere, † si apparet eum † dare oportere. Nec enim quod actoris est, id ei dari oportet: scilicet quia dari cuiquam id intelligitur, quod illi datur, ut eius fiat. Nec res quæ iam actoris est, magis eius fieri potest. Planè odio furum, quo magis pluribus actionibus teneantur effectum est, ut extra pœnâ dupli aut quadrupli, rei recipiende nomine fures eia hac actione teneantur, si appareat eos dare oportere: quænam sit aduersus eos etiam hæc in rem actio, per quam rem suam quis esse petit.

ARGVM.

Reales actiones ad vindicandum dantur, personales verò (quas etiam abusivè conditiones appellamus) ad dandum vel faciendum competunt.

¶ Appellamus autem in re quidæ actiones, vindicationes: in personam verò actiones, quibus dare aut facere oportere intenditur, conditiones

actiones. ¶ Condicere enim est denūciare prisca lingua: nunc verò abusivè dicimus conditionem actionem in personam esse, quæ actor intendit dari sibi oportere. Nulla enim hoc tempore eo nomine denuntiatio fit.

ARGVM.

Nunc etiam actionum diuisionem exorditur Iustinianus, scilicet quoddam quædam rei persecutoriæ sunt, quædam pœnales, quædam mixtam causam habentes. Persecutoriæ rei dicuntur quæ eius rei quæ nobis abest, & alteri adest, persequendæ causa comparatæ sunt, ideo omnes & reales & personales ex contractu (dempta depositi actione in quatuor casibus) rei persecutoriæ sunt. Pœnales quibus meram pœnam persequimur, ut actio furti, & id genus alia. Mixtæ quæ tam pœnæ quàm rei persequendæ causa institutæ sunt: hoc est, in quibus rei persequutio in pœna continetur, ut vi bonorum raptorum, legis Aquiliæ, & eæ quæ inficiendo crescunt.

¶ Sequens illa diuisio est, quod quædæ actiones rei persequendæ gratia comparatæ sunt, quædam pœnæ persequendæ, quædam mixtæ sunt. ¶ Rei persequendæ causa comparatæ sunt omnes in rem actiones. Earum verò actionum, quæ in personam sunt, eæ quidem quæ ex contractu nascuntur, ferè omnes rei persequendæ causa comparatæ videntur: veluti quibus mutuam pecuniam, vel in stipulatum deductam petit actor, rem commodatam, depositum, mandatum, pro socio, eæ emptio,

empto, vendito, locato, conducto. Planè si depositum agatur eo nomine, quod tumultus, incendi, ruina, naufragij causa depositum sit, in duplum actionem Pretor reddit, si modo cum ipso, apud quem depositum sit, aut cum herede eius de dolo ipsius agitur, quo casu mista est actio. ¶ Ex maleficiis verò prodite actiones, aliæ tantum pene persequende causa comparatæ sunt; aliæ tam pene, quam rei persequende, & ob id mistæ sunt. ¶ Penam tantum persequitur quis actione furti, siue enim manifestum agatur quadrupli, siue non manifestum dupli: de sola pena agitur, nam ipsam rem propria actione persequitur quis, id est, suam esse petens: siue fur ipse eam rem possideat, siue alius quilibet. Eo amplius aduersus furem etiam condictio est rei. ¶ Vi autem bonorum raptorum actio, mista est, quia in quadruplo res persecutio continetur: pena autem tripli est. Sed & legis Aquiliæ actio de damno iniuria dato, mista est: non solum si aduersus inficentem in duplum agatur, sed interdum & si in simplum quisque agat: veluti si quis hominem claudum aut luscum occiderit, qui in eo anno integer, & magni pretij fuerit, tanti enim dānatur, quanti si homo in eo anno

¶ magni plurimum fuerit, secundum iam traditam diuisionem. Item mista est actio contra eos, qui relictæ sacrosanctis ecclesiis, vel aliis venerabilibus locis legati vel fideicommissi nomine dare distulerint:

stulerint: vsque adeo, ut etiam in iudicium vocarentur. Tunc enim & ipsam rem vel pecuniam, quæ relictæ est, dare compellantur, & aliud tantum pro pena, & ideo in duplum ¶ τὸ ὅτι καὶ τα.
 eius sit condemnatio.

ARGVM.

Aliæ quoque sunt actiones mistam causam tam in rem, quam in personam habentes: cuiusmodi sunt tria diuisionaria iudicia: in quibus quoties res (quæ commodam diuisionem accipere nequit) occurrit, permittitur iudici vni ex litigatoribus eam in solidum adjudicare, & eum inuicem alteri certa pecunia condēnare.

¶ Quædam actiones mistam causam obtinere videntur, tam in rem, quam in personam: qualis est familie erciscundæ actio, quæ cōpetit cohæredibus de diuidēda hereditate. Item communis diuidendo, quæ inter eos redditur, inter quos aliquid cōmune est, ut id diuidatur. Item finium regundorum actio, qua inter eos agitur, qui confines agros habent. In quibus tribus iudiciis permittitur iudici rem alicui ex litigatoribus ex bono & equo adjudicare: & si vnus pars prægrauari videbitur, eum inuicem certa pecunia alteri condemnare.

ARGVM.

Iam ad quartam actionum diuisionem properat.

¶ Omnes autem actiones, vel in simplum conceptæ sunt, vel in duplum, vel in triplum, vel in quadr

quadruplum, vltius autē nulla actio exten-
ditur. In simplum agitur: veluti ex stipulatione,
ex mutui datione, ex empto, vendito, locato, con-
ducto, mandato, & denique ex aliis quā plu-
rimis causis. In duplū agimus: veluti furti nec
manifesti, damni iniurie, ex lege Aquilia, de-
positi, ex quibusdam causis. Item serui corrupti;
quæ competit in eum cuius hortatu, consilio
seruus alienus fugerit, aut contumax aduersus
dominum factus est, aut luxuriose viuere cepe-
rit, aut deniq; quolibet modo deterior factus sit.
In qua actione earum etiam rerum, quas su-
giendo seruus abstulerit, æstimatio deducitur.
Item ex legato quod venerabilibus locis reli-
ctum est, secundum ea, quæ suprā diximus.

ARGVM.

Qui maiorem summam ideo in libello com-
plexus fuit, vt reus maioribus grauaretur spor-
tulis, eius damni, quod reus ob id passus est,
triplum præstare cogitur in quo tamen inest
ipsius damni persequutio.

¶ Tripli verò agimus cum quidā maiorem
vera æstimatione ¶ quantitatem in libello con-
uentionis inferunt, vt ex hac causa viatores, id
est, executores litium, ampliorē summam spor-
tularum nomine exigerent. ¶ Tunc enim id,
quod propter eorum causam damnum passus
fuerit reus, in triplum ab actore consequitur: vt
in hoc triplo etiam simplum, in quo damnum
passus

passus est, connumeretur. Quod nostra constitutio
introducitur, quæ in nostro Codice fulget, quæ
¶ proculdubio certū est ex lege cōdictitia tema ¶ ex qua
nare. ¶ Quadrupli autem agitur, veluti furti ¶ legē con-
manifesti, item de eo, quod metus causa factum
sit, de quæ ea pecunia, quæ in hoc data sit, vt is
cui datur, calumnie causa, negotium alicui
faceret, vel non faceret.

* Adnota, Executorem maiores iu-
sto extorquentē sportulas, earum qua-
druplum restituere debere. text. hic in
auth. vt litig. iurent. §. & hoc quoque.

¶ Item ex lege cōdictitia nostra constitutio
oritur, in quadruplum cōdemnationem im-
ponens ijs executoribus litium, qui contra no-
stra constitutionis normam à reus quicquam
exegerint.

ARGVM.

Furti actio, & serui corrupti, earum origine
semper penales sunt, actio verò legis Aqui-
liæ, depositi in quatuor casibus, & quæ pro le-
gatis locis venerabilibus factis cōpetit, ex ac-
cidenti penales fiunt, hoc est, vel inficiatione, aut
morosa dilatione, aliàs rei persecutorie sunt.

¶ Sed furti quidem nec manifesti actio, &
serui corrupti, à ceteris, de quibus simul locuti
sumus, eo differunt, ¶ quod hæ actiones omnimo-
do dupli sunt; at illæ, id est dāni iniurie, ex lege
Aquilæ,

¶ differunt

Aquilia, & interdum depositi, inficiatione duplicantur: in consensientem autem in simplum dantur. Sed illa, quæ de ijs cõpetit, quæ relicta venerabilibus locis sunt, non solum inficiatione duplicatur, sed etiã si distulerit, relicti solutionem vsque quò iussu magistratuum nostrorum consueviatur. In consensientem vero antè quàm iussu magistratuum conveniatur, soluentem, simpli redditur.

ARGVM.

Qui illato metu quicquam ab altero extorserit, si illud iubente iudice restituat metum passio, poenam quadrupli euitat, quam non parendo incurrisset: & in hoc à cæteris quæ in quadruplum dantur, differt quod metus causa actio.

¶ Ite actio de eo quod metus causa factum sit, à cæteris, de quibus simul locuti sumus, eo differt, quod eius naturã tacite continetur, ut qui iudicis iussu ipsam rem actori restituat, absoluitur, quod in cæteris casibus non est ita: sed omnimodo quisque in quadruplum condemnatur: quod est & in factis manifesti actione.

ARGVM.

Accipe quintam actionum sectionem: & quæcumque hic enumeratam non inuenieris, stricti iuris eam iudicato.

¶ Actionum autè quedam bonæ fidei sunt, quedam stricti iuris. Bonæ fidei sunt hæ: ex empto, vendito, locato, conducto, negotiorum gestorum,

storum, mandati, depositi, pro socio, tutelæ, commodati, pignoratitia, familia erciscunde, communi diuidundo, præscriptis verbis, quæ de æstimato proponitur, & ea quæ ex permutatione competit, & hereditatis petitio. Quamuis etiam vsque adhuc incertum erat inter bonæ fidei iudicia consumeranda hereditatis petitio esset, an non: nostra tamen constitutio* aperit eam essi bonæ fidei dispositi.

* l. fin. C. de pet. hæ. red.

ARGVM.

Rei vxoriæ actione sublata hodie dotis exigendæ vel recuperandæ causa, ex stipulatu actio competit: quæ illius in locum subrogata, & bonæ fidei est, & tacitæ hypothecæ priuilegio suffulta vsque ad eò, ut in ea mulier reliquis creditoribus simili hypotheca nitentibus, longè interuallo præferatur.

¶ Fuerat antea & rei vxoriæ actio vna ex bonæ fidei iudicij: sed cùm pleniorẽ esse ex stipulatu actionem inuenientes, omne ius, quod res vxoria antea habebat, cum multis diuisionibus in actionẽ ex stipulatu, quæ de dotibus exigenda proponitur, trãstulerimus: * merito rei vxoriæ actione sublata ex stipulatu actio, quæ pro ea introducta est, naturã bonæ fidei iudicij tantum in exactione dotis meruit, ut bonæ fidei sit. Sed & tacitam ei dedimus hypothecam. Præferri autem alijs creditoribus in hypothecis tunc

* l. vnica C. de rei vxoriæ.

cenſuimus, cum ipſa mulier de dote ſua experiatur, cuius ſolius providentia hoc induximus.

A R G V M.

Quæ olim inter bonæ fidei iudicia & ſtriſſi iuris circa compenſationes fiebat differentia (vt ſcilicet in illis ipſo iure, in his oppoſita doli exceptione fieret compenſatio) hodie ſublata eſt: hoc igitur iure utimur, vt quibuſcumq; actionibus obſiciatur compenſatio, illas ſtatim iure ipſo aut perimit, aut minuit: deme depoſiti actionem, quæ nulla compenſationis exceptione tollitur.

¶ In bonæ fidei iudiciis libera poteſtas permiſſi videtur iudici ex bono, & a quo æſtimandi, quantum aſtori reſtitui debeat. In quo & illud continetur, vt ſi quid inuicem præſtare aſtorem oporteat: eo compenſato, in reliquum is, cum quo actum eſt debeat condemnari. Sed & in ſtriſſi iuris iudiciis ex reſcripto diui Marci, oppoſita doli mali exceptione compenſatio indicebatur. Sed noſtra conſtitutio* eaſdem compenſationes, quæ iure aperto nituntur, latius introduxit, vt actiones ipſo iure minuant, ſiue in rem ſiue in perſonam, ſiue alias quaſcumq;: excepta ſola depoſiti actione, cui aliquid compenſationis nomine opponi, ſanè iniquum eſſe credimus, ne ſub prætextu compenſationis, depoſitarii rerum quæ exactione defraudetur.

A R G V M.

Arbitrarias actiones eas cognominamus quæ à mero

* l. fi. C. de compen.

† ſatis im-
piam

à mero iudicis arbitrio pendet: in quibus ſi, iubente iudice, reus non reſtituat rem, ſoluat, vel exhibeat, poteſt iudex ipſum quantum intereſſe parti perpèderit, pro arbitrio condemnare: illud tamen pro vitibus curat ius dicere, vt in his, aliſq; omnibus actionibus certam ferat ſententiam, etiam ſi petitio incerta ſit.

¶ Præterea quaſdam actiones arbitrarias, * id eſt, ex arbitrio iudicis pendentes appellamus: in quibus, niſi arbitrio iudicis is, cum quo agitur, aſtori ſatisfaciat: veluti rem reſtituat vel exhibeat, vel ſoluat, vel ex noxali cauſa ſeruū deſat, condemnari debeat. Sed iſtæ actiones, tam in rem, quàm in perſonam inueniuntur. In rem: veluti Publiciana, Seruiana de rebus coloni, quaſi Seruiana, quæ etiam hypothecaria vocatur. In perſonam: veluti quibus de eo agitur, quod vi aut metus cauſa, aut dolo malo factū eſt. Item cum id quod certo loco promiſſum eſt, petitur. Ad exhibendum quoq; actio ex arbitrio iudicis pendet. In his enim actionibus & cæteris ſimilibus permittitur iudici ex bono & æquo ſecundum cuiusque rei de qua actum eſt, naturam æſtimare, quemadmodum aſtori ſaſſeri oporteat. Curare autem debet iudex, vt omnino† quantum poſſibile ei ſit, certe pecunie vel rei ſententiam ferat. etiam ſi de incerta modo quantitate apud eum actum eſt.

* vide. F. Duarenū in l. in actionibus. D. de in lit. iur.

A R G V M.

Quisquis olim re, loco, tempore, aut cauſa

plusquam sibi debebatur petisset, totam rem amittebat, sed Diui Iustiniani constitutione cautum est, vt qui loco, quantitate, aut causa, plus iusto petierit, atq; ex hoc damni aliquid aduersario inferatur, eius damni triplum restituat: si autem ante tempus solutionis litem moueat, inducias quas ex conuentione debitori dederit, vel quæ ex natura actionis indulgentur, in duplum habeat debitor.

¶ Si quis agens intentione sua plus complexus fuerit, quàm ad eum pertineat, causa cadebat, id est rem amittebat: nec facile in integrum restituebatur à Prætorè, nisi minor erat viginti-quinque annis. Huic enim, sicut in aliis causis, causa cognita, succurrebatur: si lapsus iuuetate fuerat: ita & in hac causa succuri solitum erat. Sanè si tam magna causa iusti erroris interueniebat, vt etiam constantissimus quisque labi posset, etiam maiori viginti-quinque annis succurrebatur. veluti si quis totum legatū petierit: post deinde prolatis fuerint codicillis, quibus aut pars legati adempta sit, aut quibusdam aliis legata data sint, quæ efficiebant, vt plus petuisse videretur petitor, quàm dodrantem, atque ideo lege Falcidia legata minuebantur. Plus autem

* vide Iu. Paul. lib. 1. Senten. tit. 10. & l. 1. C. de plus peti.

ante

ante conditionem petierit. Quia enim ratione qui tardius soluit, quàm solvere deberet, minus solvere intelligitur: eadem ratione qui prematurè petit, plus petere videtur. Loco plus petitur: veluti cum quis id, quod certo loco sibi dari stipulatus est, alio loco petit, sine commemoratione illius loci, in quo sibi dari stipulatus est. verbi gratia, si is, qui ita stipulatus fuerit, Ephesi dare spondes? Roma parè intēdat sibi dari oportere. ¶ Ideo autem plus petere intelligitur: quia utilitatem, quam haberet promissori, si Ephesi solueret, adimit ei purā intentione. Propter quam causam alio loco petenti arbitraria actio proponitur: in qua scilicet ratio habetur utilitatis, quæ promissori competitura fuisset, si illo loco solueret, quo se soluturū spondidit. Quæ utilitas plerumque in mercibus maxima inuenitur: veluti vino, oleo, frumento: quæ per singulas regiones diuersa habent pretia. Sed & pecunie numerata non in omnibus regionibus sub eisdem vsuris fenerantur. Si quis tamen Ephesi petat, id est, eo loco petat, quo vt sibi datur, stipulatus est: pura actione rectè agit. Idem etiam Prætor monstrat, scilicet quia utilitas soluendi salua est promissori. ¶ Huic autem, qui loco plus petere intelligitur, proximus est is, qui causa plus petit. vt ecce, si quis ita à te stipuletur, Hominem Stichum aut decem aureos dare spondes? deinde alterū petat, et utrum

† habuit

* vide hic titu. D. de eo, quod cert. loco.

† intēda-
ne

† alter-

Y 3

veluti hominem tantum, aut decem aureos tantum. Ideo autem plus petere intelligitur, quia in eo genere stipulationis promissum est electio, utrum pecuniam, an hominem soluere malit. ¶ Qui igitur pecuniam tantum, vel hominem tantum sibi dari oportere intēdit, eripit electionem adversario: & eo modo suam quidem conditionem meliorem facit, adversarij vero sui deteriore. Quia de causa talis in ea re prodita est electio, ut quis intendat hominem Stichum, aut aureos decem sibi dari oportere, id est, ut eodem modo peteret, quo stipulatus est. Præterea si quis generaliter hominem stipulatus sit, & specialiter Stichum petat: aut generaliter vinum stipulatus sit, & specialiter Campanum petat: aut generaliter purpuram stipulatus sit, deinde specialiter Tyriam* petat: plus petere intelligitur, quia electionem adversario tollit, cui stipulationis iure liberum fuit, aliud soluere, quam quod peteretur. Quinetiam licet vilissimum sit, quod quis petat, nihilominus plus petere intelligitur: quia sepe accidit, ut promissori facilius sit illud soluere, quod maioris pretij est. Sed hæc quidem antea in usu fuerant, postea vero lex Zenoniana & nostra rem coarctavit. Et si quidem tempore plus fuerit petitiū, quid statui oporteat, Zenonis diuine memorie loquitur constitutio. Sin autem quantitate: vel alio modo plus fuerit petitiū: in omne, si quod fortè damnum ex hac causa acciderit

* vide Io. Corasium hic.

derit, ei contra quem plus petitiū fuerit, commissæ tripli condemnatione (sicut supra* diximus) puniatur. * hoc titu. §. tripli,

A R G V M.

Qui minus quam sibi deberetur, iudiciali libello petierit, nihil prohibet, quin coram eodem iudice quod reliqui est petere possit: idem quoque iuris est in eo qui erras aliud pro alio sibi deberi intenderit, cui etiam in eadem instantia errorem corrigere conceditur.

¶ Si minus intentione sua complexus fuerit alior, quam ad eum pertineat, veluti si cum ei decem aurei deberentur, quinque sibi dari oportere intēderit: aut si cum totus fundus eius esset, partem dimidia suam esse petierit: sine periculo agit. in reliquam enim nihilominus index adversarium eodem iudicio ei condēnat, ex constitutione diuine memorie Zenonis. ¶ Si quis aliud pro alio intenderit, nihil eum periclitari placet, sed in eodem iudicio, cognita veritate, errorem suum corrigere ei permittitur: veluti si nō, qui hominem Stichum petere deberet, Erotem petierit, aut si quis ex testamento dari sibi oportere intenderit, quod ex stipulatu debetur.

A R G V M.

Adest sexta, huiusque tractatus nouissima actionum diuisio, ut quædam sint solidi persequutoria, quædam vero quibus non semper so-

lidum consequimur: quarum aliquot exempla usque ad tituli metas subiciuntur.

¶ Sunt præterea quedam actiones, quibus non semper solidum, quod nobis debetur, persequimur: sed modo solidum persequimur, modo minus. ut ecce, si in peculium filij seruire agamus. Nam si non minus in peculio sit, quam persequimur: in solidum dominus paterve condemnatur. si vero minus inueniatur: eatenus condemnatur index, quatenus in peculio sit. Quemadmodum autem peculium intelligi debeat, suo ordine propotemus.*

* Ad nota, Maritum, dotis restituentem nomine conuētum, non ultra quam facere possit condemnandū. l. maritum. D. soluto mat. vide tamen P. Præcium lib. 1. Med. Iurisprud.

¶ Item si de dote in iudicio mulier agat, placet eatenus maritum condemnari debere, quatenus facere possit, id est, quatenus facultates eius patiuntur. Itaque si dotis quantitati concurrant facultates eius, in solidum damnatur: si minus, in tantum, quantum facere potest. Propter retentionem quoque dotis repetitio minuitur. Nam ob impensas in res dotales factas*, marito quasi retentionis concessa est: quia ipso iure necessariis sumptibus dos minuitur, sicut ex latioribus Digestorum libris cognoscere licet. ¶ Sed & si quis cum parente suo patronove agat: ne si socius cum socio in iudicio

* infr. tit.
1. §. cum
autem.

* videt. tit.
D. de im-
ped. in re.
dot. fac.

iudicio societatis agat: non plus actor consequitur, quam aduersarius eius facere potest. Idem est si quis ex donatione sua conueniatur.

ARGVM.

Compensationis exceptio obiecta petitioni, efficit ut vltro citroque debito compensato, in eo iudex reum petitori condemnat, quod reliquum tantum debet.

¶ Compensationes quoque oppositæ plerumque efficiunt, ut minus quisque consequatur, quam ei debeatur. † Nam ex bono & æquo habitatione eius, quod iniucem actorem ex eadem causa præstare oportet, in reliquum eum, cum quo actum est, condēnat, sicut iam dictum est. ¶ Cum eo quoque qui creditoribus suis bonis cessit, si postea aliquid adquisierit, quod idoneum emolumentum habeat, ex integro in id, quod facere potest, creditores experiuntur. Inhumanum enim erat spoliatum fortunæ suæ, in solidum damnari.

Quod cum eo qui in aliena potestate est, negotium gestum esse dicitur.

TITVLVS VII.

ARGVM.

Qui bonis cessit, quamuis postea pinguior acciderit fortuna, non tamen vltius quam facere potest, conueniendus est.

*sup. tit. 1.
actio
nes.

†parentis

Quia tamē superius *mentionē habuimus de actione, qua in peculū filiorumfamilias seruorumq; agitur, opus est ut de hac actione, & de ceteris, quae eorūdē nomine in patres, dominosq; dari solent, diligētius admoneamus. **¶** Et quia siue cū seruis negotium gestū sit, siue cū in, qui in potestate parentū sunt, eadem ferē iura seruantur, ne uerboosa fiat disputatio, dirigamus sermonem in personam serui, dominiq; idem intellecturi de liberis quoq; & parentibus, quorum in potestate sunt. Nam si quid in his propriē seruetur, separatim ostendemus. **¶** Si igitur iussu domini cum seruo negotiū gestum erit, in solidum Praetor aduersus dominum actionem pollicetur: scilicet quia is, qui ita contrahit, fidem domini sequi uidetur.

ARGVM.

Qui seruum aut hominem liberum, nauis, tabernae, aut cuius negotiationi praefecerit, in id quod eius rei nomine, cui praepositus fuerit contractum est, in solidum obligatur.

¶ Eadem ratione Praetor duas alias in solidum actiones pollicetur: quarum altera exercitoria, altera institutoria appellatur. Exercitoria * tunc habet locum, cum quis seruū suum magistrum nauis praeposuerit, & quid cū eo eius rei gratia cui praepositus erit, contractum fuerit. Ideo autem exercitoria vocatur, quia exercitor is appellatur, ad quem quotidianus nauis quaestus pertinet.

*vide tit.
D. de ex-
ercitor, &
de insti-
tor.

tinet. Institutoria tunc locum habet, cum quis tabernae sorte, aut cuiuslibet negotiationi seruum suum praeposuerit, & quid cum eo eius rei causa, cui praepositus erit, contractum fuerit. Ideo autem institutoria appellatur, quia qui negotiationibus preponuntur, institores vocantur. **¶** Istas tamen duas actiones Praetor reddit, & si liberum quis hominem, aut alium seruum nauis, aut tabernae, aut cuiuslibet negotiationi praeposuerit: scilicet, quia eadem aequitatis ratio etiam eo casu interueniat. †

†interuen-
nias.

ARGVM.

Si seruus in peculiari merce sciente domino negotians, ex contractu quibusdam creditoribus obnoxius sit, tunc si quid inde etiam domino debeat, inter eum ceterosque creditores merces peculiare secundum ratam cuiusque portionem iniuncte contribuūt: quod si cui creditorum minus quam oporteat contigerit, actione (quae tributoria dicitur) aduersus dominum experitur.

¶ Introduxit & aliā actionem Praetor, quae tributoria vocatur. Namq; si seruus in peculiari merce sciente domino negotietur, & quid cū eo eius rei causa contractū erit, ita Praetor in dicit, ut quicquid in his mercibus erit, quodq; inde receptū erit, id inter dominū si quid ei debetur, & ceteros creditores, pro rata portionē † debetur distribuatur. & ideo tributoria vocatur, quia ipsi

si domino distributionē Prætor permittit. Nā si quis ex creditoribus queratur quasi minus ei tributum sit, quam oportuerit, hæc ei actionem adcommodat, quæ tributoria appellatur.

ARGV M.

Quod ex contractu serui (etiam inscio domino iusto) in domini utilitatem versum est, id solidum soluere cogitur: in rem autem versum intelligimus si quid seruus impenderit, quo meliorem rem dominus habeat: aut non deterio rem: ut exemplis aperitur. Quod si versum non fuit, eatenus tantum tenetur dominus, quatenus vires peculij sese extendunt.

* vide tit. D. de in rem vers.
 Præterea introducta est actio de peculio, de qua eo quod in rem domini versam erit: * et quamvis sine voluntate domini negotium gestum erit: tamen siue quid in rem eius versum fuerit, id totum præstare debeat: siue quid non sit in rem eius versum, id eatenus præstare debeat, quatenus peculium patitur. In rem autem domini versum intelligitur, quicquid necessarii in rem eius impenderit seruus: veluti si mutatus pecuniam creditoribus eius soluerit, aut adificia ruentia fulserit, aut familia frumentum emerit vel etiam fundum, aut quamlibet aliam rem necessariam mercatus erit. Itaque si ex decem puta aureis, quos seruus tuus à Titio mutuo accepit, creditori tuo quinque aureis soluerit, reliquos verò quinque quolibet modo consumpsit: pro quinque quidem in solidum damni

damni debet: pro ceteris verò quinque eatenus, quatenus in peculio sit. Ex quo scilicet apparet: si tibi decem aurei in rem tuam versi fuerint, totos decem aureos Tuum consequi posse. Licet enim una est actio, quæ de peculio, de qua eo, quod in rem domini versum sit, agitur: tamen duas habet condemnationes. Itaque iudex, apud quem de ea actione agitur, ante dispicere solet, an in rem domini versum sit, nec aliter ad peculij estimationem transsit, quam aut nihil in rem domini versum intelligatur, aut non totum. Cum autem queritur, quantum in peculio sit, ante, quam deducitur, quicquid seruus domino, eire qui in potestate eius sit, debet: quod superest: id solum peculium intelligitur. Aliquando tamen id, quod ei debet seruus, qui in potestate domini sit, non deducitur ex peculio: veluti si in ipso peculio sit, quod eo pertinet, ut si quid vicario suo seruus debeat, id ex peculio eius non deducatur. Ceterum dubium non est, quin is, quoque, qui inscio domini contraxerit, cuius institutoria vel exheredatoria actio competit: de peculio, de qua eo, quod in rem domini versum est, agere possit. Sed erit subtilissimus, si omissa actione, quas facillime solidum ex contractu consequi possit: se ad difficultatem perducatur probandi in rem domini versam esse, vel habere seruum peculium, et tantum habere, ut solidum sibi solui possit.

Hæc inter actionem de peculio, & tributo-
riam inest differentia, quod in priori quod do-
mino debetur ante omnia deducitur: in poste-
riori vero, dominus tanquam extraneus cum
ceteris creditoribus in tributū vocatur. Item
in illa, totius peculij ratio habetur: in hac, eius
tantum in quo negotiatus est servus. Quo fit,
ut quandoque vna, quandoque altera experiri
expediat.

¶ Is quoque, cui tributaria actio competit,
æquè de peculio, & de in re verso agere potest.
Sed sanè huic modo tributaria expedit agere,
modo de peculio, & de in re verso. Tributaria
idcirco expedit agere, quia in ea domini conditio
precipua nō est, id est, quod domino debetur, nō
deducitur, sed eiusdem iuris est dominus, cuius
& ceteri creditores. At in actione de peculio
ante deducitur, quod domino debetur: & in id,
quod reliquum est, creditori dominus cōdemna-
tur. Rursus de peculio ideo expedit agere, quod
in hac actione totius peculij ratio habetur: at in
tributoria, eius tantum, quo negotiatur. ¶ Et po-
test quisque tertia fortè parte peculij, aut quar-
ta, vel etiā minima negotiari: maiorem autem
partem in prædiis: vel in mancipiis, aut in sen-
ebri pecunia habere. Prout ergo expedit ita quisque
vel hanc actionem, vel illam eligere debet. Cer-
tè qui potest probare in rem domini versum es-
se, de in rem verso agere debet. Quæ diximus de

servo

seruo & domino, eadem intelligimus & de fi-
lio & filia, & nepote, & nepte, & patre auo-
re: cuius in potestate sunt. † aut
† quorum

ARGVM.

Qui filiofamilias in patria potestate consti-
tuto mutuam dederit pecuniam, is neque in
patrem, neque in filium (etiam postquam sui
iuris effectus est) ullam habet actionem, sena-
tusconsulto Macedoniano ita constituenta.

¶ Illud propriè servatur in eorum persona, † observa-
tur. quod senatusconsultum* Macedonianum pro-
hibuit mutuas pecunias dari † eis, qui in pote-
state parentis sunt: † & ei qui crediderit, dene-
getur actio tam aduersus ipsum filium filiam-
re, nepotem neptemve (sive adhuc in potestate
sint, sive morte parentis, vel emancipatione, sue
potestatis esse ceperint) quàm aduersus pa-
trem, auumve: sive eos habeat adhuc in potesta-
te, sive emancipauerit. Quæ ideo senatus prospe-
xit, quia sepe onerati ere alieno creditarum pe-
cuniarum, quas in luxuriam consumeabant, vi-
te parentum insidiabantur. ¶ Illud in summa
admonendi sumus, id, quod iussu patris domi-
ni contractum fuerit, quodque in rem eius
versum erit: directò quoque posse à patre domi-
ni condici, tanquam si principaliter cum ipso
negotium gestum esset. Ei quoque, qui exerci-
toria vel institutoria actione tenetur, directò pos-
se condici placet: quia huius quoque iussu con-
tractum intelligitur.

De

Quoties alienus seruus noxam, seu damnum cuiuspiam intulerit, actio noxalis aduersus dominum instituitur: quasi condemnatus fuerit, ei licet aut damnum soluere, aut ipsius seruus datione, damni vitare estimationem: is tamen, cui noxa decessit, est, quamuis dominus seruus sit effectus, eum tamen postea damnum relaxantem, manumittere cogitur.

*lj. & totu. D.
de noxal.

EX maleficiis seruorum: veluti* si furtum fecerint, aut bona rapuerint, aut damnum dederint, aut iniuriam commiserint: noxales actiones prodite sunt, quibus domino damnum permittitur, aut litis estimationem sufferre, aut ipsum hominem noxa dedere. Noxa autem est ipsum corpus, quod nocuit, vel est seruus: noxa ipsum maleficium, veluti furtum, damnum, rapina, iniuria. Summa autem ratione perungi sum est noxe deditio: fungi. † Nanque in iniquum, nequitiam eorum vitia ipsorum corpora dominis dampnosa esse. ¶ Dominus noxam iudicio serui sui nomine conueniens, seruus actione dedendo liberatur: nec minus in perpetuum eius serui dominium à domino transferatur. Sin autem damnum ei, cui deditus est, seruus resarcierit quæ sit pecunia: auxilio Pretoris inuito domino manumittitur. Sicut* autem

*Aug lib.
A. cap. 4.

constituitur

constitute noxales actiones, aut legibus, aut edicto Pretoris. Legibus: veluti furti ex lege duodecim tabularum, *digni iniuria ex lege Aquæ L. D. e. l. d. Edicto Pretoris: veluti iniuriarum, & vi bonorum raptorum.

* Adnotato, Noxalem actionem sequi caput, quod noxam dedit: id est, dari aduersum quoscunque serui possessores, tamen adhuc liber esset, cum deliquit. l. xj. xij. xij. D. de noxal.

¶ Omnis autem noxalis actio caput sequitur. Nam si seruus tuus noxam commiserit: quantum in tua potestate sit, tecum est actio. Si autem in alterius potestate peruenierit, cum illo incipit actio esse. At si manumissus fuerit, directo ipse tenetur, & extinguitur noxa deditio. Ex diuerso quoque directa actio noxalis esse incipit. Nam si liber homo noxam commiserit, & is seruus tuus esse coeperit (quod quibusdam casibus efficitur primo libro* tradidimus) incipit tecum esse noxalis actio, quæ antè directa fuisset.

*tit. de iu.
pers. §. pc.

* Adnotato, Quoties ab initio actio nis ortus impeditur, quamquam res ad eum casum perueniat, in quo nasci actio posset, nihilo magis suscitatur vel oritur actio. è diuerso autem, quæ semel nata est obligatio, si in eum casum res perducatur, à quo initium capere non posset, euanesceat.

Z

¶ Si servus domino noxiam commiserit: actio nulla nascitur. Namque inter dominum & eum, qui in potestate eius est, nulla obligatio nasci potest. Ideoq; & si in alienam potestatem servus pervenerit, aut manumissus fuerit: neque cum ipso, neque cum eo, cuius nunc in potestate sit, agi potest. Unde si alienus servus noxiam tibi commiserit, & is postea in potestate tua esse coeperit: interdicitur tibi actio: quia in eum casum deducta sit, in quo consistere non potuit. Ideoque licet exierit de tua potestate, agere non potes: quemadmodum si dominus in servum aliquid commiserit, nec si manumissus aut alienatus fuerit servus, ullam actionem contra dominum habere potest.

ARGVM.

Veteri iure filii familias noxiam inferentes, non secus atque servi, noxę dedebantur: quod, utpote asperum, & inhumanum hoc iure exautoratum fuit, cum filius familias qui deliquit, ipse conveniri posset.

¶ familias **¶** Sed veteres quidē hoc in filiis tibi familiaribus masculis, & feminis admiscere. novus autem hominum conversatio huiusmodi asperitatem recte respicienda esse existimavit, & ab usu communi hoc penitus recessit. Quis enim patiatur filium suum, & maxime filiam, in noxam aliquid dari: ut penē per filij corpus pater magis, quam filius periclitetur? cum in filiabus, etiam pudicitia

citię favor hoc bene excludat. Et ideo placuit in servos tantummodo noxales actiones esse proponendas: cum apud veteres legum commentatores inveniimus sepius dictum, ipsos filios familiarum pro suis delictis posse conveniri.

Si quadrupes pauperiem fecisse dicatur.

TITVLVS IX.

ARGVM.

Quoties quadrupes contra innatam sui generis consuetudinem commota, feritate, lascivia vel alio quovis modo damnum intulerit, actio noxalis adversum quadrupedis dominum ad commodatur, ut aut damni aestimationem soluat, aut animal noxę dedat.

A Nimaliam nomine, * quę ratione carent, * Aug. lib. 4. cap. 11. si quę lascivia, aut pavore, tibi aut feritate pauperiem fecerint: noxalis actio lege duodecim tabularum prodita est. Quę animalia si noxę dedantur, proficiunt reo ad liberationem: quia ita lex duodecim tabularum scripta est: utputa, Si equus * calcitrosus calce percusserit, * Vide Praetium lib. 4. vet. Iuram mouentur, locum habet. Ceterum si genitilis sit feritas, cessat actio. Deniq; si visus fuerit a domino, & sic nocuerit, non potest quondam dominus conveniri: quia desit dominus

esse ubi fera enasit. Pauperes autem est damnum sine iniuria facientis datum. Nec enim potest animal iniuriam fecisse dici, quod sensu caret. Hec quidem ad noxalem pertinent actionem.

*Adnota, Quoties plures pœnales actiones pro eodem facto competunt, concursu inuicem nequaquam se perimunt. l. penult. D. de oblig. & action. & l. 2. D. de priuar. delict.

*Ceterum sciendum est, edictio edicto prohiberi nos canem, *verrem, aprum, vrsu, leonem ibi habere, quæ vulgò iter sit: & si aduersus ea factum erit, & nocitum libero homini esse dicatur: quod bonum, & æquum iudici videtur, tanti dominus condemnatur, ceterarum vero rerum, quanti damnum datum sit, dupli. Preter has autem edictas actiones, & de pauperie locum habebit. Nunquam enim, actiones, presertim pœnales, de eadem concurrentes, aliam aliam consumit.

De iis, per quos agere possumus.

TITVLVS X.

Nunc admonendi sumus agere posse quilibet hominem, aut suo nomine, aut alieno. Alieno, veluti procuratorio, tutorio, curatorio: cum olim in usu fuisset, alterius nomine agere

agere non posse, nisi pro populo, pro libertate, pro tutela. Præterea lege Hostilia *permisum erat furis agere eorum nomine, qui apud hostes essent, aut reipublica causa abessent, qui ve in eorum cuius tutela essent. Sed & quia hoc non minimam incommoditatem habebat: quod alie no nomine, neque agere, neque excipere actionem licebat, caperunt homines per procuratores litigare. Nam & morbus, & ætas, & necessaria peregrinatio, itemque alie multa causa sepe hominibus impedimento sunt, quo minus rem suam ipsi exequi possint. Procurator neque certis verbis, neque presente semper aduersario, imò plerumque eo ignorante constituitur. Cuicumque enim permiseris rem tuam agere, aut defendere, is tuus procurator intelligitur. Tutores & curatores quemadmodum constituantur, primo libro exposui.

* lata. C. Hostilio & C. Attilio Coss. & quia

De satisfactionibus.

TIT. XI.

ARGVM.

Antiquo iure, quisquis in rem vel in personam suo nomine agebat, satisfacere non adstringebatur: alieno autem nomine agens, rem rationem dominum habiturum prestare debebat. Ceterum reus in rem actione conuentus, siue suo, siue alieno nomine iudicium susciperet, satisfactionis iudicatum solui, onere grauabatur, personali vero actione impetitus, ita demum, si alieno nomine defendebatur.

Satisfactionis modus alius antiquitati placuit, alium novitas per usum amplexa est. Olim enim si in rem agebatur, satisfacere possessor compellebatur: ut si victus esset, nec rem ipsam restitueret, nec liti estimationem potestas esset petitori, aut cum eo agendi, aut cum fideiussoribus eius, quæ satisfactio appellatur Iudicatum solui. Unde autem sic appelletur, facile est intelligere. Namque stipulabatur quis, ut solveretur sibi, quod fuisset iudicatum. Multo magis si, qui in rem actione conveniebatur, satisfacere cogebatur, si alieno nomine iudicium accipiebat. Ipse autem, qui in rem agebat, si suo nomine petebat, satisfacere non cogebatur. Procurator vero si in rem agebat, satisfacere iubebatur, rem ratam dominum habiturum. Periculum enim erat, ne iterum dominus de eadem re experiretur. Tutores vero & curatores eodem modo, quo & procuratores satisfacere debere, verba edicti * faciebant: sed aliquando hi agentibus satisfactio remittebatur. Hec ita erant, si in rem agebatur. ¶ Si vero in personam ab actori quidam parte eadem obtinebant, quæ diximus in actione, quæ in rem agitur: ab eius vero parte, cum quo agitur, si quidem alieno nomine aliquis interveniret, omnimodo satisfaceret: quia nemo defensor in aliena re sine satisfactione idoneus esse creditur. Quod si proprio nomine aliquis iudicium accipiebat in personam:

* Vlpia. l. servu. §. ait Praetor. D. de procurat.

sonam: Iudicatum solui satisfacere non cogebatur.

ARGVM.

Supra scriptis satisfactionibus ex auctoritate, hodie reus quavis actione suo nomine conventus, de lite ad finem usque persequenda quandoque satisfactione idonea, quandoque iuratoria cautione cauere debet.

¶ Sed hodie hac aliter observantur. Siue enim quis in rem actione convenitur, siue personali + suo nomine, nullam satisfactionem pro liti estimatione dare compellitur, sed pro sua tantum personæ, quod in iudicio permaneat + usque + perma- ad terminum litis, vel committitur sue promissioni cum iureiurando (quam iuratoriam cautionem vocant) vel nudam promissionem, vel satisfactionem pro qualitate personæ suæ dare compellitur.

ARGVM.

Toties actoris procurator rati cautionem præstare debet, quoties de mandato dubitatur: quod etiam in procuratore eorum locum sibi vindicat, qui alienarum rerum administratores sunt, rei autem conventi procurator (etiam mandato munitus) iudicatum solui satisfacere debet: à quo satisfaciendi onere relevatur, domino iudicialiter, vel extra, eius nomine cum clausulis opportunis, & bonorum hypotheca, de iudicato solvendo fideiubente.

¶ Sin autem per procuratorem litis, vel infer-

cur, vel suscipitur, in actoris quidem persona si
non dū mandatum actis insinuatum est, vel pre-
sens dominus litis in iudicio procuratoris sui
personā confirmauerit, ratam rem dominū ha-
biturum satisfactionem procurator dare com-
pellitur: eodem observando, & si tutor, vel cu-
rator, vel alie tales persona, quæ alienarum
rerum gubernationem receperunt, licet quib-
usdam per alium inferunt. Si verò aliquis con-
uenitur, si quidem presens, procuratorem dare
paratus est, potest vel ipse in iudicium venire,
& sui procuratoris personam per Iudicatum
solui satisfactionem solenni stipulatione firma-
re: vel extra iudicium satisfactionem exponere,
per quem ipse sui procuratoris fideiussor existat,
pro omnibus Iudicatum solui satisfactionis
clausulis, ubi & de hypotheca suarum rerum
conuenire compellitur: siue in iudicio promiserit,
siue extra iudicium cauerit, ut tam ipse, quam
heredes eius obligentur.

ARGVM.

Qui (lite à domino contestata) procurator
constitutus est, cauere debet, dominum senten-
tiæ recitandæ tempore in iudicium venturum,
alloqui litis æstimationem se præstiturum.

¶ *Alia insuper cautela, vel satisfactione*
propter personam ipsius exponenda, quæ tēpora
sententiæ recitandæ in iudiciū veniet, vel si non
venierit.

venierit, omnia dabit fideiussor, quæ in condem-
nationis continentur, nisi fuerit provocatum.

ARGVM.

Quisquis absentis defensionem subire vult,
eum iudicatum solui satisfacere operæpretiū est.

Si verò reus præsto ex quacunque causa non
fuerit, & abus velit defensionem eius subire,
nulla differentia inter actiōes in rem, vel per-
sonales, introducenda, potest hoc facere: ita ta-
men, ut satisfactionem Iudicatum solui pro
litis æstimatione præstet. Nemo enim secundum
veterem regulam (ut iam dictum est) alienæ rei
sine satisfactione defensor idoneus intelligitur.
Quæ omnia apertius & perfectius quotidiano
iudiciorum vsu in ipsis rerū documentis appa-
rent. Quam formam non solum in hac regia ut
beis, sed etiam in omnibus nostris provinciis (et si
propter imperitiam fortè aliter celebratur) ob-
sere censemus: quoniam necesse sit omnes provin-
cias, caput omnium nostrarum ciuitatum, id est
hanc regiam urbem eiusque observantiam sequi.

De perpetuis, & temporalibus
actionibus, & quæ ad hæ-
redes, & in hæredes
transeunt.

TITVLVS XII.

ARGVM.

Quæque à iure ciuili institutæ fuerūt actiō-

*Aug.lib.
4.cap.4.

*l.sicut.&
l.seq.C.de
præscrip.
xx,ann.

nes, olim quidem perpetuæ erant: hodie vero certis sunt finibus limitata. Prætoris autem si penales existant, anno perimuntur: dempti furti manifesti actione: sin rei persequutoris tant, perpetuò dantur.

Hoc loco* admonendi sumus, eas quidem actiones, quæ ex lege, senatusve consulto, sine ex sacris constitutionibus proficiuntur: perpetuò solere antiquitus competere, donec sacra constitutiones, tam in rem, quàm in personam actionibus certos fines dederint. * eas vero, quæ ex propria Prætoris iurisdictione pendunt, plerunque intra annum vivere. nam & ipsius Prætoris intra annum erat imperium. Aliquando tamen & in perpetuum extenduntur, id est, usque ad finem constitutionibus introductum: quales sunt eæ quas bonorum possessori, ceterisque, qui heredis loco sunt, ad commodat. Furti quoque manifesti actio, quamvis ex ipsius Prætoris iurisdictione proficiatur, tamen perpetuò datur. absurdum enim esse existimavit anno eam terminari.

A R G V M.

Ex maleficiis penales actiones, quâvis contra hæredes non dentur, hæredibus tamen offerri dantur, excepta actione iniuriarum: actiones autem ex contractu dolo inito adversum hæredes (si nihil ex eo ad eos pervenerit) minime cõpetunt. Omnes tamen penales actiones, lite contestata contra hæredes transeunt.

Non

Non autem omnes actiones quæ in aliquem aut ipso iure cõpetunt, aut à prætore dantur: & in hæredem eque competunt, aut dari solent. Est enim certissima iuris regula*, ex maleficiis penales actiones in hæredem rei nõ competere: veluti furti, vi bonorum raptorum, iniuriarum, damni iniuria. Sed hæredibus huiusmodi actiones competunt, nec denegantur: excepta iniuriarum actione, & si qua alia similis inveniatur. Aliquândo tamen etiam ex contractu actio contra hæredem competit: veluti cum testator dolose versatus sit, & ad hæredem eius nihil ex eo dolo pervenit. Penales autem* actiones, quas suprà diximus, si ab ipsis principalibus personis fuerint contestata: & hæredibus dantur, & contra hæredes transeunt.

* l. pupil.
§. in hæredé. D. de
reg. iur.

* l. i. C. ex
delict. de-
funct.

A R G V M.

Si pendente adhuc iudicio, reus satisfecerit, ab observatione iudicij absolvendus est.

Supere est, ut admoneamus, quòd si ante reudicatum is, cum quo actum est, satisfaciat actori, officio iudicij convenit eum absolvere, licet in ea causa fuisset iudicij accipiendi tempore, ut damnari deberet. & hoc est, quod antea vulgò dicebatur, omnia iudicia

absolutoria
esse.*

* Vide
Theophi-
lum hinc.

De

De exceptionibus.

TITVLVS XIII.

ARGVM.

Instituta idcirco fuerunt exceptiones, vt qui ipso iure obnoxij sunt, iniquas petitorum actiones excludant: quod exemplis aperitur.

Sequitur, vt de exceptionibus discipiamus. Comparata autem sunt exceptiones defendendorum coram gratia, cum quibus agitur. Sape enim accidit, vt licet ipsa persequutio, qua actor experitur, iusta sit, tamen iniqua sit aduersus eum, cum quo agitur. Verbi gratia, si metu coactus, aut dolo inductus, aut errore lapsus si pulati Titio promissisti quod non debueras promittere, palam est, iure civili te obligatum esse: & actio qua intenditur, dare te oportere, efficax est: sed iniquum est te condemnari. Ideoque datur tibi exceptio, quod metus causa, aut doli mali, aut in factum composita ad impugnandum actionem.

ARGVM.

Qui futurae numerationis spe mutuuum recepisse scriptis fassus fuit, exceptione non numeratae pecuniae tutus est.

* Videtis. Idem iuris est, si quis quasi credendi causa de non numerata pecunia a te stipulatus fuerit, neque numerata. Nam eam pecuniam a te petere posse eum, certum est, dare enim te oportet, quum ex stipulatione

latione tenearis. Sed quis iniquum est, eo nomine te condemnari, placet exceptione pecuniae non numerata te defendi debere, cuius temporis (secundum quod iam superioribus * libris scriptum est) constitutione nostra coarctamus.

* 7. de lite. oblig. li. 3.

ARGVM.

Si debitori creditor non petere pactus fuerit, ex pacto praecedens obligatio non perimitur: sed pacti conuenti exceptio aduersus creditorem agentem paratur.

* Praeterea debitor, si pactus fuerit cum creditore, ne a se pecunia peteretur, nihilominus obligatus manet: quia pacto conueto obligationes non omnino dissoluntur: qua de causa efficax est aduersus eum actio, quam actor intedit, si apparet eum dare oportere. sed quia iniquum est, contra pactiorem eum condemnari, defenditur per exceptionem pacti conuenti.

† quae

ARGVM.

Qui iureiurando delato, se nihil debere asseruit, ipso iure liberatus non est: sed exceptione iurifurandi munitus aequum si quis in rem conuentus, rem petitam suam esse iurauerit, non propterea actor dominus esse desinit, verum exceptio iurifurandi sibi postea iudicanti obstat.

* Aequum si debitor, creditore deficiente iurauerit, nihil se dare oportere, adhuc obligatus permanet. † sed quia iniquum est de perituario queri, defenditur per exceptionem iurifurandi. In his quae

* Ina post ca. 5. dato. D. de iur. reur.

† manet.

quoque actionibus, quibus in rem agitur, æque necessaria sunt exceptiones: veluti si petitor deferente possessor iurauerit eam rem suam esse, & nihilominus petitor eandem rem vindicet, licet suam enim verum sit, quod intendit, id est, rem eius esse, iniquum tamen est possessorem codenari.

ARGVM.

Absolutio rei conuenti primariam obligationem minime tollit, absolutio tamen rei iudicata exceptionem acquirit.

* Vide tit. D. de excep. rei iudic.

¶ Item * si in iudicio tecum actum fuerit, siue in rem, siue in personam, nihilominus obligatio durat: & ideo ipso iure de eadem re postea aduersus te agi potest, sed debes per exceptionem rei iudicate adiuari. Hac exempli causa retinisse sufficiat.

ARGVM.

Hæc est prior exceptionum diuisio, ut quædam ciuiles sint, quædam prætorie.

¶ Alioqui quàm ex multis variisq; causis exceptiones necessariae sint: ex latioribus Digestorum seu Pandectarum libris* intelligi potest. Quarum quedam ex legibus, vel ex iis, quæ legis vicem obtinent, vel ex ipsius Prætorum iuris dictione substantiam capiunt.

* tit. generali. D. de excep.

ARGVM.

Iam adest posterior exceptionum sectio: ut quædam perpetuæ, & peremptoriæ sint, quædam temporales & dilatoriæ: perpetuæ & peremptoriæ, sunt quæ & semper locum habent,

& causam principalem perimunt: dilatoriæ verò sunt quæ ad tempus nocent, & actionem in tempus differre solent: ut exceptio pacti ne intra certum tempus petatur, & similes quæ olim ante tempus agenti oppositæ, actionem omnino consumebant: hodie verò duplū iudiciariū debitori tribuunt: item finito tempore non antea actor audiendus est, quàm expensas litis refundat.

¶ Appellatur autem exceptiones alia perpetuæ & peremptoriæ, alia temporales & dilatoriæ. ¶ Perpetuæ & peremptoriæ sunt, quæ semper agentibus obstant, & semper rem de qua agitur, perimunt: qualis est exceptio doli mali, & quod metus causa factum est, & pacti conuenti, cum ita conuenierit, ne omnino pecunia peteretur. ¶ Temporales atq; dilatoriæ sunt, quæ ad tempus nocent, & temporis dilationem tribuunt: qualis est pacti conuenti, cum ita conuenierit, ne intra certum tempus ageretur: veluti intra quinquennium. nam finito eo tempore, non impeditur actor rem exequi. Ergo iis quibus intra certum tempus agere volentibus obicitur exceptio, aut pacti conuenti, aut alia similis, differre debent actionem, & post tempus agere. Ideo enim & dilatoriæ istæ exceptiones appellantur. Alioqui si intra tempus egerint, obiecta; sit exceptio: neque eo iudicio quicquam consequentur, propter exceptionem, neque post tempus olim agere poterant: cum temerè rem in iudicium deducebant, & consumeabant, quæ ratione rem amittit.

* l. 3. D. de excep. locū habent.

amittebant. ¶ Hodie autem non ita stricte hoc procedere volumus: sed cum, qui ante tempus passionis vel obligationis litē inferre ausus sit, Zenoniana * constitutioni subiaccere censemur, de qua, si quam sacratissimus legislator de iis, qui tempore plus petierint protulit: & inducias, quas ipse actor sponte indulerit, vel quas natura actionis continet, si contempserit, in duplum habeant q, qui talem initeriam passi sint: & post eas finitas non aliter litem suscipiant, nisi omnes expensas litis antea acceperint: ut actores tali pena perterriti, tempora litium doceantur observare. Præterea etiam * ex persona sunt dilatorie exceptiones, quales sunt procuratorie, veluti si per militem aut mulierem agere quis velit. Nam militibus nec pro patre, vel matre, vel uxore, nec ex sacro rescripto procuratorio nomine experiri conceditur. suis vero negotiis superesse sine offensa * militaris disciplina possunt.

* l. qui stipendium. C. de procurat.

ARGVM.

Exceptio infamie procuratoris quæ antiquitus competebar, hodie tanquam minus frequentata exautoratur.

¶ Eas vero exceptiones, quæ olim procuratoribus propter infamiam, vel dantis, vel ipsius procuratoris opposiebantur: cum in iudiciis frequentari nullo modo persequimur, conquiscentes sancimus: ne dum de his altercatnr, ipsius negotij disceptatio proteletur.

De

De replicationibus.

TIT. XIIIIL.

ARGVM.

Quemadmodum exceptio actionem excludit, ita exceptio replicationem, & replicationem duplicatio, rursus triplicatio duplicatio, & deinceps vltiores defensiones multiplicatis nominibus ubi opus fuerit proponi possunt.

Interdum euenit, ut exceptio, quæ prima facie iusta videtur, tamen inique noceat. quod cum accidit, alia allegatione opus est, adinuandis actoris gratia, quæ replicatio vocatur, quia per eam replicatur atque resoluitur * ius exceptionis: veluti cum pactus est aliquis cum debitori suo, ne ab eo pecuniam petat, deinde postea in contrarium pacti sunt, id est, ut creditori petere liceat: si creditor agat, & excipiat debitor, ut ita deum condemnatur, si non conuenit, ne eam pecuniam creditor petat, nocet ei exceptio. Conuenit enim ita. Nanque nihilominus hoc verum manet, licet postea in contrarium pacti sint. sed quia iniquum est creditorem excludi: replicatio ei dabitur ex posteriore pacto conuenio. Rursus * interdum euenit, ut replicatio, quæ prima facie iusta est, inique noceat. quod cum accidit, alia allegatione opus est, adinuandis rei gratia, quæ duplicatio vocatur. Et si rursus ea prima facie iusta videatur, sed

* l. 2. §. 1. D. de except.

* d. l. 2. §. penult.

propter aliquam causam auctori inique nocenti
rursus alia allegatione opus est, quia auctor adiu-
uetur, quae dicitur triplicatio. Quarum omnium
exceptionum usum interdum vltimus, quam
dicimus, varietas negotiorum introduxit: quas
omnes apertius ex digestorum latiore volumi-
ne facile est cognoscere.

ARGVM.

In rem defensiones debitori competentes (vt
pacti de non petendo) fideiussoribus etiam com-
petunt: quia si quid fideiussores pro reo solue-
runt, id actione mandati ab eo repetunt, ex-
ceptiones vero in personam (vt cessionis bo-
norum, & id genus aliarum) ad fideiussores non
porriguntur.

* I. excep-
tiones.
2. D. de
exceptio-
ni.

& Exceptiones autem quibus debitor defendi-
tur, plerumque ad commodari solent etiam fide-
iussoribus eius, & recte: quia quod ab eis peti-
tur, id ab ipso debitore peti videtur: quia man-
dati iudicio redditurus est eis, quod & pro eo sol-
uerint. Quae ratione, & si non de petenda pe-
cunia pactus quis cum reo fuerit, placuit perinde
succurrendum esse per exceptionem pacti con-
sueti illis quoque qui pro eo obligati sunt, ac si
etiam cum ipsis pactus esset, ne ab eis ea pecunia
peteretur. Sanè quaedam exceptiones non solent
his ad commodari. Ecce enim debitor, si bonis
suis cesserit, & cum eo creditor experietur, de-
fenditur per exceptionem; si bonis cesserit. Sed
haec exceptio fideiussoribus non datur: ideo scilicet

et, quia qui alios pro debitore obligat, hoc ma-
ximè prospicit, vt cum facultatibus lapsus fue-
rit debitor, possit ab eis, quos pro eo obligauit,
suum consequi.

De interdictis.

TIT. XV.

Sequitur, vt discipiamus de interdictis, seu
actionibus, quae pro his exercentur. Erant
autem interdicta, formae, atque coceptiones ver-
borum, quibus Praetor aut iubebat aliquid fieri,
aut fieri prohibebat, quod tunc maxime fie-
bat, cum de possessione, aut quasi possessione
inter aliquos contendebatur.

ARGVM.

Prima interdictorum diuisio haec est, quod
quidam prohibitoria sunt, vt interdictum ne
vis fiat ei, de mortuo inferendo, & similia
quidam restitutoria, vt interdictum quorum
bonorum, vnde vi, & id genus alia: quidam
exhibitoria, vt de libero homine exhibendo,
de liberis exhibendis, & huiusmodi.

& Summa autem diuisio interdictorum haec est, * l. i. §. 2.
quod aut prohibitoria sunt, aut restitutoria, aut
exhibitoria. & Prohibitoria sunt, quibus Praetor
ne aliquid fieri: veluti vim sine viro possiden-
ti, vel mortuum inferenti, quod ei ius erat inferendi;
vel in sacro loco edificari, vel in flumine publi-
co ripae eius aliquid fieri, quo peius navigetur.
& Restitutoria sunt, quibus restitui aliquid

* l. i. §. 2.
D. hoc ti-
tul.

iubet: veluti bonorum possessori possessionem ea-
 rum, quæ quis pro herede, aut pro possessore pos-
 sidet ex ea hereditate: aut cum iubet ei, qui vi-
 de possessione deiectus sit restitui possessionem.
 Exhibitoria sunt per quæ iubet exhiberi: ve-
 luti eî, cuius de libertate agitur: aut libertum,
 cui patronus operas indicare velit: aut paren-
 ti liberos, qui in potestate eius sunt. Sunt ta-
 men qui putent propriè interdicta ea vocari,
 quæ prohibitoria sunt, quia interdicare sit de-
 nuntiare & prohibere: restitutoria autem &
 exhibitoria propriè decreta vocari. Sed tamen
 obtinuit, omnia interdicta appellari: quia inter
 duos dicuntur.

ARGVM.

Iam secundam interdictorum diuisionem
 aggreditur, quorum bonorum interdictum
 adipiscendæ possessionis gratia comparatum
 est: quod iure pretorio succedenti conceditur,
 pro adipiscenda scilicet possessione heredita-
 riarum rerum, quæ apud eum sunt, qui pro he-
 rede vel pro possessore possidet: interdictum
 quoque Saluiianum causa adipiscendæ pos-
 sessionis rerum per colonum fundo illatarum
 (quæ tacitè pro mercede hypothecata sunt)
 contra quoscunque possessores datur.

Id. l. 2. §. Sequens diuisio interdictorum hæc est, quod
 f. D. eod. quedam adipiscendæ possessionis causa compara-
 ta sunt, quedam retinendæ, quedam recuperan-
 dæ. Adipiscendæ possessionis causa interdictum
 ad commodatur bonorum possessori, quod appel-
 latur,

latur. Quorum bonorum, eiusque visus & po-
 testas hæc est: ut quod ex his bonis quisque
 quorum possessio alicui data est, pro herede
 aut pro possessore possideat: id ei, cui bonorum
 possessio data est, restituere debeat. Pro herede
 autem possidere videtur, qui putat se here-
 dem esse. Pro possessore is possidet, qui nul-
 lo iure rem hereditariam, vel etiam totam hæ-
 reditatem, sciens ad se non pertinere, possidet.
 Ideo autem adipiscendæ possessionis vocatur in-
 terdictum: quia ei tantum utile est, qui nunc
 primum conatur adipisci rei possessionem. Ita-
 que si quis adeptus possessionem amiserit eam,
 hoc interdictum ei inutile est. Interdictum
 quoque quod appellatur Saluiianum, adipiscen-
 dæ possessionis causa comparatum est, eoq; uti-
 tur dominus fundi de rebus coloni quas in pro-
 mercedibus fundi pignori futuras pepigisset.

ARGVM.

Interdictum uti possidetis, & utrobi, sunt re-
 tinendæ possessionis: quæ præsertim loci hæ-
 bēt, si de proprietate alicuius rei futura sit con-
 moueritia: antequam enim proprietatis quæ-
 stio moueatur, vter ex litigatoribus possidere,
 & vter petere debeat, inuestigandum est, tum
 quia sine petitore, & possessore nullum super
 petitorio institui potest iudicium: tum propter
 commodam possessionis in qua remanet is,
 qui possidet (quamvis dominus non sit) quoad
 petitor rem suam probauerit.

Retinenda possessionis causa comparata sunt interdicta Vti possidetis, & vtrubi, cum ab utraque parte de proprietate alicuius rei controversia sit: & ante quaratur, vter ex litigatoribus possidere, & vter petere debeat. Nam: nisi ante exploratum fuerit, utriusque eorum possessio sit, non potest petitoria actio institui: quia & civilis, & naturalis ratio facit, ut alius possideat, & alius a possidente petat. Et quia longe commodius est, & potius possidere, quam petere: ideo plerumque & ferè semper ingens existit contentio de ipsa possessione. Commodum autem possidendi in eo est, quod etiam si eius res non sit, qui possidet (si modo actor non potuerit suam esse probare) remanet in suo loco possessio, propter quam causam cum obscura sunt utriusque iura, contra petentorem iudicari solet.

ARGVM.

Vti possidetis, rerum immobilium retinenda possessionis gratia conceditur: vtrubi vero mobilium: quia licet olim quantum ad possessionem inter se discrepant, hodie in vitro, que is vincit, qui litis contestatè tempore, nec vi, nec clam, nec precario, ab eo possidet, qui turbavit, quamvis a tertio non aduersario, prefatis modis possideret.

Sed interdicto quidem Vti possidetis, de fundi vel adiu possessione conceditur: Vtrubi vero interdicto de rerum mobilium possessione. Quorum utraque potestas plurimum inter se differet

seruitiam apud veteres habebat. Nam Vti possidetis interdicto is vincebat, qui interdicti tempore possidebat: si modo, nec vi, nec clam, nec precario nactus fuerat ab aduersario possessionem: etiam si alius vi expulerat aut clam arripuerat alienam possessionem, aut precario rogauerat aliquem, ut sibi possidere liceret. Vtrubi vero interdicto is vincebat, qui maiore parte eius anni nec vi, nec clam, nec precario ab aduersario possidebat. Hodie tamen aliter observatur. Nam utriusque interdicti potestas (quantum ad possessionem pertinet) exaequata est: ut ille vincat, & in re soli, & in re mobili, qui possessionem nec vi, nec clam, nec precario ab aduersario litis contestate tempore detinet.

ARGVM.

Etiam is possidere intelligitur, cuius nomine alius est in possessione. Possessio autem quamvis solo animo retineatur, solo tamen animo non acquiritur.

Possidere autem videtur quisque, non solum si ipse possideat, sed & si eius nomine aliquis in possessione sit, licet is eius iuri subiectus non sit, qualis est colonus & inquilinus. Per eos quoque quod quos deposuerit quis, aut quibus commodaueit, ipse possidere videtur. Et hoc est, quod dicitur, retinere possessionem posse aliquem per quemlibet qui eius nomine sit in possessione. Quinetiam animo quoque solo retineri possessio

* titu. per
quas per-
sonas nobis
acq.

nem, placet, id est, ut quāvis neq; ipse sit in possessione neq; eius nomine alius: tamen si non relinquenda possessionis animo, sed postea reuturus inde discesserit, retinere possessionem videatur. Adipisci vero possessionē per quos aliquis potest, secundo libro* exposuimus. Nec ulla dubitatio est, quin animo solo adipisci possessionem nemo possit.

A R G V M.

Etiam qui vi, clam vel precario, abspoliatore immobilem rem possidebat, interdicto unde vi (quod recuperanda possessionis est) eius rei possessionem à qua eiectus fuit, consequitur: quinimodò qui rem tuam penes alium constitutam, violenter inuaserit, à dominio cadet: sin autem aliena sit, rem deiecto restituet, illi usque aestimationem praeterca praestabit. Ad hæc criminis l. Iuliae de vi publica, vel priuata reus fit.

* vide tit.
de vi, &
vi armat.
D. & C.
vnde vi.

* si quis.
C. vnde
vi.

* Recuperanda* possessionis causa solet interdici, si quis ex possessione fundi vel ædium deiectus fuerit. Nam ei proponitur interd. clam vnde vi, per quod is qui deiecit, cogitur ei restituere possessionem: licet is ab eo, qui vi deiecit, vi, vel clam, vel precario possideat, sed ex constitutionibus* sacris (ut supra diximus) si quis rem per vim occupauerit, si quidem in bonis eius est: dominio eius priuatur: si aliena, post eius restitutionem, etiam aestimationem rei dare vim passio compellitur. Qui autem aliquem

de possessione per vim deiecerit, tenetur lege Iulia de vi priuata, aut de vi publica. Sed de vi priuata, si sine armis vim fecerit: sin autem armis eum de possessione vi expulerit, de vi publica tenetur. Armarum* autem appellatione non solum scuta & gladios, & galeas, sed & fustes, & lapides significari intelligimus.

* l. armo-
rū. D. de
verbo, si-
gnific.

A R G V M.

Tertia interdictorum diuisio.

* Tertia* diuisio interdictorū est, quod aut simplicia sunt, aut duplicia. Simplicia sunt veluti in quibus alter actor, alter reus est: qualia sunt omnia restitutoria aut exhibitoria. Nam actor is est, qui desiderat aut exhiberi, aut restituī: reus autem is est, à quo desideratur, aut ut restituatur, aut exhibeat. Prohibitoriorum autem interdictorum alia simplicia sunt, alia duplicia. Simplicia sunt, veluti cum Praetor prohibet in loco sacro, vel in flumine publico ripare eius aliquid fieri. Nam actor est qui desiderat, ne quid fiat: reus est, qui aliquid facere conatur. Duplicia sunt, veluti Vti possideris interdictum, & Vtrubi. ideo autem duplicia vocantur, quia par utriusque litigatoris in his conditionibus est, nec quisquam præcipue reus vel actor intelligitur: sed unusquisque tam rei quam actoris partes sustinet.

* l. 2. D.
hoc tit.

A R G V M.

Abieci veteri proponendorum interdicto-

Ad S

rum solennitate, hodie pro eis in factum actio competit.

¶ De ordine, & vetere exitu interdictorum superuacuum est hodie dicere. Nam quoties extra ordinem ius dicitur (qualia sunt hodie omnia iudicia) non est necesse reddi interdictum, sed perinde iudicatur, sine interdictu, ac si utile actio ex causa interdicti reddita fuisset.

De pœna temerè litigantium.

TIT. XVI.

ARGVM.

Litigatorum temeritas triplici pœna coercetur: perjurij scilicet, pecuniaria, & infamiz sine ignominia: quarum singulas partes vsque ad tituli calcem persequitur.

Nunc admonendi sumus, magnam curam egisse eos, qui iura sustinebant, ne facile homines ad litigandum procederent, quod & nobis studio est. Idque eo maxime fieri potest, quod temeritas tam agentium, quam eorum, cum quibus agitur, modo pecuniaria pœna, modo iuris iurandi religione, modo infamia metu coercetur.

ARGVM.

Reus, actor, necnon utriusque partis aduocati, iuris iurandi religione propter calumniam seu cauillationem euitandam introducti sese adstringere debent: alioqui non procedet iudiciu.

Ad

* Adnota, Negantium mendacia pœna quandoque dupli, quandoque tripli puniri.

¶ Ecce enim insurandum omnibus, qui conueniuntur, ex constitutione * nostra defertur. * l. 2. C. de iur. cal. Nam reus non aliter suis allegationibus utitur, nisi prius iurauerit, quod putans se bona instantia rei, ad contradicendum peruenit. ¶ Ad aduersus inficientes, ex quibusdam causis dupli, vel tripli * actio constituitur: veluti si damni iniuria, aut legatorum locis venerabilibus relictorum nomine agatur. Statim autem ab initio pluri, quàm simpli est actio: veluti furti manifesti, quadrupli: nec manifesti, dupli. Nam ex his & aliis, quibusdam causis (sive qui neget, sive fateatur) pluri, quàm simpli est actio. Item actoris quoque calumnia coercetur. Nam etiam actor pro calumnia iurare cogitur ex nostra constitutione. ¶ Vtriusque etiam partis aduocati insurandum subeunt, quod alia nostra * constitutione comprehensum est.

* abest gl. hic.

* Item nõ noua. C. de iudi.

ARGVM.

Reiecta multa decimæ partis litis, quæ olim improbis litigatoribus irrogabatur, hodie quisquis iniquè litigabit, peritium incurret, & damnum impensasque omnes victrici parti inferre cogetur.

¶ Hec autè omnia pro veteri calumnie actione introducta sunt, quæ in desuetudinem abiit, quia in partem decimæ litis actores multabat, quod

quod nusquam factum esse inuenimus, sed pro his introductum est, & praefatum. insurandum, & ut improbus litigator, & damnum, & impensas liti inferre aduersario suo cogatur.

* Adnota, Directæ dicuntur, quæ pupillo aduersus tutorem, mandanti aduersus mandatarium, depositori aduersus depositarium competunt: & non è contrario.

* Adnotato etiã, pactione infamiam contrahi: nam quicumque ex delicto obnoxius, pretio dato paciscitur, ignominiosus fit. l. furti. §. pactus. D. de his, qui notantur infamia.

¶ Ex quibusdam iudiciis damnati, ignominiosi fiunt: veluti furti, vi bonorum raptorum, iniuriarum, de dolo: item tutela, mandati, depositi, directis, non contrariis actionibus. ¶ Liè pro socio, quæ ab utraque parte directa est: & ob id quilibet ex sociis eo iudicio dñatus, ignominia notatur. Sed furti quidem, aut vi bonorum raptorum, aut iniuriarum, aut de dolo, non solum dñati notantur ignominia, sed & pælli, & recte. Plurimum enim interest, utrum ex delicto aliqui, an ex contractu debitor sit. ¶ Omnium autem actionum instituendarum principium ab ea parte edicti proficiscitur, qua Praetor edicit de in ius vocando. Vtique enim in primis aduersarius in ius vocandus est, id est ad

tum vocamus qui ius dicturus sit. Qua parte Praetor parentibus, & patronis, item parentibus liberisq; patronorum, & patronarum hanc praestat honorem, ut non aliter liceat liberis liberisq; eos in ius vocare, quàm si id ab ipso Praetore postulauerint, & impetrauerint. Et si quis aliter vocauerit: in eum poenam * solidorum quinquaginta constituit.

* l. pen. D. de in ius vocan.

De officio iudicis.

TIT. XVII.

¶ *Superest, ut de officio iudicis dispiciamus.* Et quidem in primis illud obseruare debes iudex, ne aliter iudicet, quàm legibus, aut constitutionibus, aut moribus produm est.

* Adnota, ea est ratio, nam domino noxali actione conuento optionem iura concedunt, aut damnum soluendi, aut seruum noxæ dedendo, damni euitandi æstimationem. l. miles. §. decem. D. de re iudic. & l. 2. C. de noxal. action.

¶ Ideoque si noxali iudicio aditus est, obseruare debes, ut si condemnandus videtur dominus, ita debeat condemnare, Publium Mæcium Lucio Titio in decem aureos condemnno, aut noxam dedere.

ARGV M.

Iudicis est reū singulari in rem vel vniuersali actione conuentu ad rei fructuūq; restitutione condemnare, qui si mala fidei possessor fuerit,

† additus P. Flor.

fuerit nō modō perceptos fructus, sed & quos percipere potuit prestare cogitur, quod si bonæ fidei fuerit, consumptorum, & culpam non perceptorum nomine nequaquam tenebitur, post litis tamen contestationem nihil differat a malæ fidei possessore: quo fit, ut omnium fructuum ratio a die litis contestatae habenda sit.

¶ Et si in rem actum sis coram iudice, siue contra petitorum indicaueris, absolvere debet possessorem: siue contra possessorem, iubere ei debet, ut rem ipsam restituere cum fructibus. Sed si possessor neget in presenti se restituere posse, & sine frustratione videbitur tempus restituendi causa petere indulgendum est ei: ut tamen de litis estimatione caueat cum fideiussore, si intra tempus, quod ei datum est, non restituerit. ¶ Et si hereditas petita sit: eadem circa fructus interueniunt, quæ diximus interuenire de singularum rerum petitione. Illorum autem fructuum, quos culpa sua possessor non percepit, siue illorum, quos percepit: in utraque actione eadem ratio pene habetur, si prado fuerit. Si verò bonæ fidei possessor fuerit: non habetur ratio, neque consumptorum, neque non perceptorum. Post inchoatam autem petitionem, etiam illorum fructuum ratio habetur, qui culpa possessoris percepti non sunt, vel percepti consumpti sunt.

ARGV M.

Conuenio ad exhibendum actionem rem utcumque exhibere non sat est, ut liberationem consequi

consequatur, sed in eum causa statim exhibenda est, in quo excepti iudicij tempore erat: ideo pendente iudicio, vsucaptā exhibēdo non liberatur, fructus quoque medio tempore perceptos restituere cogitur, si tamen rei statim exhibendæ facultatem nō habeat reus, dilationē consequetur, cautione scilicet prius præstita. quod si iussu a iudice exhibere, non exhibeat, aut se intra tempora exhibiturum non caueat, in id quod aduersarij interest damnabitur.

¶ Si ad exhibendū actum fuerit, nō sufficit si exhibeat rem in, cum quo actum est, sed etiam si exhibere debeat, ut etiam rei causam habeat actor, quam habere non esset, si cum primū ad exhibendū egisset, exhibita res fuisset. Ideoque si inter moras exhibendi vsucapta sit res a possessore, nihilominus condemnabitur. Præterea fructuum medijs temporis, id est, eius, quod post acceptum ad exhibendum iudicium, ante rem indicatam intercesserit, rationem habere debet iudex. Quod si neget reus, cum quo ad exhibendum actum est, in presenti se exhibere posse, & tempus exhibendi causa petat, idque sine frustratione postulare cogitur, dari ei debet, ut tamen caueat se restituere, quod si neque statim iussu iudicis rem exhibeat, neque postea exhibiturum se caueat, condemnandus sit in id, quod actoris intererat, si ab initio res exhibita esset.

ARGV M.

Nūc quid iudici faciendū incumbat in diuisionibus

riis iudiciis paucis accipe. Si igitur familiaris
 ciscenda iudiciū inter duos, pluresve vertatur,
 iudicis est, singulas res singulis heredibus ad-
 iudicare, & si unus res praevalent, eundem pro eo
 quod plaris est, certa pecunia cohæredi condē-
 nare: item si unus cohæredum fructus ex re hæ-
 reditaria perceperit, aut malè in ea versatus
 fuerit, eo nomine cohæredibus condemnan-
 dus est. Idem per omnia in iudicio communi
 diuidendo dicito, etiam si de vna re tantum lit-
 sit: modò commodà diuisione patiatur quam
 si non patiatur, permittitur, iudicem alteri ex
 litigatoribus rem etiam totam adiudicare, at-
 que eundem alteri certa pecunia in rei locum
 iniuicem condemnare.

* vide tit.
 D & C. fa-
 mil. ercif.

¶ Si familia erciscunda iudicio actum sit,
 singulas res singulis heredibus adiudicare de-
 bet. & si in alterius persona praeuolare videa-
 tur adiudicatio, debet hunc iudicem cohæredi cer-
 ta pecunia (sicut iam dictū est) cōdemnare. Eo
 quoque nomine cohæredi quisque suo condemnan-
 dus est, quod solus fructus hereditarij fundi per-
 ceperit, aut rem hereditariam corruperit, aut
 consumpserit. Qua quidem similiter inter plures
 quoque, quam duos cohæredes, subsiquuntur.
 ¶ Eadem interueniunt, & si communi diui-
 dendo de pluribus rebus actum sit. Quid si de
 vna re, veluti de fundo: si quidem iste fundus
 commodè regionibus diuisionem recipiat, partes
 eius singulis adiudicare debet. & si unus pari
 praeuolare videbitur: iniuicem certa pecunia
 alteri condemnandus est. Quid si commodè di-

uisiō

uisiō non possit: veluti si homo fortè, aut mulier
 erit, de quo actum sit, tunc totus vni adiudican-
 dus est: & is iniuicem alteri certa pecunia con-
 demnandus est.

ARGVM.

In finium regundorum iudicio, tunc licet
 iudici ab antiquis agrorum finibus recedere,
 cum euidentioribus modis, quam hætenus fuis-
 sent, nunc distinguere nequeant: quo casu, par-
 tem ex alterius agro alteri adiudicabit. & eun-
 dem alteri certa pecunia condemnabit: in hoc
 quoque iudicio etiam vertitur, vt si quis circa
 fines malitiosè quicquam gesserit, vel metiri
 agros passus non fuerit, puniendus sit.

¶ Si finium regundorum actum fuerit, dispice-
 re debet iudex, an necessaria sit adiudicatio, * 1. 2. D. fi.
 que sanè vno casu necessaria est: si euidentiori regun.
 bus finibus distinguere agros commodius sit, quam
 olim fuissent distincti. Nam tunc necesse est ex
 alterius agro partem aliquam alterius agri do-
 mino adiudicari. quo casu iocundus est, vt is al-
 teri certa pecunia debeat condēnari. Eo quoque
 nomine cōdemnandus est quisque hoc iudicio, quod
 fortè circa fines aliquid malitiosè cōmisit: verbi
 gratia, quia lapides finiales furatus est, vel arbo-
 res finiales excidit. Consummacie quoque nomine
 quisque eo iudicio condemnatur: veluti si quis in-
 bente iudice metiri agros passus non fuerit.

* Adnota, Ex sententia adiudicato-
 ria in his tribus diuisionis iudiciis do-

B b

minium transferri, l. sed si res. D. com-
 muni dividun.

¶ Quod autem istius iudicii alicui adiudi-
 catum fuerit, id statim eius sit, cui ad iudica-
 tum est.

De publicis iudiciis.

TITVLVS XVIII.

Publica iudicia neque per actiones ordina-
 tur, neque omnino quicquam simile habent
 cum ceteris iudiciis, de quibus loquuti sumus;
 magnaque diuersitas eorum est, & in instituendo,
 & in exercendo. Publica autem dicta sunt,
 quod cuius ex populo executio eorum plerumque
 datur. Publicorum iudiciorum quedam capi-
 talia sunt, quedam non capitalia. Capitalia di-
 cimus, quae ultimo supplicio afficiunt homines,
 vel etiam aquae, & ignis interdictione, vel de-
 portatione, vel metallo. Cetera, si quam infami-
 am irrogant cum damno pecuniario, haec pu-
 blica quidem sunt, non tamen capitalia.

* Adnota, Hoc speciali iure in hoc
 crimine statuitur, quandoquidem regu-
 lariter morte extinguitur delictum. l. j.
 C. si reus, vel accus.

¶ Publica autem iudicia haec sunt: lex Iulia
 maiestatis, quae in eos, qui contra Imperato-
 rem, vel rem publicam aliquid moliti sunt,
 postulat suum vigorem extendit. † Cuius poena animae

amissionem

amissionem sustinet, & memoria rei etiam post
 mortem damnatur.

* Adnota, Humiles grauioribus poe-
 nis plectendos, quam honestiores.

¶ Item lex Iulia de adulteriis coercendis,
 quae non solum temeratores alienarum nuptia-
 rum gladio punit, sed & eos, qui cum masculis *
 infandam libidinem exercere audent. Sed ea-
 dem lege Iulia etiam stupri flagitium puniunt,
 cum quis sine vi vel virginem, vel viduam ho-
 nestè uiuentem stuprauerit. Poenam autem ea-
 dem lex irrogat stupratoribus; † si honesti sunt, † peccato-
 publicationem partis dimidiae bonorum: si hu-
 milis, corporis coërcitionem cum relegatione.

* Adnota, Affectum occidendi etiam
 si effectus non subsequatur, lege Cor-
 nelia de sicariis puniendum. l. is, qui
 cum telo. C. de sicariis.

¶ Item lex Cornelia de sicariis, quae homicidas
 ultore ferro persequitur, vel eos, qui hominis o-
 cidendi causa cum telo ambulat. Telum autem
 (ut Cuius * noster ex interpretatione legum duo-
 licum tabularum scriptum reliquit) vulgo qui-
 dam id appellatur, quod arcu mittitur, sed &
 omne significat, quod manu cuiusque iacitur.
 sequitur ergo, ut lignum, & lapis, & ferrum
 hoc nomine contineantur: dictum ab eo, quod
 in longinquum mittitur, à Graeca voce τινε
 figuratum. Et si hanc significationem in-

* l. cum vir.
 C. de adul.

* l. si calu-
 niatur. D.
 de verb.
 signific.

phonte
ααβα-
σιως.e.
† εμα

venire possumus, & in Græco nomine: nā quod nos telum appellamus, illi βίβλη & appellant, ἀπὸ βίβλη. Admonere nos epigrammata in Xelerophotus verbis sanctissime scripta: ἡγοῦ τὰ βίβλη εἰμὶ & ἐπὶ ἐπεὶ λέγῃ καὶ, τοῖς ὡμῶτα, & οὐκ ὁδῶτα, πλάσσειν τὴν χαρμῶν λόγον. Sicarij autem appellantur à sica, quod significat ferreum cultrum. Eadem lege, & venefici capite damnantur, qui artibus odiosis, tam venenis, quàm surfuris magicis homines occiderint, vel mala medicamenta publicè vendiderint.

* Adnota, Atrocioribus delictis atrociorē pœnam irrogandam: quandoquidem delicto pœna commensuranda est. I. rescriptū. D. de iis, quib. ut indign. & I. sancimus. in fi. C. de pœn.

¶ Alia deinde lex asperissimum crimē novæ pœna persequitur, quæ Pompeia de parricidijs vocatur, quæ cavetur, ut si quis parentis, aut filij, aut omnino ad finitatem ejus, quæ nuptiatione parentum, & continetur, facta preparaverit, (sive clam, sive palam id ausus fuerit) necnon is, cuius dolo malo id factum est, vel cōsensus criminis existit, licet extraneus sit, pœna parricidij puniatur & neque gladio, neque ignibus, neq; ulli alij solenni pœnæ subiciatur, sed infusus culeo cū cane, & gallo gallinaceo, & vipera & simia, & inter eas ferales angustias cōprehensus (secundum quod regionis qualitas tulerit

rit

rit) vel in vicinū mare, vel amrē* proiciatur: ut omnium elementorum vsu viuus carere incipiat, & ei cælum superstiti, & terra mortuo asseratur. Si quis autē alias cognatione vel adfinitate personas coniunctas necauerit: pœnam legi Cornelia de sicarijs sustinebit. ¶ Item lex Cornelia de falsis, quæ etiam testamentaria vocatur, pœnam irrogat ei, qui testamentum, vel aliud instrumentum falsum scripserit, signauerit, recitauerit, subiecerit, vel signam adulterinum fecerit, sculpsit, expresserit sciens, dolo malo. Eiusque legi pœna in seruos, vltimum supplicij est (quod etiam in lege de sicarijs & veneficijs seruatur) in liberos verò deportatio.

¶ Item lex Iulia de vi publica seu priuata, aduersus eos excoritur, qui vim vel armatā, vel sine armis commiserint. Sed si quidem armata vi arguatur, deportatio ei ex lege Iulia de vi publica irrogatur: si verò sine armis, in tertiam partem bonorum suorum publicatio imponitur. Sin autem per vim raptus virginis, vel viduæ vel sanctimonialis, vel alterius fuerit perperat: tunc & raptores, & ij, qui opem huic flagitio dederunt, capite puniuntur, secundum nostre constitutionis* definitionē: ex qua hoc apertius possibile est scire. ¶ Item lex Iulia peculatus eos punit, qui publicam pecuniam, vel rem sacram, vel religiosam furati fuerint. Sed si qui dem ipsi iudices tempore administrationis pu-

* I. pen. D. de parric.

† peccatores,
* I. vnica. C. de rapt. virg.
† vel rem public.

blicas pecunias subtraxerint, capitali animad-
uersione puniuntur: & non solum hi, sed etiam
qui ministerii eis ad hoc exhiberint, vel qui
subtractas ab his scientes susceperint. Alij ve-
ro, qui in hanc legem inciderint, pœna depor-
tationis subiunguntur. ¶ Est & inter publica iu-
dicia lex Fabia de plagiaris, quæ interdum ca-
pitis pœnam ex sacris constitutionibus irrogat,
* l. fi. c. c. interdum leuiorem *. ¶ Sunt præterea publica iu-
dicia lex Iulia de ambitu, lex Iulia repetunda-
rum, & lex Iulia de annona, & lex Iulia de
residuis, quæ de certis capitulis loquuntur, &
animæ quidem amissionem non irrogant: aliis
autem parvis eos subiiciunt, qui præcepta earum
neglexerint. ¶ Sed de publicis iudiciis hæc ex-
posuimus, ut vobis possibile sit summo digno, &
quasi per indicem ea tetigisse. alioqui dili-
gentior eorum scientia vobis ex la-
tioribus Digestorum* seu Pan-
dectarum libris Deo
propitio aduen-
tura est.

* à tit. de
pub. iudi.
ad tit. de
appel.

INSTITUTIONVM
IVSTINIANI
FINIS.

IVST

IVRIS CIVILIS ROM.

INITIA ET PRO-
GRESSVS.

AD LEGES XII. TABV-
LARVM BREVIS COM-
MENTATIO,

Vnà cum Turnebi aliquot Scholiis.
EX VLPIANI FRAGM.
Tituli XXXIX. selectis no-
tis illustrati.

GAII EX VETER. IV-
RISPRVDENTIAE FRAGM.
INSTITUTIONVM
LIBRI DVO.

* * *

Bb 4

IVSTINIANVS
 NOV. CONSTIT.
 XLVII.

SIVE quis ad vetustissima illa **PRIMA** Reipub. nostra principia respiciat: Aeneas rex Troianus quedam nobis Reipublice Principia Romanæ INITIA dedit: & nos ab illo Aeneade Reipub. appellamur: siue **SECUNDA** principia contempletur, quo planè tempore Romanorum nomen inter homines emicuit, Reges ea instituerunt Romulus & Numa: quorum alter Urbem condidit, alter ipsam ordinavit ornavitque legibus: siue etiam **TERTIA** regij imperij promissa capiat, nempe magnum illum Cæsarem Augustum* & Severum, inueniet sic quomodo eum Reipublicæ statum, qui nunc obtinet, atque utinam immortalis iam inde evadere, &c.

* h. A. 17.
 Sep. h. 6.
 B. 17.
 Vulgar.
 Subj. 17
 legit.

ANTIQ

409

 ANTIQVITA.
 TVM ROMANARVM
 STUDIOSIS.

QVAM graviter Pomponius, atque eleganter describat fontes Iuris civilis, & successionem Prudentium, quamque distinctè legibus singulis Authorum nomina adscribantur, testis est insignis eius lex secunda de Origine Iur. testes etiam sunt quinquaginta Pandectarum, & duodecim Cod. Iustiniani libri. adeò enim prodest diligenter observare & exquisitè tenere quibus authoribus & quo tempore leges Romanæ scriptæ sint, ut circa eam cognitionem res ipsæ utiliter percipi nequeant. Mutata enim per secula hominum conditio, mutata Reipublicæ, diuersas scribendi phrasas inuenerunt, quod Accursianis magnas difficultates & perplexas sæpenumero attulit. Daturus itaq; libros Institutionum Imperial. 1111. commodum visum est pro appendice ad eos libros, addere quæ in primis co

Cajus in
 l. 1. D. de
 orig. iur.

gnitu necessaria Iuriscon. omnes iudicant. Et quemadmodū plerique Antiquitates Romanas diligenter collegunt, ita ex ipsorum libris ea hoc nō inferemus quæ potissimum ad Ius civile, multa, ūmque legum interpretationem faciunt.

Prima
admini-
stratio
Rom.

IVRIS Rom. vt varia fuerunt initia, sic & varij progressus. Prima in vrbe administratio Regia fuit. quo tempore plurimæ leges à Regibus latae sunt, prisce illis temporibus accommodæ, à nostris verò alienæ: quippè quæ circa sacra ipsorum peragenda, Magistratus constituendos, Patriam potestatem confirmandam, & alias exorientis Reipublicæ necessarias res, versabantur.

REGES ROMANI.

Anni ante Christū.	Numerus Regum.	Imperij. Anni.
871	ROMVLVS.	1
714	Numa Pompilius.	2
673	Tullus Hostilius.	3
641	Anco Marcius.	4
618	L. Tarquinius Priscus.	5
583	Seruius Tullius.	6
549	L. Tarquinius Superbus.	7

Eiectus

Eiectus regno ob violatam à filio Sexto Tarquinio Lucrerię pudicitiam, Tulio (vt Liuius inquit) Romana regia sceleris tragici exemplum, vt tædio Regum maturior veniret libertas: vltimumque regnum esset, quod scelere partum esset.

Ex Tit.
Liuiō.

I. MUTATIO.

Eiecto regio nomine, duo statim Consules creati sunt: his omnia iura, omnia insignia regū data, legēque regum in contemptū abiē. Iuris igitur statuendi potestas in Senatū translata est: solus populus de capite ciuis Romani iudicium sibi retinuit, lenem coercitionem Senatui reliquit.

Consules
creati.

Ab eo itaque tempore ad Alexandrum imperatorem vsque, Senatusconsultis multum tribui cœptum est. Non enim tantum Senatus de iis quæ pertinebant ad Reipub. maiestatem amplitudinēque decernebat: verum auctoritatem suam, si priuatorum res postularent, interponebat.

Senatus-
consulta.

II. MUTATIO.

Pōst deinde, quia Publicolæ lex Consulium sententias irritas faciebat, ni populi Romani iudicium accederet, permissa reis prouocatione ad plebem, Dictator

Dictator constitutus est: ei duæ secures in terrorem additæ. Et magister Equitum adiunctus est: huic incumbēbat & ludorum faciēdorum, feriarum, comitiorum, Senatus legendi, Reipublicæ constituendæ cura.

III. MUTATIO.

Tribuni Plebis creati.
QVIA verò plebs domi se capi & opprimi à potentioribus, tutioremque in bello quàm in pace, inter hostes quàm inter ciues libertatem esse experiebatur: facta secessionē. Tribunos sibi creavit, quos Consulibus opponeret. horum ea erat vis, eaque facultas, ut intercederent aduersus magistratus potentiam, necnon Dictatoris imperium. Præterea quories oportere visum est, potestas fuit habēdi & dissoluendi Senatus, intercedendique. Hi dein de Tribuni plebem rogabant: quod plebs iniebat, ratum firmumque erat: inde Plebiscita orta.

IIII. MUTATIO.

Plebisciti.
Paulò post quum magnæ sæpe contentiones inter plebē Patresque pro legibus ferēdis essent, Tribuni finem certaminū facere polliciti sunt, si legumlatores & ex plebe & ex Patribus crearentur, qui leges communes utrisque

utiles ferrent: quibus Patres, in legibus ferendis, non in latore assenserunt. Unde, ne quis esset inuidiæ locus, leges extraneas habere placuit: missique legati Athenas, qui Solonis leges describerent, & aliarum Græciæ civitatum instituta, mores, iuræque cognoscerent: creatique Decemviri sunt. Hi allatas leges Græcas, in decem tabulis descriptas publicè proposuerunt, additis duabus, quæ leges Romanorum proprias continebant. inde corpus omnium Romani Iuris. Quia verò lata principia eius magistratus nimium luxuriavēre, eo citius lapsa res est. nam post biennium Decemviri ob Appij Claudij libidinem imperio abire iussi sunt: attulitque Regibus & Decemviris Rom. sola libido finem. Duodecim verò illæ legum tabulæ, concisæ & planè admirabili breuitate nullis (ut ex iis quæ supersunt existimare licet)

Decemviri creati.

Decē tab. duæ additæ.

Præstatla leg. xij. ta.

Titus Livius lib. 1.

mensio

menso allarum super alias aceruatarum legum cumulo, fons omnis publici, priuatique est iuris.

TACITVS autem Regum omnium, Iurisque Romani originem ex vetere memoria reperens: Pulso, inquit, Tarkinio, aduersum Patrum factiones multa populus patrauit, tuenda libertatis & firmandae concordiae: creatique Decemviri, & accitis quae usquam egregia, compositae x i i. tabulae: finis aequi iuris. nam secutae leges, etsi aliquando in maleficos ex delicto, saepius tamen ex dissensione ordinum, & adipiscendi honores, aut pellendi claros viros, aliisque ob praua, per vim latae sunt. Cicero in libris de Orat. de his ipsis legibus sub persona Crassi disputans, ita loquitur: Siue quem haec aliena studia delectant, plurima est in x i i. tabularum antiquitatis effigies: quod & verborum prisca vetustas cognoscitur: & actionum genera quaedam maiorum consuetudinem vitamque declarant: siue quis civilem scientiam contempleretur, totam hanc descriptis omnibus ciuitatis utilitatibus, ac partibus, x i i. tabulis contineri videbitis: siue quem ista praepotens & gloriosa philosophia delectat,

Ciceronis
praclarum
& magni
ficum testimonium.

lectat, dicam audacius, hosce habere fontes omnium disputationum suarum, qui iure civili, & legibus continentur. Fremant omnes licet: dicam quod sentio, bibliothecas mehercule omnium philosophorum vnus mihi videtur x i i. tabularum libellus, si quis legum fontes & capita viderit, & auctoritatis pondere, & utilitatis vbertate superare. Idem libro De legibus 2. Discebamur, inquit, priuati duodecim, vt carmen necessarium: quas iam nemo discit, &c.

Harum duodecim Tabularum fragmenta multifariam apud Authores varios sparsa, ex optimis nostrae aetatis scriptoribus ea potissimum huic Enchiridio inferuimus quae ad explicationem Institutionum ac veram priscae Iuris Antiquitatumque incognitarum in primis pertinere videntur.

Ausonius vero, noto disticho significauit, tripartitam harum duodecim Tabularum diuisionem fuisse: prima enim parte ius illud quod ad sacra pertinebat, comprehensum: altera ius publicum: tertia priuatum:

Ius triplex Tabulae quod ter sanxere
quaternae
Sacrum, Priuatum, Populi commune
quod usquam est.

Consuetudo Romana, vt leges x i i. Tabulae adulescentes ediscerent.

* Priuatum, secundum loco nominatur, versus causa.

DE IVRE SACRORVM EX LEGIB.

XII. TABVL.

DIOS CASTE ADEVNTO, pietatem adhibento, opes amouento. Qui secus faxit, Deus ipse vindex erit.

Cicero sic explicat: Castè iubet Lex adire deos, animo videlicet, in quo sunt omnia. Nec tollit castimoniam corporis: sed eam intelligi volebant. Adde quæ in hunc locum attulit Riuai.

Opes amouento. Ne sumptu Sacris adhibito Paupertas, quæ illi quum primis placet, arceretur ab adiuuans.

Vindex erit. Presentis pænæ metu, inquit Cicer. religio confirmari videtur.

SEPARATIM NEMO HABES-
sit deos, néve nouos, siue aduenas, nisi publicè adscitos, priuatim colunto.

Ignoræ enim cerimonie confusionem habent religionum.

Publicè adscitos. Certè ut Romæ Athe-
næus olim vocauit in istosque rūs cū s pēnt, sic
antèa quidam ex Christianis scriptoribus appel-
larat in istosque rūs dēstīto pūliat.

Const

Cōstructa à Patribus delubra habēto.
Lucos in agris habēto. Et larium sedes.

*Lucos in agris habento. Christiani nunc ruri quoque, non luco, sed templis ritumur propter loci distantiam. cap. III. de Eccl. ad-
si. vel repar.*

*Larium sedes. Vide comment. Io. Lodoi-
ci Viuis in II. cap. lib. 9. de ciuit. Dei.*

RITVS FAMILIAE PATRIAE-
que seruantō.

*Ritus familiæ. Huc respexit Modestinus
in l. 1. D. de ritu nupt. dum inquit, Nuptia sunt
coniunctio, &c.*

Patriæque seruato. Interpretatur Cic.

SACRA PRIVATA PERPE-
tua manento.

*Huius legis extat testimonium apud Cice-
ronem in Oratio. pro Muræna: ubi sic loqui-
tur: Nam cū permulta præclarè legibus es-
sent constituta, ea Iurisconsultorum ingenii
pleraque corrupta ac deprauata sunt. Sacra
interire illi noluerunt: horum ingenio senes ad
coemptiones faciendas interimendorum sacra-
rum causâ reperti sunt.*

HOMINEM MORTVVM IN
vrbe ne sepelito, néve vrito.

*Extat hæc lex totidem verbis apud Cice-
ronem libro De legibus 2. ubi sic scribit, Ho-*

Co

minem mortuum (inquit lex in XII.) in vrbe ne sepelito, néve vrito. Deinde legem sic explanat: In vrbe sepeliri lex vetat: sic decretum est à Pontificis collegio, non esse ius in loco publico fieri sepulcrum: Statuit enim collegium locum publicum non potuisse priuata religione obligari. Seruius tamen in libr. Aeneid. 5. memoria prodidit, apud maiores (fortassis ante XII. tab.) moris fuisse, vt qui mortuus esset, domum suam referretur. Vnde est apud Virgil. Sedibus hūc refer ante tuis, & cōde sepulcro.

Néve vrito. Credo (inquit Cicero) vel propter ignis periculum.

Cice de
leg. lib. 1.

*HOC PLVS NE FACITO.

Hac verba superioris alicuius legis quæ funerum & sumptuum modum præsiniebat, appendix sunt: quasi in eam sententiam scripta lex esset, vt quum finem illis rebus præscripsisset, tum hoc quasi sanctionis loco adscriberet.

Cic. lib. 1.
de Leg.

ROGVN ASCIA NE POLITO.

Lubet lex è rudibus & impolitis lignis pyram confici: asciam vetat adhiberi, quæ fabricorum materiæ roriorum delabra est, quibus ad aspera ligna polienda vniuntur. Sumptus ergo supernacuos & inutiles à funeribus lex remouet.

MVLIERES GENAS NE RADUNTO, néve lessum funeris ergo habento.

Veteres

Veteres XII. tabul. interpretes Sext. de-
lium, L. Acilium, non satim intelligere se dixisse, quid esset Lessus: sed suspicari, vestimen-
ti aliquod genus sanctis: L. vero Acilium arbitrarî, Lessum esse quasi lugubrem eiulationem, vt vox ipsa significat: quod eò magis, inquit idem, iudico verum esse, quia lex Solonius id ipsum vetat.

De genis autem radēdis, Plin. ita scribit: Infra oculos mala homini tantum, quas pri-
si genas vocabant: XII. tabularum inter-
dicto radi à faminis eas vetates. Et Seruius in illud XII. Aeneid. Et roseas laniata genas: Moris, inquit, fuerat, vt ante rogos humanus sanguis effunderetur vel captiuorum, vel gladiatorum: quorum si fortè copia non fuisset, laniantes genas suum effundebant cruorem, vt rogi illa imago restitueretur. Tamen sciendum cautum lege XII. tabularum, ne mulieres carperent faciem, his verbis: MVLIER FACIEM NE CARPITO.

Plato De Legibus, Fleri, (inquit) mortuum plere, aut vetare, absurdum est: plangere vero & voces ac lamenta extra edes mittere, vitandum.

HOMINI MORTVO NE OSSA legito, quo post funus faciat: Extra lib. 2. De quam si militiæ aut peregrinè mortuus sit. Leg.

Ex Cice.
lib. 2. De
Leg.

Plin. lo-
cus lib. 11.
cap. 27.

Plato lib.
11. De Le-
gib.

Legis sententia hæc fuit, ut posteaquam crematum corpus est, ossa e cineribus legantur, statimque loco proximo in terram condantur, ne si alium in locum sepeliendi causa deportarentur, luctus duplicaretur & sumptus.

Excipitur autem hac lege si quis aut in militia aut peregrine sit mortuus, ubi scilicet funus ei fieri non licuerit: tum enim neque luctus, neque sumptus augetur. Itaque in Pandectis, is sumptus funeris probatur, quum peregre mortuus in suum transferitur. L. etsi. l. 4. §. impensa, & l. Diui fratres, 39, D. de religiof. & sumpt.

Ex Cice.
cod. lib.

L. Fune-
ris. 37. D.
de relig.
& sumpt.
fu.

VII SERVILIS VNCTURA, omnisque circumporatio tolleretur.

Non omnis vinctura legibus tollitur, quandoquidem in Pandectis eorum sumptuum ratio probatur, qui in vnguento pro mortui corpore comparato, facti sunt religiosi & sumpt. fun.

VII NE SVMPTVOSI RESPERFIO fieret, neve murrata potio mortuo inderetur, neve longæ coronæ, neve acerræ adhiberentur.

Quæ omnia extant eodem loco apud Ciceronem: unde intelligitur moris fuisse, ut cadaver rogusve, liquoribus quibusdam pretiosis perfunderetur.

Potio

Potionem murratam, ex murrâ confectam, atque odoratam, dici intelligitur: quem sumptum in mortuos fieri, lex vetat. Eius apud Festum fit mentio.

Postea sequitur, NEVE ACERRAE ADHIBEANTUR.

Quo verbo quid significetur, difficile dictu est. Acerra nam Festus cum Acerram dixisset esse aram, quæ ante mortuum poni solebat, in qua odoris incendebantur: postea scribit, alios putare arculam esse thurariam, scilicet ubi thus reponerent.

De aris potius accipiendum putat Hotom. ut scilicet vetet lex, aras quæ proximè sepulcrâ fierent, cum thure incensisque odoribus obiri præsertim cum ita continuo post apud Ovid. scriptum sit, Nec dare thura libet, nil exorantia diuos.

QVI CORONAM PARIT IPSA Ex Plin. lib. 21. c. 3. se pecuniâve eius virtutis ergo arguitur, ipsique mortuo parentibusque eius: cuiusdam intus positus erit, forisque feretur, sine fraude imposita esto. Ex Cice. lib. 2.

Legis sententia videtur esse hæc, ut qui in ludis certaminibusque publicis coronam adeptus sit, (quæ quidem premium victoribus honoris causa propositum erat:) ei monumentum istud, quasi in signe suæ virtutis, relinqueretur.

Cc 3

Argutor. Id est, corona illa sit argumento
iudicio sue virtutis. Verba autem hæc, Ipse
pecuniæ eius: non ad verbum Argui-
tor referenda putat Hotom. (quia corona illa
neque equis, neque seruis, vel iuiis, vel mor-
tuis dabatur:) sed ad verbum Parit. quasi
dictum esset: si quis aut per se, aut per seruos
equosve suos coronam adeptus sit.

Pecuniæ nomine lex non equos tantum,
sed et seruos comprehendit.

Ut quæ corona parita ab illis esset, ea do-
mino aequè ac si per seipse certando eam pepe-
risset, honorem illum conciliaret.

Ex Cicer. VTI PLURA FVNERA NE
lib. 2. de vni fierent, nè lecti plures inferren-
Leg. tur.

Ad minuendos sumptus, et mortuis et vi-
uis inuitiles, sine dubio pertinet. Nam ut Ser-
uius tradit, Apud maiores gloriosum fuerat
quàmplerimis lectis efferri. Ac tenuis qui-
dem fortuna homines capulis, siue feretris effe-
rebantur: potentiores autem lectis. Itaque Syl-
la sex millia lectorum habuisse dicitur.

NEVE AVRVM ADDITO:
ast quoi auro dentes vincti erunt, im-
cum illo sepelire, vrerè, sine fraude
esto.

Vetat lex sepulcris auram iniici, quum
apud antiquos consuetudo ferret, ut in rogum
vnà

vnà cum mortuo pretiosa multa iniicerentur.
id quod ex plerisque Virgilij locis, et Seruij in
eum commentariis intelligitur.

Et denique iocundum admirari licet: qui in tam-
ta grauissimarum legum paucitate, de re tamen
tenuissima, et quæ rarissime vsu venit, san-
ciendum aliquid putauit: quum tamen (ut
Pomponius noster admonet) iura cõstitui oport-
eat, sicuti Theophrastus dixit, in his quæ in i-
ro accidunt, non quæ in wazalysu. nisi
fortè illud est, quod et Plutarchus et alij te-
stantur, Romanos in rebus ad sacra et religio-
nem pertinentibus, quales Diuorum manum
fuerunt, mirabiliter anxios, et ad summam su-
perstitionem adductos fuisse.

ROGVM BVSTVMVE NOVVVM Ex Cic. li.
ne propius ædes alienas LX. pedes in- de Leg. 2.
uito domino, adiciro: nè forum se-
pulcri bustumve vsucapito.

Pyra, inquit Seruius, est lignorū congerie: Pyra.
Rogus, cum ardere cæperit dicitur: Rogus.
Bustum verò, iam exustum vocatur quasi Bustum.
benè vstum.

Bustum tamen pro sepulcro in quo huma-
tus quis est, à lege vsurpari, vel hoc argumento
est: primum quod quum de loci intervallo ca-
neat, aliud esse Rogum demonstrat, aliud Bu-
stum, siue τὸ μαν, vide l. 6. D. finium reg. At-

que ut in rogis incendium lex verebatur (quod Tullius annotavit:) sic in bustis tetrum cadauerum odorem & aëris pestilentia caueri oportuit. vide l. 3. D. de mort. inf.

§ Altero capite lex cauet, ne forum sepulcri bustumue vsucapi liceat.

Forum
quid.

Festus Antiquos, id forum appellasse tradit, quod nunc vestibulum sepulcri dici solet. Ac de vestibulo quidem ambituque sepulcrorum legis ratio perspicua est: ut scilicet potestas esset heredibus iuxta quotannis ad sepulcrum fieri.

De sepul
cris.

Cicero Philipp. 9. Maiores, inquit, nostri statuas multis decreuerunt: sepulcra pauci. Sed statuae intereunt, tempestate, vi, vetustate: sepulcrorum autem sanctitas in ipso solo est, quod nulla vi moueri neque deleri potest.

DE IVRE PVBLICO
legis XII. tabularum.

Ex Cicer.
lib. 3. De
Legib.

PRIVILEGIA NE IRROGANTO. De capite ciuis, nisi per maximum comitiatum ne ferunto.

Ex Ho-
tom.

AS duas leges ex XII. tabul. nostri Cicero in legum suarum ordinem retulit, lib. De legibus III. de usque aliquando post ita scribit: Tum leges
precla

praclarissime de XII. tabulis tractate duas: quarum altera privilegia tollit: altera de capite ciuis rogari, nisi maximo comitiatu, vetat: nondum inuentis seditiosis Tribunis pl. In priuatos homines leges ferri noluerunt. id est enim privilegium: quo quid est iniustius? quam legis hac vi sit, scitum esse & iussum in omnes: ferri de singulis, nisi centuriatis comitiis, noluerunt. Descriptus enim populus censu, ordinibus, etatibus, plus adhibet ad suffragium consilij, quam fuisse in Tribus conuocatus. Cicero in Orat. pro domo: Vetant leges sacratae, vetant XII. tabular. leges priuatis hominibus irrogari: id est enim privilegium. Idem autem Atheniensium institutum fuisse, patet ex Demosth. Oratione contra Timocratem.

Athenien-
sium insti-
tutum.

Prioris capitis ratio est. Nam si aequitatis fruende causa leges sanciantur, hoc est, ut summi cum infimis pari iure retineantur: ea de iure habende leges sunt, quae cum omnibus semper una atque eadem voce loquuntur.

Alterius capitis aequitas est, cum vniuersi populi grauius esse iudicium demonstrat, quam partiti: descriptumque populum censu, ordinibus, etatibus, plus adhibere ad suffragium consilij, quam fuisse in tribus conuocatum.

Cicero toties in Orationibus disputat, nibil
Cc 5

de se à Clodio lege actum fuisse, qui quum ca-
pitis Ciceronem accusaret, non centuriatis, sed
tributis comitiis legem tulerat.

IVSSVS POPVLI, ET SVF-
fragia sunt. quodcunque postremum
populus iussit, id ius ratumque esto.

Ex Liuiio
lib. 7.

Ad hanc legem visus est auctor ad Heren-
nium lib. 2. respexisse, quum eam defensionem
tenuem esse contenderet, qua ostenditur id fa-
ctum esse, quod ea lex sanciat, cui legi abro-
gatum vel derogatum sit: id quod posteriori
lege sancitum sit, esse neglectum. Nimirum
quia illud demum ius, & ratum erat, ut aiunt
Decem viri, quod postremum populus iusse-
rat. Proinde si noua lege vetus esset abroga-
ta sanctio, legi noue lex reus omnino cede-
bat. nam postrema grauiissima sunt. unde Mo-
dest. aiunt: *νῦν τὰς ἐσχάτας διατάξεις*, inquit, *ἰσχυ-
ρότεραι τῶν ἀντὶ ἐσχάτου*. In abrogandis legi-
bus antiquis præclarum Thuriorum instituta
tum extat apud Diodorum Sic. lib. 12. & De-
mosthen. in quadam Orat. Ut qui veterem le-
gem abrogare vellet, laqueo ceruici circunda-
to in concionem prodiret, nouamque suaderet:
quam si populus non probaret, tum ei gula eo-
dem laqueo frangeretur.

In l. 4. D.
de consti-
princip.
Thurio-
rum insti-
tutum.

VT

VT SI IVDEx, ARBITERVE Ex Gellio
iure datus pecuniam ob rem iudican- lib. 2. q.
dam accepisset, capite pœnas lueret.

Abrogatam hanc legem fuisse, vel ex eo in-
telligi potest, quod de iudicibus qui litem suam
faciunt, legibus constitutum est. l. filius f. l. 5.
D. de iudic. Litem autem suam facere iudex
male iudicando propterea dicitur, quia causam
eius secundum quem male prouinciat, susci-
pere cogitur, eamque quasi suam defen-
dere.

Litē suā
facere
quid sit.

Quod si quis magistratus iudexve questio-
nis ob capitalem causam pecuniam accepisset,
ut quis publica lege reus fieret, Martianus
scribit eum lege Cornelia de sicariis teneri: cu-
ius pœna est, in insulā deportatio, & omnium
bonorum ademptio. l. 3. eod.

l. 1. D. ad
legē Cor-
de sicar.

VT QVI FALSVM TESTAMO-
nium dixisset, è Saxo Tarpeio deii-
citur.

Ex Gellio
lib. 10. ca.
1.

Legem hanc abrogatam postea fuisse, ex eo
constat, quod Martianus scribit in l. 1. D. ad
leg. Cornel. de sicar. cum qui falsum testimo-
nium dolo malo dixerit, quo quis rei capitalis
damnaretur, ea lege teneri: cuius pœna est in-
sule deportatio, & omnium bonorum ademp-
tio. l. 3. in fi. eod.

Platonis autem lex, Ut qui ter falsum te-
stimo

Plato lib. 1. de Leg. 2. Simonium dixerit, publico iudicio teneatur: & conuictus capite mulctetur.

NE QVIS HOMINEM INDEMNATUM occideret, hominisve occidendi causa cum telo esset. H.

Legis aequitas in promptu est: ne si quemuis sceleris manifestum occidi sine iudicio liceret, fenestra audacibus ac facinorosis hominibus ad cedes pro libidine faciendas aperiretur.

Cicero in Miloniana ita ratiocinatur: quum lex vetat esse cum telo hominis occidendi causa, eandem tacite permittere, esse cum telo sui defendendi causa. Locum enim est ex contrariis: cuius hoc summum praeceptum est, ut contrariorum contraria sint consequentia.

Ex Decla mat. Porrij Latronis in Catilinam. Hotom. NE QVIS IN VRBE COETVS nocturnus agitare. H.

Clandestinas cotiones lex vetat, quippe quae facinorosis hominibus facultatem aliquid contra Rempubl. audendi praebant quemadmodum Menander scribit, τὴν νόκτα τῶν πόλεων λακόνων ἀρχαίων.

Nox cur intempesta dicta. Itaque intempestam noctem Veteres appellabant, ut Varro scribit, quia tempus agendi nullum erat. Inde etiam altera illa lex in hae tabulas relata: SOL OCCASVS SUPREMA TEMPESTAS ESTO. ut mox dicitur.

VT

UT SI QVIS HOSTEM CONCITASSEt, ciuemve hosti tradidisset, capite poenas lucret. H.

Quid sit Hostem concitare, nondum satis exploratè constituere potui: ait Hotom, nisi forte illud sit, extra ordinem in hostem pugnare, quod capite sancitum fuisse, vel ex A. Postumij Dictatoris in filium animaduersione illa nobili: vel ex simili T. Manlij Consulis facto existimare licet: quorum uterque filium suum, quod extra ordinem cum hoste pugnaverant, se curi percussit. quemadmodum tradunt Diodorus Sicul. lib. 12, Livius libro quarto, & 8.

Videndum etiam an Hostem concitare illud sit, quod Scauola dixit, Hostes ex amicis populi facere: quod maiestatis crimen fuisse testatur, quum scilicet belli causam aliquis dedisset, quanquam eum qui legatum pulsasset, Q. Mutius dedi hostibus utilius esse solitus est respondere: ut ait Pompon. Verrina 7. Cicero perspicue significat fuisse iuris, ut qui factus violant, ut qui affecti iniuria fuerant, dederentur.

VI QUI AEDES ALIENAS, acervumve frumenti iuxta aedes positum dolo malo combussisset, vinctus, verberatus igni necaretur: at si casu id fecisset, noxiam sarciret: Praetorisve arbitratu castigaretur. H.

Incendarios capite puniri, qui ob inimicium

Ex Martiano in l. 3. D. ad leg. Iul. ma.

l. 4. D. illo titulo.

l. ult. De Legatio.

Ex Caio, in l. qui aedes, 9. D. de incendio, ruina.

l. capita etiam

*iam, vel præda caussa intra oppidum incende-
runt, & plerunque viuos exuri: qui vero ca-
sam aut villam, aliquanto lenius. At fortuita
incendia si cum vitari possent, per negligentiam
eorum apud quos orta sunt, damno vicinis fue-
runt, ciuilitate exerceri: ut qui iactura affectus
est, damnum recuperet.*

QVI FRVGES EXCANTASSIT. **

*Apud Senecam huius legis testimonium
extat: Apud nos, inquit, in duodecim tabulis
canetur, ne quis alienos fructus excantasset.
Rudis adhuc antiquitas credebatur, & attrahi
imbres cantibus, & repellere: quorum nihil posse
fieri, tam palam est, ut huius caussa nullius Phi-
losophi schola introeunda sit.*

*Facit & Plato incantationum mentionem,
quibus viperarum & scorpionum moribus re-
medium adhibetur.*

*Vlpianus autem genus hoc medicine repu-
diat: Quum quis, inquit, incantauit, quum im-
precatus est, quum, ut vulgari impostorum ritus
verbo, exorcisauit. Non enim sunt ista medici-
ne genera: tamen si sint, qui hos sibi profuisse,
cum predicatione affirmant.*

NEVE ALIENAM SEGETEM
pellexeris.

*Augustinus lib. De ciuitate Dei 8. Illud
etiam, inquit, quod alio loco de his artibus
dicitur:*

Atque

*Atque sates aliud vidi traducere menses: Virg. Æ-
loga 8.
Eò quod hac pestifera, sceleratæque doctri-
na fructus alieni in alias terras transferri per-
hibentur, nonne in XII. tabulis id est, Roma-
norum antiquissimis legibus, Cicero commemo-
rat esse conscriptum, & ei qui hoc fecerit sup-
plicium constitutum? Item Apuleius, Magia
ista, quantum ego audio, res est legibus dele-
gata, iam inde antiquitus duodecim Tabulis
propter incredulas frugum illecebras inter-
dicta.*

*Hac verò certis conceptisque verborum for-
mulis, ac potius susurris, vel hominibus perni-
ciosis, vel agris, calamitas inferebatur. Huius
eiusdem generis illæ Diræ fuerunt, de quibus
& Cicero in primo De diuinat. & Plutar-
chus in Crassi vita commemorant: unde intel-
ligitur, arcanas quasdam & reueltas execra-
tiones fuisse, quarum ea vis foret, ut cui semel
obnunciarentur, nunquam exitium perniciosum
que vitaret.*

SANATIBVS IDEM IVRIS,
quod fortibus esto.

*Sanates, ait Festus, dicti sunt, qui supra in-
sanates, & quæ Romam habitauerunt, quod nomen his
fuit, quia quum defecissent à Romanis, breui
post redierunt in amicitiam, quasi sanata men-
te. Itaque in XII. cautum est, ut idem iuris es-
set sanatis, quod fortibus, id est, bonis, &
qui*

Sanates.

qui nunquam defecerant à populo Rom. La-
guis equitas perspicua est, ut si scilicet, qui beni-
gnitatem populi Romani experti essent, con-
stantes deinceps in fide atque ipsius maiestate
comiter tuenda permanerent: tum ut reliqui
hoc tanquam inuitamento ad populi Ro. socie-
tatem atque amicitiam allicerentur. Hanc ta-
men legem postea Aebutia lege abrogatam,
testis est Gellius lib. 16. cap. 10.

Tria hæc
fragmen-
ta ex Gel-
lio sunt.

IN COMITIO, AUT IN FORO
ante meridiem causam conscito, cum
perorant ambo præsentēs.

Extant hæc reliquie apud Gellium lib. 17.
cap. 2. Primus etiam versus legitur in 2. Re-
tor. ad Heren. Lex videtur iubere iudicem in
comitio, aut in foro, causam ex utriusque liti-
gatoris oratione cognoscere.

Comitiū.

Comitium, inquit Varro, ab eo quod coi-
bant eò, comitis curiati & litium causa. Hinc
illud Cic. in Bruto: In comitium veniant ad
stantem iudicem.

De comitiis locus insignis ex antiqua Ora-
tione C. Titij describitur à Macrobio, lib. 3.
cap. 16.

Turneb. Est & in Gellio lex, Ante me-
ridiem causam conscito, quum pero-
rant ambo præsentēs: hic ego eis facile as-
sentior, qui causam coniecito, legunt: nam
hoc fieri lex non vult, nisi utraque parte præ-
sentit.

sente, neque tantum rei causam coniciunt: sed
eam quoque iudex coniecere dicitur, cum au-
dit. conscire autem causam pro cognoscere
Latine dici non posse reor, vitiisq; Gellij co-
dices arbitrator. Nam in Cornificij antiqui li-
bri coniecito indubitanter sine ulla vitiis ame-
litura suspitione scribitur.

Conscire
causam.

POST MERIDIEM PRÆSEN-
tiorem addicito: si ambo præsen-
tes. H.

Ex Gellio
eodem lo-
co.

Utriusque litigatoris præsentiam lex in lite
addicenda desiderat: qua de causa institu-
tum fuit, ut absente altero alter à Pretore edi-
ctum peteret, quo absens intra dies decem ad-
esse iuberetur: nisi veniret, item alterum edi-
ctum, itemque tertium: quibus propositis, tunc
peremptorium proponeretur, quo aduersario fa-
cultas omnis tergiuersandi præcideretur, quip-
pe quum in hoc denunciatur fore, ut etiam ab-
sente aduersario res cognoscatur, ac iudicetur.

Turneb. Hic lis, res est de qua contro-
uersa est, quæ addicito alteri, præsentē ta-
men aduersario. Nam eo absente non temere
statim adiudicare præsentī rem solebant, sed
compendinabant. Itaque de Claudio ut nouum
scribitur, absentibus secundū præsentēs
facile dabat, legere tamen quidam malunt,
Litrem addicito, ut eodem die coniectioni lis
adiudicatur.

Univ. de la
Realidad de
434
Ex Gell.
lib. 17.
cap. 2.
Varr. lib.
3. de ling.
Lat.

SOL OCCASVS SUPREMA
tempeſtas eſto.

Macrob. lib. Satur. 1. cap. 3. Suprema
tempeſtas, hoc eſt diei nouiſſimum tempus: ſi-
cut expreſſum eſt in XII. tab. &c.

Meridies.

Cenſorinus lib. de die natali, cap. 19. Meri-
dies, inquit, quod eſt mediæ diei nomen.

Cenſorinus, eodem libro, & Plin. lib. 7. cap.
60. argumentantur, horarum nomen annis tre-
centis Romæ ignoratum fuiſſe, quæ in XII.
Tabulis ortus tantum & occaſus nominetur.

Turneb. Quod autem additur, Sol occa-
ſus ſuprema tempeſtas eſto, ſignificat poſt
occaſum ſolis cognoscendas cauſas non eſſe nec
indicandum: ſed tum iudicium eſſe dimitten-
dum. Igitur occaſus ſolis eſt ſupremus tem-
pus diei vltimumque indicantibus.

DE IVRE PRIVATO,

Legis XII. Tabularum.

Ex Dio-
ny. Halic.
lib. 2.

VTI QUI EX PATRE, MA-
nus, trêque familiâs eius naceretur, in pa-
tris familiâs ſui manu, poteſtate, man-
cipioque eſſet: haberetque pater fami-
liâs ius in eum vitæ ac necis, trêque fi-
lium venundandi poteſtatem.

AT

AT SI TER FILIVM PATER
VENVDARIT, FILIVS A PA-
TRE LIBER ESTO.

Vtique filia, cæteri que liberi vna
mancipatione liberarentur. Vtique fi-
lij filiæque familiâs bonorum paternorum
ſui ſuæque heredes eſſent.

Vltinius ſcribit: Ius poteſta-
tis quod in liberos habemus,
proprium eſſe ciuium R. nullos
enim alios eſſe homines, qui ta-
lem in liberos poteſtatem ha-
beant. Nam (vt Diony. teſtatur) gentes alie o-
mnes modum patriæ poteſtati aliquem ſtatu-
runt: at Romani in omne vitæ filiorum tempus
eam produxerunt: etiamſi Rempubl. gererent,
magiſtratûsque ſummos obinerent.

Qui ex patre, matrêque familiâs. ſic
accipienda ſunt, quaſi dictum eſſet, Qui ex in-
ſta vxore. Nam (vt Juſtin. ait.) in poteſtate no-
ſtra ſunt ij demum liberi, quos ex iuſtis nuptiis
procreauimus.

Manu, poteſtate, mancipio. Tria hæc
coniunctim coaceruata ſunt, vt ſummum illud
& infinitum ius patriæ poteſtatis intelli-
geremus.

Vnde illud de C. Flaminio, apud Cicero-
nem in 2. De inuentione, qui quam Trib. pleb.

Dd 2

Inſtit. de
pat. pot.
§. 1.

§. 1. de pa-
tria pote-
ſta. & §. vlti-
me de nup.

Maiores pa-
tribus in
filios, quā
heris in
seruos po-
testas.

esset, & ex rostris concionem ad populum ha-
beret, vñ à patre de eo templo deductus est.

Terque filium venundandi, &c. huius
partis testem habemus eodem loco Dionysium
Halicar. qui etiam illud adscribit, Maiorem
hac lege patribus in filios, quā heris in seruos,
potestatem permissam esse. Seruum enim semel
venditum si à nouo domino manumittatur, sui
iuris efficitur: si autem prius suae potestati fieri,
quā ter à patre suo venditus, ter à suis do-
minis manumissus fuerit.

Si ter filium, &c. auctorem habet Vlpia-
num, cuius verba cap. Inst. x. haec sunt: Liberi,
parentum potestate liberantur, emancipatione:
id est, si postea quā mancipati fuerint manu-
missi sint, sed filius quidem ter mancipatus, ter
manumissus, sui iuris fit. Id enim lex XII. tab.
iubet his verbis, SI PATER, &c.

Quod ait lex, Filia verò, &c. Existimat
Hotom. testimonium certum non extare. Nam
quod Vlpianus cap. 10. sic scribit: Ceteri liberi
praeter filium, tam masculi quā feminae, una
mancipatione manumissionēque sui iuris fiunt,
&c. nominatim legi duodecim tabularum non
adscribit: ut nec in l. 8. D. de iust. rup. test.

Vtunque sit, capitis huius sententiam Caius
quoque lib. Inst. i. confirmans: Femina, in-
quit, vel nepotes masculi ex filio, una mancipa-
tione de patris vel aui exeunt potestate, & sui

iuris

iuris efficiuntur.

Turneb. Alia in lege, Si pater filium
ter venūdabit, filius à patre liber esto:
non ut editur venundauit, legendum credo.
non enim possum credere, Decem viros dauit
scripsisse: & animaduerti non infrequenter in
futuro leges loqui solere.

PATRONVS SI CLIENTI FRAV-
dem secerit, sacer esto.

Hac sumpta est ex Seruū commentariis in Sexto A-
Virgil. ubi versum illum interpretans, aut neid.
fraus inuexa clienti: Ex lege, inquit, XII.
tab. venit: in quibus scriptum est, PATRONVS
SI CLIENTI, &c. Si enim clientes quasi
colentes sunt, patroni quasi patres: tantundem
est, clientem quantum filium fallere. Haec
Seruius.

Patronatus autem & clientelarum iura
quā Dionysius lib. 2. tum etiam Plutarchus
in Romuli vita amplissimè describunt.

Gellius scribit, Antiqui populi R. mori-
bus comparatum fuisse, ut clientem in fidem re-
cipiunt chariorem haberent, quā propinquos:
eumque etiam aduersus hos tuerentur. quin &
licuisse patronis testimonium pro cliente aduer-
sus cognatos dicere, aduersus clientem non li-
cuisse.

Festus, Sacrum hominē eum definit, quem
populus iudicauit ob maleficcium.

Sacer ho-
mo.

MULIERES ORBAE INNUPTAE
in fratris agnativae proximi tutela sunt.
to. II.

Cicer. pro
Murena.

Vlpian. in
Frag. ti-
tul. II.

Huius testis est partim Cicero, partim Vlpianus. Mulieres omnes, inquit Cic. propter infirmitatem consilij, Maiores in tutorum potestate esse voluerunt. Hi inuenerunt genera tutorum quae potestate mulierum continerentur. Vlpianus autem cap. Institut. 1.1, postquam dixit, Legitimos tutores esse, qui ex lege aliqua descendunt, per eminentiam autem Legitimos dici qui ex lege duodecim tabularum introducantur: nimirum agnatos & patronos: statim sic infert: Feminarum autem legitimas tutelas lex Claudia sustulit: de qua lege Claudia mentio fit in l. 3. C. de legit. tut. unde legem hanc XII. tabul. illa lege Claudia abrogatam fuisse intelligitur.

Lex Op-
pia apud
Luium.

ORBAE INNUPTAE, quia filiae familiae in patrum suorum potestate sunt: nuptae autem in virorum manu: Orbe innupta in fratrum tutela. Quod M. Cato de lege Oppia disserens apud Luium libro 34. sic ostendit, Maiores nostri nullam ne priuatam quidem rem agere feminas sine auctore voluerunt: iam manu esse parentum, fratrum, virorum. Et Valerius aliquantisper post: Nunquam saluis suis exiuit seruitus muliebris: (Suos appellat, quorum in manu sunt, parentes,

rem, fratrem, maritum.)

SI FURIOSVS EXISTAT, Agnatorum gentiliūque in eo, pecuniāque eius potestas esto.

Cic. de Inuent. 2. Ad Her. lib. 1.

Cicero lib. Tuscul. tertio, scribit, cum qui errore mentis effectus sit, vetari XII. Tabulis rerum suarum esse dominum. Itaque non esse scriptum si insanus, sed si furiosus esse incipit. Nam stultitiam, inquit, censuerunt, id est, inconstantiam sanitate vacantem, posse tamen tueri mediocritatem officiorum. Favorem autem esse rati sunt, mentis ad omnia cecitatem. Quin & apud Vlpianum cap. institut. 1.2. ita scriptum est: Lex XII. tabularum furiosum in curatione iubet esse agnatorum. Quapropter furiosos à dementibus Iurisconsulti passim distinguunt, ut l. si furiosi, 2. §. C. de nupt. l. tam dementis, 21. C. de episcopali audient. l. 2. D. de inoffic. testamen. l. ult. C. de administr. tut. Verbum existeret, Cicero sic interpretatur, id est, esse incipit: quasi iubeat lex statim propinquo officio fungi.

Insania.

Furor.

Agnatorum, gentiliūque: ut cui sunt agnati, ad eos tutela deferatur: cui gentiles, eodem modo. Unde perusulatum inter veteres proverbium, ut quum aliquem erroris mentis affectum significarent, cum dicerent ad agnatos & gentiles deducendum esse.

Prouerbiū vetus.

Inst. De VT QVI PRODIGVS EX-
carat. fu- fteret, ei Prator causa cognita bonis
rioli. §. 2. suis interdiceret, inque ipfius pecunia
agnatorum gētiliūmq; potestas efferet.
Huius capiti testimonium prabet Vip. in l. 1.
D. de cur. fur. ubi sic scribit: *Legē XII. tabu-
larum prodigo interdicitur bonorum suorum
administratio. Et item cap. Inst. l. 12.*

Notatione autem digna est ea formula, qua
Paulus lib. sent. §. scribit, Praetores hac in re
vri solitos fuisse:

Formula
interdicti.
bonor.

QVANDO TV BONA PA-
tria autraque, nequitia tua disperdis:
liberósque tuos ad egestatem perdu-
ducis: ob eam rem tibi ea re commer-
cióque interdico.

Lectoria
lex.

Lectoria lex longo intervallo post legē XII.
tabul. lata est, vt curatores vel propter lasci-
viam, vel propter dementia darentur: quem-
admodum Capitolinus in M. Antonino testa-
tur. Sed quum cetera eius capita omnia, que
quidem extant, ad minores tantummodo per-
tineant, & Capitolinus eo loco nominatim de
adultis loquatur, verisimile est, legem illam de
adolescentibus duntaxat, non etiam de maiori-
bus XXV. annis causisse.

Paulus in
L. sap. §. 1.
de ver. sig.
Caius l. 1.
de reftut.

PATERFAM. VTI LEGAS-
sit super pecunia, tutelave suæ rei: ita
ius esto.

Hic

Hic verbis legis duodecim tab. ait Iuriscons.
vri legassit, ita ius esto: amplissima pote-
stas tributa est testatoribus, vt etiam si Prato-
rem aut consulem, qui cum summo imperio est,
suis liberis tutorem instituunt, eos ad hoc onus
suscipiendum obligent.

Vti legassit: pro eo est, quasi dixisset, vti
statuerit, siue decreverit.

Super tutela suæ rei: mirum videri
potest: quasi Rei, id est patrimonio tutela de-
tur. Tutela moribus potius ac disciplina pupil-
lorum, quam fortunæ & patrimonio compa-
rata est. argumen. l. tutores. 18. C. de excusat.
tut. Sed vide ne id adiectum sit propter supe-
rius verbum Pecunia: quasi lex hoc capi-
te de testatorum patrimonio tantum & fortu-
nis sanxisset.

Quod ait, Ita ius esto, per hanc legem
vri patrie potestatis, etiam post patris mortem,
& vsque ad pubertatem liberorum extendit-
ur. l. vlt. C. quando tut. vel cur.

VTI SI PATERFAMIL. INTE-
stato moreretur, agnatorum genti-
liūque in ipsius pupillis, eorūque
pecunia potestas efferet.

Legitima, inquit Vlpianus, tutela lege XII.
tabul. agnatis delata sunt, & consanguinei: id
est, hi qui ad legitimam hereditatem admitti
possunt: vt qui sperarent hanc successionem,

De 5

idem tuerentur bona, ne dilapidarentur. Item
l. 9. Legitimos tutores nemo dat: sed lex XII.
tab. fecit tutores.

Horum verborum Intestatò moreretur,
Iustinianum auctorem habemus, tit. de legi.
tut. §. Quod autem lex ab intestato, etc.

Quod ait lex, Agnatorum, Caius in l. 9.
De eod. tit. sic interpretatur: Ut si plures agna-
ti sint, proximus familiam adipiscatur: & si
eodem gradu plures sint, omnes simul tutelam
nanciscuntur.

Vlp. in l. 1. VT SI QVIS DOLI MALI,
r. de susp. culpæque in tutela gerenda suspectus vi-
deretur, cum cuius apud Prætores
suspecti arguere ius esset: utique doli
damnatus infamis fieret.

Cicero in 3. De officiis sic scribit: Alique
iste doli malus etiam legibus erat vindicatu-
rus: ut tutela XII. Tabul. &c. Num capite
sequenti de farti crimine agitur perspicuo.
Dolum autem malum Seruius definebat:
quum aliud agitur, aliud simulatur. Platonis
hac de re lex huic consimilis exeat in eius libro
De legib. 11.

Trypho. VT QVI PER TUTELAM
in l. tres pupillum fraudasse, eiusque rem fura-
tutores tus esse conuinceretur, infamia nota-
ss. D. de tus duplionis pœnam subiret.

Vlpianus in l. 1. §. 2. D. de tut. & rat. dist.
Consid

Considerandum est in hac actione, utrum pre-
mium rei tantum dupliscetur, an etiam quod pu-
pilli inter sit. Et magis esse arbitror, in hac a-
ctione quod interest non venire: sed rei tantum
estimationem. Item l. 2. Hæc actio licet in du-
plum sit, in simplo rei persequutionem continet,
non tota dupli pœna est.

Hoc autem iudicio damnatum infamem
fuisse, Cicero testis est: ubi tutela iudicium
turpe appellat. Itemque in Oratione pro Co-
mædo: Vbi inter iudicia summa existima-
tionis, tutela iudicium enumerat. Cuius rei
etiam testimonium exeat in l. 1. D. de his qui
infam.

NE QVIS REM LITIGIOSAM
in sacrum dedicaret. qui dedicasset, du-
pli pœnam subiret.

Rem, ait Iuriscensul. Caius, de qua con-
trouersia est, prohibemur in sacrum dedicare:
alioqui dupli pœnam patimur. Duplum au-
tem aduersario præstandum est: ut id veluti s-
latium habeat: pro eo quod potentiori aduersa-
rio traditus est. Sic Clodius Ciceronis in exi-
lium eiecti aream consecrauit, libertatisque
sanum in ea dedicauit.

GLANDEM SVAM IN ALIE-
num fundum procidentem colligendi
ius esto. H.

Caius legem hanc, ut credi par est, interpre-
tans

In primo
de Orat.

In l. 1. D.
de litig.

Cice. pro
domo sua

Ex Pl. 11.
16. cap. 5.

ans lib. ad XII. Tabulas quarto, sic scribit:

l. 36. D. Glandis appellatione omnem fructum continere, exemplo Græci sermonis, apud quos omnes arborum species ἀνδρόγα appellatur. In eandem autem legem veteris sententiam extat Prelvnic. D. toris interdictum: Glandem quæ ex illius agro de glā. le. in tuum cadat, quo minùs illi tertio quoque die legere, auferre liceat, vim fieri veto.

Ex Orat. Cicc. pro Cecin. & Topic. Vfus, autoritas fundi, biennis: cæterarum rerum, annuus esto.

ADVERSUS HOSTEM AETERNA AUCTORITAS ESTO. H.

Auctoritatis verbo ius legitimi dominij lex significat: ut Cicero pro domo sua: Multa sunt domus in hac urbe, atque haud scio an penè cuncta, iure optimo, sed iure priuato, iure hereditario, iure auctoritatis, iure mancipij, iure nexi. Sic & mox: Aduersus hostem æterna auctoritas: quæ ex Ciceronis lib. de Offic. 2. sumpta est: ubi sic scribit, Equidem illud etiam animaduerto, quod qui proprio nomine perduellus esset, in hostis vocaretur: lenitate verbi tristitiam rei mitigante. Hostis enim apud maiores nostros id dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus.

UT SI VICINI INTER SE iurgant, finibus regundis arbitros tres darent: eisque totius rei ius arbitriumque permitterent.

Harum

Harum reliquiarum fragmenta extant, primum apud Ciceronem in lib. de Repub. 4. ubi auctore Nonio sic scriptum est: Iurgari igitur lex vetat inter se vicinos, non litigare.

Si inter se iurgant. Beneuolorum concertatio, non lis inimicorum, iurgium dicitur. Reliqua verò ex illo Ciceronis loco qui est in 2. de Legibus, sumpta sunt.

PATERFAM. VTI LEGASSIT super familia pecuniâque sua, ita ius esto.

Pompon. in l. verbis. 120. D. de ver. sig.

Vlpianus cap. Instit. x. i. legem ita profert: Vti legassit super pecunia tutelâve suæ rei, ita ius esto: ubi coniunctim & de pecunia, & de tutela cautum in lege significat: de quo tamen affirmare nihil possumus.

Paterfamilias: sic accipiendum est: solis patribusfamil. testandi ius fuisse. filiisfamil. ne patribus quidem auctoribus fuisse. l. 6. D. de testamen. quippe qui suum nihil haberent: ut scribit Vlpianus cap. Institut. 20. Quod verò ait, Legassit, verum esse ostendit, quod & Vlpianus cap. Institut. 24. & Eutychius libro 2. de discer. coniug. scribunt, Legandi verbum à lege fictum: ut Legare nihil aliud sit, quam statuere, decernere, & (ut vulgus loquitur) disporre: siue de hereditate, siue de legatis & donationibus in testamento. l. verbi. 120. & l. in generali. 80. D. de verborum signific.

signific. l. in repetendis. 63. D. de legat. 3. Lam
 vero, quod ait Lex, Super familia. Fami-
 lia appellatione, bona patrisfam. & in his ser-
 vos servasque hoc loco significari, tradit Vlpia-
 nus in l. pronuntiatio, 195. D. de verborum si-
 gnific. Vnde illud Terentij: Decem dierum
 vix mihi erit familia.

Pecuniâque, nihil necesse fuit adici, nisi
 ad pleniorē interpretationem: quoniam eo
 quoque verbo non modo pecunia numerata,
 verum etiam res omnis tam solis, quam mobi-
 les, & tam corpora, quam iura continentur.
 l. pecunia. 222. l. pecunie, 179. D. de verbo-
 rum signific. Sua, significat de re sua quem-
 que testari oportere. Nam etiam in legatis, alie-
 ne rei quam suam testator putavit, legatum
 nullum est. l. unum, 67. §. 6. de legat. 2. Ita ius
 esto: summum testamentorum ius esse osten-
 dit, quemadmodum Cicero scribit: In publicis
 actibus, nihil est lege gravius: in privatis, firmissi-
 mum esse testamentum.

UT CVM PATERFAM. SUPER
 familia sua legaret, nexum faceret: pater-
 que æs & libram familiam miciparet:
 ac præter libripendam ciues Ro. pube-
 res ne minus quinque adhiberet.

Huius capituli argumentum suppeditat pri-
 mum Gellius lib. 13. cap. 13. quum ait in XII.
 Tabulis eo loco ubi de testamentis agitur, li-
 bripendi

libripendi mentionem fieri, deinde Vlpian. cap.
 Inst. 20. reliqua explicat.

Æris & libræ adhibendæ formulam Boe-
 tius in Ciceronis Topica, ex Caji nostri insti-
 tutionibus exponit: unde assumi poterunt, que
 cuique opus esse videbuntur. De familia verò
 emptore Plutarchus in libro de Sera Dei ani-
 madversione: ἔταρ, inquit, ἀναδύνας ὑπερπο-
 ού (de Romanis loquitur) ἱερίους μὲν ἀπο-
 δάσσει καὶ ἀγορεύουσιν, ἱερίους ᾗ ὠνόμασται τὰς
 πόλεις: ὁ δὲ ἀνὰ τὴν ἀγορὰν. Romani, in-
 quit, quum testamenta scribunt, alios qui-
 dem relinquunt heredes, alii verò familiam
 vendunt: quod absurdum videtur.

CVM NEXVM FACIET,
 mancipiumque, uti lingua nuncupas-
 sit, ita ius esto.

Extant hæ reliquæ partim apud Festum,
 Cùm nexum faciet, &c. id est, ita uti no-
 minaret, loquutūse erit, partim apud Cicero-
 nem in 1. de Orat. vbi Antonius ita Crassum
 alloquitur: Lapidēs mehercule flere coegisses,
 ut totum illud uti lingua nuncupassit, non
 in XII. tabulis, sed in magistrī carmine scri-
 ptum videretur. Quod autem Nexum man-
 cipiumque lex dicit, illud significat, nimirum
 per æs & libram. Iubet igitur lex, ut quod te-
 stator heredem nuncupans, de suis bonis decre-
 nerit, id ius ratumque sit.

Ex Gellio
lib. 15.
cap. 13.

QVAE SI ERIT TESTATIONE
libripensue fuerit, in testimonium feri-
riatur, improbus intestabilisque esto.

Locum hoc modo vir doctissimus Iacobus Cuiacius ope vetustissimi Codicis restituere conatus est. Qui se fieri testatior, libripensue fuerit, si in testimonium feriatur, improbus intestabilisque esto. ut verba illa, si in testimonium feriatur, posita sint, pro ἀρῶν καὶ ἴσως, siue pulsetur: quod, ut verè dicam, satis adhuc concoquere non potui. Praesertim cum in antiquo libro feriatur scriptum esse testetur. ut suspicari aliquis possit, legendum potius videri, ni testimonium fateatur: vel si testimonium infigiatur: de quo tamen nihil affirmo. Illud satis erit aduci, nostro quoque iure traditum esse, ut quum ab initio testamenti tabula aperienda sint, Praetor pro suo officio cogat signatores convenire, & sigilla sua recognoscere, vel negare se signasse, quoniam publicè expedit suprema hominum iudicia exitum habere. Quòd verò in sanctione ascriptum est, etiam alio loco testimonium habet apud Gellium: nimirum libro sexto, capite septimo: ubi scribit: Testabilem dici cui testimonij dicendi ius est: contrarium esse in XII. tab. Qua de re Caius in l. 26. D. de testamentis.

Turneb

TURNEB. Aliam etiam legem adversus nos vindicem assertoremque postulare cogamus: ea est apud Gellium, sed valde corrupta: quam sic lego. Qui si erit testatos libripensue fuerit, ni testimonium fateatur, improbus intestabilisque esto, alij profareatur, fariatur edunt, alij feriat, non male etiam ferat legeretur: testatus autem est antestatus, quo pacto & scribenti non repugnabo: in Gellio, testatior peruersissimè scribitur.

SI PATER FAMILIAS INTE- Apud VI-
statò moritur, cui suus nec extabit he- pia. Insti.
res, agnatus proximus familiam ha- cap. 16.
beto.

Priorem huius legis partem Paulus interpretatur in l. si quis. §. D. de liber. & posth. Si intestatò moritur: Hec verba ad id tempus referuntur, quo testamentum desituitur, non quo moritur. quippe cum tunc demum certum esse incipiet, testatorem intestatò esse mortuum. Dicitur autem Intestatus modis quatuor: Testamento non facto, non iure facto, rupto irritòve facto, & ab herede desitutorid est, est, cum heres scriptus hereditatem repudiavit. l. i. D. de suis & legit. Aliam partem Iustinianus explanat in §. r. Instit. De hered. que ab intest. ubi sic scribit: Intestatorum hereditas ex lege XII. tab. primùm ad suos heredes

Intesta-
tus 4. mo-
dis dici-
tur.

l. Libero-
rum. ff. de
verb. sig.

E e

l. 4. & 5. D.
Testamē.
quemad.
aper.

perinent. Quibus ex verbis patet, suorum hereditum nomen ex XII. Tab. fluxisse.

Suus igitur dicitur heres, qui in morientis familia proximum ab eo gradum obtinet: siue naturalis sit, siue adoptiuus. l. scripto. 7. D. si tabul testamen. Veluti filius, aut eo de familia sublato nepos, & qui deinceps. Item vxor, que in manu conuenit: quemadmodum Instituti, sub tit. de nuptiis dicitur. Item nurus, que in manu filij est, quem in potestate habemus: ut scribit Vlp. cap. Inst. 22. Gell. lib. 18. cap. 6. & Dionys. lib. 2. De Posthumis vide pluribus hic differentem Hotom.

Ex Gell.
lib. 3. ca. 1.
Macrob.
lib. Satur.
l. cap. 3.

VT QVAE MULIER CVM SVI iuris esset, annum ynum apud virum matrimonij causa fuisse, ea mulier nuptinotium vsurpatum esset, pro vsu capta haberetur. H.

Vsurpare hic & Vscapere verba inter se contrarie relata sunt. Nam (ut Paulus ait in l. 2. ff. de vsurp. & vsuca.) Vsurpatio est vsu capionis interruptio lubeat igitur lex, ut quae mulier annum vnum matrimonij causa apud virum fuerit, ea mulier anno exacto in eius viri manu sit. id est, quasi vsu capta sit. quemadmodum res mobiles anno vsucapiuntur. Quemadmodum autem iure civili rerum vsucapiones infringuntur, si dominus eas vsurpari, veluti si furculum in fundo defregit: (quod ex lib. Cicer. de Ora-

tore

tore tertio intelligitur) eodem modo lex mulieri potestatem facit possessionem illam viri interrumpere: nimirum si ante anni finem tres ab eo noctes abfuerit. Has autem uxores quae matres fa. non erant, Matronas proprie & restrictive appellari solitas, verisimile est. Praesertim quum Gellius lib. 18. cap. 6. scribat, Matronam dictam esse proprie, quae in matrimonium cum viro conuenisset, quoad in eo matrimonio maneret.

Matronae.

NE CONNUBIVM PATRIBVS cum Plebe esset.

Dionysius libro 10. extremo scribit, Decem viros hanc legem in duas postremas tabulas retulisse: eamque idcirco adiectam fuisse, ne Patres cum Plebe reconciliati, communi studio Decem virorum, qui retinere magistratu perpetuum volebant, obstitissent.

Liuius
lib. 4.

Hanc legem septimo post anno a Canulei Tribuno pl. abrogatam. Liuius lib. 4. memoria prodidit: & quae cuiusque partis argumenta fuerint, exponit. Perlata a Canuleio tandem lex fuit, ut deinceps Patribus cum Plebe connubij ius esset.

Abrogata lex.

VT SI QVA MULIER TEMERARIVM biberet, cumve alieno viro probri quid faceret, in eam maritus, causa cum ipsius mulieris propinquis cogni-

Plin. lib.
14. c. 13.

E e 2

ta, poenam statueret: aut si eam in adulterio deprehenderet, tum eam occidendi ius potestatemque haberet. H.

Halycar.

lib. 2. lib. 2.

Legem hanc primum à Romulo scriptam fuisse, Dionysius testatur: ubi illum ait existimasse, è violentia stuprum, è stupro verò insolentiam plerumque nasci.

Exactis autem Regibus legem hanc eandem per multas aetates Roma viguisse etiam Gellius demonstrat. ex quo intelligi debet, eam in XII. Tabulas relata fuisse.

Fabius Pictor in Annalibus scripsit, Matrionam, quod loculos, in quibus erant clauces vinarie celle resignauisset, à suis inedia mori coactam. Cato idcirco propinquos feminis osculum dare, ut scirent an temetum olerent. hoc tum nomen vix erat: unde et Temulentia appellata. Hoc igitur legis antiquae ius fuit. De adulterio autem postea lex Iulia lata, dūque obseruata est: qua marito ius ademptum est, adulterum occidere, nisi & domi sua deprehensum, & iam antea infamem.

VT SI E CONIVGIBVS ALTER alteri nuntium mitteret, eumque suas res sibi habere iuberet, diuortium esset. H.

Testimonium huius legis extat apud Ciceronem Philipp. 2. his verbis: Frugi factus est mimam illam suam suas res sibi habere iussit

ex

ex XII. tabulis: clauces ademit, exegit. Constat Romuli instituto iam sanctam habitam fuisse matrimoniorum coniunctionem, ut diuortium Roma nullum per annos DXX. fuerit: id quod à Dionysio, Plutarcho, Valerio, & Gellio memorie est proditum.

Primum enim M. Pomponio, C. Papprio, (ut et alij scribunt) M. Atilio, P. Valerio Ciss. Sp. Caruilius Ruga uxori nuntium remisit, quod eam sterilem diceret, seque liberorum querendorum causa uxorem capere iurasset. Tertullianus in Apologetico: Per annos ferme sexcentos ab vrbe condita nulla repudium domus sensit.

Plutarchus autem in Numa mentionem facit: ut marito qui satis liberorum haberet, ius esset uxorem suam alteri viro liberorum ex ea querendorum causa concedere, atque in matrimonium elocare.

Quinetiam Strabo lib. 11. scribit, Catonem Hortensio uxorem suam Martiam liberorum querendorum causa in certum tempus concessisse: ubi etiam ascribit fecisse hoc illum uerba wadai ep iouaiw i d. Sed & idem Plutarchus in Catone Vicensi nominatim addit, contracta Philippi patris voluntate sponsalia fuisse.

VT SI QVA MULIER POST viri mortem in decem mensibus pro-

Et 3

Primum Romae diuortium.

Nouum diuortij genus.

Gell. lib. 10. ca. 23.

Temetum. Temulentia.

Lex Iulia

Caius in l. penult. D. ad leg. Iul. de adult.

zimis pareret, qui quæue ex ea nasce-
retur, suus suæve in viri familia hæres
esset. H.

Prioris partis testimonium extat apud Gel-
lium libro tertio, cap. 16. ubi quum multa de
varietate temporum in puerperis mulierum
differuisset: ascribitur, seminam bonis atq; hone-
stis moribus, non ambigua pudicitia, in XI.
mense post mariti mortem peperisse, factum
que esse negotium propter rationem temporis,
quasi mortuo marito concepisset: quoniam
Decemviri in decem mensibus gigni homi-
nem, non in undecimo scripserunt. Inde insti-
tutum Roma fuit, ut mulieres virorum mor-
tem mensis decem lugerent, nève ante deci-
mum mensem exactum alteri nuberent.

Eamque ob causam factum constat, ut
Aquiliana illa nobilis formula ita conciperet-
tur: SI QVIS MIHI NEPOS post
mortem meam in decem mensibus proximu-
matus erit. l. Gallus, D. de lib. & posth.

Inde etiam illud Varro in testamento:
Si quis mihi filius, unus pluresve, in decem
mensibus gignuntur, ij si erunt divi dõgæ,
exheredes sunt. Altera legis pars ex come-
ctura quidem, sed tamen cum aliqua Iuris-
consultorum veterum auctoritate addita est.
Vlpiani quidem in l. 3. §. 4. D. de suu & le-

gii

gimus. Item Iuliani in l. 6. & l. prima. eod.

ASSIDVO VINDEX ASSIDVVS Ex Gel-
lio lib. 16. cap. 10.
esto: proletario cui quiuis volet vin-
dex esto.

Proletarij à munere, officioque prolis eden-
da appellati sunt, quod quum re familiari par-
ua minus possent Rempub. iuvare, sobols ta-
men gignenda copia civitatem frequentarent.
Assiduus pro locuplete ponitur, & pro facile
munus faciente: dictus ab asibus, id est, ere
dando, quum id tempora Reipub. postularent:
aut à munere pro familiari copia faciendi assi-
duitate. Vindicem, auctore Festo, Veteres
eum appellasse qui vindicabat, quominus is qui
prensus erat, ab aliquo teneretur: hoc est, qui
prensus, nexum, siue addictum liberabat. Ea
forma, & ratione, qua vindicem eris alieni, li-
bertatisque, pro redemptore in epistolis ad At-
ticum, aliisque in locis accepisse videtur Cicero.
Eoque sensu accepisse etiam visus est, Vindicem
libertatis, Livius lib. 6.

Proinde errare videntur, tam hi qui per
vindicem in hac lege procuratorem, quam illi
qui fideiussorem intelligunt. Alio enim respe-
xisse videntur Decemviri. Eo nimirum, ut
voluerint à proletariis civibus, ciues assiduos
creditoribus addictos vindicari. Certe ne prole-
tarij cum sint tenuioris fortune, quam ut affec-

Et 4

456
possunt dare, quibus assiduos è vinculis eximerent, ipsi pro assiduus ex se, suosque liberos, familiamque totam in discrimen adducant: ne re corpus liberum immunèque, assidui hominis liberandi gratia, seruituti capitisque pæna, aut sectioni subiceretur. Aliud nihil visum fuit voluisse Decemviri, quàm assiduos non seruituti cuiusquam aut deditionibus, sed assibus vindicandos. Nam cum assiduo lex assiduum esse vindicem iubet, locupletem iubet locupletis, inquit Cicer. in Topi. Esse quidem perquam iniquam, alterum pro altero pignori, etiam Theodoricus Italia Gothorumque Rex, apud Cassiodorum lib. 4. variat. intellexit. Ideo autem proletario quemvis vindicem esse permiserunt Decemviri, quia eorum debita non solent esse grandiora, quàm que ære exiguo lui potuerint.

Locuples
assiduus.

De testi-
bus. Ex
Gell. lib.
15, cap. 13.

QUI SE SEIERIT TESTA-
tor, libripensve fuerit, ni testimo-
nium fariatur, improbus intestabilis-
que esto.

Verbum Fariari priscum est, eoque pro fa-
ri Veteres vsi sunt. Huiusmodi siquidem An-
tiqui fuisse morem testatur Diomedes, ut in
deditionibus quibusdam sermonem ex abun-
danti adderent, nihilque adiecta syllaba di-
dicationibus conferret. Quo modo aggredi, pro

aggere

aggredi: item moriri, pro mori, Veteres dixere.
Igitur, Qui se seierit testari, hoc est,
qui se vocari in testem passus est, libripens-
ve fuit: ni testimonium fariatur, hoc est,
si de perhibito testimonio rogatus, illud fari,
eiusque approbare fidem non voluerit, impro-
bus intestabilisque esto. Eo sensu intestabilem
Plautus etiam videtur accepisse in milite glo-
rioso: Quid si id non faxis? P. ut viuum
semper intestabilis.

l. 26. De
testam.

CVI TESTIMONIUM DE FEVE-
rit, is tertiis diebus ob portum ob-
uagularum ito.

Ex Festo;
de eius e-
uagula-
tione cui
testimo-
niū deest.

Portum, inquit Festus, in Duodecim, pro
domo positum, omnes ferè consentiunt.

Cui testimonium deest, hoc est, qui
suam intentionem nullo potest testimonio con-
firmare, is die tertio ad ædes aduersarij obua-
gulatum ibat, hoc est, aduersario iustum te-
stibus adhibitis conuitum faciebat. veluti,
quid esse in tuis ædibus contenderem, quod
quum verè ad me pertineret, tamen apud te ef-
se nullo testimonio possim demonstrare, illud-
que mihi restituere vno & altero die rogatus
omnino recuses, mihi permisisse videntur De-
cemviri, quandoquidem deficiente testimonio
inutiliter iure, aut lege ageretur, tertio die ad

Obuaga-
latio est

Et s

questio
seu in-
quisitio
cum con-
uitio.

In Aulic
laria.

Portus
pro do-
mo.

ades venire, ibique ante tuas ades rem meam
repstere cum conuitio: siue, ut Plantus ait, bis
te pipulo ante ades tuas disferre. Et hanc qui-
dem interpretationem Plautus confirmat:

Ita me bene amet Lauerna, tu iam nisi reddi
mihi vasa iubes, pipulo hic differā te ante ades.
id est, Conuitio, à pipatu pullorum. Caterum
effectus obuagulationis ex Decemvirali hac
legis auctoritate si olim fuisse videtur, ut tertio
die, iusto praesentibus superstitibus conuitio so-
lemniter ob portum facto, licuerit conuitiateri
eius qui conuitium passus erat ades cum iis-
dem testibus ingredi: & liberam res suas qua-
rendi in suis aedibus potestatem facere si cui
conuitium factum erat suo conuitiateri coge-
batur.

TURNEB. Legem, ait, XII. Tab. que
his verbis est concepta, Cui testimoniū de-
fuerit, is tertiis diebus ob portum ob
vagulationem ito. scio à Iuriconsultis do-
ctissimis huius memoriae variè exponi, & ma-
gno studio ab illis semisepultas legum earum
reliquias effodi: quosdam etiam quadam De-
cemvirali potestate leges scribere & rogare:
tentabo tamen hac in lege sensum, qui mili
probabilis videatur, explanare: neque verò
debeo excludi ab hac interpretatione, quæ ve-
lino nolint, tota cōiectura est, ut sagacis sit ho-
minis

minis mediocriter eruditi eam captare, non so-
lius Iuriconsulti.

Puto igitur significari si testis ei defuerit,
qui litem habuit, ei licere comprehendina-
tionis die, id est, die tertio, ante eius ades li-
berè conqueri & implorare eius testimonium,
conuitiūque recusanti facere. Nam à vagio
ragilo & vagulo deducitur, unde vagu-
lario, quod conquerentis & plorantis est: nec
assentior iis, qui à rator deducunt, nec qui
obuagulationem legunt, quum vagulationem Fe-
stus planè aperitque legat, & interpretetur,
suū; ob vagulationem dictum antiquo mo-
re pro ad vagulationem.

SI IN IUS VOCATO MORBUS Ex Gellio
auitāsve vitium est, qui in ius vocat lib. 20.
sit, iumentum dato: si volet arceram, cap. 10.
ne sternito.

In libris impressis mendosè legitur: Si no-
let, arceram ne sternito. pro: Si volet ar-
ceram, si esset, pro est. Decem viri pos-
sunt arceram reo sterni retulerunt: non quod
eam delicate sternere si actor voluisset prohibe-
retur, verum quod eam reo sine arcera in ius
sequi recusanti, inuitus actor sternere non co-
geretur. sed iumentum, hoc est vectabulum
quod iunctis pecoribus trahebatur, dari volu-
erunt Decem viri.

Arcera Varroni lib. 4. vehiculum est ex ta-
bulis

460
hili factum, ut arca arcera dictum.

Decem virorum sententia fuit, ut in ius vocato pauperrimo homini, vel inopi, qui aut pedibus forte eger esset, aut quo alio casu ingredi nequiret, plastrum daretur: ne causatio egrum corporis perpetuam daret fidem detrectantibus, iurisque actiones declinantibus, vacationem. Nec quidem si morbus fonticus, quem vehementiorem vimque grauius nocendi continenter interpretatur Cæcilius, rem inuassisset, arceram sterni permiserunt Decemviri: sed iudicij diem diffusum esse voluerunt. Decemviri eum diem diffindi dicebant, qui differebatur.

SI QUID HORVM EVIT VITIUM IUDICI ARBITRÔVE, REÔVE, DIES DIFFINUS ESTO.

In impressis pro Diffusus, legitur Diffensus, erroris non admodum obscura origine, si quidem Veteres ita scribere solebant, diffensus, pro diffusus.

Dies autem ita diffindi solet ex hac lege duodecim tabularum, ut si morbo fontico actor vel reus impeditus esset, morbum in iure allegari per amicum curaret: tunc Prætor excusatione cognita, in diffindendo die hac formula utebatur. Hic dies diffusus esto. Ergo vocatus in ius, nisi ob morbum opus esset iumento, nisi ob morbum fonticum dies iudicij diffusus esset, statim

L. 2. §. 2. D.
Si quis
cautio.

Acron. in
Horatiû.

statim in ius sequi actorem cogebatur: eiq; non sequenti presentibus antestatis actor iudicium denunciabat. Antestatos autem inde appellatos putavit Porphyrio, quod ante superstities, siue testes deberent advocari, & in testimonium adhiberi, quam actor reum manu posset prehendere. Et id quidem expressa Decemviri tali lego fuisse cautum, idem addidit: quam ego sic restituo:

SI VIS VOCATIONI EVAT, restamini: igitur em capito antestari.

Veteres suat dixisse pro fiat, testatur Nonius Marcellus, & in Virgilium Iulius Sabinus. em quoque pro eum Antiquos posuisse, auctor est Festus. Itaque si actor adversarium vocaret in ius, & is vi resisteret (ut ita vi fieret vocationi) voluerunt Decemviri actorem testari, hoc est, testes aliquot advocare. Igitur em capito, id est, tunc eum capito: siue eum manu prehendito: antestari, hoc est, attestandos, siue Græcorum more, τῶ μαρτυρησάδαι, ut observavit Brissotius. Ut ita ne ex lege quidem XII. Tabularum reus manu prehendi sine antestatione posuerit.

Antestati.

Brissotius.

Nec satis erat, Decemviris manibus antestationis medio reos prehendi, verum si caluerentur, si pedem struerent, hoc est, si frustrarentur, viæ pedem pedi præferrent, fugerent, ociosè irent, remoraretur (ut Festus in verbo Struit,

•

In l. 23.
De verb.
figa.

¶ Caius I. C. manus in reos iniici, hoc est, manibus reos trahi: & rapti in ius permiserunt Decemviri, his verbis:

SI CALVITVR PEDEM VESTRUIT, MANUM ENDO-IACITO.

TURNEB. Lex est apud Porphyriionem interpretem Horatij, sed ita balbutiens, ut à nomine intelligatur, & tamen loquatur quicquid cuius collibuit, Si vis vocationi testamini igitur rem capito antestari. Ego eius verba sic concipienda puto, Si in ius vocat, ni it, antestatus manum iniicito, aurem antestati capito. & ut opinor, non longè recedunt ista à vestigiis depravationum vetustarum. Nam in illo, mi ni igitur, mihi latitare videtur manum iniicito cum priore auris syllaba: & nominatim diserteque moment interpretes proditam lege actionem iniuriarum in eum fuisse, qui sine antestatione manum iniicisset.

Antestationes sic fieri solebant: Auriculam actor vnius ex superstitibus attingens, sic eum interrogabat, Licet antestari? Si ille responderet, Licet, manus in aduersarium iniiciebantur, perque manus iniectioem ducebatur, trahebatur, sique opus esset, ad Praetorem obtorto collo rapiebatur.

Antestari quid. Et si quidem aliud nihil in effectu significare videtur antestari, quam testibus uti, vel,

ut Plautus ait, testes facere, quando actor in reum manus iniicere volebat. Plaut. in Curcul. Ne facias testes, neque equidem tibi debeo quicquam. Proinde ne sine iusta causa sic in aduersarios sentirent actores, lege constitutum reor Decemvirali, ut qui sine antestatione in reum manus iniicisset, iniuriarum posset conueniri.

SI VINDICIAM FALSAM tulit, praetor eius litis arbitros tres dato: Eorum arbitrio fructuum duplione damnum decidor.

Vult hac lex, eum qui falso sibi rem alienam vindicauit, id est, secundum quem post iniustam manuum conserctionem vindiciae date sunt, ad duplos fructus restituendos teneri. quod idem traditur & in l. 1. C. Th. de fruct. & lit. expens. Et apud Paulum lib. sent. v. cap. 9. Ex die, inquit, accepti iudicij dupli fructus computantur.

Vindiciam Seruius Sulpicius vocabulo singulari numero formato, esse ait, quum aliquis de re controuersia est ab eo quod vindicatur.

TURNEB. Vindiciam ferre est sententia decretoque obtinere rem: dicebat enim vindicias iudex, ferebat vindicias, qui rem obtinebat: sed si vindiciam ille tulerat, qui non debuerat, tribus arbitris datis, duplione damnum luebat.

Extant apud Festum reliquae in voce vindiciae.

uebat. lex enim erat, Si vindiciam falsam
tulit, rei sine litis arbitros tres dato-
rum arbitris fructus duplione dam-
num decido. Significant & vindiciæ ma-
nus correptionem, *λαγνισμός* à Clemente vo-
catur, à Charisio *λαγνισμός*, quod manus bra-
chiale caperetur, qui corpus dicitur. Id &
Gellius indicat scribens, Vindiciæ cor-
reptione manus in re atque loco præsen-
ti apud Prætores fiebant. Ex eo etiam
adfertor *λαγνισμός*, & adfertio *λαγνισμός* vo-
catur, ut in Lexico Latino Græco reperi. Sunt
& vindiciæ libertas, Charisio auctore, qui *ἐλευ-
τησίαν* explicat.

Vindiciæ
secúndum
libertaté.

UT SI QVIS E' LIBERTATE
in servitutem affereretur, Prator vin-
dicias secundum libertatem decerne-
ret.

Capituli huius extat testimonium apud Dionysium Halicarn. lib. i. ubi de assertione Virginiae puellae commemorans, scribit, Namitrium ipsius avunculum & assertorem, posuisse ab Appio Claudio Decemviro, ut legem à se in duodecim tabulis perscriptam servaret, in qua ita cautum esset: *ὁ νόμος & ἐστὶ δουλεύειν ἢ ἐν ἀνδρίᾳ ἀγορεύον, μὴ τὴν ἀφαιρούμενον τὴν ἐν ἀνδρίᾳ, ἀλλὰ τὴν φυνάσσειν τὰ λόγια ἀνὰ μίχρη δούκας.* Id est, Eius qui in servitutem ex libertate assertus, dominum

466
Caris. reposuimus. Aris que debiti iudicatis. Certe quia in hac lege non de confessi tantum, sed etiam de aris debiti iudicatis, id est damnati tractatur. Confessi aris, passim dicitur, pro, de quo reus confessus est. Deinde subaudiatur nomine: ut quum dicimus, noxae dedere, nomine scilicet. Ut apud Cic. Verrina V. Luceri aut accessionis dare inquit Gellius, ac debiti iudicatis xxx. dies sunt dati. Et quod apud eundem Gellium sic nullo sensu legitur, ni iudicatum facit, aut qui pseudo eo in iure vim dicit: illud sic emendandum videtur, ni iudicatum faxit, nemut quips endo eo in iure vindex est. Festus auctor est, Veteres pro fecerit, faxit, & pro egerit, axis dixisse: eosque pro nisi etiam, vnicō verbo nemut, vfos esse.

Cuias. re-
stit.

Iac. Cuiacius, in antiquo exemplari, & fidelis, pro quispiam, testatur legi quips. Cuias emendationem mirum in modum confirmat vulgaris lectio. Dubium enim non est, quin apud Gellium haec verba, qui pseudo eo, ex his verbis, quips endo eo, librariorum imperitia deprauata sint.

Qui legis verba non percipientes, dictionem quips, diuiserunt, & eius postremas literas duas ps, sequenti dictioni endo, adiecerunt: & ita pro quips endo, qui pseudo, reposuerunt. Pro vim dicit, in eodem exemplari, vindicet

vindicet, legi, refert idem Cuiacius. An Veteres vindicet ea forma qua lauit, sonit, dixerint, non satis constat. Quod autem sonit & lauit Veteres dixerunt, hoc inde est quod idem etiam lauere, & sonere dicerent, ut testatur Nonius Marcellus. Illud certum est, vindicem ab eo appellatum esse, si Festo credimus, quod vindicat, quominus is qui pressus est, ab aliquo iureatur.

Quid igitur obstat, quominus pro vim dicit, legamus, vindex est? Maxime quod hanc emendationem antiqua per vindicem asserendi ratio videatur confirmare, quam eleganter descripsit Liuius: Centurionem, inquit, nobilem militaribus factis, iudicatum pecunia quum duci vidisset M. Manlius medio foro cum calatua sua accurrit, & manum iniicit, vociferatusque de superbia patrum, & crudelitate facinoratorum, miseris plebis, virtutibusque eius viri, fortunaque: tum vero, Ego, inquit, nequicquam hac dextera capitolium, arcemque seruauero, si ciuem commilitonemque meum à Gallis victoribus captum, in seruitutem, ac vincula duci videam. Inde rem creditori palam populo soluit, libraque & ere liberatum emittit, deos atque homines obtestantem, ut M. Manlio liberatori suo, parenti plebis Romanae, gratias referant. Indéque vindicem libertatis appellatum M. Manlium, te-

Ex Liuij
lib. sexto.

Mihi sciunt nil esse, dices, ducent damnatum domum.

Alere nolunt hominem edacem.

Sunt qui pro in dies, endo dies legunt. *Revardus* contendit endodie, ea forma, & ratione legendum esse, qua apud Festum endoprocinctus unica dictione legimus. Endoprocinctus, in procinctus: endoplorato; implorato: sic endodie, quotidie. Et hec quidem ad illam legis partem, que apud Gellium ipsi Decem virorum verbi mendose legitur, sufficiant.

NI CVM EO PACIT, sexaginta dies in vinculis retinet. Trinis nundinis continuus in comitum prociato, & isque æstimiam iudicati prædicato. Tertiis nundinis capite pænas luito, aut trans Tyberim peregrè venum ito. ast si plures esunt rei, Tertiis nundinis parteis secanto: si plus minúsve secuesunt, nesi fraude esto.

Eam verò, quam idem Gellius declarat, verbis antiquis, & que Decem virorum temporibus Romæ in vsu fuisse existimamus, restituere conati sumus. Itaque hæc Gellij verba, Erat autem interea ius paciscendi, ac nisi pacti forent, habebantur in vinculis dies

Ff 3

Statut paulo post idem *Liuius*.

Autem Decemviri, secum ducito. Quo?

In neruum, in vincula, in carcerem priuatum.

Idem *Liuius* lib. 6, An placeret fenore circumuentam plebem ni potius quam sortem, creditum soluat, corpus in neruum ac supplicia dare? & gregatim quotidie de foro adductos duci? & repleri vinctis nobiles domos? & ubique patricius habitet, ibi carcerem priuatum esse?

Quòd autem pro libras farris, reposuimus libram farris, certa legis sententia hanc emendationem suadere videbatur: ea siquidem legis est sententia, ut si illa, quam lex constituit, farris quantitate nexus non sit contentus, velit plus dari. Quis ergo tam erit imperitus, ut non intelligat, certam farris quantitatem legem expressisse? Si itaque legeris, libras farris, quibus, quæso, fieri potest, ut plus petatur?

Ideoque certam visi sunt Decemviri farris quantitatem expressisse, nimirum libram unam, qua si contentus non esset nexus, voluerunt plus dari. Voluerunt igitur Decemviri nexos, ni suo viuerent, à creditoribus ali. Eoque respectasse visus est Terentianus ille Phormio, his versibus:

Aliis aliud est periculū, vnde aliquid abradipotes:

Mihi

Sunt verba C. Licij Stolonis, in legis de ære alieno rogatione.

Certa farris quantitas nexis attributa.

sexaginta: sic restituiunt: Ni cum eo paceretur, sexaginta dies in vinculis retinebatur. Sic locuti sunt etiam alio loco Decemviri. Si membrum rupit, ni cum eo paceretur, talio esto. Item hæc Gellij verba: Inter eos dies trinis nudinis continuis ad Praetorem in comitium producebantur, quantum pecunie iudicati essent, prædicabatur: sic in legis formam redegitur. Trinis nudinis continuis in comitium procitato, ærisque æstimationem iudicati prædicato.

Procitare

Procitare veteres dixisse pro vocitare, & producere, scribit Festus, qui eosdem pro estimatione, æstimationem dixisse etiam adnotatum reliquit. Denique quod idem Gellius nexos teritis nudinis capitis pœnas dedisse, aut trans Tyberim peregrè venum iisse scribit, hoc etiam in legem ita transtulimus: Tertiis nudinis capite pœnas luito, aut trans Tyberim peregrè venum ito.

Veterum voces.

Æterum postrema huius legis pars, quæ etiam vitiosa passim circumfertur, sic est expressa: Ast si plures essent rei, tertiis nudinis partes secanto: si plus minusve secue sunt, nisi fraude esto. Veteres pro pluribus & plurima, plures dixisse, & plurima. Dicebant etiam se vel ne si, pro sine: & rerum nomine, actorem & reum promiscue accipiebant, ut tradit Festus.

Cur

Cur verò Decemviri noluerint addictos veruo aut vinculis quidecim pondo minoribus vinciri, scribit libro quinto Festus, fuisse quædam sacrificia in quibus ita clamitabat licitor: Hostis, vinctus, mulier, virgo exesto. scilicet interesse prohibebatur. Unde colligimus vinctos, siue nexos, sacris olim interesse solitos: idcirco compedes quindecim pondo maiores, quia essent graviores, quam ut in quum sacris intersunt, sese vincti subducere possint, aut fugere, expressè videntur requirere Decemviri: ne si minores essent, aut nexis custos perpetuò adesset in sacris, aut sine custode aliquod fuga periculum subirent creditores. Et eo forte spectat illa legis Decemviralis particula, quæ apud Festum libro duodecimo Antonij Augustini diligentia sic emendata legitur, AST EI CUSTOS NEC ESIT. quum antea, Attæ custodes nec sint, perverso sensu legeretur.

TIGNVM IVNCTVM A-
dibus, vineæque, & concapu, ne soluito.

VT QVI ILLVD IVNXIS-
set domino dupli præstaret.

Extant hæ reliquæ apud Festum in voce Tignum, ubi sic scribit: Tignum non solum in ædificiis, sed etiam in vineis: ut est in duo-

Ff 4

Vsp. in l. i.
ff. de tig.
iniunct.

decim: Tignum iunctum edibus vineæ & concapu ne soluito. Vide in lege Gemma, 6. D. ad exhib. l. de eo, 6. 3. D. de donat. inter vir. l. in rem. 2. 3. §. tignū. D. de rei vind. l. qui res suas. 2. 8. in fi. D. de solut. §. cum in suo, 2. 1. Inst. de rer. diuis. l. 7. §. 7. D. de acquir. rer. dom. Legi autem equitatem Vipian. eodem loco hanc proferet, Ne vel edificia sub hoc pretextu diruantur, vel vinearum cultura turbetur.

Tigni appellatione omnem materiam contineri, ex qua edificia constant: quæq; vinea necessaria sunt, veluti pertica, aut pedamenta. l. tignis, D. de verb. sign. l. tigni, D. ad exhib. Itaque siue trabes quis alienas, siue saxa, siue lateres, siue cimenta suis aedibus iunxerit, duplici nomine domino ex hac XII. tab. lege teneri, Iurisconsulti constituerunt.

TURNEBVS. Alia est lex de iuncto tigno XII. Tab. verbo nescio quo concapu cōtami-
ta, aut, ut alij emendant, capulo capularis facta: quam ego sic scribendam puto & fortasse turpis inquinabo fœdaboque: Tignum iunctum ædibus vineæque, copula ne soluito, ut lex vetet tignum vindicari & extrahi ex ædibus & vinearum maceria, aut aliquo earum conpluvio aut iuga.

Nonquam putavi capulos egere tigni: faveat emendationi, quod Iurisconsulti tantum de tig

de tigno in vinea & ædibus legem duodecim Tabularum loquentem scribunt, nec capuli meminerunt, sed nec Festus ipse: verum quia in antiquis libris partim concapet, partim concapu reperitur, neque eorum negligenda est auctoritas, fortasse hac formula lex sit edenda, Tignum iunctum ædibus vineæque cum capite ne soluito: nam capite iunguntur tigna, & vineis quum allogantur innectunturque vitibus, & ædificiorum parietibus quum inferuntur indunturque: vel potius in vinea iunguntur cum aliquo vitis capite: nam capita vitium stirpes dici capita non ignorat, qui scriptores rei rustica legi: sed & Maro ita usurpat,

-superest deducere terram, sæpius ad capita.

Hanc interpretationem veriorē puto, posteriorēque scripturam legis certiorē existimo: sed omnium sincerissimam, Tignum iunctum ædibus vineæque ne vindicato, ne soluito. huic quidē faveat Vipian. interpretatio, qua dicit legem duodecim Tabularum neque soluere permittere furtivum tignum iunctum ædibus vineæque, neque vindicare, non deeri fortasse, qui neve capito, neve soluito scribat.

SI RVPITIAS, SARCIN- In l. i. ff.
to. Vipianus testatur, caput aliquod in duodecim tabulis de damno iniuria dato fuisse: sed Aquil.

Ff s

superuacuum esse illud referre. Festus autem in voce Rupitias, & item in voce Sarcito, ita loquitur: Rupitias in Duodecim damnum dederit. Sarcito in Duodecim Ser. Sulpitius ait, significare damnum soluto praestato. Rumpendi autem verbo usam quoque legem Aquiliam, eoque multa admodum contineri, docet Vipianus multis verbis in l. si seruus. 27. §. 2. D. ad leg. Aquiliam.

VT QVI ALIENAS ARBORES iniuria cecidisset, in singulas æris vigintiquinque lueret.

Fuit & arborum, ait Plinius, cura legibus prisca, cautumque est XII. tab. ut qui iniuria cecidisset alienas, lueret in singulas æris vigintiquinque.

Itemque apud Paulum in l. i. D. arbor fur. cas. Si furtim, inquit, arbores case sint, & ex lege Aquilia, & ex duodecim tabulis danda est actio: &c. Dubitari potest, utrumne in lege, Si iniuria, scriptum fuerit, ut apud Plinium legimus: an vero potius Furtim, ut Iurisconsulti. Furtim, inquit, arborē ceciderit, qui clam ceciderit. Si ceciderit, & lucri faciendi causa contrectauerit, etiā furti tenebitur lignorū causa.

Et Caius in l. 2. que ex primo illius lib. ad leg. XII. i. tab. descripta est: Eos, inquit, qui arbores & maxime vites ceciderint, etiā tāquam latrones puniri. Nam Sernius in illud Vergily:

Atque

Atque mala vites incidere falce nouellas. Acglog. 3. In hoc, inquit, maximum nefas est, quod ait, Vites nouellas. Nam vetula & cum utilitate inciduntur. fuerat autem capitale supplicium, arbores alienas incidere.

SI NOX FVRTVM FAXIT, ET Ex Macr. in aliquips occisit, iure cæsus esto. I. R. lib. 1. c. 6.

Decemviri tres furtorū species constituit, manifestum, nec manifestum, conceptum: addidit Praetores quartam, eamque oblatum nominant. Decemviri furem qui manifestus furto prehensus esset, occidi tunc permiserunt, si quum faceret furtum, nox esset, aut interdum se telo cum prehenderetur, defenderet. Ex ceteris autem manifestis furibus, liberos verberari, addicique iusserunt ei, cui factum furtum esset, si modo id luci fecissent, neque se telo defendissent.

Servos item furti manifesti prehensos, verberibus affici, & è saxo precipitari: sed pueros impuberes Praetoris arbitrato verberari voluerunt, noxamque ab his factam sarciri. Aliis deinde furtis, quæ nec manifesta appellantur, pænā imposuerunt dupli. Nox pro noctu, & im pro eum posuisse. Furtum autem conceptum, ac si manifestum foret, Decemviros etiam vindicasse, Gellius auctor est. Ea quoque furtia, inquit, quæ per lancem liciumque concep

De seruis

Vide Gel. li. 11. c. 18.

Ex Plin. l. 18, cap. 1.

l. i. & l. 8. D. eod.

Realidad de
Furtu per
lancē &
liciu quid
sit. I. R. & u.
Biblioteca

concepta essent, perinde ac si manifesta forent, vindicauerunt. Quo quidem in loco nihil esse aliud furtum per lancem & licium conceptum videtur, quàm illud furtum, quod conceptum simpliciter à Prudentibus iuris est appellatum. Lance, inquit Festus, & licio, apud antiquos dicebatur, quia qui furtum querebat in domo aliena, licio cinctus intrabat, lancemque ante oculos tenebat, propter matrū familie aut virginum præsentiam. Vnde manifestum satis est, lancē liciūq; nihil aut adieciſſe, aut substantie concepti furti detraxiſſe, sed nudam duntaxat furti, inuestigandi rationē denotaſſe. Moris enim Decemvirorum temporibus fuisse videtur, ut si quis in alicuius ædibus furtum vellet quærere, illud faceret nudus, licio cinctus, & lancem ante oculos tenens, iuratusque deos legum custos, sese reperiendi spe furtum quærere. Et tunc quidem aliter ille apud quem furtum querebatur, domum suam et qui furtum querebat aperire, & in obſignatis, & non obſignatis locis liberam furti inquirendi potestatem facere cogebatur. Quem morem primum à Græcis usurpatum, deinde in Romanam Rempublicam olim inuectum fuisse, si quis foris satis sibi non persuaserit, inueniet Platonis de Legibus librum duodecimam: in quo id ita perspicue traditur, ut omnem auctor diuinus cum Festo, Gellio, aliisque Latinis auctoribus collatus, dubitationi

Mos inue
stigandi
furtum a
pud vete.
Rom.

tioni scrupulum penitus eximat.

Igitur si conceptum furtum aliud nullum conceptū dici possit, quàm furtum quaſitum & inuentum, auctore Paulo, Sententiarum libro secundo, titulo trigesimo primo, & Iustiniāno, in §. conceptum. Instit. de oblig. quæ ex del. nascuntur. conſequi recte videtur, aliud quoque nullum dici posse furtum per lancem & licium conceptum, quàm furtum per lancem & licium quaſitum & inuentum.

At postquam furtorum quaſtiones, hoc est, inquisitiones cum lance & licio euauerunt, ut est apud Gellium, tunc furti, quæ per lancem & licium concepta dicebantur, appellari Concepta simpliciter ceperunt.

lib. 16. ca.
10.

Quem enim à lege Decemvirali discessum esse, & ex manifesto furto actionem in quadruplum competere demonſtraſſet Gellius, hæc verba subiicit: Furti concepti, item oblati, tripli pœna est. Quibus haud dubie aliud nihil voluisse visus est, quàm sicut manifesti furti in quadruplum, sic furti concepti pœnam decemviralem in triplum conuerſam à Prætoribus fuisse.

An autem in duodecim, de eo cuius ope, consilio, furtum factum esset, quicquam fuerit definitum, nihil certi affirmari posset. Nam quod Festus, docens nec pro non Veteres dixiſſe,

esse, in Duodecim scriptum esse ait, Si aderit furto quod nec manifestum erit: illud mendosum esse indicant veteres libri, quibus in Festo restituendo Antonius Augustinus usus est. In iis enim pro aderit, fuisse videtur scriptum adorare. Et quia adorare pro agere, interdum Antiquos posuisse Festus testatur libro primo: idcirco sic hanc legis apud eundem Festum particulam esse restituendam existimat Ruardus. SI ADORAT FURTUM QVOD NEC MANIFESTUM ESIT. DVPLIONEM LVITO: sic intelligendam, ut qui furtum nec manifestum fecisset, duplo mulctaretur. Usus in eadem significatione verbo adorare videtur in Octavio Minutius Felix: At enim, inquit, nos exequias adoramus, eadem tranquillitate qua vivimus: hoc est, exequias facimus, celebramus, eadem qua vivimus tranquillitate. Et hac de furtis, de quibus pacisci Decemviros etiam permisisse, passim traditum est.

Mirum vero est in hoc capite pratermissum ab omnibus quod Caius testatur: VT TALEM IDIPSV M CVM CLAMORE TESTIFICETVR, Quibus ex verbis praeclaram illam sententiam Ulpianus expressit, quae traditur in l. 9. D. ad leg. Corn. de fidei.

Furem

Furem nocturnum si quis occiderit, ita deum impunè furet, si parcere ei sine periculo suo non potuit. Quod si verum est, sane illud intelligitur, non tam tanquam furem, sed tanquam sicarium & insidiatorem interfici. ut facile existimare liceat, non id ex lege duodecim tabularum, sed ex edicto ad quod ea lex inscripta est, profectum fuisse: praesertim quum idem scribat in l. 5. D. ad legem Aquiliam. Si quis cum posset furem apprehendere, maluerit occidere, magis esse, ut iniuriam fecisse videatur, & lege Cornelia teneatur.

VT SI NEQVE NOCTV Ex Cell. neque se telo defendens prehenderetur, virgis caesus ei cui furtum fecisset, addiceretur.

Tria ex hac lege notanda atque observanda sunt. Primum enim intelligimus, quo ex fonte manifesti furti appellatio fluxerit: nimirum quia fures prehendebantur. Prehensionem autem nostri interpretati sunt, vel in ipso actu, vel in loco ipso, vel antequam in locum ipsum rem deportarint.

Unde Masurius eodem apud Gellium loco, l. 3. D. de manifestam furtum definit, quod deprehenditur dum fit: faciendi finem esse, quum perlatum est, quo ferri caperit. Denique manifesti

fessis furti appellationem à manibus dictam, ne-
 mō ignorat.

Alterum observandum est, quod prehen-
 sus fur virgis cedebatur. Maiores enim nostri
 (ut Caesar apud Salustium loquitur) Gracie
 mores imitati, verberibus animaduvertebant
 in ciues: de condemnatis summam supplicium
 sumebant. Postea lege Porcia, aliisque legibus
 exilium damnatis permissum est.

Postremum notatione dignum est, de ad-
 ditione in seruitutem: ut non mancipium qui-
 dem prehensoris servus fieret, sed in eius servi-
 tute perpetua esset, etique tanquam servus ope-
 ras daret.

NE QVIS VNCIARIO FOE-
 nore amplius exerceto.

Ex Tacito.

Prima pars huius legis testimonium habet
 apud Cornelium Tacitum, libro quinto, ubi sic
 scribit: Sanè vetus vrbis scēbre malum, &
 auditorum discordiarūq; creberrima causa:
 eaque cohibebatur antiquis quoque & minus
 corruptis moribus. Nam primò duodecim ta-
 bulis sanctum, ne quis vnciario fœnore am-
 plius exerceret: quum antea ex libidine locu-
 pletum agigaretur.

Alteri parti quæ sanctio legis est, argu-
 mentum suppeditat, quod Cato scribit initio
 libri De re rusticis his verbis: Maiores nostri sic
 habuerunt, & ita in legibus posuerunt, furem
 dupli

dupli condemnari: fœneratorem quadrupli. Fœnera-
 tor peiorem ciuem existimauerint fœne-
 ratorem, quàm furem, hinc licet existimari.

Quum Græci summam vsuram esse defini-
 sent, quum drachmæ singule in minas singulas
 mensibus singulis penderentur, eorundem exem-
 plo Decem viros vsuram summam fecisse, quum
 pars sortis centesima singulis mensibus persol-
 uitur, hoc est, quum è centum aureis vnus sin-
 gulis mensibus penditur. Nunc quod sit fœ-
 nus vnciarium, breuiter explicandum est.

Vnciarium fœnus non ex mensura ra-
 tione definitur: quum singulis mensibus pars as-
 sis (quæ drachma apud Græcos esset) duodeci-
 ma penditur: neque enim as in vsuris est mens-
 struus, sed annuus dumtaxat. Id verò ex an-
 ni ratione hoc modo: quia vsurarius as est,
 quum vnoquoque anno duodeci in centenos
 penduntur: semis vsurarius erit, quum semi
 quotannis penduntur: vncia, quum vnus sex-
 tians, quum bini: quadrans, quum terni: triens,
 quum quaterni: quincunx, quum quinti: se-
 ptunx, quum septeni: bes, quum octoni: do-
 drans, quum noni: dextans, quum deni: dūnx,
 quum vndeni. Illud minimè prætereundum
 est, quod Lilius testatur, Legem hanc, annis
 posteaquàm perlatam est xcvii. deprauatam
 (ut credi par est) temporibus obsoletam, re-
 nouatam à M. Duilio, L. Menio Tribunis ple-

Fœnera-
 tor peior
 fure ha-
 bitus.
 Summa
 vsura.

Lilius
 lib. 7.

482
 bis fuisse, Marcio, Manlio Coss. anno CCCXC.
 VIII: quam plebs aliquando cupidius scivit,
 accepitque, quam Patres, quibus haud equè
 lata erat. Quum autem furtum natura tur-
 pius sit, quam fœneratio: illud enim iure gen-
 tium turpe est, hæc gentium propè omnium in-
 stitutiis comprobata est: præterea quum furtum
 inuitis dominis fiat, fœneratio verò ambobus
 consentientibus exerceatur, quidnam causse
 fuit, cur fœneratores quadrupli, fures dupli dæ-
 nandi viderentur? Hotom. resp. Quia quum
 furtum natura, hoc est (ut Cicero loquitur) sua
 sponte turpe sit, multo facilius homines ad fœ-
 nerandum, quam ad furandum adducuntur.
 Pene igitur gravitate multitudo deterrenda
 fuit.

Caius l. i.
 ff. fam.
 Ercisc. VI
 pia. lib. 4.
 eod.
 VTI CAETERARVM RERVM
 si heredes partem quisque suam habe-
 re mallent, familiæ erciscundæ arbi-
 trium sumerent: cui totius rei ius ar-
 bitriumque permitterent.

Familiæ nomine res hereditarie à lege
 XII. Tabular. appellantur. Ercisci Vetetes
 pro partiri ac diuidere dicebant. Vnde illud
 Felli, Ercetum citumque sit inter consortes:
 Ercetum à coercento ductum: vnde & Er-
 ciscunde, & Ercisci. Citum autem, est voca-
 tum à ciendo. Ercetum dici potest, quia quum
 hereditas diuisa est, alter ab alterius parte ar-
 cetur.

483
 cetur. Itaque certa & solennia fuisse verba,
 quibus arbiter partibus diuisis, alterum ab al-
 terius parte arceret, Cicero in i. de Orat. signi-
 ficat. Summa hæc pertinet, ut Arbiter fa-
 milia erciscunde additus, primùm singulas res,
 si commodè fieri possit, singulis adiudicet: si
 non possit, & vnius pars præponderet, tum
 cum alteri in pecuniam certam condemnet.
 quod si vnus aliquis solus fructus percepit, rem-
 que hereditariam corripuit, aut consumpsit, tum
 eum in certam quoque pecuniam alteri con-
 demnet. l. 16. l. 19. l. 55. D. famil. ercisc.

CLAVSVLA LITIVM.

VT IVRISIVRANDI AB
 fidem adstringendam præcipua vis ef-
 fet.

Cicero Offic. 3. ita scribit: Nullum enim
 vinculum ad stringendam fidem iureiurando
 Maiores arctius esse voluerunt. Id indicant
 leges in XII. Tabul. &c. Gellius, Insiu-
 randum, inquit, apud Romanos inuiolatè san-
 ctæque habitum seruatumque est. Id & mori-
 bus legibusque multis ostenditur. &c. Sed ne-
 mo id copiosius explicauit Dionysio, qui lib. 2.
 extremo, Regi Numa institutum illud assi-
 gnat: Polybius libr. 6. commemorat: tantum
 apud Romanos iurisiurandi religionem va-

lib. 7. cap.
 18.

Romano-
rum laus
in iureciu-
rando.
Bibliotheca

luisse, ut ea laude facile gentibus omnibus antecederet. Nam si Græco homini, inquit, qui magistratum gerat, talentum unum committatur, etiam si decem scribendo assint, signaque totidem, atque etiam duplo plures testes extent, fidem tamen plerumque violant. Apud Romanos autem, qui, quum Rempub. gerunt, maiorem multo pecuniam tractant, sola iurandi sui religione in officio suo continentur. Ad hanc porro legem illud Cuij pertinet, Maximum remedium expediendarum litium esse iurjurandi religionem.

H A E C de XII. tabul. vel earum potius reliquiis ex Rival. Hosomano, Renar. Turnebo, aliisque viris doctiss. huic enchiridio sufficiant. Nunc Progressus, post ipsa initia, persequendi sunt.

TURNER.

Subiungam libri primi de Oratore locum alium, quem & emendare & explicare conabor. Vel si causam ageres militis patrem eius, ut soles, dicendo à mortuis excitasses, statuisses ante oculos, complexus esset filium, stansque eum centumviris commendasset: lapides mehercule omnes flere ac lamentari coëgisles: ut totum illud, uti lingua nuncupasset, non in XII. Tab. quas tu omnibus bibliothecis anteponis, sed in magico carmine scriptum videretur. Nō dubito, quin

Lex XII.
Tabul.

quin quum in omnibus libris veteribus magistri scriptum reperitur, ea sit sincera germanaque scriptura, que non intellecta in magnum degeneraverit. eam arbitror probatum iri bonis & intelligentibus, ubi explicata fuerit. Agre lege in hereditatem testamento patris exheres filius, non tamen nominatim exheredatus, sed alio herede scripto, quum ipse militia mortuus existimatus esset. Eam igitur causam si Crassus egisset, carmen illud XII. Tab.

Vti lingua nuncupasset, ita ius esto, quo nexa, mancipia, testamenta, confirmantur: iniquum iniustumque increpasset, neque tam legeram carmen, quam magistrorum bona debitorum proscrinentium, & à liberis debitorum ad alienos transferentiam clamasset, præsertim quam eo testamento, veluti auctione, ad extraneum bona transitura essent. Carmen autem magistri interpretor, tabellam, quam magister proponebat, & qua proscribebat se alicuius bona venditurum. Eius enim olim, qui multis debebat latitabatque, neque defendebatur, creditores Prætores adibant, apud quem querebantur, bonorumque possessionem petebant: quam & Prætor dabat. atque in diē certam ea possidebant: que quum venerat, Prætores rursus adibant, petebantque sibi ut liceret unum è suo numero deligere, qui bonorum venditioni præesset, qui magister dicebatur: ut in compitis ce-

Nexa.
Testamē.
ta.
Mācipia.

Carmen
magistri.

Ritus vē-
ditionis
bonorū.

lebribus, & frequentibus vrbis locis Tab. proponebat, se debitoris bona venditurum his verbis: TITIVS debitor noster incidit in causam venditionis bonorum, nos creditores eius bona vendemus; qui volet emptor accedat. hūc, vt opinor, proscriptitnem Cicero hūc appellat magistri carmen.

PROGRESSVS IVRIS
 CIVILIS ROMANORVM.

Post varias Reipublicæ Romanæ mutationes multiplicatis mirū in modum legibus, tādē res ad Prudentem delata est, qui quōd consilio inuabant eos à quibus de iure interrogabantur, Iureconsulti dicti sunt. Horum officium in quatuor præcipuè rebus versabatur. Primò enim iudiciorū formulis præerant, exprimebant quoque & præscribebant extraordinariorum & priuatarum actionum formulas. Deinde consilium clientibus suis fidele dabant, vt in contractibus securiores, tutioresq; essent: & amicum consilio suo indemnē seruabant. Præterea si lex legi obstabat, hoc est, quādo casu & euentu quodā inter se confingebant & collidebātur, vel scripta lex nimis dura erat, & equitati aduersabatur, vel cū more maiorum & cōsuetudine cōtendebat, ipsi inter

Prudentem re-
 sponsa.

Lex legi
 opposita.

interpretabantur & conciliabāt: testamentorum etiam sententias, si obscure essent, explicabant. Postremò, si neq; lex extabat, neque testamenta vel patrones essent, ipsi de iure quid æquum bonūque esset interrogati respondebant: suiq; adeundi copiam faciebant, vel publicè transuerso foro ambulando, vel priuatim in edibus. Floruerunt itaque ab anno Urbis 302. in hoc munere, amplissimi præstantissiq; viri multi, qui non modò ob iuris peritiā, sed rei bellicæ sciētiā, ac Reipublicæ administrationem, claritatem, amplitudinemq; consequuti sunt: Papyrius, Appius Claudius, Sempronius Sophus, Tuditanus, Coruncanus, Fabij, Aelij, Scipio Nasica, Scipio Africanus, Cato, Manilius, M. Brutus, P. Mutius Scæuola, M. Licinius Crassus, Qu. Mutius Scæuola, Rutilius, C. Aquilius Gallus, S. P. Sulpicius, Qu. Aelius Tubero, Papinianus, Vlpianus, Paulus, Modestinus, & multi alij.

Deficiente Lege
 ad Prudentes consu-
 lebantur.

His initiis iuris, accessit deinde Prætorum, necnō Aedilium in iure dicundo autoritas. Prætoris enim urbani primum præcipuumq; officium fuit, vt ius diceret: vt autem cuique notum

Anno Vr-
 bis 387.

Lex Atti-
lia.

esset de qua re anno suo dicturus esset,
in albo proponebat, quod deinde a
precedere denuntiatione Edictum di-
ci coepit. Dabat bonorū possessionem
ex legibus ex edicto suo, ex Senatuscō-
sultis: dabat arbitros, cum privati po-
stulabant: dabat tutores ex lege Atti-
lia, restituebat in integrum: iubebat ca-
uere, & mittebat in bonorū possessionem.
Imponebat decreta super aliena-
tionibus bonorum immobilium mi-
norum: dabat quoque indices, quos
pro suo imperio cogebat iudicare: idq;
in causis quæ versabatur in iure actio-
nis, vt depositi, locati, & similibus. In-
terdicebat, cum de possessione, inter-
dum etiam cum de proprietate agere-
tur. inde Cicero ait: Iuris disceptator,
qui priuata iudicet, iudicariue iubeat,
Prætor esto. Is iuris ciuiliis custos esto.
R liqui, præter vrbānum & peregrini-
um, publicis iudiciis præerant, itēq;
quæstionibus perpetuis. Ad Aedilium
autem curā pertinebat procuratio vr-
bis & ædificiorum, veluti cloacarum,
viarum, aquæductuū, omniumq; publi-
corum & priuatorum operū, vt proui-
derent ea integra, munda & incorrupta
adseruari. Curuliū verò officium erat,
men

Aedilium
cura.

Curuliū
officium.

mensuras corrigere, vasa minuta fran-
gere. præterea de venditionibus rerum
tam soli, quàm quæ mobiles, aut se mo-
uentes sunt, edicebant: vt illi qui manci-
pia venderent, certiores facerent em-
ptores qd morbi vitiiue cuiq;, quis fu-
gitius errore, è noxave solutus nō sit.

Cerealium ædiliū cura erat annonæ,
olei, frugū, in quibus alimonia cōsistit.

Cerealiū
cura.

Q y v m verò tandem respublica Ro-
mana ad monarchiam rediisset, rescri-
pta Principum summam potestatem au-
thoritatemq; habuerūt. ex eoque tem-
pore Imp. ipsi leges, Constitutionesq;
ediderunt: idque non sine Senatus vel
Iuris peritissimorum virorum consilio.
Ac quemadmodum D. Augustus Anti-
stium Labeonem I. C. sibi adhibuit, sic
& reliqui Principes qui secuti sunt, Iu-
risconsultos sibi adiunxerunt, quorum
auctoritate iudicioque leges facerent:
petentibusque de Iure responderi re-
scriberent. Sic Alexander Severus xxv.
ab Augusto Imperator, nullam sine xx.
Iurisperitis Cōstitutionem sacrasse di-
citur: inter quos Vlpian. excelluit, cu-
ius Instituti. sequenti ordine idcirco hīc
inseruimus, vt Iustiniancis Institutio-
nibus priori loco datis, lucem adferāt.

Constitu-
tiones
Princip.

Alexāder
Seuerus.

*Institu-
tionū no-
mine etiā
ā Veteri-
bus citan-
tur.

TITVLI*EX COR- PORE VLPiani

X X I X.

*Scholiū breuibus, ex IAC. Cuiacii
notis, declarati.*

DOMITIUS Vlpian. clarissi-
mus post Papinianum, iuris
& æquitatis consultus, ele-
gantia autē cū primis stu-
diosus, oriundus fuit ex Phœnice vrbe
Syriæ, splendidissima Tyriorum colo-
nia, vt ipse faretur*. Alexādro Impera-
tori, primū tutor, mox consiliarius,
tandem Præfectus prætorianis designa-
tus est, Anno c c x x x.

- I De libertis.
- II De statu liberis.
- III De Latinis.
- IIII De his qui sui iuris sunt.
- V De his q in potestate sunt.
- VI De dotibus.
- VII De iure donationum inter
virum & vxorem.
- VIII De adoptionibus.
- IX De his qui in manu sunt.

X.

- X Qui in potestate, mācipiō-
ve sunt, quēadmodum
eo iure liberentur.
- XI De tutelis.
- XII De curatoribus.
- XIII De cælibe, orbo & solita-
rio patre.
- XIIII De pœna legis Iuliz.
- XV De decimis.
- XVI De solidi capacitate inter
virum & vxorem.
- XVII De caducis.
- XVIII Qui habeāt ius antiquum
in caducis.
- XIX De dominiis & acquisitio-
nibus rerum.
- XX De testamentis.
- XXI Quemadmodum heres in-
stitui debeat. [sunt.
- XXII Qui hæredes institui pos-
sunt.
- XXIII Quemadmodum testamen-
ta rumpuntur.
- XXIIII De legatis.
- XXV De fideicommissis.
- XXVI De legitimis heredibus.
- XXVII De libertorum successio-
nibus vel bonis.
- XXVIII De possessionibus dandis.
- XXIX De bonis libertorum.

TIT

TITVL I EX CORPO
 RE VLPIANI.

DE LEGIBVS ET
 MORIBVS.

Haec lex prohibuit donari certis personis. l. 4. Co. Theudo. De do. n. Festus hanc muneralē a Plauto vocari scribit. Ne quis ob causam orandam donum munusve caperet, Cic.

Lex perfecta est veluti Cincia, quae supra certum modum donari prohibet, exceptis quibusdam cognatis, & si plus donatum sit, non rescindit.

Minus quam perfecta lex est, quae velut aliquid fieri, & si factum sit, non rescindit: sed poenam iniungit: qui contra legem fecit, qualis est lex Furia testamentaria, quae plus quam mille asium legatum, mortisve causa prohibet capere praeter exceptas personas: & aduersus eum qui plus ceperit, quadrupli poenam constituit.

Lex aut rogatur, id est, fertur: aut abrogatur, id est, prior lex tollitur: aut derogatur, id est, pars prima tollitur: aut subrogatur, id est, adicitur aliquid primae legi, aut abrogatur, id est, mutatur aliquid ex prima lege.

Mores sunt tacitus consensus populi, longa consuetudine inueteratus.

DE

DE LIBERTIS.
 TITVLVS I.

Libertorum genera sunt tria, Cives Romani, Latini Iuniani, Dedititiorum numero. Cives Romani sunt liberti, qui vindicta, censu, aut testamento, nullo iure impediēte manumissi sunt.

Vindicta manumittuntur apud magistratum, velat Praetorem, Consulem, Proconsulem. Censu manumittebantur olim, qui iustitrali censu Romae, iussu dominorum, inter cives Romanos censum profectebantur.

Ut testamento manumissi liberi sint, lex duodecim Tabularum facit, quae confirmat, quod datum legatum est. Hodie autem ipso iure liberi sunt ex lege Iunia, qua lege Latini sunt nominati, inter amicos manumissi.

Dedititiorum numero sunt, qui poena caussa vincti sunt a domino: quibus vestigia scripta fuerunt: qui propter vocem tori, nocentesque inuenti sunt: quos traditi sunt, ut ferro, aut canibus depugnarent: vel in custodiam coniecti fuerunt: deinde quoquomodo manumissi sunt: idque lex Aelia Sentia facit.

Eadem lege cautum est, ut minor triginta annorum servus vindicta manumissus, civis Romanus non fiat, nisi apud consilium caussa probata fuerit: ideo sine consilio manumissum servum manere putat. Testamento vero manu-

Al. qui-
 busve sti-
 gmata, ni-
 li vestigia
 sint notae.
 Sen. lib. i.
 de benefi.
 Sic non est
 beneficiū
 quod sub
 oculos ve-
 nit: sed be-
 neficiū ve-
 stigium sit
 nota.
 Ad ludū
 gladiato-
 rium.

missum

missum perinde haberi iubet, atque si domini voluntate in libertate esset, ideoq; Latinus fit.

Eadem lex eum dominum, qui minor viginti annorum est, prohibet seruum manumittere, præterquam si causam apud consilium probauerit. In consilium autem adhibentur Romæ quinque Senatores, & quinque Equites Romani, in provincia viginti Recuperatores, ciues Romani.

Ab eo domino, qui soluendo non est, seruus testamento liber esse iussus, & heres institutus, etsi minor sit triginta annis, vel in ea causa sit, ut dedititius fieri debeat, ciuis Romanus & heres sit: si tamen alius ex eo testamento nemo heres sit. Quod si duo pluresve liberi heredisque esse iussi sunt, primo loco scriptus liber & heres sit: quod & ipsum lex Aelia Sentia facit.

Eadem lex in fraudem creditoris & patris manumittere prohibet.

Qui tantum in bonis, non etiam ex iure Quiritium seruum habet, manumittendo Latinum facit.

In bonis tantum alicuius seruus est, velut hoc modo, Si ciuis Romanus à ciue Romano seruum emerit, usque traditus ei sit, neque tamen mancipatus ei, neque in iure cessus, neque ab ipso anno possessus sit. nam quandiu horum quid fiat, is seruus in bonis quidem emptoris est, ex iure Quiritium autem venditoris est.

Mulier

Mulier que in tutela est, item pupillus & pupilla manumittere non possunt,

Communem seruum unus ex dominis manumittendo, partem suam amittit: eaq; adcrevit socio, maxime si eo modo manumiserit, quo, si proprium haberet, ciuem Romanum facturus esset. Nam si inter amicos eum manumiserit, plerisque placet eum nihil egisse.

Seruus in quo alterius est ususfructus, alterius proprietatis, à proprietatis domino manumissus, liber non fit, sed seruus sine domino est.

Post mortem heredis, aut ante institutionem heredis, testamento libertas dari non potest, excepto testamento militis.

Inter medias heredum institutiones libertas data, utrisque adeuntibus non valet: solo autem priore adeunte, iure antiquo valet. Sed post legem Papiam Popeam, quæ parie non adeuntis caducam facit, si quidem primus heres vel ius antiquum habeat, valere eam posse placuit: quod si non habeat, non valere constat, quod loco non adeuntis, legatarij partis heredes fiunt. Sunt tamen qui & hoc casu valere eam posse dicunt.

Qui testamento liber esse iussus est, mox quam prius ex heredibus adierit hereditatem, liber fit.

Iusta libertas testamento potest dari his seruis, qui testamenti faciendi, & mortis temporis ex iure Quiritium testatoris fuerunt.

Lex Furia Caninia iubet, testamento ex

tribus

* §. vlt. In 2 sit. de do nat.

* Cula, cre dit legéd, præf. ararij. Præfæ & orū. n. çrarij est, bona que fisco defe rūtur vel spernere vel agnos cere. Ler go. §. pla nē. De fidi lib. l. edi & o. De iu re fcl.

* Vel in tra diem cretionis, l. verum. De ma nu. testa. & j. tit. 22.

* Caluside lib. i. Inft.

tribus servis non plures quàm duos manumitti,
& vsque ad decem, dimidiam partem manu-
mittere concedit: à decimo vsq; ad triginta, ter-
tiam partem, vt tamen adhuc quinq; manumit-
tere liceat, æquè vt ex priori numero: à triginta
vsque ad centum, quartam partem, æquè vt de
cem ex priori numero liberari possint: à centum
vsq; ad quingentos, partem quintam similiter,
vt ex antecedenti numero vigintiquinque pos-
sint fieri liberi. Eadèmq; precipit, ne plu-
res omnisno quàm centum, ex cuiusquam testa-
mento liberi fiant.

Eadem lex cauet, vt libertates servis testa-
mento nominatim dentur.

DE STATV LIBERIS. TITVLVS II.

QUis sub conditione testamento liber esse
iussus est, statu liber appellatur.

Statu liber quandiu pendet conditio, seruum
nereus est.

Statu liber seu alienetur ab herede, sine su-
scipiatur ab aliquo, libertatis conditionem se-
cum trahit.

Sub hac conditione liber esse iussus, si decem
millia heredi dederit, & si ab herede ab aliena-
tus sit, emptori dando pecuniam, ad libertatem
perueniet: idq; lex duodecim Tabularum iubet.

Si per heredem factum sit, quo minus statu
liber

liber conditioni pareat, perinde sit liber, atque
si conditio expleta fuisset.

Extraneo pecuniam dare iussus, & liber
esse si paratus sit dare, & is cui iussus est dare,
aut nolles accipere, aut antequam acceperit mo-
riatur, perinde sit liber, ac si pecunià dedisset.

Libertas & directio potest dari, hoc modo,
Liber esto, Liber sit, Liberum esse iu-
beo: & per fideicommissum, vt puta, Rogo,
fideicommitto heredis mei, vt Stichum
seruum manumittat.

Is qui directio liber esse iussus est, hocinus
fit libertus. Is autem cui per fideicommissum
data est libertas, non testatoris, sed manumif-
seri fit libertus.

Cuius fidei committi potest ad rem aliquam
prestandam, eiusdem etiam libertas fideicom-
mitti potest.

Per fideicommissum libertas dari potest tam
proprio seruo testatoris, quàm heredis, aut lega-
tarij, vel cuiuslibet extranei seruo.

Aliena seruo per fideicommissum data li-
bertate, si dominus eam iusto pretio non ren-
dat, extinguatur libertas, quoniam nec pretij
computatio pro libertate fieri potest.

Libertas sicut dari, ita & adimi tam te-
stamento, quàm codicillis testamento confirma-
tis potest: vt tamen eodem modo adimatur, quo
& data est.

DE LATINIS.
TIT. III.

Latini ius Quiritium consequuntur duobus modis, beneficio principali, liberis, iteratione, militia, naue, edificio, pistrino: præterea ex Senatusconsulto, veluti quæ sit ter enixa.

Beneficio principali Latinus civitatem Romanam accipit, si ab Imperatore ius Quiritium impetraverit.

Liberis ius Quiritium cõsequitur Latinus, qui minor triginta annorum manumissionis tempore fuit. Nam lege Iunia cautum est, ut si ciuem Romanam, vel Latinam uxorem duxerit restatione interposita, quod liberorum querendorum causa uxorem duxerit, postea filio filiarve, nato natæ, et amiculo facto, possit apud Prætorē vel Præsidentem provincie causam probare, et fieri ciuem Romanum, tam ipse, quam filius filiarve eius et uxoris, scilicet si et ipsa Latina sit. nam si uxor ciuis Romana sit, partus quoque ciuis Romanus est, ex senatusconsulto, quod auctore Diuo Adriano factum est.

Iteratione fit ciuis Romanus, qui post Latinitatem quam acceperat maior triginta annorum, iterum iuste manumissus est ab eo, cuius ex iure Quiritium seruus fuit. Sed huic concessum est, ex senatusconsulto, etiam liberis ius Quiritium consequi.

Militia

Militia ius Quiritium accipit Latinus, si inter vigiles Romæ sex annis militauerit, ex lege Visellia. Præterea ex senatusconsulto concessum est ei, ut si triennio inter vigiles militauerit, ius Quiritium consequatur.

Naue Latinus civitatem Romanam accipit, si non minorem quam decem millia modiorum nauem fabricauerit, et Romam sex annis fumentum portauerit, ex edicto Diui Claudij.

DE HIS QUI SVI

IVRIS SYNT.

TITVLVS III.

Si iuris sunt familiarum suarum principes, id est, paterfamilias, itaque materfamilia. Qui matre quidem certa, patre autem incerto nati sunt, spiritus appellantur.

DE HIS QUI IN POTESTATE SYNT.

TIT. V.

In potestate sunt liberi, parentum ex iusto matrimonio nati.

Iustum matrimonium est, si inter eos qui nuptias contrahunt coniubium sit, et tam masculus pubes quam femina potens sit, et utriusque consentiant, si sui iuris sunt, aut etiam parentes eorum si in potestate sunt.

H b z

*Vigilum septem cohortes D. Aug. in vrbe ita constituit, ut binas regiones vrbis vnaqueque cohortis tueretur. Inter eas quoque Latinus sex annis militasset ex lege Visellia ius Quiritium consequeretur tandem Senatus triennium visum est sufficere.

Connubii est vxoris iure ducende facultas.
 Connubium habent ciues Romani cum ciui
 bus Romanis: cum Latinis autem & peregri
 nis, ita si concessum sit.

Cum seruis nullum est connubium.

Inter parentes & liberos infinitē cuiuscun
 que gradus connubium non est. Inter cognatos
 autem ex transuerso gradu, olim quidam vsq;
 ad quartū gradum matrimonia contrahi non
 poterant: nunc autem etiam ex tertio gradu li
 cet vxorem ducere. Si tamen fratris filia, non
 etiam sororis filia, aut amita, vel matertera,
 quamuis eodem gradu sit: eadēque vxore: no
 uerca, vel priuigna, vel nurus, vel socrus no
 stra fuit, ducere non possumus.

Si quis eam quam non licet, vxorem duxe
 rit, incestum matrimonium contrahit: ideoque
 liberi in potestate eius non fiunt, sed quasi tul
 gō concepti, spurij sunt.

Connubio interueniente, liberi semper patrem
 sequuntur: non interueniente connubio, matris
 conditioni accedunt, exceptio eo, qui ex peregri
 no & ciue Romano, peregrinus nascitur: quo
 niam lex Mensia ex alterutro peregrino na
 tum deterioris parentis cōditionem sequi iubet.

Ex ciue Romano & Latina Latinus na
 scitur: & ex libero & ancilla, seruis: quoniam
 turæ. D. cū his casibus connubia non sint, parius se
 de statu. quitur matrem.

In

In his qui iure contracto matrimonio na
 scuntur, conceptionis tempus spectatur. in his
 autem, qui non legitime concipiuntur, editionis:
 veluti si ancilla conceperit, deinde manumissa
 pariat, liberum parit. Nam quamuis non legiti
 me concepit, cum editionis tempore libera sit,
 partus quoque liber est.

DE DOTIBVS.

TITVLVS VI.

DOs aut datur, aut dicitur, aut promit
 titur.

Dotem dicere potest mulier, quæ nuptura
 est: & debitor mulieri: si iussu eius dicat insti
 tutus.

* Ad hanc
 rem con
 stitutus.

Patens mulieris virilis sexus per virilem se
 xum cognatione iunctus, velut pater, auus pa
 ternus. Dare, promittere dotem omnes pos
 sunt.

* Paulus
 in l. pro
 mittēdo.
 De iur.
 dot.

Dos aut profectitia dicitur, id est, quam pa
 ter mulieris dedit: aut aduentitia, id est, ea quæ
 à quouis alio data est.

Mortua in matrimonio muliere, dos à patre
 profecta, ad patrem reuertitur, quintis in singu
 los liberos in infinitum relictis penes virum.
 Quod si pater non sit, apud maritum rema
 net.

Aduentitia autem dos semper penes ma
 ritum remanet, præterquam si is qui dedit, non.

* Siue libe
 ri sint siue

Hh 3

ut sibi redderetur stipulatus fuit: quæ dos specialiter receptitia dicitur.

Diuortio facto, siquid sui iuris sit mulier, ipsa habet actionem, id est, dotis repetitionem: quod si in potestate patris sit, pater adiuncta filie persona habet actionem reuera: nec interest aduentitia sit dos, an profectitia.

Post diuortium defuncta muliere, heredi eius actio non aliter datur, quam si moram in dote mulieri reddenda maritus fecerit.

Dos si pondere, numero, mensura continetur, annua, bima, trima die reddetur: nisi si, ut praesens reddatur, conuenierit. Reliquæ dotes statim reddantur.

Retentiones ex dote fiunt, aut propter liberos, aut propter mores, aut propter impensas, aut propter res donatas, aut propter res amotas.

Propter liberos retentio fit, si culpa mulieris aut patris, cuius in potestate est, diuortium factum sit. Tunc enim singulorum liberorum nomine sextæ retinentur ex dote: non plures tamen quam tres sextæ in retentione sunt, non in petitione.

Dos quæ semel functa est, ampliusungi non potest, nisi aliud matrimonium sit.

Morum nomine, grauiorum quidem, sexa retinentur: leuiorum item octaua. Grauiorres mores sunt, adulteria tantum: leuiorres, omnes reliqui.

Mariti

Mariti mores puniuntur, in ea quidem dote, quæ à die reddi debet. Ita propter maiores mores praesentem dotem reddit: propter minores sennum mensum die. In ea autem quæ praesens reddi solet, tantum ex fructibus iubetur reddere, quantum in illa dote quadricennio redditur: quod representatio facit.

Impensarum species sunt tres: aut enim necessariae dicuntur, aut utiles, aut voluptuose.

Necessariae sunt impense, quibus non factis dos deterior futura est: veluti si quis ruinosas aedes refecerit.

Utiles sunt, quibus non factis quidem deterior dos non fuerit: factis autem fructuosior dos effecta est: veluti si vinea et oliueta fecerit.

Voluptuose sunt, quibus neque omisso deterior dos fieret: neque factis, fructuosior effecta est: quod euenit in viridariis, et pictoribus, similibusque rebus.

* y. picturis.

DE IVRE DONATIONVM

INTER VIRVM ET VXOREM.

TITVLVS VII.

Inter virum et uxorem donatio non valet, nisi certis ex causis: mortis causa, diuortij causa, seu manu mittendi gratia. Hoc amplius principibus constitutionibus concessum est mulieri in hoc donare viro suo, ut in ab Imperatore, lato cla

H b 4

no, vel equo publico, similiter honore honoretur.
Si maritus diuortij causa res mouerit, re-
rum quoque amotarum actione tenebitur.

Si maritus pro muliere se obligauerit, vel
in rem eius impenderit, diuortio facto, eo nomi-
ne cauere sibi solet stipulatione tribumitia.

In potestate parentum sunt etiam ij liberi,
quorum causa probata est, per errorem contra-
cto matrimonio inter dispare^{*} condignis per-
sonas. Nam seu cuius Romanus Latinam, aut
peregrinam, vel eam, quae Dedititiorum nume-
ro est, quasi per ignorantiam uxorem duxerit:
sive cuius Romana per errorem peregrino, vel
ei qui Dedititiorum numero est, aut etiam si
Latino ex lege Aelia Sentia nupta fuerit,
causa probata, ciuitas redditur iam liberis,
quam parentibus, praeter eos qui Dedititio-
rum numero sunt, & ex eo fiunt in potestate
parentum liberi.

DE ADOPTIONIBVS.

TITVLVS VIII.

Non tantum naturales liberi in potestate
parentum sunt, sed etiam adoptiui.

^{* l. 2. C. de}
adopt. Ho-
die per Im-
peratorē.
Adoptio fit, aut per populum^{*} aut per Prae-
torem, vel Praesidem prouinciae. Illa adoptio quae
per populum fit, specialiter arrogatio dicitur.

Per populum qui sui iuris sunt arrogantur:

per

per Praetorem autem, filij familiae à parentibus
dantur in adoptionem.

Arrogatio Roma tantum fit: adoptio autē,
etiam in prouincia apud Praesidem.

Per Praetorē vel Praesidē prouinciae adoptari
tā masculi quam feminae, & tā puberes quam
impuberes possunt: per populum uero Romanū, se-
mine quidem non arrogāt.^{*} Pupilli autem qui
idem non poterāt arrogari, nunc autem possunt
ex constitutione Diui Antonini.

Hi qui generare non possunt, velut spado,
utroque modo possunt adoptare. Idem iuris est
in persona calibe.

Item is qui filium non habet, in locum nepo-
tis adoptare potest.

Si pater familiae arrogandum se dederit, li-
beri quoque eius quasi nepotes, in potestate
sunt arrogatori. Femina uero nullo modo
possunt adoptare: quoniam nec naturales libe-
ros in potestate habent.

DE HIS QUI IN MA-

NU SVNT.

TITVLVS IX.

Farre couenitur in manum^{*}, certis ver-
bis, & testibus x. praesentibus, & solenni
sacrificio facto, in quo panis quoque farreus
adhibetur.

h h s

^{*} Legedū
arrogan-
tur.

^{*} In manu
est vxor,
quae coue-
nit in ma-
nū In ma-
nū aut cō
farratio-
ne coue-
nitur, aut
coemptio
ne. Sed o-
missa est
cōfarrēā-
di adfuerit
do, ut Cor-
nel. Tacit.
li 4 Anna-
lium scri-
bit. Omis-
sa quoq;
tandē est
cōceptio.
Denique
omissi est
omnis cō-
uentio in
manum.

QUI IN POTESTATE
mancipiōe sunt, quemadmo-
dum eo iure liberentur.

TITVLVS X.

Liberi parentum potestate liberantur, e-
mancipatione, id est, si posteaquam man-
cipati fuerint, manumissi sint. Sed filius quidē
ter emancipatus, ter manumissus, sui iuris fit. Id
enim lex duodecim Tabularum iubet hu-
verbis, Si pater filium ter venundauit, filius à pa-
tre liber esto. Ceteri autem liberi præter filium
tam masculi quam femine, vna emancipatione
manumissioneque sui iuris fiunt.

Morte patris filius & filia sui iuris fiunt.
Morte autem aui nepotes ita demum sui iuris
fiunt, si post mortem aui in potestate patris fu-
turi non sunt: veluti si moriente aui pater eo-
rum aut iam decessit, aut de potestate dimissus
est. Nam si mortis aui tempore, pater eorum in
potestate eius sit, mortuo aui, in patris sui po-
testate fiunt.

Si patri, vel filio, aqua & igni interdictum
sit, patria potestas tollitur: quia peregrinus fit
is, cui aqua & igni interdictum est. Neque autem
peregrinus ciuem Romanum, neque ciuem Roma-
num peregrinum in potestate habere potest.

Si pater ab hostibus captus sit, quāuis ser-
uus hostium fiat: tamen cum reuersus fuerit,

omnia

omnia pristina iura recipit, iure postliminiū.
Sed quādiu apud hostes est, patria potestas in
filio eius interim pendebit: & cum reuersus
fuerit ab hostibus, in potestate filium habebit.
Si verò ibi decesserit, sui iuris filius erit. Filius
quoque si captus fuerit ab hostibus, similiter
propter ius postliminiū, patria potestas inte-
rim pendebit.

In potestate parentum esse desinunt & hi,
qui Flamines Diales inaugurantur, & quæ
virgines Vestæ capiuntur.

DE TVTELIS.

TITVLVS XI.

Tutores constituuntur tam masculis, quā
feminis: sed masculis quidem inpuberi-
bus, duntaxat propter ætatis infirmitatem: fe-
minis autem tam impuberibus, quā puberi-
bus, & propter sexus infirmitatem, & propter
sensuum rerum ignorantiam.

Tutores autem legitimi sunt, aut senatus con-
sultis constituti, aut moribus introducti.

Legitimi tutores sunt, qui ex lege aliqua de-
scendunt. Per eminentiam autem legitimi di-
cuntur, qui ex lege duodecim Tabularum in-
troducuntur, seu propalant, quales sunt agnati:
seu per consequentiam, quales sunt patroni.

Agnati sunt, à patre cognati virilis sexus,

per

Qui mor-
te parētis
sui iuris
fit, capite
nō minu-
tur. l. 3. §.
vlt. ad Ma-
ced. Aditū
go etiā eū
qui Fla-
minio
Diali, aut
Vestali sa-
cerdotio
sui iuris
fit. l. 2. §.
cum eo.
l. 1. §. sed
etiā alio-
quan. de
pecul. au-
ctore Gel-
lii, l. cap. 13

per virilem sexum descendentes, eiusdem familiae veluti patris, fratres, filij fratris patruelis.

Qui liberum caput mancipatum sibi, vel à parente, vel à coemptore manumisit, per similitudinem patroni tutor efficitur, qui fiduciarius tutor appellatur.

Legitimi tutores, alij tutela in iure cedere possunt.

Is cui tutela in iure cessit, cessitque tutor appellatur: qui siue mortuus fuerit, siue capite minutus siue alij tutela cessarit, redit ad legitimam tutorem tutela. Sed & si legitimus decesserit, aut capite minutus fuerit, cessitia quoque tutela extinguitur.

Quantum ad agnatos pertinet, hodie cessitia tutela non procedit: quoniam permissum erat in iure cedere tutela feminarum tantum, non etiam masculorum. Feminarum autem legitimas tutelas lex Claudia sustinet.

Excepta tutela patronorum, legitima tutela capitis diminutione amittitur.

Capitis minutionis species sunt tres. maxima, media, minima.

Maxima capitis diminutio est, per quam & civitas, & libertas amittitur: veluti cum incensus aliquis venierit: aut cum mulier alieno senio se iunxerit, denunciante domino, & nulla facta fuerit, ex senatusconsulto Claudiano.

Media capitis diminutio dicitur, per quam

sola

sola civitate amissa, libertas retinetur: quod fit in eo, cui aqua & igni interdictitur.

Minima capitis diminutio est, per quam & civitate & libertate salva, status tantaxat hominis mutatur: quod fit adoptione, & in manum conventionione.

Testamento quoque nominatim tutores dati confirmantur eadem lege X l. Tab. his verbis: Valerius super pecunia tutelae sua rei, ita iussit: qui tutores datius appellatur.

Dari testamento tutores possunt liberi qui in potestate sunt.

Testamento tutores dari possunt hi, cum quibus testamenti faciendi ius est, praeter Latram Iunianam. Nam Latinus habet quidem testamenti facitionem, sed tamen tutor dari non potest: id enim lex Iunia prohibet.

Si capite diminutus fuerit tutor testamento datus, non amittit tutelam: sed si abdicaverit se tutela, desinit esse tutor. Abdicare autem est, dicere nolle se tutorem esse in iure. Cedere autem tutela testamento datus non potest, nam & legitimus in iure cedere potest, abdicare se non potest.

Lex Atilia iubet mulieribus, pupillisve non habentibus tutores, dari à Praetore, & maiore parte Tribunorum plebis: quos tutores Atilianus appellamus. Sed quia lex Atilia Romae tantum locum habet, lege Iulia & Titia prospe-

* Legitimi
nō dātur,
sed ipso iu-
re sūt tu-
tores. l. le-
gitimos.
D. de legi.
tut. Testa-
mentarij
Atiliani,
Iuliani,
dationetu-
tores sūt.

* Legit.
Cuiac. In
iure autē
cedere.

clum

* Le. Suf-
lit. Rur-
sus verò
lex Clau-
dia subla-
ta est con-
stitutione
Constanti-
ni. l. 3. C.
de leg. tu-
l. 1. C. Th.
de tut. &
cur. creā.
* Hoc M.
Tull. ex-
plicat in
extremo
orationis
pro Ce-
cina.

Etiam est, ut in provincia quoque similiter à Praesidibus eorum dentur tutores.

Lex Iunia tutorem fieri iubet Latino, vel Latini impuberibus eum, qui etiam ante manumissionem ex iure Quiritium fuit.

Ex lege Iulia de maritandis ordinibus, tutor datur à Praetore urbis ei mulieri virginis, quam ex hac ipsa lege nubere oportet, ad dotem dandam, dicendam, promittendam, si legitimum tutorem pupilla non habeat. Sed postea

* Delenda est vox pupilla: nam de pubere hic agitur non de pupillo.

Senatus censuit, ut etiam in provincia quoque, similiter à Praesidibus eorum ex eadem causa tutores dentur.

Præterea etiam in locum muti, furiosi, ueteris, alterum dandum esse tutorem ad dotem constituendam Senatus censuit.

Item ex Senatusconsulto tutor datur mulieri, cuius tutor abest, præterquam si patronum sit, qui abest. Nam in locum patroni absentis aliter peti non potest, nisi ad hereditatem adeundam, & nuptias contrahendas. Idemque permittit in pupillo patroni filio.

Hoc amplius Senatus censuit, ut si tutor pupilli pupillæ suspectus à tutela submotus fuerit, vel etiam iusta de causa excusatus, in locum eius tutor alius detur.

Moribus tutor datur mulieri pupillæ, qui cum tutore suo lege aut legitimo iudicio agere nolit, ut auctore eo agat (ipse enim tutor in rem suam

suam auctor fieri non potest) qui Prætorianus tutor dicitur, quia à Praetore urbis dari consuevit.

Pupillorum pupillarumque tutores & negotia gerunt, & auctoritate interponunt. Mulierum autem tutores auctoritate duntaxat interponunt.

Si plures sunt tutores, omnes in omni re debent auctoritatem accommodare, præter eos qui tunc dati sunt: nam ex his vel unus auctoritas sufficit.

Tutoris auctoritas necessaria est, mulieribus quidem in his rebus, si lege aut legitimo iudicio agant, si se obligent, si civile negotium gerant, si libertas sue permittant in contubernio alieni serui morari, si mancipia alienent. Pupillis autem hoc amplius, etiam in rerum nec mancipi alienatione tutoris auctoritate opus est.

Liberantur tutela, masculi quidem pubertate. Puberem autem Cassiani quidem eum esse dicunt, qui habitus corporis pubes apparet, id est, qui generare potest: Proculius autem, eum qui quatuordecim annos expleuit: verum Priscus eum Puberem esse, in quem verumque concurrat, & habitus corporis, & numerus annorum. Fæmine autem tutela liberantur.*

* Legendum, Qui testamento dati sunt. l. vii. C. de auc. præs.

* Quorum sententia Iustiniano placet.

* Imperfecta oratio est.

DE CVRATORIBVS.

C Pratores aut legitimi sunt, id est, qui ex lege duodecim Tabularum dantur: aut honorarij, id est, qui à Pratore constituuntur.

Lex duodecim Tabularum furiosum, itemque prodigum, cui bonis interdictum est, in curatione iubet esse agnatorum.

A Pratore constituitur curator, quem ipse Prator voluerit, libertinis, prodigijs, itemque ingenuis, qui ex testamento patris heredes facti, male dissipant bona: hi enim ex lege, curator dari non poterant: cum ingenuus quidem non ab intestato, sed ex testamento heres factus sit patri: libertinis autem nullo modo patri heres fieri possit, qui nec patrem habuisse videtur, cum sit suis cognatio nulla sit.

Præterea dat curatorem ei etiam, qui nuper pubes factus, idonee negotia sua tueri non potest.

DE COELIBE, ORBO, ET

SOLITARIO PATRE.

TIT. XIII.

* Et has quoque senatores, et quæ ipse, quatinus pater matrem an non ducet I. Iulia. §. cientem.

L Exe Iulia prohibentur uxores ducere, senatores quidem liberi que eorum, libertinas, et quæ ipse, quatinus pater matrem an non ducet I. Iulia. §. cientem.

Ceteri autem ingenui prohibentur ducere lenam, à lenone lenæque manumissam, et in adult

adulterio deprehensam, et iudicio publico damnatam, et quæ artem ludicram fecerit: adiicit Mauricianus, et à senatu damnatam.

DE POENA LEGIS IULIÆ.

TITVLVS XIII.

Fœminis lex Iulia à morte viri anni tribuit vacationem: à duortio, sex mensium. lex autem Papia à morte viri, biennij: à repudio, anni et sex mensium.

DE DECIMIS.

TITVLVS XV.

VIR et uxor inter se matrimonij nomine decimam capere possunt.

Quod si ex alio matrimonio liberos superstitibus habeant, præter decimam quam matrimonij nomine capiunt, totidem decimas pro numero liberorum accipiunt. Item communis filius, filiæve, post nonum diem amissus, amissæve, ynam decimam adiciunt: duo autem, post nonum diem amissi, duas decimas adiciunt. Præter decimam, etiam usufructum tertie partis bonorum eius capere possunt: et quocumque liberos habuerint, eiusdem partis proprietatem. Hoc amplius mulier petere præter decimam dotem potest legatam sibi.

DE SOLIDI CAPACI-

tate inter virum & uxorem.

TITVLVS XVI.

li

* Qui ad leges Iulias liberos scripsit.

Hoc est, ut interrim, etiã si coelibes vitã agant, capere ex aliorum testamentis possunt.

* Legedũ, triennij, vide Cuiac. hic.

* Tres post nonum diem amissi solidũ adiciunt, tit. proxim.

A Liquando vir & uxor inter se solidum capere possunt: velut si uterque, vel alteruter eorum nondum eius ætatis sit, quæ quidem liberis exigenda est, si vir minor annorum viginti quinque sit, aut uxor annorum viginti minor, item si utrique lege Papia sumtos annos in matrimonio exceßerint, id est, vir sexaginta annos, uxor quinquaginta, item si cognati inter se coierint usque ad sextum gradum: aut si vir absit, & donec abesse, intra annum postquam abesse desierit, libera inter eos testamenti factio est. Si ius liberorum à principe impetrauerint: aut si filium filiamve communem habeant: aut si quatuordecim annorum filium, vel filiam duodecim amiserint: vel si duos trimos, vel si tres post nonum diem amiserint, ut intra annum tamen & sex menses. Etiam unus cuiusunque ætatis impubes amissus, solidi capiendi ius præstat. Item si post mortem viri intra decem menses uxor ex eo peperit, solidum ex bonis eius capie.

* Legit Cuius Abest & intra. Credit hæc vera esse, si absit Reipub. causi, nã annus eis tantũ dari solet, qui Reip. causi abesse desierit.

* Legit Cuius, ut intra annum & sex menses etiam vnus, &c. præstat.

Aliquando nihil inter se capiunt, id est, si contra legem Iuliam, Papiamque Popæam contraxerint matrimonium: verbi gratia, si famosam quæ uxorem duxerit, aut libertinam senator.

Qui intra sexagesimum, vel quæ intra quinquagesimum annum neutri legi paruerit, licet ipsis legibus post hanc ætatem liberatus esset, perpetuis tamẽ pœnis tenebitur, ex senatusconsulto

sulto Perniciano. Sed Claudiano senatusconsulto maior sexagenario, si minorem quinquagenaria duxerit, perinde habebitur, ac si minor sexaginta annorum duxisset uxorem.

Quod si maior quinquagenaria minori sexagenario nupsit, impar matrimonium appellatur: & senatusconsulto Caluitiano iubetur non proficere ad capiendas hereditates, & legatas lites. Itaque mortua muliere, dos caduca erit.

* Vide nũ legendũ sit, Claudiano, vt supra.

DE CADVCIS.

TIT. XVII.

Caduca sunt, quæ mortuo testatore deficiunt: vt puta, si hæres vel legatarius ante apertas tabulas decesserit, vel aliàs incapax factus fuerit.

Quod quis sibi testamento relictũ, ita vt iure civili capere possit, aliqua ex causa non ceperit, caducum appellatur, veluti cecidit ab eo: verbi gratia, si cœlibi, vel Latino Iuniano legatum fuerit, nec intra dies centum vel cœlebs legi paruerit, vel Latinus ius Quiritium consequutus sit: aut si ex parte scriptus, vel legatarius ante apertas tabulas decesserit, vel perager factus sit.

* Ergo & cũ cœlibe & cũ Latina testamenti factio est.

Hodie ex constitutione Imperatoris Antonini omnia caduca fisco vindicantur, sed seruato iure antiquo liberis & parentibus.

Caduca cum suo onere fiunt: ideoque liber-

tates & legata & fideicommissa ab eo data, ex cuius persona hereditas caduca facta est, salua sunt: scilicet & legata, & fideicommissa cum suo onere fiunt caduca.

QVI HABEANT IUS ANTIQVVM IN CADVCIS.

TITVLVS XVIII.

Ea quæ mortuo testatore deficiunt ex iure antiquo, apud heredem remanent: post legem Iuliam & Papiam caduca fiunt: ius tamen ea lege antiquum seruatur liberis & parentibus vsque ad tertium gradum. §. & cum lex. C. de caduc. toll. quod & in tit. prox. & tit. 1. & tit. 25. Vlp. not.

Item liberis & parentibus testatores vsque ad tertium gradum lex Papia ius antiquum dedit: ut hereditas illis instituta, quod quis ex eo testamento non cepit, ad hos pertineat, aut totum, aut ex parte, prout pertinere possit.

DE DOMINIIS ET ADQUISITIONIBUS RERVM.

TITVLVS XIX.

Omnes res aut mancipi sunt, aut necmancipi. Mancipi res sunt pradia in Italico solo, tam rustica, qualis est fundus: quam urbana, qualis domus. Item iura pradiorum rusticorum: velut via, iter, actus, & aquæ ductus. Item ius & quadrupedes: quæ dorso collum domantur.

mantur, velut boues, muli, equi, asini: ceteræ res necmancipi sunt. Elephanti & camelus, quamuis collo dorso ve domentur, necmancipi sunt: quoniam bestiarum numero sunt.

Singularum rerum dominia nobis adquirentur, mancipatione, traditione, usucapione, in iure cessione, adiudicatione, lege.

Mancipatio propria species alienationis est, & rerum mancipi: eaque fit certis verbis, libripende, & quinque testibus presentibus.

Mancipatio locum habet inter ciues Romanos, & Latinos Colonarios Latinosque Iunianos, eosque peregrinos quibus commercium datum est.

Commercium est emendi vendendique ius. iur. de lat. lib.

Res mobiles non nisi presentes mancipari possunt, & non plures quam quæ manu capi possunt. Immobiles autem, etiam plures simul, & quæ diuersis locis sunt, mancipari possunt.

Traditio proprie est alienatio rerum. Necmancipi rerum dominia, ipsa traditione apprehendimus: scilicet, si ex iusta causa tradita sunt nobis.

Usucapione dominia adipiscimur, tam mancipi rerum, quam necmancipi. Usucapio est autem dominij adeptio, per continuationem possessionis anni, vel biennij: rerum mobilium anni, immobilium biennij.

*Superest, Et.

*Horum exemplo Iuniani introducti sunt, ut Iustinia scribit in tit. de lat. lib.

*Add. Cuius iac. Necmancipij rerum, &c.

*Modestinus ait in l. 3. de vsu. & v. f. adiectione dominij: manumit Cuius adeptio, ut hic.

In iure cessio quoque communis alienatio est, & mancipi rerum, & necmancipi, quæ sit per tres personas in iure cedentes, vindicantes, addicentes.

In iure cedit dominus: vindicat is cui ceditur: addicit Prætor.

In iure cedi res etiam incorporales possunt, velut ususfructus, & hereditas, & tutela legitima, & libertas.

Hereditas in iure ceditur, vel antequàm adeatur, vel posteaquàm adita fuerit.

Antequàm adatur in iure cedi potest legitimo ab herede: posteaquàm adita est, tam à legitimo, quàm ab eo qui testamento heres scriptus est.

Si antequàm adeatur hereditas, in iure cessata sit, perinde heres sit: cui cessata est, ac si ipse heres legitimus esset. Quod si posteaquàm adita fuerit, in iure cessata sit, is cui cessata est^a permanet heres, & ob id creditoribus defuncti manet obligatus: debita verò pereunt, id est, debitores defuncti liberantur.

¶ Dixit de rebus incorporalibus, quæ ceduntur in iure: nunc de rebus corporalibus.

Res autem corporales, quoties singula in iure cessata sunt, transcunt ad eum cui cessata est hereditas.

Ad iudicationem^a dominia nanciscimur, per formulam Familie erciscundæ, quæ locum habet inter

^a Videtur legedum, Is à quo cessata est: quoniã iu binfert, Permanet heres. ^a Idem Iustin. scribit in extremotitul. de off. iud.

inter coheredes: & per formulam Communi diuidendo, cui locus est inter socios: & per formulam Finium regundorum, quæ est inter vicinos. Nam si iudex uni ex heredibus aut sociis, aut vicinis rem aliquam adiudicauerit, statim illi acquiritur, siue mancipi, siue necmancipi sit.

Lege nobis acquiritur, velut caducum, vel creptitum ex lege Papia Pœpæ: item legatum ex lege duodecim Tabularum^a, siue mancipi res sunt, siue necmancipi.

Acquiritur autem nobis etiam per eas personas, quas in potestate, manu, mancipio^a re habemus. Itaque siquidem (mancipio pura) acceperint, aut traditum eis sit, vel stipulati fuerint, ad nos pertinet.

Item si heredes instituti sint, legatum^a re eis sit: & hereditatem iussu nostro adeuntes nobis acquiritur, & legatum ad nos pertinet.

Si seruus alterius in bonis^a, alterius ex iure Quiritium sit, ex omnibus causis acquiritur ei, cuius in bonis est.

Is quem bona fide possidemus siue liber, siue alienus seruus sit, nobis acquiritur ex duabus causis tantum, id est, quod ex re nostra, & quod ex operibus suis acquiritur: extra has autem causas, aut sibi acquiritur, si liber sit: aut domino, si alienus seruus sit. Eadem sunt & in eo seruo, in quo tantum ususfructum habemus.

Is 4

^a l. verbis, legis, de verb. sig.

^a Domini- nus Boni- rarius præ fertur do mino Quiritia- rio.

^a Alij di- cūt ex o- peris: sed hoc quo- que rectū est. vt in §. de iis per quas perf. nob. adq. §. itē per quas perf. obli. nob. adq.

ULPIANI TIT. XX.
DE TESTAMENTIS.
TITVLVS XX.

Testamentum, est mentis nostrae iusta con-
testatio, in id solemniter factum, ut post
mortem nostram valeat.

Testamentorum genera fuerunt tria: vnum,
quod calatis Comitibus, alterum quod in procin-
ctu, tertium quod per as & libram appellatum
est. Illis duobus testamentis abolitis, hodie so-
lum in vsu est, quod per as & libram fit: id est,
per mancipationem imaginariam, in quo testa-
mento libripens adhibetur, & familiae emptor,
& non minus quam quinque testes, cum qui-
bus testamenti factio est.

Qui in potestate testatoris est, aut familiae
emptoris, testis ad libram pensa adhiberi non po-
test: quoniam familiae mancipatio inter testa-
torem, & familiae emptorem fit: & ob id do-
mestici testes adhibendi non sunt.

Filio familiae emente, pater eius testis esse
non potest.

Ex duobus fratribus qui in eadem patris po-
testate sunt, alter familiae emptor, alter testis
esse non potest: quoniam quod vnus ex his man-
cipium accipit, acquirit patri, cui filius suus te-
stis esse non debet: pariter & cui in potestate
eius est constitutus.

Duo fratres, qui in eiusdem patris potesta-
te sunt,

te sunt, testes vtrique, vel alter testis, alter libri-
pens fieri possunt, alio familiam emente: quo-
niam nihil nocet ex vna domo plures testes
alieno negotio adhiberi.

Mutus, surdus, furiosus, pupillus, femina, ne-
que familia emptor, neque testis, libripensve
fieri potest.

Latinus Iunianus, & familiae emptor, & te-
stis, & libripens fieri potest: quoniam cum eo
testamenti factio est.

In testamento, quod per as & libram fit, due
res aguntur, familiae mancipatio, & nuncupa-
tio testamenti. Nuncupatur testamentum in
hunc modum: tabulas testamenti testator te-
nens ita dicit, Haec vti hi tabulis cerisve scri-
pta sunt, ita do, ita lego, ita testor. Itaque vos
Quirites testimonium praebeatote, quae nuncu-
patio & testatio vocatur.

Filius familiae testamentum facere non po-
test: quoniam nihil suum habet, ut testari de eo
possit. Sed Diuus Augustus Marcus constitu-
it, ut filius familiae miles, de eo peculio quod in
castris adquisiuit, testamentum facere possit.

Qui de statu suo incertus est (facio quod pa-
tre peregre mortuo, ignorat se sui iuris esse) te-
stamentum facere non potest.

Impubes, licet sui iuris sit, testamentum fa-
cere non potest: quoniam nondum plenum iu-
diciū animi habet.

Forfitā
rectius le-
geretur, perhibe-
tore. Apu-
leius lib.
2. Vos in
hac rem,
boni Qui-
rites, testi-
monium
perhibe-
tore.

Mutus, surdus, furiosus, itemque prodigus, *legi* lege bonis interdictum est, testamentum facere non possunt: mutus, quoniam verba nuncupationis loqui non potest: surdus, quoniam verba familiae emptoris exaudire non potest: furiosus, quoniam mentem non habet, *re* testari de ea re possit: prodigus, quoniam commercium illi interdictum est, & ob id familiam mancipare non potest.

Latinus Iunianus, item is qui Dedititiorum numero est, testamentum facere non potest: Latinus quidem, quoniam nominatim lege Iunia prohibitus est: is autem qui Dedititiorum numero est, quoniam nec quasi civis Romanus testari potest, cum sit peregrinus: nec quasi peregrinus, quoniam nullius certe civitatis, sciens *re* aduersus leges civitatis suae testetur.

Femina post duodecimum annum aetatis testamenta facere possunt tutore auctore, donec in tutela sint.

Servus publicus, ut pratorisve, parte dimidia testamenti faciendi habet ius.

QVEM AD MODVM HERES INSTITUI DEBEAT.

TITVLVS XXI.

Heres institui recte potest his verbis, Titius heres esto, Titius heres sit, Titium heredem

heredem esse iubeo. Illa autem institutio, *Heredes instituo, Heredem facio*, plerisque improbata est.

QVI HEREDES INSTITVTI POSSVNT.

TITVLVS XXII.

Heredes institui possunt, qui testamenti factionem cum testatore habent.

Dedititiorum numero heres institui non potest, quia peregrinus est.

Cum quo testamenti factio non est, siquidem mortis testatoris tempore, vel intra diem creationis civis Romanus sit, heres esse potest: quod si Latinus manserit, lege Iunia capere hereditatem prohibetur. Idem iuris est in persona ceteris propter legem Iuliam.

Incerta persona heres institui non potest, relictus hoc modo: Quisquis primus ad suus meum venerit, heres esto: quoniam certum consilium debet esse testantis.

Nec municipia, nec municipes heredes institui possunt: quoniam incertum corpus est, *re* neque cernere universi, neque pro libito de herede cernere possunt *re* heredes fiant. Senatusconsulto tamen concessum est, *re* à libertis suis heredes institui possint. Sed fideicommissa hereditas municipibus relictis institui potest: idque hoc senatusconsulto prospectum est.

Verum quia sola lex heredem instituit, heredes facit? an quia haec verba plerisque videtur non esse dicenda? Sed haec verborum solennitas abolita est. I. quoniam. C. de testa.

*Videtur legendum, neque pro herede gerere: nam aut creatione, aut pro herede geritione heredes fiunt.

Deos

* Aut Meliensem, aut à Melio vrbe non procul ab Eu phrate.

Deos heredes instituere non possumus, præter eos, quos senatusconsulto, constitutionibus Principum instituere concessum est: sicuti Iouem Tarpeum, Apollinem Didymeum, sicuti Martem in Gallia, Mineruam Meliensem, Herculem Gaditanum, Dianam Ephesiam, matrem deorum Cybelem, eam quæ Smyrne colitur, & Cælestum Salinensem Caribaginis. Seruos heredes instituere possumus, nostros, cum libertate, alienos, sine libertate: communes, cum libertate, vel sine libertate.

Eum seruum qui tantum in bonis noster est, nec cum libertate heredem instituere possumus, quia Latinitatem consequitur: quod non proficit ad hereditatem capiendam.

Alienos seruos heredes instituere possumus: eos tamen, quorum cum dominis testamenti factionem habemus.

Communis seruus cum libertate rectè quidem heres instituitur, quasi proprius, pro parte nostra: sine libertate autem, quasi alienus, propter socij partem.

Proprius seruus cum libertate heres instituitur, si quidem in eadem causa permanserit, ex testamento liber & heres fit, id est, necessarius.

* Alienatione, manumissione liber-

Quod si ab ipso testatore viuentem manumissus, vel alienatus sit: suo arbitrio, vel iussu emptoris, hereditatē adire potest. Sed si sine libertate

tate sit institutus, omnino non constat institutio.

Alienus seruus heres institutus, siquidem in ea causa permanserit, iussu domini debet hereditatem adire. Quod si viuo testatore manumissus, aut alienatus à domino fuerit: aut suo arbitrio, aut iussu emptoris poterit adire hereditatem.

Sui heredes instituendi sunt, vel exheredandi. Sui autem heredes sunt liberi quos in potestate habemus, tam naturales, quam adoptiui: item vxor quæ in manu est, & nurus quæ in manu est filij, quem in potestate habemus.

Posthumi quoque liberi, id est, qui in utero sunt, si tales sunt, ut nati in potestate nostra futuri sint, suorum heredum numero sunt.

Ex suis heredibus filius quidem neque heres institutus, neque nominatim exheredatus, non patitur valere testamentum. Reliquæ verò persone liberorum, velut filia, nepos, neptis, si præterite sint, valet testamentum.

Scriptis heredibus adcrepant, suis quidem heredibus in partem virilem: extraneis autem, in partem dimidiam.

Posthumi quoque liberi cuiuscunque sexus omisi, quod valuit testamentum agnatione rumpitur.

Eos qui in utero sunt, si nati sui heredes nobis futuri sunt, possumus instituere heredes: si quidem

tas reuocatur, nõ hereditas. Vide Cuija. hic. Hodie constat ex constitutione Iulianiani,

* Hi sunt sui naturales, reliqui sui nõ naturales vt j. ti. vlt.

* Leg. Sed scriptis. s. t. de exhered. lib.

* Leg. rumpunt.

Leg. xij.
tab. quod
ius anti-
quem di-
citur in
Gaius ff.
de liber.
& posth.

quidem post mortem nostrā nascantur, ex iure
iuli: si verō videntibus nobis, ex lege Iulia.

Filius qui in potestate est, si non institutus
heres, nominatim exheredari debet: reliqui sui
heredes utriusque sexus aut nominatim, aut
inter ceteros.

Posthumus filius nominatim exheredandus
est: filia posthumā, ceteraq; posthumā famine
vel nominatim, vel inter ceteros: dummodo in-
ter ceteros exheredatis aliquid legetur.

Nepotes & pronepotes, ceteriq; masculi post-
humi prater filium, vel nominatim, vel inter
ceteros cum adiectione legati sunt exheredan-
di: sed tutius est tamen nominatim eos exhere-
dari: & id observatur magis.

Mancipatos liberos cum iure civili neq; he-
redes instituere, neq; exheredare necesse sit: ta-
men Prætor iubet, si non instituantur heredes,
exheredari masculos omnes nominatim, femi-
nas vel inter ceteros: alioqui contra tabulas ba-
norum possessionem eis pollicetur.

Inter necessarios heredes, id est, servos cum
libertate heredes scriptos, & suos scilicet neces-
sarios, id est, liberos qui in potestate sunt, iure ci-
vili nihil interest (nam utriq; etiam in iure here-
des sunt) sed iure prætorio suis & necessariis he-
redibus abstinere se à parentis hereditate per-
mittitur: necessariis autem tantum hereditibus
abstinendi potestas non datur.

Extran

Extranus heres, siquidem cum cretione sit
heres institutus, cernendo sit heres: sine sine cre-
tione, pro herede gerendo.

Pro herede gerit, qui rebus hereditariis tan-
quam dominus vitur: velut qui actionem ve-
rum hereditarium facit: aut servus heredita-
riis cibaria mandat.

Cretio est certorum dierum spacium, quod
datur instituto heredi ad deliberandum, verum
expediat ei adire hereditatem, necne: velut,
Titius heres esto, cerni oque in diebus cen-
tum proximis, quibus scieris, poterisq;: nisi ita
creveris, exheres esto.

Cernere, est verba cretionis dicere, ad hunc
modum. Cum me Marcus heredem institueris,
eam hereditatem adeo cernoque.

Sine cretione heres institutus, si constituerit,
nolle se heredem esse, statim excluditur ab here-
ditate, & amplius eam adire non potest.

Cum cretione verò heres institutus, sicut cer-
nendo sit heres, ita non aliter excluditur, quam
si intra diem cretionis non creverit: id eo que
tiam si constituerit nolle se heredem esse, ta-
men si supersint dies cretionis, præterita actus,
cernendo heres fieri potest.

Cretio autem vulgaris dicitur, aut continua.
Vulgaris in qua adiunguntur hæc verba, Qui-
bus scieris, poterisq; Continua, in qua non ad-
iunguntur.

Ei qui

Pro at-
et onem.
vt in l. 2.
g. tutor. g.
procura-
tor. pro
empt. l. si
existimas
de v. sup.
& v. sic.

Heredi-
tas acqui-
ritur cre-
tione, adi-
tione, pro
herede ge-
ritione,
immistio-
ne, agni-
tione.

Id est, fa-
cito vt vi-
deant te
esse here-
dem.

Legiti-
ma & vti-
lis.

Ei qui vulgarem cretionem habet, dies illi dati computantur quibus scit se heredem institutum esse, & potuit cernere. Ei vero qui continentiam habet cretionem, etiam illi dies computantur quibus ignoravit se heredem institutum, aut sciuit, sed non potuit cernere.

Heredes aut instituti dicuntur, aut substituti: instituti, qui primo gradu scripti sunt: substituti, qui secundo gradu, vel sequentibus.

Heredes scripti sunt, velut: Titius heres esto, cernitque in diebus proximis centum, quibus scieris, poterisq;: nisi ita creueris, exheres esto: tunc Mauius heres esto, cernitque in diebus, & reliqua. Simiter & deinceps substitui potest.

Si sub imperfectam cretionem heres institutus sit, id est, non adiectis his verbis, Si non creueris, exheres esto: d si ita, si non creueris, tunc Mauius heres esto: cernendo quidem, superioris excludit: non cernendo autem, sed pro herede gerendo, in partem admittit substitutum. Sed postea Diuus Marcus constituit, ut & pro herede gerendo, ex asse fiat heres. Quod si neque creuerit, neque pro herede gesserit, ipse excluditur, & substitutus ex asse fit heres.

QVEM AD MODVM TESTAMENTA RVMPVNTVR.

TITV

TITVLVS XXIII.

TESTAMENTVM iure factum infirmatur duobus modis, si ruptum, aut irritum factum sit.

Rumpitur testamentum mutatione, id est, si postea aliud testamentum iure factum sit: item agnatione, id est, si suus heres agnascatur qui neque heres institutus, neque ut oportet, exheredatus sit.

Agnascitur suus heres, aut agnascendo, aut adoptando, aut in manum conueniendo, aut in locum sui heredis succedendo: velut nepos mortuo filio, vel emancipato: aut manumissione, id est, si filius ex prima secundave manumissione manumissus, reuersus sit in patris potestatem.

Irritum fit testamentum, si testator capite diminutus fuerit, aut si iure facto testamento, nemo extiterit heres.

Si is qui testamentum fecit, ab hostibus captus sit, testamentum eius valet: si quidem reuersus fuerit, iure postliminii: si non ibi decesserit, ex lege Cornelia, quae perinde successorem eius confirmat, atque si in civitate decessisset.

Si septem signis testium signatum sit testamentum, licet iure civili ruptum vel irritum factum sit, Praetor scriptis heredibus iuxta tabulas bonorum possessionem dat, si testator & civis Romanus, & suae potestatis cum morere-

* Agnatio ne ex iure antiquo, si nascantur post mortem: ex iure nouo, si in vita: successione, ex iure nouo.

* Leg. Si verò.

* Duplex est fictio, Postliminii, & Cornelia, haec iuris civilis est: illa iurisdictionis.

KK

tur fuit; quæ honorum possessio cum re, id est, cum effectu habetur: si nemo alius iure heres sit.

Liberis impuberibus in potestate manentibus, tam natis quam posthumis, heredes substituere parentes possunt duplici modo: id est, aut eo quo extraneis, ut si heredes non extiterint liberi, substitutus heres fiat: aut proprio iure, id est, si post mortem parentis heredes facti intra pubertatem decesserint, substitutus heres fiat.

Etiā exheredatus filius substituere parentibus licet.

Non aliter impuberi filio substituere quis heredem potest, quam si sibi quis heredem institueret, vel ipsum filium, vel quemlibet alium.

Nilites quemodocunque fecerint testamentum, valent, id est, etiam sine legitima observatione. Nam principalibus constitutionibus permissum est illis, qui modocunque vellent, quomodocunque possent testari: idque testamentum quod niles contra iuris regulam fecit, ita demum valet, si vel in castris mortuus sit, vel post missiōnem intra annum.

DE LEGATIS.
 TIT. XXIII.

Legatum, est quod legis modo, id est, imperatiue, testamento relinquitur. Nam ea quæ precativè modo relinquuntur, fideicommissa vocantur.

Legam

Legamus autem quatuor modis, per vindicationem, per damnationem, sinendi modo, per præceptionem.

Per vindicationem, his verbis legamus, Do, lego, capito, sumito, siue habeto.

Per damnationem his verbis, Heres meus damnas esto dare, dato, facito, heredem meum dare iubeo.

Sinendi modo ita, Heres meus damnas esto sinere, Lucium Titium sumere illam rem, sibi que habere.

Per præceptionem sic, Lucius Titius illam rem præcipito.

Per vindicationem legari possunt res, quæ viroque tempore ex iure Quiritium testatoris fuerunt, mortis, et quando testamentum faciebat: præterquam si pondere, mensura, numero contineantur: in his enim satis est, si vel mortis aut taxat tempore fuerint ex iure Quiritium.

Per damnationem omnes res legari possunt, etiam quæ non sunt testatoris, dummodo tales sint, quæ dari possint.

Liber homo, aut res populi, aut sacra, aut religio, nec per damnationem legari potest: quoniam dari non potest.

Sinendi modo legari possunt res propriæ testatoris, et heredis eius.

Per præceptionem legari possunt res, quæ etiam per vindicationem. Si ea res quæ non

* Hoc & prælegatum dicitur & præcipuum. Sid. Apol. lib. 6. epi. Illud autem debet tibi quodam, ut iuriscōsulti dicunt præcipui, titulo.

* Non etiam alienæ: quod tamen per præceptionem additum est apud Caus. lib. 2. Inst. tit. de leg.

KK z

fuit utroque tempore testatoris ex iure Quiritium, per vindicationem legata sit, licet iure civili non valeat legatum, tamen senatusconsulto Neroriano firmatur: quo cautum est, ut quod minus pactis verbis legatum est, perinde sit, ac si optimo iure legatum esset.

Optimum autem ius legati per damnationem est. Si duobus eadem res per vindicationem legata sit: siquidem disiunctim, singulis in solidum debentur: si vero coniunctim, velut Titio & Seio, hominem Stichum do, lego, iure civili concursu partes fiebant. Non concurrente altero, pars eius alteri adreſcebat. Sed post legem Papiam Popeam, non capientis pars caduca fit.

Si per damnationem eadem res duobus legata sit, siquidem coniunctim, singulis partes debentur, & non capientis pars iure civili in hereditatem remanebat, nunc autem caduca fit: quod si disiunctim, singulis in solidum debetur.

Optione autem legati, per vindicationem data, legatarij electio est, veluti, Hominem optato, eligito. Idemque est, si tacite legaverim, Titio hominem aut decem heres meus dato: hominem dare heredis electio est.

Ante heredis institutionem legari non potest: quoniam & potestas testamenti ab heredis institutione incipit.

Post

Post mortem heredis legari non potest, ne ab heredis herede legari videatur: quod iuris civilis ratio non patitur. In mortis autem heredis tempus legari potest: velut cum heres moriatur.

Pena causa legari non potest. Pena autem causa legatur, quod coercendi heredis causa relinquitur, ut faciat quidem aut non faciat, non ut legatum pertineat: ut puta hoc modo, Si filiam tuam in matrimonio Titio collocaveris, decem millia Seio dato.

Incerta persona legari non potest: veluti, Quicumque filio meo filiam suam in matrimonio collocaverit, ei homini tot millia dato. Sub certa tamen demonstratione incerta persona legari potest: veluti, Ex cognatis meis qui nunc sunt, qui primo ad funus meum venerit, ei heres meus illud dato.

Neque ex falsa demonstratione, neque ex falsa causa legatum infirmatur. Falsa demonstratio est, veluti, Titio fundum, quem a Titio emi do, lego, cum fundus a Titio emptus non sit, falsa causa est: veluti, Titio, quoniam negotia mea curavit, fundum do, lego, ut negotia eius nunquam Titius curasset.

A legatario legari non potest.

Legatum ei tantum dari potest, qui extra

KK 3

* Putat Cuias legi debere, qd, non quidem.

* Cuias legit, cum negotia.

* Leg. Legatum ab eo tantum dari potest, qui ex sua persona heres est. Ideoque, &c.

neus est. Ideoq; filio familie heredi instituto, vel seruo, neq; à patre, neq; à domino legari potest. Heredi à semetipso legari non potest.

Ei qui in potestate, manu, mancipiove est scripti heredis, sub conditione legari potest: sed requiritur vt quo tempore dies legati cedit, in potestate heredis non sit.

Ei cuius in potestate, manu, mancipiove est

* Tollenda heres scriptus, legari non potest. Sicut singule res legari possunt, ita vniuersum quoq; summa legari potest: vt puta, Marci heres meus cum Titio hereditatem meam partitò diuidito: "quo casu dimidia pars bonorum legata videtur. Potest autem & alia pars, velut tertia vel quarta legari: que species Partitio appellatur.

Vsufuctus iure ciuili legari potest earum rerum, quarum sal a substantia vtendi fruendi potest esse facultas, & tam singularium rerum, quam plurium, id est, partis.

* Huius SC, fit mentione in l. i. l. vxor. De vsufuctu leg. Legendum populi Romani nominibus. De ad Trebell. Senatusconsulto "cautum est, vt etiam si earum rerum que in abusu continentur, vt puta vini, olei, tritici, vsufuctus legatus sit, legato res tradantur cautionibus interpositis de restituendis eis, cum vsufuctus ad legatarium pertinere desierit.

Ciuitatibus omnibus, que sub imperio Pretoriani sunt, legari potest: idque à Diocletiano introductum, postea à Senatu auctore Adriani

Adriano diligentius constitutum est.

Legatum quod datum est, adimi potest, vel eodem testamento, vel codicillis testamento confirmatis: dum tamen eodem modo adimatur, quo modo datum est.

Ad heredem legatarij legata non aliter transferunt, nisi si iam die legatorum cedente, legatarius decesserit.

Legatorum que purè vel in diem certum relicta sunt, dies cedit: antiquo quidem iure, ex mortis testatoris tempore: per legem autem Papiam Popenam, ex apertis tabulis testamenti: eorum verò que sub conditione relicta sunt, cum conditio extiterit. Lex Falcidia iubet, non plus quam dodrantem totius patrimonij legari, vt omni modo quadrans integer apud heredem remaneat.

Legatorum perpetuum. solutorum repetitio non est.

DE FIDEICOMMISSIS

TITVLVS XXV.

Fideicommissam est, quod non ciuilibus verbis, sed precatiue relinquitur: nec ex rigore iuris ciuili proficiscitur, sed ex voluntate datur relinquentis.

Verba fideicommissorum in vsu ferè sunt hæc, Fideicommitto, peto, volo dari, & similia.

Etiã nunc relinquere fideicommissum,

K k 4

* Imò fortasse Marci. I. cum Senatus. de rebus dubiis. Est in propriis nominibus. Facillimus auctorum lapsus.

* Directis verbis, vt in l. verbis. de vultu. I. Nutu. de legat. 3. Secus tam est in legatorum re anti-quo.

in usu receptum est.

Fideicommissum relinquere possunt, qui testamentum facere possunt, licet non fecerint. Nam intestatus quis moriturus, fideicommissum relinquere potest.

Res per fideicommissum relinqui possunt, quæ etiam per damnationem legari possunt.

Fideicommissa dari possunt his, quibus legari potest.

Latini Iuniani fideicommissum capere possunt, licet legatum capere non possint.

Fideicommissum & ante heredis institutionem, & post mortem heredis, & codicillis etiam non confirmatis testamento, dari potest, licet legari non possit.

Item Græcè fideicommissum scriptum valet, licet legatum Græcè scriptum non valeat.

Filio qui in potestate est, servus heredibus institutus, seu si his legatum sit, patris vel domini fidei committi potest, quamvis ab eo legari non possit. Qui testamento heres institutus est, codicillis etiam non confirmatis rogari potest, vel ut hereditatem totam, vel ex parte alij restituat, quamvis ex directo heres institui, ne quidem confirmatis codicillis possit.

Fideicommissa non per formulam petuntur, ut legata: sed cognitio est Romæ quidem Consulium, aut Prætoris, qui fideicommissarius vocatur: in provinciis verò, Præsidum provinciarum.

Pœna

Pœna causæ certæ vel incertæ personæ, ne quidem fideicommissa dari possunt.

Is qui rogatus est alij restituere hereditatem, lege quidem Falcidia locum non habente, quoniam non plus, puta quàm dodrantem, restituere rogatus est, ex Trebelliano senatusconsulto restituit, ut ei & in eam dentur actiones, cui restituta est hereditas. Lege autem Falcidia interveniente, quoniam plus quàm dodrantem, vel etiam totam hereditatem restituere rogatus sit, ex Pegasiano senatusconsulto restituit, vel deducta parte quarta, ipse qui scriptus est heres, hereditatem restituat, & in ipsum actiones conferuntur: is autem qui recepit hereditatem, legatarij loco habeatur.

Ex Pegasiano senatusconsulto restituta hereditate, commoda & incommoda hereditatis communicantur. Inter heredem, & eum cui reliquæ partes restitute sunt interpositis stipulationibus ad exemplum partis & pro parte stipulationum. Partis autem & pro parte stipulationes propriè dicuntur, quæ de lucro & damno communicando solent interponi inter heredem & legatarium partiarium, id est, cum quo partitus est heres.

Si heres damnosam hereditatem dicat, cogetur à Prætoribus adire, & restituere totam, ita ut ei & in eum qui recipit hereditatem actiones dentur, perinde atque si ex Trebelliano se-

* Hæc de Pegasiano & Trebelliano, fufius explicantur in Institutis.

* Cuius pro vel legitur, ut.

natusconsulto restituta fuisset: idque ut ita fiat, Pegasiano senatusconsulto cautum est.

Si quis in fraudem tacitam fidem adcommo-
daverit, ut non capienti fideicommissum, resi-
tutat, nec quadrantem eum deducere Senatus
censuit: nec caducum vindicare ex eo testa-
mento, si liberos habeat.

Libertas dari potest per fideicommissum.

DE LEGITIMIS

HEREDIBVS.

TIT. XXVI.

In testatorum ingenuorum hereditates per-
tinent, primum ad suos heredes, id est, li-
beros qui in potestate sunt, ceterosque qui in
liberorum loco sunt. Si sui heredes non sunt, ad
consanguineos, id est, fratres & sorores ex eo-
dem patre. Si nec hi sunt, ad reliquos agnatos
proximos, id est, cognatos virilis sexus: per ma-
trē descendentes eiusdem familiae: id enim cau-
tum est lege duodecim Tabularum, ac si inte-
status moritur, cui suus extabit heres, nec a-
gnatus proximus familiam habeto.

Si defunctus sit filius ex altero filio mor-
tuo, iam nepos vnus, vel etiam plures, ad om-
nes hereditas pertinet, non ut in capita diuida-
tur, sed ut in stirpes, id est, ut filius solus me-
diam partem habeat, & nepotes quotquot sunt
alteram

alteram dimidiam. Aequum est enim nepotes
patris sui loco succedere, & eam partem ha-
bere, quā pater eorū si viueret, habiturus esset.

Quādiu suus heres speratur heres fieri posse,
tandem locus agnatis non est: velut si vxor de-
functi pregnant sit, aut filius apud hostes sit.

Agnatorum hereditates diuiduntur in ca-
pita, veluti si sit fratris filius, & alterius fratris
duo pluresve liberi: quotquot sunt ab vtraque
parte persone, tot fiunt portiones, ut singuli sin-
gulas capiant.

Si plures eodem gradu sunt agnati, & qui-
dem eorum hereditatem ad se pertinere velue-
rint, vel ante quā adierint decesserint, eorum
pars adcreuit his qui adierint. Quod si nemo
eorum adierit, ad insequentem gradum ex lege
hereditas non transmittitur: quoniam in legiti-
mis hereditatibus successio non est.

Ad feminas vltra consanguineorum gra-
dum legitima hereditas non pertinet: itaque so-
ror fratri sororive legitima heres fit.

Ad liberos matris intestate hereditas ex
lege duodecim Tab. non pertinebat: quia femi-
ne suos heredes non habent. Sed postea IMPP.
Antonini & Commodi oratione in Senatu
recitata, id actum est, ut siue in manu conuen-
tione, matris legitima hereditates ad filios perti-
neat, exclusis consanguineis, & reliquis agnatis.
Intestati filij hereditas ad matrem ex lege
duodecim

* I. ex plu-
ribus. de
suis & le-
git. heres.

* I. sacra-
tissimi ad
S. C. Ter-
tium. quā &
S. C. secu-
tū est quod
dicitur
Orficia-
num.

duodecim Tabularum non pertinet: sed si ius liberorum habeat, ingenua trium, libertina quatuor, legitima heres sit ex Senatusconsulto Tertulliano: si tamen ei filio neque suis heres sit, qui re inter suos heredes ad bonorum possessionem à Praetore vocatur: neque pater ad quem lege hereditas, bonorumque possessio cum re pertinet, neque frater consanguineus. Quod si soror consanguinea sit, ad utraque pertinere iubetur hereditas.

DE LIBERTORVM SE- CESSIONIBVS VEL BONIS.

TITVLVS XXVII.

* I. si liber-
tus præte-
rito s. vlt.
de bo. lib.
* Hæc sen-
tentia de
ingenuo-
rum heredi-
tate acci-
pienda est.
I. capitis.
de suis &
legit. her.
nō liber-
torum. I. si li-
bertus præ-
terito, in
princ.

Libertorum intestatorum hereditas primū ad suos heredes pertinet: deinde ad eos quorum liberti sunt, velut patronum, patronam, liberorumque patroni.

Si sit patronus & alterius patroni filius, ad solum patronum hereditas pertinet.

Si patroni filius patroni nepotibus obstat. Ad liberos patronorum hereditas defuncti pertinet, ut in capita, nō in stirpes diuidatur.

Legitime hereditatis ius quod ex lege duodecim Tabularum descendit, capitis minutione amittitur.

DE POSSESSIONI VS

DANDIS.

TITVLVS XXVIII.

Bonorum

Bonorum possessio datur, aut contra tabulas testamenti, aut aduersus tabulas intestati.

Contra tabulas bonorum possessio datur liberis emancipatis, testamento præteritis, licet legitima ad eos non pertineat hereditas.

Bonorum possessio contra tabulas liberis tam naturalibus, quam adoptiuis datur. Sed naturalibus quidem emancipatis: non tamen & illis, qui in adoptiua familia sunt. Adoptiuis autem, his tantū qui in potestate manserunt.

Emancipatis liberis ex edicto datur bonorum possessio, si parati sunt cauere patribus suis, qui in potestate manserunt, bona, quæ moriente patre habuerunt, sed collaturos.

Secundum tabulas bonorum possessio datur scriptis heredibus, scilicet si eorum quibus contra tabulas competit, nemo sit, aut petere nolint.

Etiā si iure civili non valeat testamentum, forte quod familiae mancipatio vel nuncupatio defuit, si signatum testamentum sit, non minus quam septem testium ciuium Romano- rum signis, bonorum possessio datur.

Intestati datur bonorum possessio per septem gradus. Primo gradu liberi: Secundo legiti- mis heredibus: Tercio proximis cognatis: Quarto familiae: Quinto patrono, patronæ, liberisve patroni, patronæque: Sexto viro, uxori: Septimo cognatis

* Legedū,
aut inte-
stati.

* Immo &
suis. Sed
nō est ne-
cessaria iu-
re ciuili.

* Manife-
stū est le-
gi debere,
fratribus.
Cauere
autem de-
bēt, vel re
ipsa cōfer-
re.

* Inter
quos & pa-
troni sunt
patrono-
rumque
liberi.

* Id est, a-
gnatis pa-
troni, hæc
dicitur, ū
quæ ex fa-
milia: sic
enim legit
Cuiac. in
Inst. Inst.

cognatis manumissoris, quibus per legem Fu-
 nam plus mille asses capere licet, si nemo sit, ad
 quem bonorum possessio pertinere possit: aut sit
 quidem, sed ius suum omiserit, populo bona de-
 feruntur ex lege Iulia caducaria.

Liberis bonorum possessio datur, tam his qui
 in potestatem usque in mortis tempus fuerunt,
 quam emancipatis: item adoptivis, non tamen
 etiam in adoptionem datis.

Proximi cognati bonorum possessionem ac-
 ciipiunt, non solum per feminini sexus perso-
 nam cognati, sed etiam agnati capite deminu-
 ti. Nam licet legitimus ius agnationis capitis
 minutione amiserint, natura tamen cognati
 manent.

Bonorum possessio datur parentibus & li-
 beris intra annum, ex quo petere potuerunt:
 ceteris intra centum dies.

Qui omnes intra id tempus si non petierint,
 ad bonorum possessionem sequens gradus amittitur:
 perinde ac si superiores non essent, idque
 per septem gradus fit.

Hi quibus ex successorio edicto bonorum pos-
 sessio datur, heredes quidem non sunt, sed here-
 di loco constituuntur beneficio Prætoris. Ideoque
 seu ipsi agant, seu cum his agatur, fictitius actio-
 nibus opus est: in quibus heredes esse finguntur.
 Bonorum possessio aut cum re datur, aut sine
 re. Cum re, si is qui accepit cum efficitur bona

retineat

retineat: sine re, quum alius iure civili eun-
 cere hereditatem possit: veluti si quis heres in-
 testato sit. Bonorum possessio sine re est quum
 suus heres vincere hereditatem iure legitimo
 possit.

DE BONIS LIBERTORVM.
 TITVLVS XXIX.

Cuius Romani liberti hereditatem lex duo-
 decim Tabularum patrono defert, si inte-
 stato sine suo herede liberis decesserit. Ideoque
 sue testamentum facto decedat, licet suus heres
 ei non sit, seu intestato, & suus heres ei sit,
 quamvis non naturalis, sed vxor, puta que in
 manu fuit, vel adoptivus filius, lex patrono
 nihil præstat. Sed ex edicto Prætoris si testa-
 mento facto liberis moriatur, aut ut nihil
 aut minus quam partem dimidiam bonorum
 patrono relinquat contra tabulas testamen-
 ti, partis dimidia bonorum possessio illi da-
 tur, nisi liberis aliquem ex naturalibus live-
 ris successorem sibi relinquat, sine intestato de-
 cedat, & uxorem forte in manum vel adopti-
 vum filium relinquat, æque partis media bo-
 norum possessio contra suos heredes patrono
 datur.

In bonis libertæ patrono nihil iuris ex edicto
 datur. Itaque si intestata moriatur liberta, sem-
 per ad eum hereditas pertinet.

Lices

* Hæc sic
 distingui
 oportet,
 Si suus he-
 res inte-
 statò sit,
 bon. poss.
 sine re est,
 cum, &c.

* Legen-
 dū, &c. aut
 nihil g. r.
 de success.
 libert.

Ulpianus
restituent
da sunt,
nā licet li
beri sint li
berta,
quoniam
non sunt
sui heredes
ma-
tri, nō ob
no. Lex
Papia Po
pæa liber
tas.

*Pro, nō lī bonorum possēsis eis non competit. Sed si naturales, ius trium liberorum habuerunt: etiam hæc iura ex lege Papia Popea nanciscuntur.

Patrona ex bonis libertorum illud ius tantum habent, quod lex duodecim Tabularum introduxit. Sed postea lex Papia patrona ingenuæ duobus liberis honorata, libertine tribus, id ius dedit quod patronus habet ex e. dicto.

Item liberis ingenuæ trium liberorum iure honorata, eadem lex id ius dedit, quod ipsi patrono tribuit.

Caij

Liberi liberti sint liberta, quoniam nō sunt sui heredes matri, obstat patrono lex Papia Popea. Postea libertas quatuor liberorum iure tutela patronorum liberauit, & cum intuleris, iam posse eas sine auctoritate patronorum testari, prospexit ut pro numero liberorum liberta superstitum virilis pars patrono debetur.

Liberi patroni virilis sexus, eadem iura in bonis libertorum parentum suorum habent, quæ & ipse patronus. Fœmina verò, ex lege quidem duodecim Tabularum, perinde ius habent, atque masculi patronorum liberi.

Contra tabulas autem testamenti liberti, aut ab intestato contra suos heredes non natura-

CAII INSTITV.

TIONVM LIBER I.

STVDIOSIS IVRIS.

NOTAE, ad Institutiones tum Imperatorias, tum etiam Vlpiani, hoc enchiridio datæ, tam facilem ad has tertias nomine Caij inscriptas: accessum sternunt: ut collatione tantum ad illas, non commemoratione alia opus sit. Addemus solum I. Cuiacij, de his iudicium. censet enim in præfatione ad Codicem Theodosiani Epitomem hæc Institutionū esse Caij ab Aniano Alarici Consiliario * connectam, quantum quoque modo sui temporis vsus exigere videbatur: nec verò omnem propter Caio dignitatem & elegantiam deperisse. restare inter lateres Aniani malè coctos adhuc lapillos quosdam, si quis non pigretur internoscere, è quibus veluti è culmo fruges, & luculentius si reliquias eas adiunxerit, quæ Pandectis inspersæ sunt, quæque Iustiniani Institutionibus leguntur, quanti momenti, ponderis, artificij Caij Institutiones fuerint, æstimare possit.

LI

Cur annotationes ad Caij Instit. additæ non sunt.

* Io. Tilius Can. cessantem vocat.

DE LIBERTATIBVS
SERVORVM.

TITVLVS I.

Instit. Im
per. tit. 5.
Caius l. 3.
ff. de stat.
homi.

* Al. qui
iusta.
Caius l.
6. cod.

Romani
ciues.

Dedititij.

II Institutionum liber pri
mus dicit omnes homines aut
liberos esse aut seruos. Sed ex
ipsis qui liberi sunt, alios esse
ingenuos, alios libertinos. Inge
nus, qui ingenui nati sunt: Libertinos* qui pro
iusta seruitute manumissi, liberi fiunt. Inge
norum omnium vnus status est. Libertorum
verò idèò non vnus est, quia tria sunt genera li
bertorum: quia liberi aut ciues Romani sunt,
aut Latini aut Dedititij. Tamen qui ciues Ro
mani sunt, qui Latini, qui Dedititij, breuiter
explanandum est. Ciues Romani sunt, qui his
tribus modis, id est, testamento, aut in Ecclesia*,
aut ante Consulem fuerint manumissi. Latini
sunt, qui aut per epistolam, aut inter amicos,
aut consensu adhibitione manumittantur. De
dedititij verò sunt, qui post admissa crimina sup
plicijs subditi, & publice pro criminibus casti
sunt: aut in quorum facie vel corpore quæcunq;
indicia aut igne, aut ferro impressa sunt: & ita
impressa sunt, ut deleri non possint: huius si manu
dedititij, missi fuerint, Dedititij appellantur. Sed inter
hec

hec tria genera libertorum idèò ciues Romani
melio rem statum habent: quia & testamenta
facere, & ex testamento quibuscunq; perso
nis succedere possunt. Nam & Latini, & De
dedititij nec testamenta condere, nec sibi ex testa
mento aliorum aliquid dimissum possunt vlla
tenus vindicare. Tamen Latini certis rebus
privilegia ciuium Romanorū Libertorum con
sequi possunt: Dedititij verò nulla ratione pos
sunt ad ciuium Romanorū Libertorum benefi
cium peruenire. Nam Latini patronorū benefi
cio, id est, si iterum ab ipsis aut testamento, aut
in Ecclesia*, aut ante Consulem manumittan
tur, ciuium Romanorum privilegia consequun
tur. Non tamen omnes domini seruos suos ma
numittere possunt. Nam si aliquis multa debita
habeat, cuius substantia à creditoribus teneat
ur obnoxia, si in fraudem creditoris sui seruos
suos manumittere voluerit, collata manumissio
non valet. Aut si libertus ciuis Romanus filios
liberos non habuerit, & in fraudem patroni sui
seruos suos manumittat, similiter data manu
missio nō valet. Præterea minor quicunq; vi
ginti annorum dominus, seruo suo libertatem
dare non potest, nisi forte tantum minor manu
missor, cui pater suus & mater à patrono do
nati sunt, eosdem manumittat, aut certè peda
gogum, aut coactaneum manumittat. Nam
quemlibet dominus, id est, quatuordecim annos

J. Er Didi
tios. ti
tul. 5.

Libertus.

Minor
xxv.
annis,

Priscia-
nus,

Adfili-
tio.

Tit. 7. lib.
1. Instit.
Numerus
servorū
manumit-
tendorū.

CAII LIB. I. TIT. II.

egressus, testamentum facere possit, & heredem
instituere, & legata relinquere, libertatem ta-
men servis non potest in hac aetate conferre.

* Cuiacius lib. 7. Observationum, cap. 15. Pri-
scianum lib. 6. allegat ex fide manuscritorum
(quod hac in parte Priscianus valde corruptus
sit:) Caius, inquit, in primo institutionum,
Adhibitis non minus quinque testibus
puberibus, item libripende. In eodem,
Qui libram æneam teneat, qui appel-
latur libripens, &c. Quæ cum non ita sint
in Caij Institutionibus quæ vulgò circumscri-
buntur, apparet interpretationem Aniani ad illas
eam esse, non ipsum Caij contextum, quod &
argumento manumissionis factæ in Ecclesia,
quæ manumissionis factæ substituit Ania-
nus: & affiliatorum appellationis, quæ etiā
videtur in L. 2. C. Th. De legit. hered. & multi-
aliis comprobari potest. Hæc Cuiac.

DE NVMERO SERVO- RVM TESTAMENTO MA- NVMITTENDORVM.

TITVLVS II.

Constitutum est, quantum servorum nu-
merum testamento, de quanta familia li-
ceat manumitti, hoc ordine: ut si quis duos ser-
uos habet, ambos manumittere possit: qui vero

tres

DE NVM. SER. TEST MAN. J49

tres, duos testamento manumittat. Qui quatuor,
similiter duos. Qui sex, tres. Qui octo, quatuor.
Qui decem, quinque. Qui undecim, duodecim,
tredecim, quatuordecim, quindecim, sedecim,
decem & septem: similiter quinque. Qui decem
& octo, sex. Et ab hoc numero vsq; ad triginta,
tertiam partem manumittere liceat. Qui am-
plius quàm triginta habuerit, vsque ad ceterum,
quartam partem de numero servorum manu-
mittere potest. Qui vero plures quàm centum
habuerit, quintam partem manumittere potest.
Sed & hoc statutum est, ut de qualibet grandi
familia, nulli amplius, quàm centum testamento
manumittere liceat. Nam qui voluerit aut in
Ecclesia*, aut ante Consulem, aut inter amicos,
aut per epistolam manumittere, potest hiis ma-
numissionibus omnem familiam iugo servitutis
absolvere. Nam si aliquis testamento plures ma-
numittere voluerit, quàm continet numerus su-
prascriptus, ordo servandus est: ut illis tantum
libertas valeat, qui prius manumissi sunt, vsq;
ad illum numerum, quem explanatio continet
superius comprehensa. Qui vero postea supra
constitutum numerum manumissi leguntur, in-
tegrè in servitute eos certum est permanere. * decretū.
Quod si non nominatim servus, vel ancilla in tes-
tamento manumittantur, sed confusè omnes
servos suos, vel ancillas is qui testamentum facit,
liberos facere voluerit, nulli penitus firma esse

inbatur hoc ordine data libertas, sed omnes in
seruili collisione, qui hoc ordine manumissi sunt,
permanebunt. Nā & si ita in testamēto seruorum
manumissio adscripta fuerit, id est, in circulo,
ut qui prior, qui posterior nominatus sit,
non possit agnosci, nulli ex his libertatē valere
manifestum est; si agnosci non potest qui prior
qui posterior manumissus fuerit. Nam si aliquis
in agritudine constitutus, in fraudē huius legis
facere voluerit testamentum, sed epistolis, aut
quibuscūq; aliis rebus seruus suis pluribus quā
per testamentū licet, cōferre voluerit libertates,
& sub tempore mortis hoc fecerit, hij qui prius
manumissi fuerunt, vsq; ad numerum superius
constitutum, liberi erūt. Qui verō post statutum
numerum manumissi fuerint, serui sine dubio
permanebunt: nā si in columis quoscūq; diuerso
tempore manumissi, inter eos qui per testamen-
tum manumissi sunt nullatenus computantur.

DE IVRE PERSONARVM.

TITVLVS III.

Lib. 1. In-
stit. Imp.
tit. 3. l. 1.
ff. de his
qui sunt,
sui vel al:

Aliquę persone sui iuris sunt; aliquę
alieno iuri subiectę sunt. Itaq; cum osten-
ditur quę persone alieno iuri subiectę sint,
tunc euidenter agnoscitur quę sui iuris sint. In
potestate itaq; dominorum sunt serui, quam po-
testatem omnes gentes habere certum est: sed
distingendi in seruos domini pro sua potestate
permi-

permittitur, occidendi tātū seruos suos domi-
ni licentiam non habebunt: nisi fortē seruus
dum pro culpa modo ceditur, casu forsitan mo-
riatur. Nam si seruus dignū morte crimen ad-
miserit, iis iudicibus quibus publici officij pote-
stas commissa est, tradendus est, ut pro suo cri-
mine puniatur. In potestate etiā patrum sunt l. 3. ff. eo.
fili; ex legitimo matrimonio procreati.

DE MATRIMONIIS.

TITVLVS IIII.

Legitime sunt nuptię, si Romanus Ro-
manam nuptiis interuenientibus, vel con-
sensu ducat uxorem. Sed non omnes personas
uxores ducere licet: quia nec patri filiam, nec
filio matrem, nec auo neptem, nec nepoti auiam.
Quod non solum de personis, quę nobis propin-
quitate coniunctę sunt, sed etiā de adoptiuis, hoc
est adfiliatis iussum est obseruari. Nam etsi per
emancipationem adoptio dissoluatur, nuptias
tamen inter has personas semper constat illicitas.
Inter fratrem quoque & sororem, siue eo-
dem patre ac matre nati fuerint, siue diuersis
matribus aut patribus, matrimonia esse nō pos-
sunt. Inter adoptiuos etiā fratres illicita sunt
coniugia, nisi fortē adoptio emancipatione fuerit
dissoluta: nam si emancipatio interuenierit, nu-
ptię inter huiusmodi fratres licito cōtrahuntur.
Fratris quoque & sororis filiam uxorem du-

Lib. 1. In-
stit. Imp.
tit. 10.

Adoptio
emancipa-
tione dis-
soluta.

esse nō licet: sororem quoque patris ac matris
 uxores accipere non licet: genero quoque socrum
 suam; nec socero nurum uxorem accipere licet,
 neque vitrico priniginae, neque prinignia nouercae.
 Fratres enim amitinos vel cōsobrinos in matri-
 monium iūgi nulla ratione permittitur. Sed nec
 uni viro duas sorores uxores habere: nec uni mu-
 lieri duobus fratribus iungi permittitur. Quod
 si quis incestus vel nefarias, id est, quae sunt su-
 perius comprehensa, nuptias inierit, nec uxorem
 habere videtur, nec filios. Nā hī qui ex huius-
 modi cōceptione nati fuerint, quālibet matrem
 videantur habere, patrē verō nullatenus habere
 censentur, & tanquam si de adulterio concepti
 fuerint computantur: qui spurij appellātur, hoc
 est, sine patre filij. Regula iuris hoc continet, ut
 qui legitimē concipiuntur, tempore conceptionis
 statum sumant: qui vero nō de legitimo matri-
 monio concipiuntur, statum sumant eo tempore
 quo nascuntur. Ac prouide legitima coniun-
 ctione conceptus, etiam si mater eius statū mu-
 tet, id est, si ancilla fiat, ille qui legitimē cōceptus
 est, ingenuus nascitur, nam qui nō legitimo ma-
 trimonio cōcipitur, si mater eius ex ancilla dum
 prāgnans est, libera facta fuerit, liber nascetur:
 si verō ex ingenua ancilla prāgnans facta fue-
 rit, seruus nascetur: quia non legitimē, sed vul-
 gō conceptus est.

DE ADOPTIONIBVS.

TITVLVS V.

Adoptio nature similitudo est, ut aliquis
 filium habere possit, quem nō generauit.
 Et ipsa adoptio duobus modis fit, una qua
 arrogatio dicitur: alia, qua adoptio. Arrogatio
 est, quādo aliquis patrē non habens adoptatur,
 & ipse se in potestatem adoptiui patris dat. Et
 ideo arrogatio dicitur, quia & ille qui adoptat
 interrogatur, utrum illū quē adoptat filiū ha-
 bere velit: & ille qui adoptatur, interrogatur,
 utrum id fieri velit. Illa verō alia adoptio est, ubi
 quis patrē habēs, ab alio patre adoptatur: & ita
 ille qui adoptatur, de certi patris potestate disce-
 dit, & in adoptiui patris incipit esse potestate.
 Nam & femine adoptari possunt, ut loco filia-
 rum adoptiui patribus habeātur: feminae verō
 adoptare non possunt, quia nec filios ex se natos
 in potestate habent. Spadones autē qui genera-
 re nō possunt, adoptare possunt. Et licet filios ge-
 nerare nō possint, quos adoptauerūt filios habe-
 re possunt. Si quis verō filios habens se dederit
 adoptandum, non solum ipse in patris adoptiui
 potestatem redigitur, sed & filij eius, si tamen
 auium paternum non habuerint, in adoptiui pa-
 tris transeunt potestatem, tanquam nepotes.

QVIBVS MODIS FILII

excunt de potestate patris.

TITVLVS VI.

Filij, qui in potestate patris sunt, mortui
 patre sui iuris fiunt. Sed si hic filius, qui

LI 5

Regula
iuris.

Lib. I. In-
 tit. Imp.
 tit. II. l. 2.
 ff. de ado-
 ptio. l. 28.
 ff. cod.
 Caius l. 2.
 ff. cod.

Feminae

Spado-
nes.

Lib. I. In-
 tit. Imp.
 tit. II.

Exilium.

Emancipatio.

Mancipatio.

morte patris sui iuris effectus est, filios habeat, in eius post patris sui obitum erunt filij potestate. Nam si pater moriatur, & avus paternus vivat, nepos ex filio sui iuris esse non potest: quia in avi remanet potestate, qui quo mortuo sui iuris efficitur. Item si moriatur pater, & relinquat filium emancipatum, & ex eodem filio emancipato nepotes, tunc nepotes liberi & sui iuris erunt, & in patris emancipati potestate non remanent. Item de potestate patris exeunt filij, si pater eorum in exiliū missus fuerit: quia non potest filium civem Romanū in potestate habere homo peregrina conditionis effectus. Item filius si viro patre in exiliū missus fuerit, in potestate patris civis Romanus esse non potest, quia similiter peregrina conditionis factus cognoscitur. Item si ab hostibus pater captus sit, in potestate quādiu apud hostes fuerit filios non habebit. Sed si de captivitate evaserit, iure postliminii omnem, sicut in aliis rebus ita & in filios recipit potestatem. Si vero pater, qui ab hostibus captus est, in captivitate moriatur, ab eo tempore, quo ab hostibus captus est filij sui iuris effecti intelliguntur. Item per emancipationem filij sui iuris efficiuntur. Sed filius masculus tribus emancipationibus de potestate patris exit, & sui iuris efficitur. Mancipatio autem, hoc est manus traditio, quaedam similitudo venditionis est: quia & in emancipationibus præter illum, hoc est certum patrem

patrem, alius pater adhibetur, qui fiduciarius nominatur. Ergo iste naturalis pater filium suum fiduciario patri mancipat, hoc est manu tradit, à quo fiduciario patre naturalis pater unum aut duos nummos, quasi in similitudinem pretij accipit, & iterum eum acceptis nummis fiduciario patri tradit. Hoc secundo & tertio fit, & sic de patris potestate exit. Quae tamen mancipatio solebat ante Praesidem fieri, modo ante Curiam facienda est, ubi quinque testes civis Romani in praesenti erunt, & pro illo qui Libripens appellatur, id est stateram tenens, & qui Antestatius appellatur, alij duo, ut septem testium numerus impleatur: tamen cum tertio mancipatus fuerit filius à patre naturali fiduciario patri, hoc agere debet naturalis pater, ut ei à fiduciario patre remaneatur, & à naturali patre manumittatur: ut si filius ille mortuus fuerit, ei in hereditate naturalis pater, non fiduciarius succedat. Feminae, vel nepotes masculi ex filio, una emancipatione de patris vel avi exeunt potestate, & sui iuris efficiuntur. Et hi ipsi quilibet una emancipatione de patris vel avi potestate exeant, nisi à patre remancipati fuerint, & à naturali patre manumissi, succedere eis naturalis pater non potest, nisi fiduciarius à quo manumissi sunt: nam si remancipatum sibi naturalis pater vel avus manumiserit, ipse eis in hereditate succedit. Quod si habeat quoniam filium,

Ritus mancipationis.

Antestator.

Remancipatio.

Ex eo nepotes, et voluerit filiū emancipare, & nepotes in sua potestate retinere, in arbitrio eius est: aut si voluerit nepotes emancipare, & filiū in sua potestate retinere, & hoc ei pro iuris ordine licere manifestū est. Quod non solum de nepotibus, sed & de pronepotib. similiter facere potest.

DE TUTELIS.

TIT. VII.

Instit. Im
per. lib. 1.
tit. 13. Ca-
ius 1. 7. ff.
de legit.
tut.
Testamē-
tarij.

Tutores aut legitimi sunt, aut testamentarij. Legitimi sunt, qui pupillo per virile sexum propinquitate coniunguntur: & qui proximior fuerit de agnatis, ad ipsum legitima tutela pertinet: quia is qui proximus fuerit ad tutelā, ipse proximus est ad hereditatem. Testamentarij sunt, quos patres aut aui paterni in testamento suo tutores filiū, aut nepotib. delegauerint. Quod si nec testamentarius tutor fuerit, nec legitimus, tūc inquisitione iudicij pupillis tutores dantur.

DE CURATIONIBVS.

TITVL. VIII.

Instit. Im
per. lib. 1.
tit. 13.

Euerfo-
res & in-
fani.

Peraclis pupillaribus annis, quibus tutores absoluitur, ad curatores ratio minorū incipit pertinere. Sub curatore sunt minores etate, maiores, enervores, infani. Hī qui minores sunt, usque ad viginti & quinque annos cōpletos sub curatore sunt. Qui verō enervores, aut infani sunt, omni tempore vitæ suæ sub curatore esse iubentur: quia substantiam suam rationabiliter gubernare non possunt.

CAII

CAII IN STIT V-

TIONVM LIB. II.

DE REBVS.

TITVL. I.

CAIVS superiori commentario de iure personarum aliqua disputauit. Nunc in hoc commentario de rebus iterum tractat. Omnes itaq; res aut nostri iuris sunt, aut diuini, aut publici. Nostri iuris sunt, quæ in proprietate nostra esse noscuntur. Diuini iuris sunt Ecclesie, id est, templa Dei, vel ea patrimonium, ac substantia, quæ ad Ecclesiasticam iura pertinent. Publici iuris sunt, muri, fora, porta, theatra, circus, arma, quæ Antiqui sancta appellauerunt, pro eo quod exinde tolli aliquid aut contingi non liceret: sed hæc omnia in nullius bonis sunt, ideo publici iuris esse duntur. Sed & res hereditariae antequam aliquis heres existat, id est, quando dubitatur, utrum scriptus, an legitimus heres succedere debeat, in nullius bonis esse videntur. Præterea quedam res corporales sunt, quedam incorporales. Corporales sunt, quæ manu tangi possunt: velut ager, mancipium, vestis, aurum, argentum, & huius similia. Incorporales sunt, quæ tangi non possunt: qualia sunt ea, quæ non incorpore, sed in iure consistunt.

Caius 1. 1.
D. de rer.
diuis.

Corpora-
les res.
Incorpo-
rales.

constituit, sicut est hereditas, & obligationes diuersis contractibus scripta. Et licet hereditas, vel emptio, aut diuersi contractus res corporales in se habeant, iura tamen ipsius hereditatis vel emptionis, aliorumq; contractuum incorporale est. Incorporalia etiam sunt iura praediorum urbanorum vel rusticorum. Praediorum urbanorum iura sunt, sillicidia, fenestrae, cloacae, altius erigende domus aut non erigende, & luminum, ut ita quis fabricet, ut vicine domui lumen non tollat. Praediorum vero rusticorum iura sunt, via vel iter, per quod pecus aut animalia debet ambulare, vel ad aquam duci, & aqueductus, quae similiter incorporalia sunt. *

* 22. Et iura tam rusticarum quam urbanorum in solo nostro sine nostro permisso domum aedificauerit, ad eum cuius terra est, domus aedificata pertineat. Vel si aliquis in agro nostro arbores, aut vineas, vel plantas quasque posuerit, similiter superficies solo cedat. *

* Alias superficies in capto seminauerit, omnia haec, quae in terram alienam iactantur, domino terre acquiruntur. Quod & de chartis & pergamenis, si in alieno scribat, licet aureis vel argenteis literis, similiter eius est scriptura, cuius charta aut pergamina fuerit. Quod & de tabula, hoc est, si aliquis in tabula mea picturam fecerit, observatur:

quia

quia statutum est, ut tabula pictura cedat. quod si quis ex viuis meis vinum, aut spicis frumentum, aut ex oliuis oleum fecerit, eius vinum, triticum, vel oleum est, cuius spicae, aut vicia, aut olivae fuerint. Si quis etiam ex tabulis alienis nauem aut armarium, aut quodcumque ad usum pertinens, fecerit, simili ratione eius erunt quae facta fuerint, de cuius ligno facta probatur. Si similiter etiam, si ex lana vel lino vestimenta fecerit, eius erunt vestimenta, cuius lana vel linum fuisse probabitur. Sed in his omnibus superius comprehensis, quicumque in terra aliena aliquid posuerit, aut aedificauerit, aut horum quae dicta sunt, aliquid fecerit, illis qui aliena praesumpserunt hoc competit, ut expensas vel impedia, quae in iis fecerint, a dominis, qui rem factam vindicant, recipere possint. Acquiritur autem nobis non solum per nosmetipsos, sed & per eos qui in potestate nostra sunt, sicut filii vel serui: quia quicquid hiis a qualibet persona donatum vel redditum fuerit, aut heredes fuerint instituti, id patribus & dominis sine aliqua dubitatione conquiritur: praeter eos filios, quibus per leges castris peculium habere permittum est. Hi vero serui, qui in usufructu nostro, & in proprietate alterius sunt, hoc tantum usufructuario acquirere possunt, quod opere aut manibus suis fecerint, aut de mercedibus operis suis acceperint. Nam si eis aut hereditas, aut legatum dimittatur, aut

Caius lib.
10. De ac-
quir. rer.
dom.

tur, aut donationis aliquid conferatur, hoc proprietario domino, non usufructuario acquiritur.

DE TESTAMENTIS.
TITVLVS II.

Caius l. 4.
Qui testa.
fac. poss.

PER vniuersitatē, hoc est, omnia simul bona acquirimus hereditate, emptione, adoptione: quia is quē adoptauerimus, si sine patre est, cum omnibus bonis suis ad nos transit. Id quoque statutum est, quod non omnibus liceat facere testamentum. Sicut hi sunt, qui sui iuris non sunt, & alieno iuri subiecti sunt, hoc est, filij tam ex nobis nati, quam adoptiui. Itē testamenta facere non possunt impuberes, id est, minores XIII. annorum, aut puellae XII. Item & hi qui furiosi, id est, mente insani fuerint, non possunt facere testamenta. Sed hi qui insani sunt, si interualla ipsius insanie habent, per interualla quibus sani sunt, possunt facere testamenta.

DE EXHEREDATIO-
NE LIBERORVM.
TIT. III.

Caius l. 13.
De iniust.
rupt.

IS qui filium in potestate habet, curam agere debet, ut testamentum faciens, masculinum filium aut nominatim heredem instituat, aut nominatim exheredet. Nam si masculū filium in testamento praterierit, non valebit testamentum: si verō filiam praterierit, non rumpit testamentum filia pratermissa, sed inter fratres suos, legitimo

legitimo stante testamento, suam sicut alij fratres consequuntur portionem. Si verō testamento extra sui heredes scripti fuerint, stante testamento filia medietatem hereditatis acquirit. Nam si factio testamento, in quo filius masculus pratermissus est, euenerit, ut vivente adhuc patre filius qui pratermissus est moriatur, sic quoque, quamlibet filius ille mortuus fuerit, testamentum quod factum est non valebit. Posthumorum duo genera sunt: quia Posthumi appellantur hi, qui post patris mortem de uxore nati fuerint: & illi qui post testamentum factum nascuntur. Et ideo nisi is qui testamentum facit, in ipso testamento comprehendit: Quicumque filius aut filia mihi natus, natūve fuerit, haeres mihi sit: aut certe dicat, haeres sit, valere eius non potest testamentum: quia sicut superius iam dictum est, legitime concepti pro natis habeantur. Nisi quod melior conditio est posthuma quam nate: quia nata, si pratermissa fuerit, non rumpit testamentum: posthuma verō, sicut masculus, testamentum rumpit. Si quis post factum testamentum adoptauerit apud populum illum qui sui iuris est, hoc est, qui patrem non habet, aut apud Praetorem illum adoptauerit qui in potestate patris est, quasi ei filius natus sit, ita eius rumpitur testamentum: posteriore quoque testamento, quod in re factum est, id quod iure factum ante fuerat, rumpitur. Quod si factio posteriore testamento,

Præteritio.

Posthumorum duo genera.

Capitis
minutio.

Heredes,
sui.

Necessa-
rij.

Extranei.

heres scriptus, aut ante aditionem hereditatis moriatur, aut viuo testatore defecerit, aut cōditio possibilis, sub qua heres institutus est, impleta non fuerit, si qui testamentum fecit intestatus mori videtur: quia testamentum quod prius fecerat, testamento posteriore rescissum est, & quod postrius factum est, hiis rebus, quas diximus, infirmatur. Alio quoque modo testamenta iure facta infirmantur, si aliquis post factum testamentum capite minuitur: id est, aut ab hostibus capiatur aut pro crimine in exilium deputetur. Similiter & si qui adoptatus fuerit, testamentum quod antequam adoptaretur fecerat, non valet. Heredes autem sui sunt, aut necessarii, aut extranei. Sui heredes appellantur filij aut nepotes ex filijs masculis, quos in potestate avus vel pater habet. Necessarii sunt heredes servi qui cum libertate heredes instituuntur. Necessarii idēo, quia aut velint aut nolint, necesse est eis heredes esse. Nam qui creditoribus tenentur obnoxij, & putant se non tantum in substantia, quantum in debitis relinquere, ipsi servi suos manumittunt, & heredes necessarios faciunt, ut quod magis heres quam dominus infamiam incurrat, cum res eius, id est, hereditas domini pro debitis venditur, & creditoribus datur. Extranei sunt, qui nullo propinquitatis gradu testatori iunguntur, sed eos quicunque pro arbitrio suo scribit heredes.

DE

DE SUBSTITVTIO.

NIBVS, ET DE FACIENDIS
secundis tabulis.

TIT. II.

Substitutio est, que post institutionem à testatore fieri solet, id est, si cuncti heredes appellati. Et due sunt, quarum una vulgaris dicitur, alia pupillaris. Vulgaris dicitur: Ille heres mihi esto, sine hoc filio, sine extraneo. Quod si hereditatem meam adire noluerit, illum substituo ad quē hereditas mea debeat pertinere. Pupillaris substitutio filiis tantum modo impuberibus dari potest, quā ita fit: Ille filius meus, si intra pubertatem decesserit, illum ei substituo. Sed pupillaris substitutio ita secreta esse debet, ut ad notitiā substituti peruenire non possit, ne vita pupilli aliquas substitutus insidias molitur. Nam in extrema pagina testamenti fieri debet, ut pars illa in qua substitutio pupillaris scripta est, quando pupillus annos pubertatis egrediatur, obsignata permaneat, & prior pars testamenti, in qua heres scriptus est, reseratur. Hoc etiam & de donis fieri potest: Nam si extraneus heres scriptus sit, nisi aliquē substituere non possumus, ut si heres existerit, & intra aliquod tempus mortuus fuerit, alius ei heres sit, potest tamen per fideicommissum obligari, ut aiij, rogatus à testatore, hereditatem aut integrā, aut pro parte restituat.

Inst. Imp.
lib. 2. cap.
15.

Vulgaris.

Pupillaris.

* Ios, eis
dem pagi
nis.

M m 2

CAP. LIB. II. TIT. V.
 DE LEGATIS.
 TITVLVS V.

Legatorum genera sunt quatuor, vendica-
 tionis, damnationis, sinendi modo, & pre-
 ceptionis. Vendicationis legatum est, si testator
 sic locusus fuerit: Illum seruū tibi do, aut
 lego: Vel illam rem tibi præsume, habe,
 vindica. Quod post mortē testatoris statim le-
 gatarius, non expectato herede, sibi præsumit.
 Quam si præsumpserit, nec pro præsumpto lega-
 to ab herede potest calumniam sustinere, nec si
 aliena res fuerit que legata est, legatarius hoc
 poterit ab herede repetere. Si per vendicationem
 una res multis legata sit, & singuli hanc ipsam
 rem præsumere velint, æquales singuli de re le-
 gata capiunt portiones. Per damnationem isto
 ordine legatum dimittitur, ut testator in testa-
 mento scribat: Tu heres meus illi hoc da,
 aut illud illi ab herede meo dari iubeo.
 In quo genere legati, etiam aliena res per lega-
 tum dimitti possunt. Et necesse est heredi aut
 redimere eam rem, que iuris alieni est, & lega-
 tario tradere, aut si in cuius est res, vendere no-
 luerit, quantum res illa valebit, legatario in pre-
 tio compensare. Sed si testator rem alienam
 quasi suam credens, per hoc genus legatum reli-
 querit, legatarius hoc ab herede petere non po-
 test: & inutile est legatum. Nam si sciens alienā
 esse, per legatum dederit, necesse est ab herede
 aut

Damna-
 tionis.

aut ipsam rem, aut æstimationem rei in pretio
 legatario dari. Caterum inter dānationis lega-
 tum & vendicationis hoc interest, quod per ven-
 dicationem res aliena relinqui non potest: per
 dānationem eo pacto, quo superius comprehen-
 sum est, potest. Illa etiā res, que in rerum natu-
 ra non sunt, per damnationem legato dimitti
 possunt, velut si ita testator in testamento scri-
 bat: Fructus qui ex illo agro nari fue-
 rint, aut id quod ex illa ancilla natum
 fuerit, quod in legato vendicationis fieri non
 potest: quia non potest hac legatarius testatore
 mortuo continuo vendicare. Inter legatum ven-
 dicationis & damnationis ista similitudo est,
 quod per legatum vendicationis, siue damnatio-
 nis, si cōiunctim, id est, duobus aut pluribus una
 res in legato dimissa fuerit, in utroque legato si-
 mul ab omnibus præsumatur. Inter legatum
 vendicationis, & damnationis ista distantia
 est, ut si disiunctim, id est, singulis quacumque res
 per legatum damnationis relicta fuerit, singulis
 integra debeatur. Id est, ut unus rem ipsam ac-
 cipiat, alij æstimatione rei ipsius in pretio ab he-
 rede percipiant. Sinendi modo hac legati ver-
 ba sunt: Ille heres meus rem illam illum
 permitte præsumere, & sibi habere.
 Nam & propriam rem testator & heredes
 sui, & [alienam] per sinendi legatum re-
 linquere potest. In quo legato non quidem

Differen-
 tia legati
 damnatio-
 nis, & vé-
 dicatio-
 nis.

Similitu-
 do.

Distātia.

Legatū
 Sinendi
 modo.
 * Cuius cē-
 set perpe-
 ram adii-
 ci.

heres legatario rem que relicta est inbetur tra-
dere, sed vendicanti legatario non permittitur
prohibere. Preceptionis verò legatum, non nisi
vni ex heredibus dari potest, ut aliquid ei ex
hereditate precipuum relinquatur, et si aut con-
iunctim, id est multis, aut disiunctim singulis
relinquatur, omnibus vna res tantum que no-
minata est debetur, non vni res, & alij aestima-
tio, sicut in legato damnationis est constitutum.

DE LEGE FALCIDIA.

TITVLVS VI.

Inst. Imp.
li. 2. tit. 22.

Lege Falcidia constitutum est: quicunque
heres fuerit institutus, quartam partem
totius hereditatis habeat. Quod si testator here-
ditate suam legatis exinamerit, hoc statutum est,
ut Falcidia sibi de diminutione legatorum he-
res retineat, constante nihilominus testamento.
Hic de Pauli sententia addendum.

DE FIDEICOMMISSIS.

TITVLVS VII.

Inst. Imp.
li. 2. tit. 23.

Potest aliquis refo. iure heredem instituere,
& rogare eum, ut hereditatem suam,
aut omnem, aut ex parte alij per fideicommissum
reddat. Nam si heredem directo iure non insti-
tuerit, fideicommissarius non potest ad alium ac-
cepta hereditate transmittere. Sed in hac quoque
re hoc obseruandum est, quod de Falcidia supra

iam dictum est, ut heres institutus etiam si omnem
hereditatem alij restituere iussus sit, ita here-
ditatem alij restituat, ut quariam sibi ex ipsa
hereditate retineat. Et singula quaecumque res per
fideicommissum dimitti possunt, hoc est, aut fun-
dus, aut domus, aut mancipium, aut argentum.
Ab ipso fideicommissario alteri fideicommissum
dimitti potest. Et a legatario, licet legatum
dimitti non possit, fideicommissum potest. Et non so-
lum propria res a testatore per fideicommissum di-
mitte possunt, sed etiam ipsius heredis, aut legata-
rii, aut cuiuslibet extranei, ne legatarius cui per
testamentum parum dimissum est, plus alij per fi-
deicommissum, quam id quod consequitur reddere
inbeatur. Cum autem aliena res per fideicommissum
relinquitur, necesse est heredem, vel legata-
rio rem illam que per fideicommissum est relicta,
aut redimere, & fideicommissum dare, aut pre-
tium eiusdem rei, quantum aestimata fuerit, fi-
deicommissario numerare, sicut in damnationis
legato fieri diximus. Libertates etiam seruis per
fideicommissum dari possunt, ut heres vel lega-
tarius ea mancipia manumittant, que testator
ab his ut manumitterent, sperauit. Nec inter-
est, utrum hoc testator de suis seruis, an de ip-
sius heredis vel legatarii, aut de alienis fieri iu-
beat. Quod si de alienis fecerit, similiter cogi-
tur heres emere ipsum seruum, & manumitte-
re. Sed si illum dominus suus noluerit vendere,

Aliena
res.

Liberta-
tes.

Fideicommissa qd
à Legatis
dissent.

Fideicommissum.

568
CAII LIB. II. TIT. VII.
perit per fideicommissum data libertas: quia in
hac re heres estimationem in pretio dare non
cogitur: sed cum per fideicommissum libertas da-
tur: is qui manumissus fuerit, non testatoris, sed
heredis libertus est. Præterea inter fideicommissa
& legata sunt quedam distantia. Fideicommis-
sum ad eum, cui aliquid commissum est, herede
mortuo poterit pervenire, si talis fuerit conditio
testamenti: nam legatum ita relinqui non potest.
Item, legatum per codicillos relictum non valet, nisi
codicilli testamento fuerint confirmati: fideicommis-
sum vero etiam si testamento codicilli non fuerint
confirmati, nihilominus debetur. Item, per lega-
tarius legatum alteri relinqui non potest, sed fidei-
commissum potest. Item, per legatum seruo alieno di-
recta libertas dari non potest, per fideicommissum
potest. Item per codicillos nemo heres institui
potest, quavis testamento confirmati sint, sed is
qui testamento heres fuerit institutus, potest per
codicillum rogari, ut hereditatem, quæ ei data est,
aut totam, vel pro parte restituat. quod validum
est, etiam si codicilli testamento non fuerint con-
firmati. Item quavis non possumus post mortem
eius quem heredem instituimus, alium ei sub-
stituere, tamen per fideicommissum rogare eum
possumus, ut cum moriatur, alij eam heredita-
tem vel totam, vel pro parte restituat. Et quia,
sicut superius dictum est, etiam post mortem here-
dis fideicommissum ei cui relictum est, dari potest,
quod

DE INTEST. HEREDIT. 569
quod hoc ordine fit, ut testator scribat: Illum
heredem instituo, & volo, ut quum mor-
uus fuerit, ad illum hereditas mea perti-
neat. Præterea & in hoc alia fideicommissorum
& legatorum conditio est, quia fideicom-
missa, si tardius quam scriptum est soluta fue-
rint, usura & fructus debentur: legatorum vero
usura non debentur, sed ex mora solutionis, si
per damnationem relictæ fuerint, duplicantur.

DE INTESTATORVM * * Al. he-
HEREDITATIBVS. redibus.

TIT. VIII.

Intestatorum hereditates primū ad suos he-
redes pertinent. Sui autem heredes appellan-
tur, filius filia, nepos neptis, pronepos proneptis
ex nepote: quia omnes per virilem sexum descen-
dentes, sui vocantur. Natiiles sunt hæ personæ,
ac adoptivæ. Adoptiuorum enim cōparatione le-
gitimi naturales appellantur. Sed ita nepos vel
neptis ex filio auct sui heredes sunt, si pater eorum
de potestate patris, aut morte aut emancipatione
discesserit. nam si eo tempore, quo aliquis moritur, fi-
lius in potestate habeat, & ex eo nepotes, illi vi-
uo patre suo, & in potestate aui constituto, sui
heredes aui esse non possunt. Similiter Posthumus,
qui si viuo patre natus fuisset, in potestate eius fu-
turus erat, sui heredes sunt. Si quando aliquis mori-
tur, & reliquerit filium aut filiam, & ex aliis

Inst. Imp.
li. 3. tit. 1.

filio mortuo nepotes, nepotesve, filij vel nepotes ex filio defuncto, patri vel auctori, hac ratione succedunt, ut filius vel filia suas partes, & nepotes ex filio portionem, quam pater eorum erat habiturus, accipiant. Quia regulariter constitutum est, ut inter suos proximior longiore gradu positos non excludat, & non in capita, sed in stirpem diuidatur hereditas. Item si quis moriens filium non relinquit, sed ex duobus masculis filius dimittat nepotes, hoc est, ex uno filio unum, vel duos nepotes, ex altero tres aut quatuor, similiter, sicut superius dictum est, in stirpem, non in capita hereditas diuidatur, hoc modo ut illi duo nepotes ex uno filio medietate percipiant, & illi quatuor ex alio filio aliam medietatem, hoc est, ut tales accipiant portiones, quales patres eorum si vixissent, habituri erant. Si defuerint heredes sui, tunc hereditas defuncti pertinet ad agnatos. Agnati enim sunt per virilem sexum defuncto propinquitatem coniuncti, id est, consanguinei fratres, hoc est, de uno patre nati. Nec disputari potest, si de diuersis matribus nascentur qui uno patre geniti sunt. Item patruus, id est, frater patris, fratris sui filio agnatus est: ipso modo sunt fratres patruales, hoc est, qui de singulis germanis nati sunt. Hoc ordine agnoscitur qui sint agnati, sicut supra diximus, per virilem sexum propinquitatem coniuncti. Non tamen omnibus simul agnatis lex hereditatis propinqui intestati dat,

Nepotes.

Agnati.

Patruus.

dat, sed hiis qui defuncto mortis sue tempore proximiores inueniuntur. In feminis vero alia conditio est: quia inter feminas sola tantum soror consanguinea habetur agnata, ut germano suo defuncto, ab intestato ei agnationis iure succedat. Reliquae feminae, hoc est, amita, id est, patris soror, vel fratris filia, nec in capiendis hereditatibus propinquorum legitime sunt, nec masculis propinquis agnationis iure succedunt. Ipsarum vero hereditates ad masculos propinquos agnationis conditione perueniunt. Regulariter constitutum est, ut inter agnatos proximior posteriore excludat, & inter eos non in stirpem, sed in capita ab intestato diuidatur hereditas. Nam inter suos, sicut superius diximus, alia ratio est, ut proximior posteriorem non excludat, & semper hereditas in stirpem, non in capita diuidatur. Nam si quis moriens dimittat germanum, & ex altero germano filios, germanus frater quia gradu proximior est, solus succedit, fratris filij non succedunt. Item si moriatur quis, & de duobus germanis fratribus dimittat filios, duntaxat masculos, ex uno fratre dimiserit duos, ex alio quatuor, similiter masculos omnes quidem fratrum filij patri suo ab intestato succedunt, sed non in stirpes, sed in capita, ita ut illi duo ex uno patre duas accipiant portiones, et illi quatuor ex alio accipiant quatuor portiones. Nam si sorores habuerint, in patri hereditatem non veniunt, sicut nec sororum filij in auctori hereditate

In feminis, alia conditio.

Proximior posterioriorem excludit.

Successio in capita.

tate

date succedūt. Nā & hoc regulare est, vt cognati tunc intestatorum propinquorum hereditates capiant, quando aut sui, aut agnati defuerint.

DE OBLIGATIONIBVS.

TITVLVS IX.

Inst. Imp.
ll. 3. tit. 14.

Obligatio in duas species diuiditur. Nam omnes obligationes aut ex contractu nascuntur, aut ex culpa. Quae ex contractu nascuntur quatuor genera sunt, quae singula hoc ordine distinguuntur. Aut enim re, aut contrahitur ob-

* re

* Acre.

ligatio, aut verbis, aut literis, aut consensu. Re contrahitur, quoties aliqua cuiusque mutuo datur, quae in his rebus contingunt, quae pondere, numero, mensura continentur, hoc est, si pecunia numeretur, vel framentum detur, vinum, aut oleum, aut

Quae pondere, numero, mensura continentur.

es, ferrum, argentum, vel aurum. Quae omnia numerando, aut pesando, aut metiendo, ad hoc damus, vt eorum fiant qui ea accipiunt, & ad nos statuto tempore, non ipse res, sed alia eius natura, quales date sunt, atque ipsius ponderis, numeri, vel

Mutuū.

mensura reddatur. Propter quod mutuū appellatum est, quasi à me tibi ita datum sit, vt ex meo tuum fieret. Verbis contrahitur obligatio, ex interrogatione datum, & responsione accipietis, ita vt si ille

* cui personam fideiussoriam datur.

qui dat, interroget: Hoc mihi dabis? qui accipiet, respondeat: Dabo. Aut in obligatione debitoris, si aliquis fideiussor accedat, ille qui personam fideiussori tradit, interroget: Istum fide-

tua

tua esse iubes? & ille respondeat: Fide mea esse iubeo. Hac conditione non solum ille qui debitor est, sed & is qui fideiussor existit, obligatur. Et non solum fideiussor ipse dum vivit, sed & heredes ipsius, si ille defecerit, tenentur obnoxij. Creditor autem, qui pecuniam dedit, in potestate habet ad reddendam pecuniam quam velit tenere, vtrum ipsum debitorem, an fideiussorem. Sed si debitorem tenere elegerit, fideiussorem absoluit. Si vero fideiussorem tenuerit, debitorem absoluit. Quia vno electo, quem idoneum creditor iudicat, alterum liberat. Sunt & aliae obligationes, quae nulla precedente interrogatione contrahi possunt. Id est, vt si mulier siue sponsa vxor futura, siue iam marito dote dicat. Quod tam de mobilibus rebus, quam de fundis fieri potest. Et non solum in hac obligatione ipsa mulier obligabitur, sed & pater eius, & debitor ipsius mulieris, si pecuniam quam ille debebat sponso creditricis, ipse debitor in dotem dixerit. Haec tantum tres personae, nulla interrogatione praecedente, possunt dictione dotis legitime obligari. Aliae vero personae, si pro muliere dote marito promiserint, communi iure obligari debent, i. vt & interrogata respondeant, & stipulate promittant. Item & alio casu, vno loquente, & sine interrogatione alio promittente, contrahitur obligatio, id est, si libertus patrono aut donum, aut munus, aut operas se daturum esse iurauerit. Exponendum hic quid sit donum, aut

Creditoris electio

Obligationes nulla praecedente interrogatione.

Obligatio vno loquente, & sine interrogatione alio promittente.

manus, vel operam qua re supradicti liberti non tam verborum solennitate, quam iurisperiti religione tenentur. Sed nulla altera persona hoc ordine obligari potest. Praterea inutilis est promissio, etiamsi stipulatione interueniente facta sit, si id aliquis daturus se promiserit, quod sui iuris non est; hoc est si aut ingenuum hominem quasi servum se daturus promittat. Aut si mortuum aliquis, quem vivum credebat, promiserit. Aut locum sacrum, aut sanctum, aut religiosum daturum se quicumque promiserit. Praterea inutilis est promissio, si aliquis re sub tali conditione promittat, quae impleri pro rei difficultate non possit. Praterea inutilis est interrogatio et promissio, si ita aliquis interroget debitorem: Post mortem meam vel tuam illud dari spondes? Quod propterea inutile visum est, quia a persona heredis obligatio incipere non potest. Et ideo nec heredi creditoris sub hac spissione obligatur debitor, nec debitoris heres creditori tenetur obnoxius. Itē inutilis est obligatio, si dicat creditor: Pridie quam moriar, dare spondes? Vel interroget debitorem: Pridie quam moriaris. Similiter et haec stipulatio inutilis iudicatur, quia non potest sciri, quando sit pridie quam aliquis moriatur, nisi postquam mortuus fuerit. Itē, si pure interroget creditor, et debitor sub conditione promittat. Vel si creditor decem solidos debitorem interroget, et debitor quinque promittat,

Inutilis interrogatio & promissio.

Inst. Imp. li. 3, tit. 20.

tat, hoc ordine integrum debitum vacillare cognoscitur. Si quis nobis pecuniam debeat, possimus debitorem nostrum compellere, ut pecuniam quam nobis reddidurus erat, alteri se caueat redditurum. Neque potest ei cui pro nostro debito cauet, de cauto et non numerato, sicut fieri solet, aliquid stipulationis afferre, cum id quod a nobis accepit, alteri cauerit redditurum. Litera obligatio fit, aut a re in personam, aut a persona in personam. A re in personam, velut si id quod ex emptione aut cōductione, aut societate debes, alij reddas. A persona in personam, velut si id quod mihi alter debet, alteri persone delegem, ut reddere debeat. Consensu fiunt obligationes, ex emptionibus et venditionibus, locationibus, cōductionibus, societatibus et mandatis. Quia in eiusmodi rebus cōsensus magis, quam scriptura aliqui aut solennitas quaeritur. In quibus rebus etiā inter absentes obligatio contrahi potest, quod in aliis rebus fieri non potest. Emptio igitur et redemptio contrahitur, cum de pretio inter emptorem et venditorem fuerit definitum, etiamsi pretium non fuerit numeratum, et nec pars pretij aut arrha data fuerit. Locatio et cōductio similiter ratione consistunt, ut cōsensu, etiā verbo definitio inter cōsentientes firma permanent. Societatem imitari possumus, aut omnium bonorum, aut cuius alicuius negotiationis. Et potest ita imitari societas, si tamen hoc inter socios convenit, ut unus pecuniam

Literarū obligatio

Causa l. 2. De oblig. & act.

Inter absentes obligatio, Emptio & venditio.

Locatio & Cōductio. Societas.

Mandatū

Solutio
mandati.

pecuniam det, alter operam suā pro pecunia po-
nat: Et huius rei definitio etiā verbo inita va-
let, ita ut quicquid societati tēpore quolibet mo-
do fuerit acquisitū, sociis cōmune sit. Permanet
autem inita societas, quandiu in ipso consensu
socij perseverat: quia sicut consensu cōtrahitur,
etiā dissensu soluitur. Dissolvitur ergo societas
aut morte vnus socij, aut contraria voluntate
aut capitū diminutione, id est, si vnus ex sociis,
sicut frequēter suprà diximus, capite fuerit di-
minutus. Similiter & mādari verbo potest. Et
cū verbis mandatū fuerit obligatio contrahi-
tur. Possumus enim aut nostra negotia, aut alie-
na cuiusq; agendo mādare, dummodo honestū
aliquid agi mādemus. Nā si contra mores bo-
nos aliquid mandare voluerimus, hoc est, si cui-
cunq; mandemus, ut alicui furtū faciat, aut ho-
micidium, aut adulteriū admittat, in his rebu
mandati obligatio non contrahitur. Solutur
autem mandatū aut morte, cui mandatū
est, aut contraria illius voluntate qui manda-
uit. Sed is cui mandatū, mandatū formā egre-
di non potest. Aut si egressus fuerit, & man-
datori teneatur obnoxius, & quod extra man-
datum egit, non praeiudicat mandatori.

QVIBVS MODIS OBLI-
GATIO TOLLATVR.

TIT. X.

Tollitur

Instit. Im
per. lib. 3.
tit. 30.

Obligati-
ones ex
delicto.

Manife-
stum fur-
tum.
Non ma-
nifestum.
Conce-
ptum.
Oblatū.

Tollitur obligatio solutione debiti. Prae-
tereā aliquoties tollitur obligatio, etiam
si alius quā cautum fuerat à debitore credi-
tori reddatur. Nam si quicunque pro pecunia,
quam creditori cauit, acquiescētē creditore, au-
rum, aut argentū, aut mōcipia, vel alias quasi-
bet species, habita aestimatione consentiente
creditore dederit, obligatio euidenter tollitur.

Quia de obligationibus, quae ex contractu
nascuntur, diximus, superest ut de his obligati-
onibus, quae ex delicto nascuntur, simpliciter di-
spitemus. Ex delicto nascuntur obligationes, si
aliquis furtum fecerit, vel bona aliena rapue-
rit, vel damnum alicui dederit, aut iniuriam fe-
cerit. Quarum omnium rerū vno genere ex de-
licto nascitur obligatio. Furtorum autē sunt ge-
nera quatuor, manifesti, nec manifesti, cōcepti,
& oblati. Manifestum furtum dicitur, si quādo
fur cuiuscunque rem tollit, in ipso furto depre-
henditur. Nec manifestum furtum appella-
tur, quod quamlibet dum fieret, inuentum non est,
tamen furtum factum fuisse probatur. Conce-
ptum furtum dicitur, cū apud aliquem alte-
rum res furtiua inueniatur. Oblatum furtum
dicitur, cū res furtiua alicui ita à fure datur,
ut apud ipsum furem inueniri non possit. Prae-
tereā, qui rem alienam inuito aut nesciente do-
mino contingit, vel tollere, aut de loco mouere
praesumit, furtum facit: & si quis rem vtendam

Nb

accepit, aut commendatam apud se habuerit,
aliter ea usus fuerit quā accepit, furti a-
ctione tenetur. Præterea, si quis iumentum al-
terius ad hoc accepit, ut eum quinque millibus
duceret, si id decem millibus, aut longius quā
ab illo quod dedit fuerit constitutum, duxerit, fur-
ti reus erit. Et multa præterea, quorumcumque
similia sunt, secundum quæ ex ille furti tenetur,
qui ut fieret opem, aut consilium, aut studium
commodarit: velut si quis pecuniam, quam in
manu aliquis tenebat, excusserit, ut alij eam
rapere possent.

* alias,
adegerit.
* quæ ho-
rum.
Auxiliū,
Cōsiliū
aut stu-
dium.

PROGRESSVS IVRIS
CIVILIS ROMANI.

Ad quan-
tam molē
excreve-
rit ius ci-
uile.

ius civile ad tantam deinde
molē excrevit, ut sua magnitu-
dine laborare inciperet, vixque
se sustinere posset. Cōstabat lege x l.
T. b. Plebiscitis, Senatusconsultis, Præ-
torum edictis, Prudentum responsis & li-
bris, Principum Constitutionibus ac
Rescriptis. Quibus omnibus legendis
cū ipsa hominis vita vix sufficeret, Iu-
stinianus huic difficultati remediū po-
siturus, de iure in artem redigendo co-
gitavit. Quod & olim Pompeius Ma-
gnus, & Iulius Cæsar, uterque nisi bel-
lis impeditus fuisset, fortassis præstitis-
sent.

sent. Anno igitur imperij secundo, Anno 2
priorem Codicē ex tribus codicibus, Christo
Gregoriano, Theodosiano, & Hermo-
geniano, colligi mādavit. Hæ autē tres
Codicēs continebant Imperatorū con-
stitutiones, & eorum maxime qui ab
Adriano, & Antonino Pio usque ad Iu-
stiniani ætatem, summam gubernatio-
nis tenuerunt. Anno verò imperij 4.
Pandectas colligi mandavit: necnon
Institutiones, quæ totius iuris præci-
pua & summa capita continerent, con-
scribi iussit. Addidit rationem docēdi,
discēdiq; iura. Professores constituit,
duos Constantinopoli, duos Berinthis,
quatuor Romæ, qui Ius profiterentur.

Anno
Christi
530.

Quia verò tēporibus Iustiniani Ita-
lia miserē à Gothhis, Iunnis & Van-
dalis afflictā est, in iis motibus omnia
studia suppressa sunt: Iuris autem pro-
fessio præ cæteris disciplinis cessavit
omnino, & obmutuit. Voluerunt enim
barbari, vñā cum imperij Romani am-
plitudine & nomine leges Romanas
delere, suāsque interim supplantare ac
ingerere. Postquam igitur ad quingen-
tos ferē annos Iuris professio in Italia
delituisse, singulari Dei consilio ite-
rum reuocata, ac in lucem prodita est.

Primusque Irnerius, libros Iuris civilis à bibliotheca eduxit: utq; in Scholis denuò proponerentur, Lothario Saxoni author fuit, & suafor. Ipse Iuris professionem Bononię inchoavit. Crevit studium hoc eò facilius, quò res nouæ animos hominum ad se libentius pertrahunt, alliciuntque. Prodiunt itaque ex schola Irnerij viri doctissimi, qui iuris professionem in Italia conseruauerunt, & in Galliam transplantarunt: Placentinus, ROEREDVS, Ioannes Basianus. Hos subsequuti sunt multi alij doctissimi Iuris peritissimiq; viri, qui in Italia, Hispania, Gallia, Germania, docendo & respondendo clauerunt, ita vt tot clarissimorum virorum commentariis ius nimium adauctum, propria sua mole denuò laborari incœperit. Hæc ferè sunt amplissimæ longeq; patentis legalis scientiæ initia, & progressus.

R I N I S.

INDEX EORVM QVÆ

LEGES XII. TABVLAR.

ANTECEDVNT.

- I. **P**rima administratio vrbi Rom. 410
VII. Reges Romani.
- I. Prima mutatio: 411
Consules, Senatusconsulta.
- II. Secunda mutatio: ibid.
Dictator, Magister equitum.
- III. Tertia mutatio: ibid.
Tribuni pl. Plébiscita. 412
- III. Quarta mutatio: 412
Decem viri. Decem Tabule, Due addite.
- Prestantia leg. XII. Tabularum. 43
Earum diuisio tripartita. 415
- I. De Iure Sacrorũ ex leg. XII. Tab. 416
- II. De Iure publico legis XII. Tabul. 426
- III. De Iure priuato Legis XII. Tab. 434
- PROGRESSVS IURIS CIVILIS. 486
- Prudentum Responsa & Scripta, Constitutiones Principum. 489
- Domitiani Vlpiani XXIX. 490

Nº 3

dean
Esguero 571
Mortuus uela
Canta
armentarior
inoralis
Laujos
neg
le. na
Lan
veru
artica
calagra
mura

INDEX TITVLORVM
INSTITVTIONVM TAM
Vlpiani quam Caij, ordi-
ne alphabetico.

D e Adoptionibus. Vlp.	folio 504
de Adoptionibus. Caij.	552
de Bonis libertorum. Vlp.	543
de Caducis. Vlp.	515
de Castris, orbo, & solitario patre. Vlp.	512
de Curatoribus. Vlp.	511
de Curatoribus. Caij.	556
de Decimis. Vlp.	513
de Dominiis & acquisitionibus rerum.	516
de Dotibus. Vlp.	501
de Exheredatione liberorum. Caij.	560
de Fideicommissis. Vlp.	535
de Fideicommissis. Caij.	566
de His qui in manus sunt. Vlp.	505
de His qui in potestate sunt. Vlp.	500
de His qui sui iuris sunt. Vlp.	499
de Intestatorum hereditatibus. Caij.	569
de Iure donationum inter virum & uxorem.	503
de Iure personarum. Caij.	554
de Latinis. Vlp.	498
de Legatis. Vlp.	530
de Legatis. Caij.	564
de Lege Falcidia. Caij.	566
de Legibus & moribus. Vlp.	492
de Leg	

de Legitimis heredibus. Vlp.	538
de Libertatibus seruorum. Caij.	546
de Libertis. Vlp.	493
de Libertorum successione, vel bonis. Vlp.	540
de Matrimonio. Caij.	551
de Numero seruorum testamento manumitten- dorum. Caij.	540
de Obligationibus. Caij.	572
de Pena legis Iulie. Vlp.	513
de Possessionibus dandis. Vlp.	540
Quemadmodum heres institui debeat. Vlp.	522
Quemadmodum testamenta rumpuntur. Vlp.	528
Qui habeant ius antiquum in caducis. Vlp.	516
Qui heredes institui possunt. Vlp.	523
Qui in potestate mancipio re sunt, quemadmo- dum eo iure liberentur. Vlp.	506
Quibus modis filij exeunt e potestate patris. Caij.	553
Quibus modis obligatio tollatur. Caij.	
de Rebus. Caij.	567
de Solida capacitate inter virum & uxorem. Vlpian.	513
de Statuliberis. Vlp.	496
de Substitutionibus, & de faciendis secundis tabulis. Caij.	563
de Testamentis. Vlp.	520
de Testamentis. Caij.	560
de Tutelis. Vlp.	507
de Tutelis. Caij.	556

INDEX OMNIVM PA-
 RAGRAPHORVM INSTI-
 tutionum Imperialium secun-
 dum ordinem Al-
 phabeti.

A hostibus.	61
Accessit deinde.	130
Accessit novus casus.	251
Accidit aliquando, vt.	121
Adfinitatis quoque veneratione.	38
Actiones autem de peculio.	344
Actionum autem.	351
Ad certum tempus.	54
Ademptio legatorum.	189
Adeo autem aliquam.	288
Adgnationis quoque gradus.	234
Adhuc autem & alio.	245
Ad legitimam successionem.	214
Admonendi autem sumus.	50
Admonendi tamen sumus.	215
Adoptio autem. 41. Adoptiui liberi.	145
Adquirunt vobis.	124
Aedibus denique.	180
Aequè si agar quis ius.	339
Aequè si debitor. 381. Alia deinde lex.	401
Alia insuper cautela.	376
Alia sanè causa est. 31. Alia sanè causa.	101
Aliam verò bonorum possessionem.	247
Alienus quoque seruus.	149
Alienus seruus.	ibidem
Aliarum donationes sunt.	118
	Alio

Alio autem modo.	161
Alio qui quam ex.	381
Aliquando autem euenit.	40
Aliquando autem etiam.	314
Aliquando etiam. 114. Alteri stipulari.	274
Amoris quoque suis.	237
Animalium nomine.	371
An seruo hæredis.	186
Ante Augusti tempora.	204
Ante hæredis institutionem.	186
Apium quoque fera natura est.	86
Appellamus autem in rem.	346
Appellantur autem exceptiones.	383
Apud Catonem.	46
At aduersus inficientes.	395
At qui per fœmini se.	65
At ex contrario.	123
At hi qui emancipati.	211
Atrox iniuria æstimatur.	311
At si ita stipuleris.	261
B auctoritas autem tutoris.	63
Bella etenim orta.	19
C æcus autem.	141
Cæteri qui testatoris.	169
Cæterum dubium non est.	55
Cæterum inter masculos.	210
Cæterum placuit.	318
Cæterum sciendum est.	371
Cæterum sicut is.	96
Capite tertio. 326. Certæ autem rei.	54
Certè illud constar.	95
Certè qui nullam.	315
Cervos quoque. 87. Circa adoptiuos.	147
Codicillis autem.	205
Codicillos autem etiam.	ibidem
Communem seruum.	304

Compensationes quoque. 361
 Conceptum furtum. 311
 Conditiones quæ ad. 261
 Conductor autem. 289
 Consensu fiant obligationes. 289
 Consequens est. 74
 Constit autem ius nostrum. 19
 Constituitur autem. 107
 Contrà autem creditor. 112
 Creditor quoque, qui. 259
 Cum autem ad agnatos. 58
 Cum autem emprio. 284
 Cum autem impubes. 43
 Cum autem in compluribus. 43
 Cum autem ingenuus. 24
 Cum autem is, qui. 47
 Cum autem quæritur, an. 210
 Cum autem quæritur. 210
 Cum autem ratio legis. 219
 Cum enim prima causa Est in §. Repetitis. 216
 Cum eo quoque qui. 361
 Cum ergo certus me lus. 30
 Cum ergo pupillorum. 63
 Cum ex aliena materia. 91
 Cum sit expositum. 309
 Cum filius filiave. 209
 Cum igitur plures species. 248
 Cum in suo solo. 94
 Cunque antea fuerat. 247
 Cunque hoc Deo. 11
 Cum quis sub aliqua conditione. 276
 Curare autē debet. Est in §. Præterea quasda. 395
DAmni iniuriæ actio. 312
 Dari autem tutor potest. 53
 Datur autem hæc. 243
 Datus autem tutor. 76

De constituta autem pecunia. 344
 De iis autem seruis. 127
 De illa sanè conuentione. 291
 De ordine. 394
 Desinunt autem. 165
 Deiecta autem libertas. 203
 Dictum est autem. 48
 Diutina possessio. 315
 Dominus noxali iudicio. 368
 Duo pluresve. 264
 Duorum autem fratrum. 37
EA quoque res est ad h. §. Si res aliena. 176
 Eadem hæc obseruantur. 213
 Eadem interueniunt. 400
 Eadem lege. 30
 Eadem oratione expressit. 104
 Eadem ratione prætor. 362
 Eas verò exceptiones. 384
 Ecce enim iururandum. 395
 Edicto diui Marci. 115
 Ei verò, qui. 269
 Eius, qui apud hostes. 147
 Eius verò mulieris. 39
 Emancipati autem liberi. 111
 Emancipatos liberos. 143
 Emptio & venditio contrahitur. 281
 Emptio tam sub conditione. 285
 Eos etiam, qui. 230
 Eo amplius constat. 108
 Erat & ex senatus. 144. Ibi est, & pro erat. 120
 Erat olim & alius modus. 120
 Erant ante. 254
 Ergo non omnes. 36
 Ergo siquidem. Habetur in §. Post quod. 196
 Error autem falsi. 114
 Est autem capitis diminutio. 56
 Est

Est autem casus, legitur, aliàs Est tamen.	148
Est autem tutela.	32
Est etiam prohibiti furti actio.	311
Est & alia tutela.	60
Est & aliud genus.	216
Est & aliud genus inter.	219
Est & alterius generis.	250
Est & inter publica iudicia.	403
Est tamen casus.	148
Et quum hoc placitum erat.	111
Et cum quaesitum esset.	190
Et hæc quidem xij. tab.	220
Et inuenimus viam.	111
Et plures in vnus. 154. Et qui potestatem.	73
Et quia prima fideicom. cunabula.	201
Equidem naturali iure.	81
Et quidem neque.	11
Et si ex disparibus partibus.	154
Et si hæreditas petita sit.	398
Et si in rem actum sit.	398
Et si plures vnciæ.	152
Et stipulandi, & promittendi.	254
Et tam filium alienum.	44
Et verius est.	175
Et vnum hominem. Hic §. est in §. Seruus autem plurium.	150
Examem quoque, quod.	87
Exceptiones autem.	386
Ex conditionalis stipulatione.	262
Ex contrario.	178
Excusantur autem tutores.	71
Ex diuerso si quis.	94
Ex duobus reis promittendi.	264
Ex eadem lege xij. tab.	58
Exemplo patronorum.	59
Ex eo autem solo.	163
Ex	12

Ex his itaque apparet.	128
Ex huiusmodi obligationibus.	264
Ex maleficiis verò.	348
Ex maleficiis seruorum.	368
Expositis generibus.	303
Ex quibusdam tamen causis.	302
Ex quibusdam iudiciis damnati.	396
Extraneis autem hæredibus.	170
Extraneo verò vel filio.	159
Erra igitur bestia.	85
F Fideiussor & præcedere.	277
Fideiussor non tantum.	ibid.
Fideiussores ita obligari non possunt.	278
Filij autem superstites.	72
Filius familias si militauerit.	48
Finitur autem vsusfructus.	108
Flumina autem omnia.	82
Forminæ quoque adoptare possunt.	45
Fratris verò vel sororis.	39
Fructuarius verò.	128
Fuerat antea & rei.	353
Furiosus vel minor.	54
Furiosus nullum negotium.	270
Furiosi autem. 140 Furiosi quoque.	57
Furti actio, seu dupli.	319
Furti autem actio competit.	316
Furtiux quoque res.	112
Furtorum autem duo.	310
Furtum autem fit.	312
Furtum est contrectatio.	310
G Allinarum autem & anserum.	88
Generaliter iniuria dicitur.	529
Greges autem legato.	180
Hæc actio.	334
Hæc autem omnia.	395
Hæc constitutio libertatum.	215
Hæc	82

INDEX PARAGRAPHOR.

Hæc de seruitutibus.	110
Hæc exempli causa est in §. Alioqui.	382
Hæc mortis causa donationes.	116
Hæredes autem.	167
Hæredes instituere.	148
Hæreditas plerumque diuiditur.	310
Hæres & purè & sub conditione.	151
Hæres quoque legatorum nomine.	301
Hi qui in parentum.	315
His igitur generaliter.	16
His autem verbis.	315
Hoc amplius.	212
Hoc amplius interdum.	101
Hoc autem casu.	161
Hodie autem non ita.	384
Hoc etiam addendum.	221
Hoc loco admonendi sumus.	378
Hoc loco & illud.	231
Hoc loco necessarium est.	232
Hoc quoque à nobis.	116
Hoc rescripto subueniunt est.	101
Hoc solum obseruandum est.	201
Huius autem, qui	357
Huius proxima est illa.	184
Idem iuris est de eo.	301
Idem & in misile.	71
Idem iuris est.	380
Idem placet.	117
Ideo autem dicimus.	59
Ideoque si noxali iudicio.	394
Ideo autem hæc seruientes. Habetur in §. Inter ru- sticorum.	101
Ideo autem muros.	84
Ideoque si debitor.	113
Igitur cum quis.	259
Igitur in pupillari.	157
Igitur	

INSTITVT. IMPER. OMN.

Igitur liberi vestri.	125
Igitur post libros.	13
Igitur quartam.	166
Li quos nunquam.	153
Iidem rescripserunt.	182
Iidem illis modis.	108
Illis autem temporibus.	156
Illud autem scire oportet.	51
Illud certum est, ad.	235
Illud certum est.	39
Illud expeditum est.	291
Illud in summa.	367
Illud non ex verbis.	315
Illud palam est.	157. Illud palam est.
Illud propriè seruat.	367
Illud proprium est.	45
Illud quæsitum est.	86
Illud quoque mandatum.	296
Imperatoriam maiestatem.	11
Impetu quoque mularum.	314
Impossibilis conditio.	113
Impuberes autem.	61
Impuberes non possunt.	78
In alienum locum.	ibid.
In bonæ fidei iudiciis.	354
Incertis autem personis.	184
Incertis verò personis.	ibid.
In communem autem locum.	84
Incorporales autem sunt.	101
In duplum.	360
In extraneis hæredibus.	169
In fraudem autem.	29
Ingenitus est is.	24. In hac re olim.
In his autem casibus.	336
In iis autem animalibus.	87
In iudicia, quas.	75
In iuria	

INDEX PARAGRAPHOR.

In iuria autem occidere.	323
In iuria autem committitur.	329
In omnibus autem.	277
In pecudum fructu.	98
In personam quoque actiones.	343
In petenda autem.	249
In plurimis autem causis.	44
In potestate itaque.	33
In potestate nostra sunt.	34
In primis hoc rescriptum.	252
In primis igitur sciendum.	194
In seruorum conditione.	23
In stipulationibus.	279
Insula, quæ in mari.	89
In summa.	243
In summa sciendum est.	298
In summa sciendum est.	319
In summa sciendum est.	333
Inter eas quoque personas.	36
Inter rusticorum.	205
Inter venditorem.	215
Interdum autem, & pupilli.	68
Interdum autem, licet.	208
Interdum etiam.	200
Interdum etiam.	314
Interdum euenit.	385
Interdum quoque.	314
Intestatus decedit, qui.	206
Intestatorum autem.	ibid.
In testibus autem.	435
Introduxit.	296
Is quoque, cui.	366
Is quoque, qui.	236
Is verò ad quem.	98
Ita autem stipulatio.	275
Ita demum tamen nepos.	208
Ita tamen competit.	321
Item	

INSTITVT. IMPER.

Item actio de eo, quod.	351
Item actoris.	395
Item amitam.	39
Item contra, licet.	268
Item diuus Marcus.	72
Item ea, quæ ex animalibus.	88
Item ea, quæ ex hostibus.	ibid.
Item exercitor nauis.	336
Item ex lege condictionis.	351
Item extraneus hæres.	171
Item finitur tutela.	65
Item inutilis est.	270
Item inuiti.	67
Item is ad quem.	109
Item is ex cuius cornaculo.	335
Item is cui quis.	301
Item is cui res.	257
Item is qui ædium.	109
Item is qui status controuersiam.	74
Item lapilli.	88
Item lex Cornelia de sicariis.	401
Item lex Corn. de falsis.	402
Item lex Iulia de adulteriis.	400
Item lex Iulia de vi publica.	402
Item lex Iulia peculatus.	403
Item maior septuaginta annis.	
Item nemo.	275
Item non aliter emancipare.	45
Item per acceptilationem.	305
Item per liberos homines.	303
Item pretium.	285
Item prodigus.	141
Item propter aduersam.	73
Item propter litem.	ibid.
Item quaeritur, si.	289
Item qui reipublicæ causa absunt.	72
Item Romæ.	77
Item Seruiana & quasi.	343
Item si de dote.	360
Item si fullo.	316
O o	

Item si in iudicio.	382
Item si inter aliquos.	301
Item si propter.	74
Item si putator.	314
Item si quis in fraudem creditorum.	342
Ita si quis ita stipulatus erat.	273
Item si quis merces.	101
Item si quis postulante aduersario.	344
Item si reus soluerit.	304
Item surdus.	141
Item tria onera.	57
Item verborum obligatio.	271
Item vetustas ex masculis.	216
Item vobis adquiritur.	126
Iure ciuili constitutum.	111
Iure enim honorario.	130
Iuris præcepta sunt hæc.	16
Ius autem ciuile.	17
Ius autem gentium.	19
Ius autem potestas.	34
Ius bonorum possessionis.	144
Ius naturale est.	17
Iustus autem nuptias.	35
Iustitia est.	14
Latinos autem Iunianos.	27
Legati autem illis solum.	183
Legariis autem &.	114
Legatum itaque est.	173
Lex fusia Caninia.	31
Lex xij. tabularum.	115
Liberis quoque, qui.	131
Liberis autem suis.	148
Liberis suis impuberibus.	146
Libertas quoque.	183
Libertas quoque seruo.	102
Libertini sunt.	25
Libertinorum autem status.	26
Librum autem.	316
Licet.	

Licet autem domino.	18
Licet autem vulgo.	118
Litteræ quoque.	96
Littorum quoque vsus.	82
Loca sacra, vel religiosa.	186
Loca etiam inferi stipulationi solent.	262
Locatio & conductio.	186
Longè magis legato.	185
Mandantis tantum gratia.	294
Mandatum contrahitur.	294
Mandatum non suscipere.	297
Manet autem societas.	291
Mariti tamen filius.	39
Masculi quidem puberes.	67
Masculo igitur.	159
Mater vel auus maternus.	147
Maxima capitis.	96
Minima autem diminutione.	5
Minima capitis diminutio.	57
Minor, siue media.	57
Minorem natu.	43
Minus autem iuris est.	109
Minus ergo iuris.	111
Mortuo autem filio adrogato.	150
Mortuo conductore.	290
Multis aliis casibus. Est in §. Sed nostra constitu-	
tio.	241
Multis autem modis.	25
Mutum neque stipulari.	270
Nam si soluendo non sint.	317
Nanque si cui.	340
Necessarius hæres.	167
Ne ergo eo modo.	144
Nec in pendenti erit stipulatio.	267
Neque autem perfectus vrbii.	66
Neque tamen hereditatem.	64
Ne tamen in yniuersum.	106

INDEX PARAGRAPHOR.

Ne tamen pupillorum.	63
Nihil autem interest.	193
Nihil autem interest.	134
Nominatim autem.	143
Non autem liberis tantum.	165
Non autem omnes actiones.	379
Non solum autem naturales.	41
Non esse autem admittendum.	74
Non solum autem hereditibus.	158
Non solum autem is.	314
Non autem utique.	151
Non solum autem proprietate.	118
Non solum autem testatoris.	174
Non solum res in stipulatum.	263
Non tamen cuiusque volenti.	28
Non tamen per omnia.	162
Non tamen omnibus licet.	139
Non tamen ut omnino.	142
Non tantum autem.	205
Nos autem per constitutionem.	62
Nostra autem diuina.	116
Nostra autem constitutio. Est in §. Sed olim.	173
Novissime autem sciendum.	80
Novissime sciendum est.	219
Novissime sciendum est.	114
Nullius autem sunt res sacræ.	83
Nunc admonendi sumus.	113
Nunc admonendi sumus.	371
Nunc admonendi sumus.	113. & 394
Nunc de libertorum bonis.	238
Nunc transeamus ad fideicom.	193
Nunc transeamus ad obligationes.	255
Blatum furtum.	311
Olim scriptura fiebat obligatio.	279
Omne autem ius.	22
Omnes autem actiones.	349

Omnis

INSTITVT. IMPER.

Omnis autem noxalis.	369
Omnis res, quæ dominio.	167
Omnis stipulatio.	160
Omnium autem actionum quibus.	396
Omnium autem actionum.	318
Omnium autem obligationum summa.	255
Optionis legatum, id est.	182
Ostendimus qui possint.	77
Pater nec non is.	131
Patitur autem quis iniuriam.	330
Pauonum quoque &c.	87
Peculium autem.	181
Per adoptionem quoque.	219
Per alluionem autem.	89
Perficiuntur autem.	118
Per contrarium autem.	228
Permissum est itaque parentibus.	52
Per traditionem quoque.	69
Placebat autem.	224
Placuit tamen eos, qui.	313
Planè de testamentis militum.	136
Plebiscitum autem.	19
Plane solutio etiam in.	269
Plus autem quatuor modis.	386
Pœna autem iniuriarum.	131
Pœna manifesti furti.	312
Pœnales quoque actiones.	346
Possidere autem videtur.	391
Possunt autem. Est in §. Sed his omnibus.	131
Pœnæ quoque nomine.	187
Pœnæ seruus effectus.	47
Post genera contrarium.	298
Post hæc videamus.	171
Post mortem quoque hereditas.	187
Post mortem suam dari.	273
Post quod senatusconsultum.	195

O o 3

Post suos hæredes. 230
 Postea verò lege Papia. 239
 Posteriore quoque testamento. 246
 Posthumi quoque liberi. 243
 Posthumo quoque alieno habetur in s. incertis
 quoque personis. 244
 Posthumorum autem loco. 244
 Posthumus autem alienus. 244
 Potest autem non solum. 205
 Potest autem quis. 205
 Potest etiam testamen. 205
 Potest tamen quis. 202
 Prædiorum urbanorum servitutes. 205
 Præferuntur autem matris. 216
 Præiudiciales actiones. 244
 Præterea debitor. 381
 Præterea emancipatione. 49
 Præterea etiam ex persona. 384
 Præterea & is apud quem. 258
 Præterea intestatus quoque. 200
 Præterea introducta est actio. 270
 Præterea inutilis est stipulatio. 270
 Præterea novatione. 306
 Præterea poena constituitur. 200
 Præterea quasdam actiones. 355
 Præterea qui ad certum. 266
 Præterea quod per alluvionem. 89
 Præterea sicuti vulgò quærebatur. 287
 Præterea si medicus. 324
 Præterea testamentum facere. 240
 Præter hos igitur. 240
 Pretium autem constitui. 282
 Pretorum quoque edicta. 210
 Præiuvisse tamen. 229
 Primo gradu. 293
 Procurator. 373
 Pro

Pro eo qui promittit. 277
 Proximitatis verò nomine. 229
 Proximus autem. 223
 Publica autem iudicia. 400
 Publica iudicia. 399
 Pupilli pupillæque. 65
 Pupillus omne negotium. 270
 Quæ de causa postea. 238
 Quadrupli agitur. 351
 Quam formam. 238
 Quantitas autem patrimonij. 191
 Qua ratione. 96
 Qua ratione excitati. 156
 Quarto gradu. 294
 Quas ex omnibus. 24
 Quæ autem in prætoris edicto. 246
 Quædam actiones. 349
 Quædam præterea res. 102
 Quæ de fullone &. 317
 Quæ diximus de seruo. 366
 Quæ enim per. 263
 Quæ omnia apertius. 203
 Qui autem ex fideicommissi causa. 203
 Qui autem excusare. 75
 Qui autem vult. 75
 Quia plerunque. 364
 Quia tamen superius. 362
 Quibus autem dignitas. 57
 Quibus autem testamento. 55
 Quibus connumerari necesse est. 207
 Qui hoc anno. 276
 Qui igitur ex te. 34
 Quinimo & mutus &. 137
 Quinto gradu. 233
 Qui vi res alienas rapit. 320
 Qui tutelam alicuius. 76
 Quod autem ad eas res. 213
 Quod autem dictum est. 112

Quod autem diximus.	307
Quod autem lex x i i. tab.	306
Quod si naturali alueo.	90
Quod si partim ex sua.	92
Quod si post aliquod tempus.	90
Quod si quis sibi & alij.	269
Quod si tutor.	68
Quod seruus communis.	266
Quod turpi ex causa.	276
Quorum vis aut potestas.	392
Quorum vtrunque viam.	12
Quoties plures res.	274
Quum autem emptio.	284
Quum ergo pupillorum.	65
Quum ex aliena materia.	92
Quum sit expositum.	309
Re recuperandæ possessionis causa.	392
Re contrahitur obligatio.	256
Rectè quoque mandatum.	297
Rei persequendæ.	347
Religiosum locum.	84
Repetitis itaque omnibus.	236
Res fisci nostri.	214
Responsa prudentum.	21
Res hereditaria autem hereditas.	294
Retinendæ possessionis causa.	390
Riparum quoque vsus.	82
Rursus ex diuerso.	341
Rusticorum prædiorum iura.	104
Sacræ res sunt.	83
Sane in hac actione.	322
Sanctæ quoque res.	84
Satisfactionum modus.	374
Sciendum autem est.	70
Sciendum autem est huiusmodi.	229
Sciendum est suspecti crimen.	77

Sciendum

Sciendum est tamen.	119
Sciendum tamen est.	138
Secundo gradu.	233
Sed agnationis quidem ius.	56
Sed aliquando etiam.	111
Sed cum aliquis ex.	132
Sed cum ex hoc.	216
Sed cum antea.	217
Sed cum factum in stipulatione.	265
Sed cum multas diffinitiones.	253
Sed cum paulatim.	131
Sed de publicis iudiciis.	404
Sed ea omnia antiquitati.	214
Sed eas quidem prætoriam introduxit.	246
Sed & bonæ fidei.	316
Sed & capitis diminutione.	66
Sed & illud vtriusque.	45
Sed & lex Cornelia.	332
Sed & maior asperitas.	3
Sed & propter pauperitatem.	73
Sed & quod principi placuit.	20
Sed & si credat aliquis.	323
Sed & si decedens.	43
Sed & si emancipato.	53
Sed & si in expeditione.	147
Sed & si in testamento.	61
Sed & si pater filium.	50
Sed & si quis ante militiam.	137
Sed & si quis cum parente suo.	360
Sed & si quis priore.	161
Sed & si rem obligatam.	175
Sed & si quis stipuletur alij.	275
Sed & si vsque ad certam.	66
Sed & tale legatum.	182
Sed & vnum testamentum.	134
Sed ex constitutionibus. Est in §. Recuperandæ.	392
Sed ex diuerso.	114

Sed ex diuerso, pro eo. 151
 Sed ex his legibus. 61
 Sed furri quidem nec. 351
 Sed hactenus hoc. 137
 Sed hæc de iis libertinis. 241
 Sed hæc ita accipienda. 166
 Sed hæc quidem antea. 558
 Sed hæc quidem de testamentis. 135
 Sed hæc quidem vetustas. 146
 Sed hoc etiam. 125
 Sed hodie ex nostra. 41
 Sed hodie hæc aliter. 375
 Sed hoc iure vitimur. 61
 Sed interdictio quidem. 390
 Sed is apud quem res. 518
 Sed istæ quidem actiones. 340
 Sed ius quidem ciuile. 18
 Sed naturalia iura. 22
 Sed nec huiusmodi. Habetur in §. Incertis quo-
 que personis. 184
 Sed neque heres scriptus. 133
 Sed nos constitutione, quam. 226
 Sed nos, cum adhuc. 217
 Sed nostra beneuolentia. 171
 Sed nostra constitutio. 239
 Sed non vique ad eam. 173
 Sed olim quidem erant. 116
 Sed quemadmodum. 228
 Sed quia hæredes scripti. 195
 Sed quia stipulationes. 197
 Sed si è contrario. 166
 Sed si ab alterutro. 53
 Sed si à Titio. 96
 Sed si cui habitatio. 110
 Sed sciendum est. 153
 Sed si ex testamento. 69
 Sed

Sed si gregis vsum fructum. 58
 Sed si instituto hæredi. 154
 Sed si libero homini. 331
 Sed si quis nepotis loco. 44
 Sed si quis præfens. 79
 Sed si qua per adoptionem. 36
 Sed si quis post testamentum. 141
 Sed si recusabat. 197
 Sed si rem legatarij. 177
 Sed si suspecti cognitio. 79
 Sed si vxori maritus. 179
 Sed tamen id. 102
 Sed veteres quidem. 370
 Semel autem. 30
 Septima eas sequuta. 247
 Sequens diuisio in quatuor. 255
 Sequens diuisio. 388
 Sequens illa diuisio est. 347
 Sequitur de iure personarum. 32
 Sequitur vt de exceptionibus. 380
 Sequitur vt dispiciamus. 187
 Serui autem aut nascuntur. 23
 Serui autem ex eo appellati. 116
 Serui verò à dominis. 25
 Seruus autem ipse. 230
 Seruus autem alienus. 54
 Seruus autem à domino. 149
 Seruus autem manumissus. 57
 Seruus autem plurium. 150
 Seruus communis. 166
 Seruus etiam alienus. 151
 Seruus ex persona domini. 165
 Sexto gradu. 234
 Si ab hostibus captus. 48
 Si ad exhibendum actum fuerit. 599
 Si aduersus ea, quæ. 40
 Sic

INDEX PARAGRAPHOR.

Sic itaque discretis actionibus.	348
Si communi seruo.	339
Si cui fundus. 177. Si cui nullus.	69
Si de alia re stipulator senserit.	275
Si duorum materiz.	93
Si ead. m. res. 176 Si ex pluribus.	229
Si familiar. eriscundz.	400
Si filius familias.	335
Si finium regundorum.	398
Si fundum dari stipuleris.	276
Si generaliter.	183
Si grex legatus fuerit.	180
Si igitur iussu domini.	362
Si impossibilis conditio.	271
Si inter tutorem.	64
Si is qui in integrum.	233
Si iudex litem suam fecerit.	334
Si modo finitur.	66
Si militer eos qui.	73
Si minus in intentione.	359
Si autem per procuratorem.	375
Si autem quis ita.	157
Si sine scripto ius venit.	21
Si nemo suus heres.	219
Si singulorum autem hominum.	85
Si peculium legatum.	132
Si plures conditiones.	152
Si plures instituantur.	151
Si plures sint gradus.	222
Si plures sint fidei iussores.	277
Si quid autem.	278
Si quidem in nomine.	134
Si quis agens.	355
Si quis alij. quam ei.	168
Si quis aliud.	359
Si quis alium daturum.	268
Si	53

INSTITVT. IMPER.

Si quis autem a non domino.	97
Si quis ancillas cum suis.	180
Si quis autem falsis.	76
Si quis autem suspectus postulat.	79
Si quis debitori suo.	173
Si quis filiabus suis.	54
Si quis in aliena tabula.	96
Si quis in nomine. Vide, Si quid in nomine.	184
Si quis itaque delatam tibi.	249
Si quis itaque stipulator.	261
Si quis rem suam legauerit.	177
Si rem suam legauerit.	ibidem
Si quis tutor copiam.	79
Si quis velit vicino.	105
Si quis vna aliqua re.	199
Si res aliena legata fuerit.	175
Si res legata.	179
Si rem suam legauerit.	177
Si scriptum in testamento fuerit.	273
Si seruum alienum.	155
Si seruus domino noxi.	370
Si tamen alienam purpuram.	92
Si Titius alienam plantam.	95
Si tutor nomine pupilli.	166
Si verò pater naturalis.	42
Si verò quantacunque.	166
Si verò quis partem.	278
Si verò reus præsto.	377
Si verò totus as completus sit.	153
Si verò ultra centesim.	76
Si vxor tua.	39
Societatem coire solemus.	190
Socius socio vtrum eo nomine.	293
Sorum quoque & nouercam.	38
Soluitur adhuc societas.	192
Soror autem & frater.	160

Statim

INDEX PARAGRAPHOR.

Statim autem ab initio. Habetur in §. Ar aduer-	394
sus.	394
Stipulatio autem sunt.	268
Sub conditione stipulatio sit.	261
Substituitur autem impuberi.	359
Sed autem & necessarij.	268
Sed autem heredes sunt.	208
Summa autem diuisio.	387
Summa itaque diuisio.	32
Summa itaque ope.	14
Summa autem agnati.	55
Summa autem bonorum possessiones.	245
Sunt autem constitutæ.	368
Sunt & alix personæ.	39
Sunt præterea publica iudicia.	403
Sunt præterea quedam actiones.	360
Superest, vt de actionibus loquamur.	358
Superest vt admoneamus.	379
Superest, vt de lege Falcidia.	590
Superest vt de offi. iudicis.	397
Superiore libro.	81
Supra dicta diligens.	35
Suspectus autem est, qui.	78
Suspectum autem reitotus.	79
Suspectum etiam cum putamus.	82
Tam autem corporales res.	182
Tam autem naturales liberi.	165
Tertia diuisio interdictorum.	393
Tertio gradu.	233
Testamenti autem factionem.	170
Testamentum ex eo.	330
Testamentum iure factum.	160
Testes non adhiberi possunt.	132
Thesauros quos quis.	98
Tollitur autem omnis obligatio.	304

Transcam

INSTITVT. IMPER.

Transcamus nunc ad.	41
Tripli verò agimus.	350
Tua gratia & mandantis.	294
Tua tantum gratia interuenit.	295
Tutor autem nec per.	184
Tutor autem statim.	64
Tutores autem sunt.	52
Tutores & curatores.	374
Tutores quoque, qui.	300
V	
El singulis liberis.	158
Venditæ verò res.	200
Verba autem fideicommissorum.	203
Verbis obligatio contrahitur.	259
Verba vice, qui.	275
Videamus itaque de his.	33
Videamus itaque nunc.	129
Videamus nunc quibus.	46
Videamus si pars aliqua vacet.	152
Vnde in his causis.	60
Vniuersitatis sunt.	83
Vocantur autem stipendia.	99
Vfusfructus à proprietate.	106
Vfusfructus, est ius.	106
Vtique tamen.	205
Vtriusque etiam partis.	395
Vulgo quæsitos.	231

FINIS.

Manuscrito de
Don Juan

